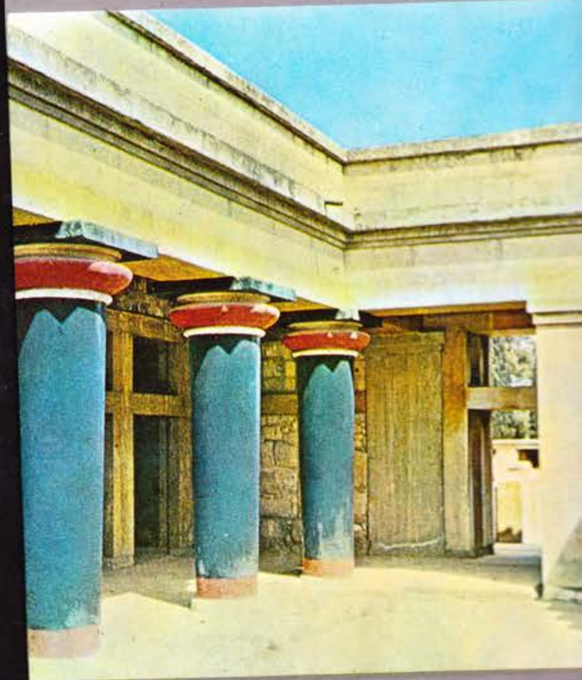
PROF.
DR.
ARH.
GHEORGHE
CURINSCHI VORONA

activează la Institutul de arhitectură « Ion Mincu » fiind titular al disciplinelor «istoria arhitecturii universale și românești » și « restaurarea monumentelor » și totodată șef al catedrei de istoria și teoria arhitecturii. Preocupat de valorificarea cît mai deplină a componentei « tradiție » în cadrul procesului de formare a arhitectului cît și de elaborarea unei teorii științifice a restaurării patrimoniului arhitectural și urbanistic, bucurîndu-se, ca specialist, de recunoaștere în țară și străinătate, el a publicat în cadrul Editurii tehnice lucrări de referință cum sînt «Centrele istorice ale orașelor » și « Restaurarea monumentelor » cît și cărțile de largă accesibilitate « Roma, cetate eternă » și «Veneția ».

«Istoria universală a arhitecturii», alcătuită din cîteva volume, își propune să satisfacă funcții multiple: să răspundă cerințelor de informare a publicului larg și a arhitecților, să îndeplinească prin conținutul ei de specialitate un rol formativ, contribuind la perfecționarea laturii teoretice a pregătirii viitorilor arhitecți, să ofere perspectivă istorică procesului de elaborare a arhitecturii contemporane.

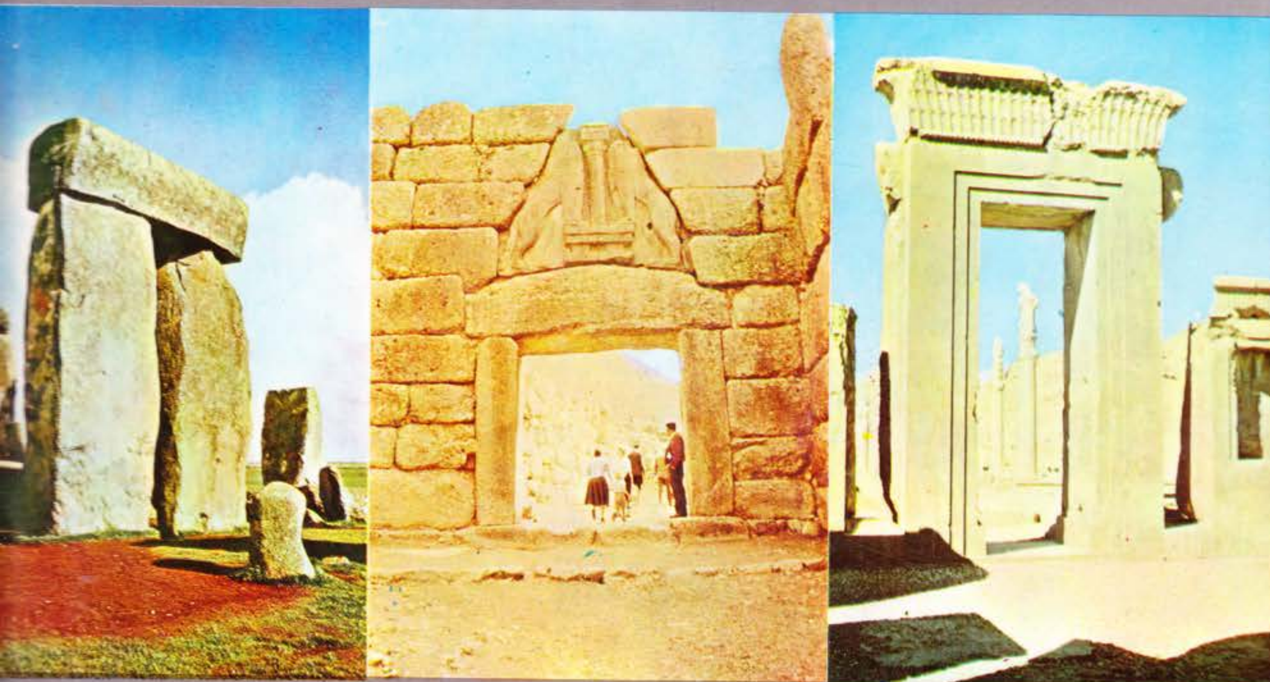
EDITURA TEHNICĂ

ISTORIA UNIVERSALĂ A ARHITECTURII

1

ilustrată

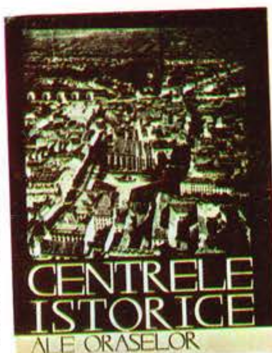
GHEORGHE CURINSCHI VORONA

ISTO
UNI
A
ARH

GHEORGH

de acelaşi autor

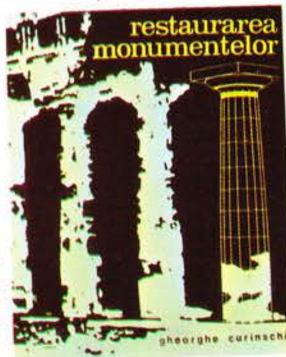

Lucrarea constituie o contribuţie teoretică privind principiile şi metodologia intervenţiilor urbanistice asupra centrelor istorice, prilejuite de dezvoltarea şi modernizarea oraşelor.

Plecînd de la definiţia pe care o propune « centrului istoric », autorul analizează oraşele din România sub aspectul evoluţiei, tipologiei, gradului de conservare a valorilor istorice, dinamicii funcţiilor şi a profilului social-economic, extrăgînd cazurile specifice care pretind o abordare metodologică diferenţiată. Natura intervenţiilor urbanistice asupra centrelor istorice constituie obiect al unui larg comentariu în baza experienţei internaţionale şi autohtone.

* * *

Respectul şi preţuirea faţă de valorile patrimoniului cultural al trecutului, caracteristice întregii culturi naţionale a poporului român, au căpătat valenţe noi în anii puterii populare, găsindu-şi o largă reflectare în vasta operă de reabilitare a monumentelor.

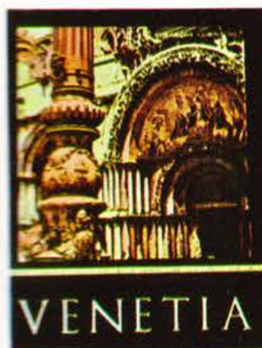

« Restaurarea monumentelor » constituie un tratat privind conservarea şi restaurarea monumentelor de arhitectură, întocmit în baza generalizării unei vaste experienţe pe plan mondial şi local.

Lucrarea cuprinde o prezentare sistematică a istoriei, teoriei şi metodologiei conservării şi restaurării monumentelor.

de acelaşi autor

În baza unor acumulări de natură documentară dar şi afectivă, prilejuite de repetate peregrinări la Veneţia, cît şi a unor izvoare bibliografice, vechi şi noi, rezultat al unor cercetări ştiinţifice de prestigiu, după ce prezintă un compendiu al unei istorii sociale şi politice ieşite din comun, autorul dezvoltă analiza arhitecturală a oraşului pe două planuri: cel al evoluţiei stilistice şi cel al genezei şi dezvoltării organismului urban.

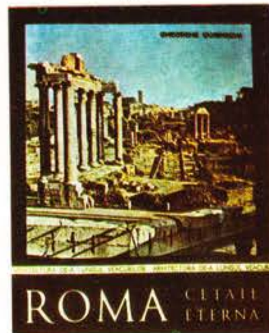

Comentariul concis, dar generos în privinţa informaţiei, bogata ilustraţie fotografică surprind sursele fenomenului inegalabil al Veneţiei, rezultat al istoriei, cît şi al aşezării sale lagunare.

* * *

Roma, oraş atît de bogat în semnificaţii pentru civilizaţia omenirii şi îndeosebi pentru istoria poporului român, îşi trage desigur grandoarea şi specificul din integrarea moştenirii antice de către organismul urban, care se prezintă ca o întrepătrundere de etape stilistice de mare strălucire.

De aceea autorul stăruie asupra etapei antice a dezvoltării oraşului şi asupra monumentelor acelui timp care au prefigurat soarta Romei de « cetate eternă », acordînd totodată atenţia cuvenită etapei medievale şi celei căreia, pe plan stilistic, i-au corespuns Renaşterea şi barocul.

Cunoaşterea monumentelor Romei constituie o latură firească a culturii unui om instruit, iar studiul lor o componentă obligatorie a oricărui învăţămînt de artă.

Lei 61

PROF.
DR.
ARH.
GHEORGHE CURINSCHI VORONA

ISTORIA UNIVERSALĂ A ARHITECTURII ILUSTRATĂ

La pregătirea cărții, autorul a beneficiat de colaborarea unor colegi, unor foști și actuali elevi ai săi.

Selectarea materialului bibliografic: arh. **IRINA ROSETTI** arh. **SANDA IGNAT.**

Redactarea ilustrațiilor grafice: arh **INGRID HANNELORE ROTH,** conf. arh. **PAUL GEORGESCU**, studenții **LUCIA BEȘLIU, SILVIA COSTESCU, ALEXANDRA GHEȚU, AMÉLIE RĂDUCU, IRINA DAFINA ȘERBENIUC, MARTA ZALANYI.**

Întocmirea indicilor: **DORU VASILE.**

Macheta a fost realizată de autor cu ajutorul studenților **IRINA DAFINA ȘERBENIUC** și **DORU VASILE.**

Lucrări de artă fotografică: conf. arh. **ANTON MOISESCU.**

Autorul aduce mulțumiri prof. arh. **RICHARD BORDENACHE** pentru faptul de acceptat să întocmească referatul de apreciere a lucrării, cît și pentru prețioasele sale recomandări.

Autorul aduce mulțumiri instituțiilor și persoanelor care i-au pus la dispoziție materiale fotografice.

THE ILLUSTRATTED HISTORY OF WORLD ARCHITECTURE

The laws of arhichtecture as a human activity which combines the features of both material production and artistic creation, are made conspicuous by two fundamental disciplines: the history and the theory of architecture, which practically make up the arhitectural science.

The knowledge of the history of architecture widens the contemporary man's cultural horizon and contributes to forming a public opinion capable of appreciating tradition in architecture and correctly appraising present day production. As to the architect himself, the history of architecture as a discipline accomplishes an important educational function.

By reconstituting the dynamic picture of the evolution of architecture during the centuries, the history of architecture emphasizes the «architecture — natural environment» and «architecture-human society» relationships, making it possible to draw conclusions as to the character to be assumed by present-day architecture.

At the same time, by analyzing the dialectics of the relations between the components of the architectural phenomenon, i.e. function, structure and artistic accomplishment which are influenced in their turns by the physical and social surroundings, the history of architecture reveals the inner process of architectural creation, thus becoming an instrument of creation in the architect's hand contributing to its objective scientific character.

Each evolution step in the process of development of architecture brings a solution to the relation between the old and the new. Architectural creation censelessly assimilates some of the traditional elements while denying and rejecting others, by virtue of the emergence of innovating elements. In reflecting this process, the history of architecture on the one hand promotes the interest in and respect for tradition and its values while on the other hand stimulating the architect's integration in the contemporary epoch.

This first book on the history of world architecture deals with architecture in the Stone and Metal Ages in Europe, the architecture of the most ancient Mediterranean Civilizations, and the architecture of Western Asia and Egypt.

The study of the architecture of ancient civilizations is useful to those eager to widen their knowledge and grasp the essence of the architectural phenomenon and necessary to those for whom architecture is both a profession and a vocation. The history of ancient civilizations enables the reader to trace back the beginnings of architecture, revealing to him the origins and earliest stages of this complex phenomenon. Although the architect of our days benefits by the rich exprerience acquired during his training years and in his practical activity, when creating, he repeats at a different level certain processes which already took place in an embryonic form in the remote past. By getting acquainted with the earliest stage of architecture, the reader will be able to approach the nature and specific character of the phenomenon and its laws, and will become more responsible in understanding the laws governing the mature age of architecture.

Assuming the diffficult task of working out a history of world architecture, the author was inspired by the idea according to which the history of Architecture should be viewed as a discipline of the architectural study which plays an important part in the architect's formation. If properly recorded by the history of architecture, the development of architecture, which is, like all progressive processes, revolutionary in itself, will endow the history of architecture with a militant character, making it an instrument placed at the service of contemporary creation.

CUVÎNT ÎNAINTE

Legitățile arhitecturii, ca activitate umană care deține caracteristici ale producției materiale și ale creației artistice, sînt evidențiate de două discipline fundamentale: istoria și teoria arhitecturii. Ele reprezintă ceea ce, în mod practic, alcătuiește știința arhitecturală.

Istoria arhitecturii, în concepția autorului, este o disciplină de sinteză care urmărește detectarea factologică și explicarea fenomenului, a evoluției sale în timp, condiționată de acțiunea externă a mediului fizic și social, cît și dezvăluirea legităților sale interne de dezvoltare, a căror structurare sistemică revine teoriei arhitecturii.

Cunoștințele de istoria arhitecturii împlinesc orizontul cultural al omului contemporan și contribuie la pregătirea unei opinii publice capabile să prețuiască tradiția în arhitectură și să aprecieze corect producția actuală. În ceea ce privește arhitectul, istoria arhitecturii ca disciplină îndeplinește o importantă funcție formativă. Reconstituind tabloul dinamic al evoluției arhitecturii de-a lungul veacurilor, istoria arhitecturii scoate permanent în evidență relațiile « arhitectură-mediu natural » și « arhitectură-societate umană », făcînd posibilă extragerea unor concluzii cu privire la caracterul pe care trebuie să-l capete arhitectura epocii noastre. În același timp, urmărind dialectica relațiilor dintre componentele fenomenului de arhitectură — funcțiune, structură și plastică — la rîndul lor afectate de condiționările mediului fizic și social, istoria arhitecturii pune în evidență procesele intime ale creației arhitecturale. Prin aceasta, ea devine pentru arhitect un instrument de creație, contribuind la caracterul obiectiv-științific al acesteia.

În procesul dezvoltării arhitecturii, orice treaptă evolutivă a sa reprezintă o soluționare a unui raport între vechi și nou. Creația arhitecturală asimilează necontenit o seamă de componente ale tradiției, în timp ce altele sînt negate, respinse, în virtutea apariției unor elemente inovatoare. Reflectînd acest proces, prin faptul că abordează orice moment al evoluției ca rezolvare a unui raport între vechi și nou, istoria arhitecturii cultivă, pe de o parte, interesul și respectul față de tradiție și învățămintele sale, pe de altă parte stimulează situarea arhitectului pe tărîmul contemporaneității.

★

Conținutul acestei prime cărți a istoriei universale a arhitecturii îl constituie arhitectura epocilor pietrei și a metalelor în Europa, arhitectura celor mai vechi civilizații mediteraneene, arhitectura din Asia Anterioară și din Egipt. S-ar putea pune întrebarea, dată fiind concepția autorului privind istoria arhitecturii ca instrument de creație, dacă acordarea unui volum atît de important istoriei arhitecturii vechilor civilizații, a căror dezvoltare abia se apropie de începuturile erei noastre, nu este un tribut prea mare plătit unor preocupări de îngustă specialitate, un lux, o risipă?

Autorul trebuie să recunoască că abordînd tematica cuprinsă în această carte a fost copleșit de cantitatea informației existente care i-a prilejuit subtile satisfacții ale cunoașterii. Dar, cercetare arhitecturii vechilor civilizații nu are numai valoarea unei experiențe personale și nici caracterul unui viciu nobil, accesibil unui cerc limitat de inițiați. Cunoașterea ei este utilă celor ce urmărind să-și lărgească sfera informației năzuiesc să pătrundă esența fenomenului de arhitectură și necesară celor pentru care arhitectura reprezintă o profesiune și o vocație. Istoria arhitecturii civilizațiilor străvechi apropie pe cel ce ia contact cu ea de sursele arhitecturii, dezvăluindu-i procesul genezei acestui fenomen atît de complex, copilăria sa. Și deși arhitectul zilelor noastre este posesor al unei experiențe, pe care, într-o formă sintetică, i le transmite scoala și practica, în desfășurarea creației sale el reface, pe o altă treaptă, procese

petrecute, într-o formă embrionară, într-un trecut îndepărtat. Cunoașterea fazei copilăriei arhitecturii îi dezvăluie natura și specificul fenomenului, legitățile sale, dezvoltă receptivitatea pentru sesizarea legităților fazei maturității acestuia.

Conștient că lucrarea sa, prin faptul că este cea dintîi lucrare de amploare în limba română, va deveni o sursă de documentare pentru specialiști și nespecialiști, pentru cei care predau și pentru cei care învață, autorul a fost ispitit să rețină o cantitate considerabilă de informații, evitînd, totodată, în felul acesta, să impună cititorului un sistem închis, ilustrat printr-un număr limitat de exemple, oferindu-i în schimb posibilitatea ca, în baza materialului faptic prezentat, să-și formuleze propriile sale concluzii. Dealtfel, legitățile procesului cunoașterii obligă de a considera această lucrare ca o treaptă de acumulare și de elaborare de concluzii teoretice, care va permite, poate, însuși autorului, la un alt nivel de acumulare și teoretizare, o realizare superioară.

Desigur că selecția înseamnă luare de atitudine. Dacă s-a manifestat generozitate în ceea ce privește luarea în considerare a unei cantități considerabile de date acumulate, cititorul trebuie să primească asigurări în sensul că opțiunile lucrării au vizat aspecte de complexitate superioară, privind interpretarea fenomenului arhitectural și a evoluției sale.

Fiind de ales între o tratare sincronică și una diacronică, s-a optat pentru cea din urmă modalitate. Dacă o tratare sincronică are calitatea de a prezenta în secțiuni orizontale fenomene contemporane, aparținînd unor civilizații diferite, ceea ce prilejuiește analize comparative, mijloc de evidențiere a originalității lor specifice, o tratare diacronică exprimă, cu mai multă pregnanță și claritate, procesele evolutive. Totuși, deși istoria arhitecturii este, în primul rînd, o știință a dezvoltării, comparativismul reprezintă o metodă auxiliară de mare utilitate. De aceea, tratarea diacronică pe care o abordează lucrarea este amendată de aprecieri comparative, urmărind evidențierea unor aspecte sincronice.

Considerîndu-se deosebit de importantă pentru înțelegerea arhitecturii ca fenomen tratarea acesteia ca unitate a funcțiunii, structurii și plasticii, s-a evitat de a se lua drept criteriu de organizare a materialului prezentat una dintre aceste componente, urmărindu-se continuu dialectica relațiilor dintre ele. De aceea, deși, poate, expunerea devine mai greu de urmărit, a fost preferat criteriul cronologic unei sistematizări pe programe, structuri sau soluții plastice. Desigur că în arhitectură există și procese involutive și nu întotdeauna cronologia pune în evidență progresul, însă un fir roșu conducător, al inovației, generatoare de valori superioare, străbate întreaga dezvoltare arhitecturală, ilustrînd procesul de acumulare a elementelor noii calități și de dispariție a celei vechi, conturîndu-se trepte noi în evoluția fenomenului.

Fără a subestima rolul unicatelor, ca verigi principale ale evoluției, care concentrează caracteristici de bază ale arhitecturii, într-un anumit moment al dezvoltării, permițînd analiza salturilor rezultate dintr-un îndelung proces de acumulare treptată, prezenta lucrare ia în considerare și arhitectura de masă, cea a locuinței, pe care o privește ca punct de plecare al oricărei arhitecturi monumentale. Acest mod de a aborda istoria arhitecturii are, desigur, drept consecință, evidențierea rolului progresist pe care îl joacă arhitectura populară în constituirea arhitecturii culte, rolul meșterilor populari și al poporului, făuritor al bunurilor materiale și spirituale.

Abordînd arhitectura locuinței, care are un caracter de masă, prin forța împrejurărilor sînt aduse în cîmpul atenției problemele ansamblului, ale istoriei așezărilor. De aceea, deși autorul nu a avut intenția să alcătuiască și o istorie a urbanismului, prezenta lucrare oferă un tablou al evoluției așezărilor umane și al tipologiilor urbane fundamentale. De altfel, dacă orice proces evolutiv, la nivelul tipurilor arhitecturale, al unicatelor, este rezultatul confruntării tradiției cu inovația, raportul între vechi și nou, ca expresie formală a dialecticii dezvoltării, se manifestă și la nivelul ansamblului, cîteodată prin alăturare sau suprapunere de etape cronologic și stilistic distincte, dar mai ales prin dramatice substituiri de structuri.

Din punctul de vedere al evoluției forțelor de producție, arhitecturile prezentate în acest volum corespund paleoliticului, mezoliticului, bronzului și perioadei de început a fierului. Apariția sporadică a metalelor în Asia Anterioară și în bazinul Mediteranei în cursul neoliticului superior contureazä perioadele intermediare, calcolitică (a cuprului) și eneolitică (a aramei). De asemenea, asimilarea treptată a bronzului în spațiul egeeo-anatolian a impus luarea în considerare a diviziunii epocii bronzului în cicladic, minoic, elladic și anatolian, respectiv, timpuriu, mediu și tîrziu.

Dezvoltarea forțelor de producție în zonele geografice ale căror arhitecturi au fost studiate a fost foarte inegală. Dacă în Orientul Apropiat trecerea la neolitic are loc în mileniul al VIII-lea, în Europa neoliticul debutează în mileniul al VI-lea î.e.n. Există un decalaj considerabil între apariția bronzului în bazinele oriental și occidental ale Mediteranei și chiar în interiorul celor două zone.

Din punctul de vedere al evoluției relațiilor de producție, arhitecturile tratate în acest volum corespund orînduirii comunei primitive, fazei de trecere la orînduiri bazate pe clase și, în fine, așa-numitei « orînduiri asiatice ». Existența a variate forme de trecere de la societăți fără clase la societăți cu clase, supraviețuirea, în cadrul « orînduirii asiatice » însăși, a unor puternice resturi ale relațiilor caracteristice comunei primitive transmit arhitecturii perioadei de timp studiate anumite caracteristici care o fac să se distingă de arhitectura orînduirii sclavagiste în forma sa clasică.

Între nivelul de dezvoltare al forțelor de producție și caracterul relațiilor de producție corespunzătoare lor, pe de o parte, și evoluția formelor de suprastructură, instituții și culturi, se manifestă decalaje impresionante. Dacă Asia Anterioară și Egiptul intră în faza lor istorică în epoca neolitică, în schimb importante regiuni ale Europei, în epoca de început a fierului, rămîn încă în faza lor protoistorică. Constructorii piramidelor egiptene utilizau unelte de piatră, iar dorienii sălbatici au putut distruge civilizația miceneeană, corespunzătoare bronzului, pentru că stăpîneau metalurgia fierului, mai avansată.

În asemenea condiții, utilizarea unui criteriu unic de periodizare a dezvoltării arhitecturii, cum ar fi evoluția forțelor sau relațiilor de producție, riscă să nu corespundă evoluției fenomenului. De aceea, prezenta istorie recurge la o periodizare care, deși aparent eclectică din punctul de vedere al criteriilor, este mai operațională. Anterior apariției documentelor scrise, privind suprastructura politică a unor state, se utilizează drept criteriu de periodizare evoluția forțelor de producție. Pentru periodizarea istoriei arhitecturii în Mesopotamia și Egipt se recurge la etapele principale ale istoriei statelor, cunoscute din documente scrise.

Spre deosebire de majoritatea lucrărilor de istoria arhitecturii, în care Egiptul și Mesopotamia își dispută întîietatea în a fi protagonistul celui dintîi capitol despre arhitectura civilizațiilor istorice, cartea de față, structurată în trei părți, optează pentru următoarea ordine: arhitectura Europei și a bazinului mediteranean în epocile pietrei și a metalelor, incluzînd civilizațiile istorice egeene; arhitectura Asiei Anterioare; arhitectura Egiptului. Această ordine oferă, după părerea autorului, maximum de eficacitate pentru tratarea diacronică, pe verticală, a arhitecturilor vechilor civilizații, întrucît pune în evidență, în mod pregnant, legăturile lor de filiație și, totodată, influențele reciproce dintre ele în succesiunea lor aproximativ cronologică, oferind, totodată, avantajele urmăririi evoluției arhitecturii de la simplu la complex.

Autorul, la începutul carierei sale, a combătut cu vehemență așa-numita « teorie a influențelor » care, în tentativa ei de a da o explicație unor fenomene înrudite, sfîrșea prin a considera întreaga evoluție arhitecturală prin prisma influenței cîtorva centre de cultură, negînd, în felul acesta, aportul original al diferitelor popoare. Ar fi însemnat însă a cădea în cealaltă extremă, dacă nu s-ar ține seamă de amplele schimburi de experiență existente între arhitecturile diferitelor popoare, țări și regiuni ale globului. Este adevărat că, în baza unor similitudini de mediu natural, a aceluiași nivel de dezvoltare a forțelor de producție, ale acelorași nevoi biologice sau spirituale ale omului, în diferite părți ale globului, au apărut în arhitectură soluții funcționale constructive și plastice asemănătoare, fără să fi existat contacte între respectivele

civilizații. În același timp însă, îndeosebi în perioadele prezentate în această istorie a arhitecturii, datorită unor mari mișcări ale diferitelor populații s-a manifestat un evident fenomen de migrație a formelor de arhitectură, apărînd pe mari întinderi ale continentelor aspecte de transmitere, preluare și de sinteză a unor tradiții. Variate fenomene de absorbție, osmoză, integrare, s-au manifestat de-a lungul întregii evoluții a istoriei arhitecturii. Prin aceasta arhitecturile constituite ale diferitelor popoare și civilizații nu și-au pierdut originalitatea ci, dimpotrivă, s-au îmbogățit cu valențe noi, care le-au permis să-și exprime, cu mai multă pregnanță, propria lor esență.

Încercînd să oglindească aceste procese obiective, « Istoria universală a arhitecturii » urmărește să trateze evoluția arhitecturii tuturor timpurilor și locurilor, a tuturor popoarelor, ca un proces evolutiv unic, scoțînd, totodată, în evidență, contribuția originală a diferitelor țări și popoare. În acest context, arhitectura de pe teritoriul României se va bucura în cadrul istoriei universale de întreaga atenția cuvenită, de îndată ce își va face debutul.

Autorul unei lucrări de felul celei prezente este primul beneficiar al satisfacțiilor pe care le aduce cunoașterea, înțelegerea mai aprofundată, cîteodată descoperirea, unor aspecte de esență. Dar poate că satisfacții și mai mari le oferă actul transmiterii cunoștințelor, satisfacții care fac din meseria didactică o ocupație rîvnită. Totuși, autorul nu poate să nu regrete faptul că modestele sale posibilități literare nu au fost în măsură să asigure redarea plenară a emoțiilor prilejuite de revelațiile pe care i le-a oferit cercetarea unui domeniu care aparține atît tehnicii, cît și artei și frumosului. Rămîne pe seama cititorului să grefeze informațiile care i se furnizează pe propriul său fond de cultură, ceea ce îi va permite să reconstituie, în felul său propriu, trăirile autorului.

Luînd asupra sa răspunderea și dificultățile întocmirii unei istorii universale a arhitecturii, autorul a fost permanent călăuzit de ideea care justifică dreptul la existență a istoriei arhitecturii ca disciplină de specialitate și conturează rolul ei în formarea arhitectului: procesul de dezvoltare al arhitecturii, revoluționar în esență ca orice proces progresiv, redat corect de către istoria arhitecturii, îi conferă acesteia un caracter militant, de armă sau instrument pus în slujba creației contemporane.

AVERTISMENT CITITORULUI

Niciun autor și, poate, nici un colectiv de autori, care s-ar fi angajat să elaboreze o istorie universală a arhitecturii, nu ar putea să desfășoare cercetări proprii privind întreaga evoluție a arhitecturii de pe glob, devenind, în consecință, tributari lucrărilor originale elaborate de diverși specialiști. Nici autorul prezentei lucrări nu și-a propus și, dealtfel, nici nu ar fi putut, să elaboreze în toate problemele un punct de vedere personal, ci a optat pentru interpretările care i s-au părut a fi cele mai autorizate. Cititorului doritor să adîncească informațiile cuprinse în această carte îi stă la dispoziție bibliografia selectată de autor.

Modul de organizare al conținutului cărții urmărește să o facă accesibilă unor categorii diferite de cititori.

Legendele ilustrațiilor, prin formularea unor teze cu caracter general cît și prin informații cu caracter particular, care sînt o exemplificare a generalului, urmăresc să reprezinte o relatare sintetică a conținutului cărții, Parcurgerea lor, după citirea întregii lucrări, oferă cititorului concluzii pentru fiecare capitol, după cum, în cazul în care ele constitue primul contact cu cartea, îi conturează o viziune sintetică asupra arhitecturii din perioada analizată, dînd totodată lucrării un caracter de istorie a arhitecturii în imagini comentate.

Legendele ilustrațiilor conțin următoarele determinări: denumirea istorică a localității, dacă este cunoscută; alte denumiri istorice sau cea contemporană în paranteze; zona geografică sau țara, cîteodată și regiunea; epoca, civilizația sau cultura, uneori faza corespunzăroare istoriei politice; denumirea monumentului. Atunci cînd datarea monumentului nu este stabilită cu precizie se indică limitele cronologice cele mai apropiate.

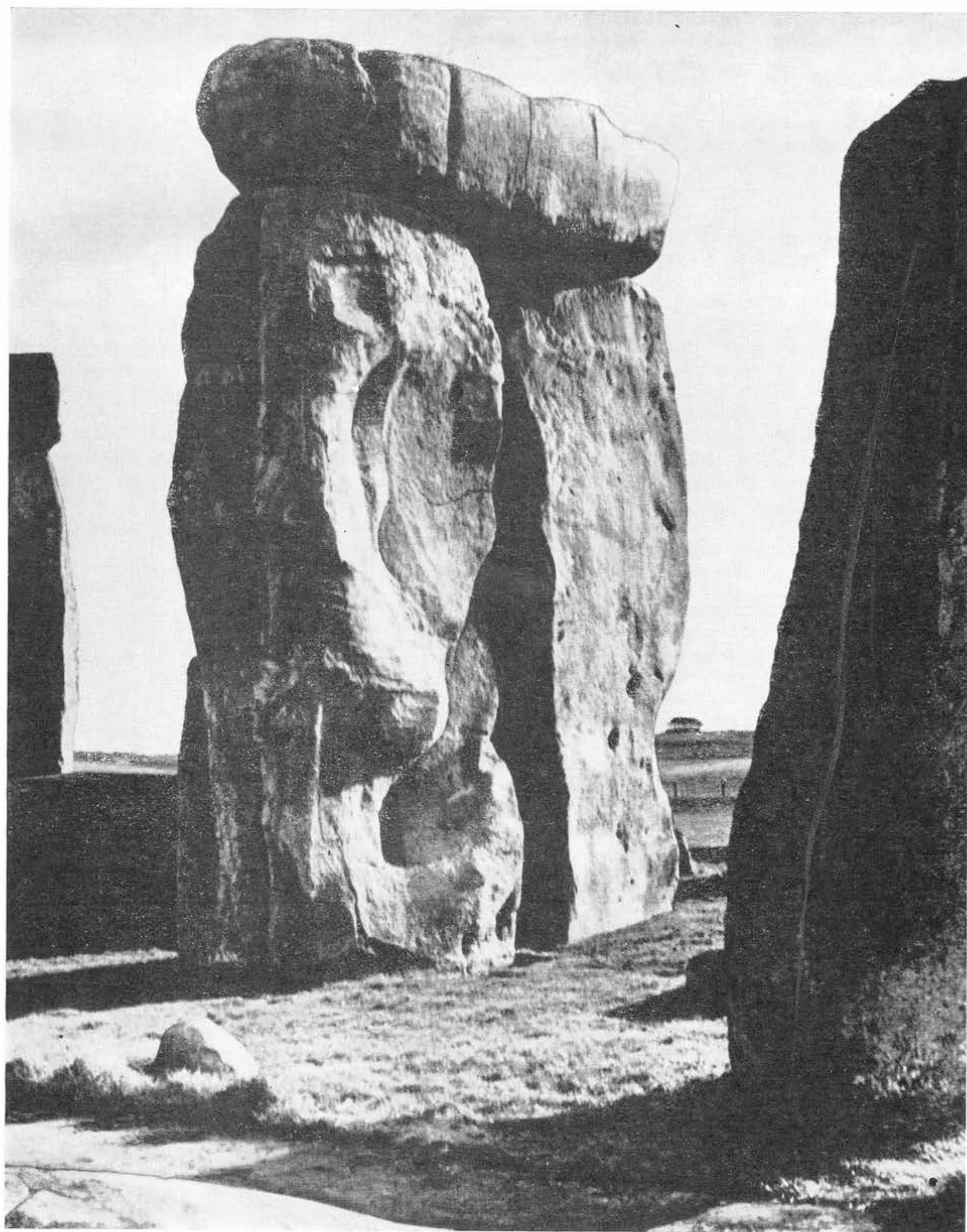
Ținînd seama de cantitatea relativ limitată de nume proprii intrate în limba română, privind perioada studiată, cît de și faptul că în diferite lucrări originale și traduceri se întîlnește o transliterație foarte variată în funcție de sursa franceză, engleză, germană etc., lucrarea recurge pentru nume de localități și de persoane, cu excepția acelora care au devenit de uz curent în literatura universală în forma lor greacă, la forma din limba de origine, folosind pentru cuvintele din limba arabă, și limbile semite, predominante, transliterația adoptată de către « Rivista di studi orientali» a Universității din Roma. Pentru a ajuta pe cititor, numele proprii adoptate de limba română sînt indicate în paranteze, o singură dată, într-o transliterație fonetică.

Aflîndu-se în fața unor deosebiri importante între datele reper ale variatelor periodizări, adoptate de o sumă de lucrări de istorie, autorul a luat drept orientare « Istoria lumii în date » (Ed. Enciclopedică română, București, 1972).

Întrucît întreaga istorie a arhitecturii, tratată în acest volum, se desfășoară înaintea erei noastre, cu prilejul indicării diverselor datări, s-a omis specificarea « înaintea erei noastre » cu excepția acelor intervale de timp care încep înaintea erei noastre și se încheie în cursul erei noastre.

Autorul consideră pe cititor suficient de înarmat cu informații privind geografia și istoria, limitînd în consecință datele pe care le furnizează la strictul necesar pentru a situa în spațiu și timp fenomenul arhitectural și a contura condiționările sale externe. De asemenea, sînt considerate cunoscute noțiunile elementare de specialitate privind denumirile diverselor componente ale clădirilor. În cazul în care cititorul nu va cunoaște anumiți termeni, și nici nu le va putea deduce sensul din context, va trebui să se adreseze unui dicționar de specialitate.

Pentru înțelegerea arhitecturii ca fenomen social, o largă prefațare a discursului privind evoluția sa, cu date din domeniul altor științe sociale, nu este considerată necesară. Prin natura sa tehnico-funcțională și cea estetică, arhitectura, ea însăși, caracterizează societatea, care a creeat-o, sub aspectul nivelului forțelor de producție, al naturii relațiilor de producție și al suprastructurii.

ARHITECTURA EUROPEI ŞI A BAZINULUI MARII MEDITERANE ÎN EPOCILE PIETREI ŞI METALELOR

ARHITECTURA PERIOADELOR PALEOLITICĂ ŞI MEZOLITICĂ ÎN EUROPA

Dacă considerăm ca moment al apariţiei fenomenului de arhitectură acela în care soluţionarea unor funcţiuni şi a unor structuri constructive, în scopul creerii unui spaţiu destinat unor nevoi de viaţă, capătă o interpretare estetică, atunci evenimentul trebuie raportat la perioada neoliticului. Premisele genezei arhitecturii sînt însă mult mai vechi. Deşi urmele de vieţuire sînt sărace, iar reconstituirea structurilor, în baza puţinelor exemple cu datare sigură, este dificilă, ele trebuie căutate în perioada îndepărtată a paleoliticului.

Locuirea în etapa paleoliticului inferior

În cursul etapei îndelungate a paleoliticului inferior (c. 1 000 000—100 000) nu se întrezăresc nici un fel de dovezi asupra activităţii constructive a omului primitiv. Îndeletnicindu-se, aproape în exclusivitate, cu vînătoarea, oamenii nomazi se adăposteau la întîmplare în grote şi peşteri, clima caldă a Europei favorizînd chiar vieţuirea în aer liber, de obicei în apropierea apelor.

Depozite arheologice permit să se presupună, către sfîrşitul paleoliticului inferior, o folosire intensă şi de durată a grotelor, cum atestă cercetările întreprinse în grotele « del Castillo » lîngă Santander în Spania şi Lazaret lîngă Nisa în Franţa, grotele din provinciile Capo şi Transvaal în Africa, grota din Um Qatafa în Orientul Apropiat şi altele. Marile culturi materiale ale paleoliticului sînt reprezentate pe teritoriul României în văile Dîrjovului (jud. Olt), a Dîmbovnicului, la Ripiceni (jud. Botoşani), Valea Lupului (jud. Iaşi) unde resturi de unelte demonstrează existenţa unor locuiri sub cerul liber.

Locuirea în etapa paleoliticului mijlociu

În cursul paleoliticului mijlociu (c. 100 000—50 000), cînd se răspîndeşte rasa umană de Neanderthal, ca urmare a răcirii climei provocate de glaciaţiunea Würm, oamenii, care îşi desăvîrşesc procedeele de obţinere şi întreţinere a focului, tind să-şi facă din peşteri şi grote adăposturi de durată, amenajîndu-le, pentru o locuire mai îndelungată, prin îngrămădiri de pietre la gura lor.

Cu acest prilej, cum se întîmplă în regiuni privilegiate, bogate în adăposturi naturale, ca de pildă sudul Franţei, nomadismul provocat de căutarea vînatului devine sezonier. În regiuni de şes, lipsite de asemenea adăposturi, clima aspră obligă pe oameni să-şi construiască locuinţe, colibe de mici dimensiuni, de plan aproximativ circular sau oval, ridicate pe platforme de piatră, cu vetre adîncite

STONHENGE, Anglia, civilizaţia meg[…] tică, epoca bronzului. Componentă tr[…] cromleh-ului (1600—1500).

în sol, protejate cu ipotetice învelitori din piei sprijinite pe un schelet de crengi sau oase de animale.

Primele adăposturi artificiale

Desigur că trecerea la adăposturi artificiale a reprezentat un proces îndelungat, desfăşurat paralel cu înăsprirea climei. În locul adăposturilor pe care le putea oferi direct natura — sub stînci, în depresiuni, în grote — s-a recurs la apărători de vînt, copertine adosate stîncilor, bordeie îngropate în pămînt, în fine, la locuinţe de suprafaţă, mai întîi foarte mici, apoi la locuinţe mari, capabile să adăpostească întreaga comunitate de vînători.

În staţiunea Trécassats (Durence) din Franţa s-au găsit resturi de materiale litice grupate pe suprafeţe mici, de cîţiva m², care par să marcheze perimetrul unor colibe. În regiunile Vaucluse şi Gard, oamenii aparţinînd culturii Musteriene au construit, în interiorul unor grote sau adosate stîncilor, mari colibe colective, cu vetre dispuse de-a lungul axei. În staţiunea Molodova I, pe malul Nistrului, în interiorul unei incinte delimitate de oase de mamut, care reprezenta conturul unei colibe de 7×10 m, au fost găsite resturile a 15 vetre.

Aşezările paleoliticului mijlociu în România

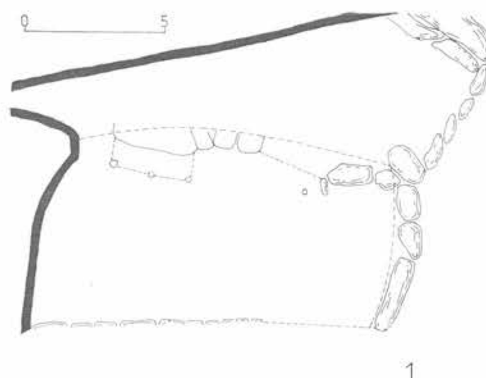
Cultura Musteriană a paleoliticului mijlociu este răspîndită pe întregul teritoriu al României. Mărturii arheologice ale locuirii în peşteri şi adăposturi artificiale pe terasele rîurilor s-au găsit la Ripiceni-Izvor (jud. Botoşani), Remetea (jud. Satu-Mare), Cheia (jud. Constanţa), Ohaba Ponor (jud. Hunedoara), Ocna Sibiului (jud. Sibiu). Urme arheologice demonstrează că oamenii acestei perioade au alungat urşii din Peştera Muierilor de la Baia de Fier pentru a se instala în locul lor.

Rudimente ale arhitecturii funerare

Fazei culturii Musteriene, care marchează sfîrşitul paleoliticului inferior, îi aparţin primele rudimente cunoscute ale unei arhitecturi funerare şi de cult. În grota Régourdon (Dordogne) s-a descoperit mormîntul unui om de Neanderthal, protejat cu un tumulus de piatră, avînd alături o groapă cu pereţi executaţi din piatră fără mortar, conţinînd scheletul unui urs. În peştera de la Moustier (Garonne), într-un mormînt în formă de groapă, s-a găsit scheletul unui tînăr culcat pe partea dreaptă, ţinînd în mînă stîngă o răzuitoare şi o secure.

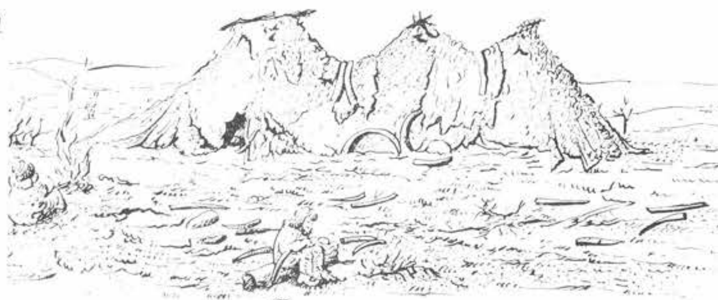
Adăposturi artificiale în toate regiunile globului

Urmare a perfecţionării uneltelor de muncă şi a evoluţiei organizării sociale, adăposturile artificiale apar în regiuni ale globului unde glaciaţiunea nu a modificat radical

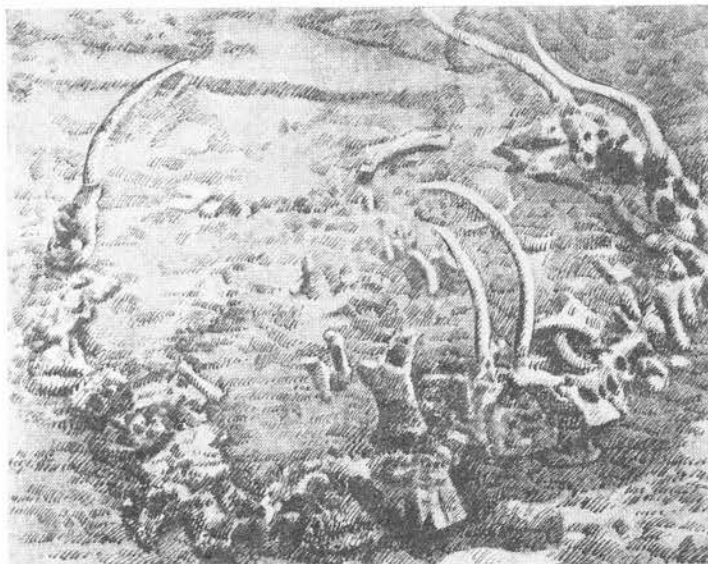

1

2

Lupta omului împotriva mediului natural neprielnic constituie sursa apariţiei primelor adăposturi construite. Trăind, de-a lungul perioadei paleoliticului inferior, sub cerul liber sau în adăposturi oferite de natură, cum sînt peşterile, în cursul perioadei paleoliticului mijlociu, odată cu răcirea climei în Europa, grupurile de culegători şi vînători încep să amenajeze peşterile, ceea ce reprezintă germenele unei activităţi constructive, iar în zone de şes, lipsite de adăposturi naturale, îşi construiesc colibe cu schelet din crengi sau din oase de animale acoperite cu piei.

3

1. FOURNEAU DU DIABLE, Franța, paleolitic mijlociu (100 000 – 5 000). Grota de la Fourneau du Diable a fost obiectul unei amenajări complexe, constînd din nivelarea terenului și construirea unor ziduri de piatră fără mortar.

2, 3, 4. PUȘKARI, Ucraina, paleolitic mijlociu (100 000 – 5 000). Locuințe cu schelet din oase de animale acoperite, probabil, inițial cu piei.

condițiile climatice, în Africa și zona de sud a Europei.

În faza finală a paleoliticului mijlociu, corespunzătoare culturii Musteriene II, omul de Neanderthal, creatorul comunei primitive și primul constructor, este pe punctul de a ceda locul omului de Cromagnon, asemănător, prin caracteristicile sale antropologice, omului de astăzi.

Locuirea în paleoliticul superior

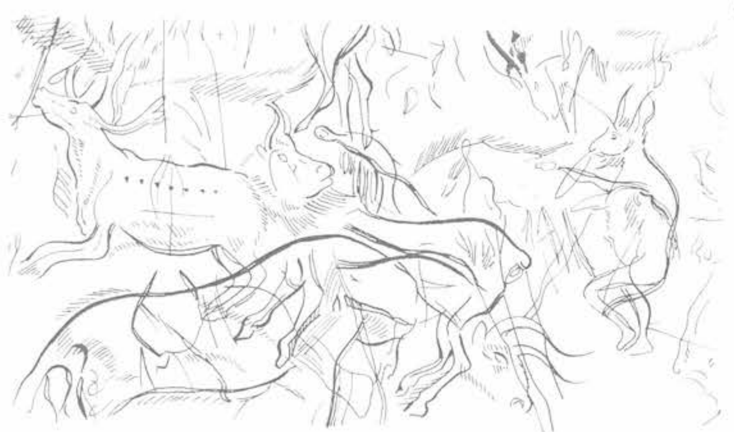
În cursul paleoliticului superior (c. 50 000—8 000) urmele de locuire descoperite sînt mult mai numeroase, fără să existe, din punctul de vedere al facturii adăposturilor, diferențe substanțiale față de paleoliticul mediu. Rasa umană, reprezentată acum de « homo sapiens », cunoaște succesiunea culturilor Aurignaciană, Salutriană și Magdaleniană, în timpul celor două din urmă făcîndu-și loc primele manifestări de artă: desene grafitate și picturi în culori, executate pe pereții și tavanele peșterilor. Apariția artei figurative, legată de observarea atentă a obiectului vînatului și de credințele omului primitiv, care denotă un progres remarcabil în evoluția sensibilității sale estetice, crează condițiile pentru transformarea construcțiilor rudimentare cu caracter utilitar în arhitectură.

Grote cu funcții de locuire și de cult

În regiunile bogate în adăposturi naturale grota continuă să rămînă adăpostul cel mai frecvent, dar îndeplinește pe lîngă funcția de locuință și cea de sanctuar, precum și de loc de înmormîntare. Se produce, totodată, o separare a funcțiunilor: grotele decorate, cu caracter ritual, sînt deobicei nelocuite, iar atunci cînd funcția de locuire coexistă cu cea rituală, celei dintîi i se rezervă zona de la intrare, în timp ce zona decorată, cu caracter ritual, este ascunsă în adîncime. Se observă, totodată, alegerea adăposturilor naturale după gradul de însorire a lor: sînt locuite numai grotele orientate către sud. Studiile privind imaginile de pe pereții grotelor demonstrează preocuparea de organizare a spațiului oferit de natură: în zona centrală

5

a peşterilor se grupează reprezentări de bizoni, boi şi cai, în timp ce în cele mai îndepărtate sînt înfăţişaţi lei, rinoceri şi urşi.

Amenajarea adăposturilor naturale

Intervenţiile, de factură constructivă, asupra adăposturilor naturale sînt mai complexe. Suprafaţa protejată natural a adăposturilor sub stîncă se prelungeşte cu copertine din piei de animale sau ramuri, sprijinite cu trunchiuri de pom. Acest sistem de protecţie poate avea o fundaţie de piatră (Ferrassie-Dordogne), iar pardoseala locuinţei adosată stîncii poate fi amenajată ca o platformă pietruită (Cap Blanc — Dordogne). În peştera numită Fourneau du Diable (Dordogne) suprafaţa locuită fusese nivelată şi înconjurată pe trei laturi cu ziduri de piatră fără mortar, constituind soclul unei structuri de protecţie executate din lemn.

Adăposturi construite: bordee şi colibe

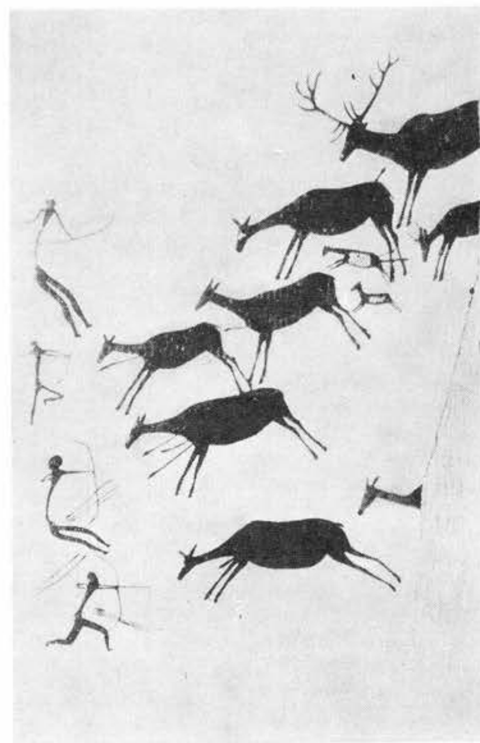
În regiuni lipsite de adăposturi naturale locuinţele se prezintă sub forma unor bordee îngropate complet sau semiîngropate sau a unor colibe de suprafaţă. Pereţii bordeelor erau întăriţi cu trunchiuri de pom, crengi sau oase. Colibele, aşa cum rezultă din numeroasele reprezentări din grote, aveau un schelet din pari sau nuiele şi o învelitoare conică. Forma de plan cea mai răspîndită a locuinţelor era aceea a unui oval cu contur neregulat. Dimensiunile lor erau diferite; există însă tendinţa către locuinţe mari care să cuprindă întregul clan al vînătorilor. Neavînd la dispoziţie sisteme de acoperire a unor suprafeţe mari, locuinţele colective rezultau din alăturarea a 2—4 colibe, căpătînd, cîteodată, o formă alungită.

Aşezări în Europa Occidentală

Resturi de locuinţe semiîngropate şi de colibe s-au găsit în toată Europa Occidentală. La Pincevent (Montereau), în Franţa, pe o suprafaţă de 2 ha, s-au descoperit numeroase colibe, alcătuite din cîte 2—4 elemente de plan aproximativ circular, indicat de resturi de unelte şi materiale litice, înzestrate cu cîte o vatră, care avuseseră, probabil, un schelet, de lemn, cu învelitoare din piei de animale, ancorate de teren cu argilă bătută.

Rămînînd în cursul paleoliticului superior refugiul cel mai frecvent, grotele capătă, cîteodată, parţial sau integral, o funcţie rituală, fiind decorate cu reprezentări de animale sau cu scene de vînătoare cu sens magic, pictate sau zgîriate.

6

7

5. CASTILLO, Spania, paleolitic superior, cultura Aurignaciană (40 000 – 18 000). Reprezentări rupestre, liniare, desenate cu culoare roşie sau zgîriate.

6. CUGUL, Spania, paleolitic superior, cultura Magdaleniană (15 000 – 10 000). Reprezentări rupestre pictate.

7. CUEVA DE LOS CABALOS, Spania, paleolitic superior, cultura Magdaleniană (15 000 – 10 000). Reprezentări rupestre pictate.

8. VALLTORTA şi ALPERA, Spania, paleolitic superior, cultura Magdaleniană (15 000—10 000). Reprezentări rupestre

Aşezări în Europa Centrală şi Orientală

În Europa Centrală şi Orientală, datorită lipsei de refugii naturale, aşezările aveau un caracter permanent: locuinţele semiîngropate ale vînătorilor de mamut din Langmannersdorf (Austria), colibele ample, dar unifamiliale din staţiunile Dolni Vestonice şi Pavlov (Moravia), colibele plurifamiliale cu spaţii compuse, diferenţiate funcţional, din staţiunile Barca I şi Barca II (Slovenia), colibele îngropate ale vînătorilor de mamut, de plan aproximativ circular sau oval, de la Tellman şi Kostenki pe Don, Gontî şi Dobranicevka (Ucraina), colibe cu spaţii compuse la Puşkari (Ucraina). La Kostenki, pe Don, s-a descoperit o amplă locuinţă colectivă semiîngropată, de 35×15 m, cu vetre dispuse pe axa longitudinală, în măsură să adăpostească un întreg clan. În România, cultura Musteriană

Aşezările paleoliticului superior în România

şi culturile Aurignaciană şi Gravettiană orientală, care o înlocuiesc, sînt atestate de locuiri în peşteri la Cioclovina (jud. Hunedoara), Peştera (jud. Braşov) şi pe terasele rîurilor la Tîncova (jud. Caraş-Severin), Boineşti (jud. Satu-Mare), Dîrţu-Ceahlău (jud. Neamţ).

Retragerea gheţarilor la sfîrşitul perioadei paleoliticului determină îndulcirea climei Europei şi, odată cu aceasta, profunde schimbări ecologice. Acoperirea stepelor cu păduri duce la dispariţia faunei glaciale, a mamiferelor uriaşe şi la împuţinarea bizonilor şi cailor. Colectivul numeros de vînători, necesar pentru hăituirea mamuţilor nu-şi mai poate asigura existenţa. De aceea, comunităţile umane se divid în grupe mai restrînse, care îşi îndreaptă atenţia către vînatul mic şi către pescuit. Locurile din preajma prăpăstiilor, unde îşi afla deznodămîntul vînătoarea de mamuţi, încetează de a fi îndelung locuite. Marile locuinţe colective cedează locul unor adăposturi de mici dimensiuni.

Locuirea în mezolitic

În cursul perioadei mezolitice (c. 10 000/8 000—7 000/2 500) vînătoarea rămîne mijlocul principal de procurare a hranei, dar i se adaugă, în măsură mai mare, pescuitul şi culegerea roadelor pădurilor. Utilizarea uneltelor micro-

8

litice, prelungite cu mînere de lemn sau os, a condiţionat progresul tehnicii constructive şi, îndeosebi, a prelucrării lemnului. Multe din staţiunile mezolitice sînt amplasate în locul celor paleolitice, în grote, de obicei, în partea anterioară a cavităţii lor, sau sub cerul liber unde, de regulă, colibele sînt grupate în sate. Apar staţiuni noi, în preajma lacurilor şi rîurilor bogate în peşte, cu colibe ridicate de la sol pe o structură de piloţi. Din acest motiv, deşi aşezările mezolitice sînt mai numeroase şi mai dese decît în paleolitic, informaţiile privind suprastructura lor sînt mai sărace. Întrucît erau ridicate deasupra solului şi construite din material lemnos, care a dispărut, adesea nu li se poate deduce nici forma planului, nici poziţia vetrelor. Resturile arheologice ale locuinţelor adîncite în sol şi a celor de suprafaţă permit, în schimb, să se deducă utilizarea cea mai frecventă a colibei de plan aproximativ circular, oval sau patrulater cu zidurile executate din pari alăturaţi, înfipţi în pămînt, legaţi cu împletitură de nuiele.

Sate mezolitice în Europa

Adăposturi izolate se întîlnesc rar; de cele mai multe ori locuinţele fiind grupate în sate, ceea ce demonstrează un nivel mai ridicat al coeziunii sociale. Asemenea sate mezolitice se întîlnesc în întreaga Europă, cele mai semnificative fiind în localitatea Moita da Sebastiao (Portugalia), satul Piscop lîngă Paris, la Tannstock pe malul lacului Federsee, la Elsterhors şi Duvansee, lîngă Lübeck (R. F. Germania), pe insula Seeland (Danemarca), în staţiunea Star Carr lîngă Scarbourough (Anglia), în regiunile Modena, Brescia, Reggio, Puglia (Italia), lîngă Siracuza (Sicilia).

În staţiunile Star Carr şi Duvansee, situate în zone mlăştinoase, vînători şi pescari, aparţinînd culturii Maglemoisiene, au izolat locuinţele, din care nu s-a păstrat nici o urmă, realizînd un pat din fîşii de mesteacăn fixate cu argilă şi pietre.

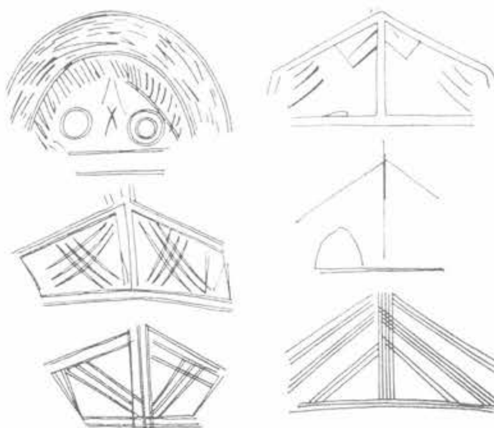
Caracterul de stabilitate al unor aşezări, legat de trecerea la domesticirea animalelor şi cultivarea pămîntului, este pus în evidenţă de fortificarea acestora, cerută de apărarea împotriva fiarelor sălbatice şi a triburilor vrăjmaşe.

Construcţii funerare în mezolitic

Semnalate în paleolitic ca o excepţie, în mezolitic construcţiile funerare apar mai frecvent. În Franţa, pe insula Tévies (Morbihan) se cunosc morminte unde cadavrul depus într-o groapă, înconjurat de coarne de cerb, era protejat de lespezi de piatră, verticale şi orizontale, peste care fuseseră aşezate altare, ele însele înconjurate de pietre aşezate vertical în jurul mormîntului, spaţiul dintre ele fiind umplut ulterior cu pămînt.

Aşezări mezolitice sînt cunoscute în Africa de nord (Maroc, Algeria, Tunis, Egipt) şi centrală, în Orientul Apropiat, în India şi China.

Caracterul mai avansat al arhitecturii mezolitice din zona siro-palestiniană, aparţinînd aşa-numitei culturi natufiene, reflectă, desigur, şi un stadiu mai avansat al culturii materiale, ceea ce va face ca această zonă să treacă printre cele dintîi la o producţie neolitică, deschizînd, totodată, arhitecturii calea dezvoltării către o treaptă superioară.

9. În perioada mezoliticului clima aspră a Europei a împins oamenii, anterior altor zone ale globului, mai calde, să recurgă la adăposturi artificiale, înfăţişate în numeroase reprezentări de locuinţe, pictate sau zgîriate: colibe de suprafaţă cu schelet de nuiele şi crengi şi bordeie semiîngropate.

În cursul epocilor neolitică şi a bronzului, procese similare în domeniul dezvoltării forţelor de producţie, structuri sociale similare au constituit, în diferite părţi ale globului, temeiul apariţiei unor fenomene similare în arhitectură. Totodată, amplele migraţii ale diferitelor populaţii, determinate de necesitatea descoperirii surselor de existenţă, au contribuit la răspîndirea sau afirmarea unor tipuri arhitecturale mai perfecţionate, dînd istoriei arhitecturii acelor timpuri aspectul unui vast proces de preluare.

Trecerea la practicarea agriculturii, petrecută în zona siro-palestiniană în cursul mileniului al VIII-lea, în perioada neoliticului preceramic, stimulează apariţia celor dintîi aşezări stabile şi un evident progres în procesul de constituire a tipurilor arhitecturale. În lumina cunoştinţelor actuale, se pare că aici a avut loc geneza spaţiului arhitectural pe baza unor planuri ordonate, circulare sau rectangulare, constituind premizele primelor formulări de arhitectură monumentală de tip «tholos» şi « megaron ».

ARHITECTURA BAZINULUI ORIENTAL AL MĂRII MEDITERANE ŞI A EUROPEI DE SUD-EST ŞI CENTRALE ÎN PERIOADA NEOLITICĂ

Primele aşezări stabile ale unor populaţii de agricultori. Cultura « natufiană »

Aproximativ acum 10 000 de ani, în zona numită convenţional Orientul Apropiat, în regiunea siro-palestiniană şi în Anatolia, se produce în existenţa omului o transformare hotărîtoare pentru evoluţia civilizaţiei. Populaţii care îşi confecţionau deja unelte din piatră lustruită, dar nu cunoşteau încă ceramica (neoliticul preceramic) trec treptat de la vînătoare şi pescuit, ca mod de a-şi procura bunurile necesare vieţii, la practicarea agriculturii. Cu acest prilej ei părăsesc adăposturile naturale, cu caracter temporar, grotele, şi îşi construiesc locuinţe stabile, grupate în aşezări. Debutul îl fac purtătorii culturii denumită după aşezarea 'Enan (Nahal Oren) sau « natufiană » (c. 8850) din zona siro-palestiniană. Locuinţele lor au caracterul unor adăposturi semiîngropate, de plan circular sau eliptic, cu elevaţie zidită, constituind o transpunere în materiale durabile a vechilor colibe executate din materiale vegetale. Locuinţe cu aceeaşi formă de plan, executate însă din cărămidă crudă, se regăsesc în aşezarea contemporană Yericho (Ierichon). Ele sînt considerate a fi prototipul construcţiei denumite *tholos*, în care spaţiul generat de un plan circular este acoperit cu o cupolă.

Locuinţa de plan circular, prototip al construcţiei de tip « tholos »

Într-o altă fază a evoluţiei aşezării, locuinţele de plan circular sau eliptic sînt înlocuite cu un alt tip de construcţie, de plan rectangular, executat din aceeaşi cărămidă crudă. În localitatea Jarmo, situată, şi aceasta, în zona siro-palestiniană, zidurile de cărămidă crudă ale unor locuinţe de plan rectangular erau aşezate pe socluri de piatră.

Apariţia construcţiei de tip megaron la Yericho

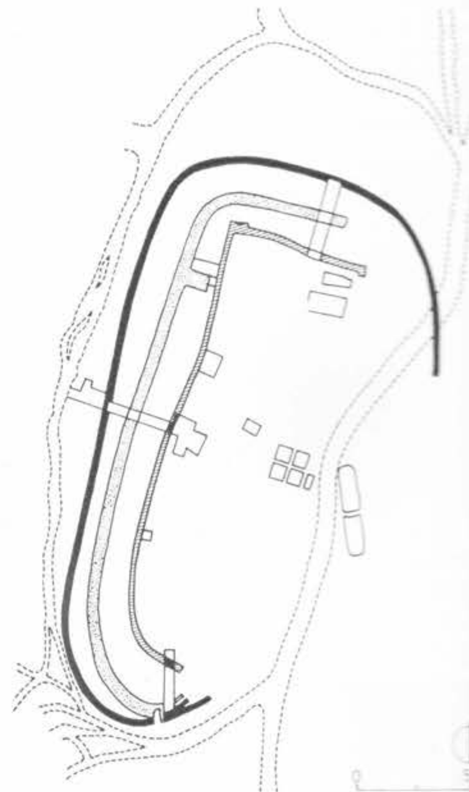
Printre locuinţele de plan rectangular de la Yericho s-a depistat cel mai vechi exemplu cunoscut de *megaron*, tip de locuinţă alcătuit din două încăperi succesive, cu intrarea situată pe latura îngustă, precedată, cîteodată, de un spaţiu între ante.

Zidurile de incintă, executate din piatră, ale acestei aşezări, a căror edificare presupune existenţa unei organizări sociale în măsură să unifice eforturile locuitorilor, cît şi o anumită densitate a zonei rezidenţiale cuprinse în interiorul incintei, fac din Yericho prima aşezare cunoscută cu caracter proto-urban.

Aşezările din Anatolia: Hacilar, Çatal Höyük, Mersin

Procese evolutive similare a avut loc aproximativ simultan în Anatolia, unde, în localităţile Hacilar şi Çatal Höyük, se regăsesc locuinţe de plan dreptunghiular, cu elevaţia de cărămidă crudă, ridicată pe o bază de piatră, iar în localitatea Mersin, reapare construcţia de tip megaron. Acest tip de construcţie, socotit în lumina cunoştinţelor actuale a fi de provenienţă palestiniană-anatoliană, transmis civilizaţiei cicladice, va deveni prototipul templului lumii elene.

Naşterea spaţiului arhitectural, pe baza unor planuri ordonate, circulare sau rectangulare, a reprezentat, fără

10. YERICHO (TELL EL' SULTAN Iordania, neolitic preceramic (mileniul a VIII-lea). Expresia unei vieţi stabile, cond- ţionată de apariţia agriculturii, Yericho (Ierihon este cea mai veche aşezare cunoscută cu carac- ter proto-urban. Între mileniile VIII—I, zidu- rile sale, atestate în textele biblice, au fo refăcute de 17 ori.

îndoială, un pas imens în istoria arhitecturii. Cele două tipuri spaţiale îşi vor disputa întîietatea în cursul întregii perioade cuprinse între mileniile VIII şi I, devenind soluţii fundamentale ale marilor arhitecturi ale lumii antice clasice.

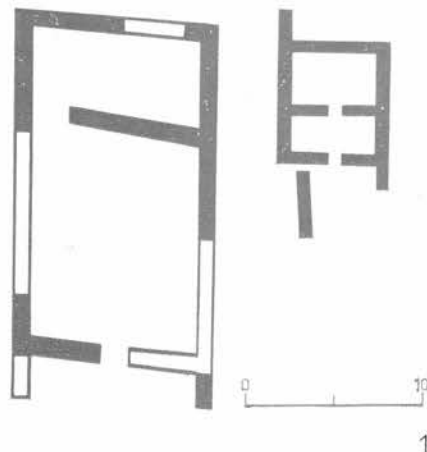
Din regiunea siro-palestiniană şi Anatolia, practicarea agriculturii se extinde, în parte datorită migraţiei unor populaţii în căutare de terenuri de cultură, în interiorul continentului asiatic şi în zona răsăriteană a Mediteranei, urmată de constituirea de aşezări permanente şi de adoptarea unor tipuri de locuinţă de plan ordonat.

Relaţii arhitecturale între Mesopotania şi regiunea siro-palestiniană şi anatoliană

Pentru precizarea corectă a rolului jucat de regiunile siro-palestiniană şi anatoliană în dezvoltarea arhitecturii, trebuie ţinut seama că, în cursul mileniilor al V-lea şi al IV-lea, odată cu trecerea la perioada calcolitică cînd, paralel cu utilizarea uneltelor de piatră lustruită, apare şi prelucrarea cuprului, în Mesopotamia, se cristalizează culturile Ḥassūna, Sāmarrā, Tell Ḥalāf, El-ʻObeyd, ale căror vestigii atestă existenţa unei diferenţieri a programelor destinate cultului şi apărării şi un progres al ştiinţei de a construi, ilustrat de cunoaşterea bolţii. Produse ale culturilor Tell Ḥalāf şi El-ʻObeyd sînt reperate arheologic în staţiunile Ugarit şi Mersin din zona siro-palestiniană, influenţa lor resimţindu-se şi asupra culturilor calcolitice Hacilar şi Çatal-Höyük din Anatolia.

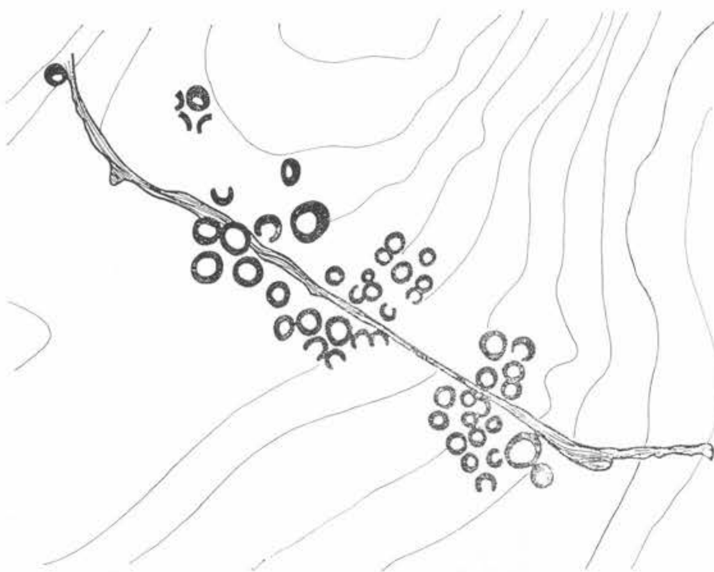
Construcţii de tip tholos la Chirokitia în Cipru

În cursul aceluiaşi mileniu, al V-lea, datorat, poate, impulsului dat de activitatea constructivă din Palestina şi Anatolia sau, poate, experienţei locale privind executarea unor clădiri circulare din piatră, tipul tholos apare în aşezarea Chirokitia din Cipru. Construcţiile de tip tholos din Chirokitia sînt locuinţe, unele devenite ulterior morminte, executate în întregime din piatră brută, inclusiv cupolele, ale căror diametre variază între 5 şi 10 m.

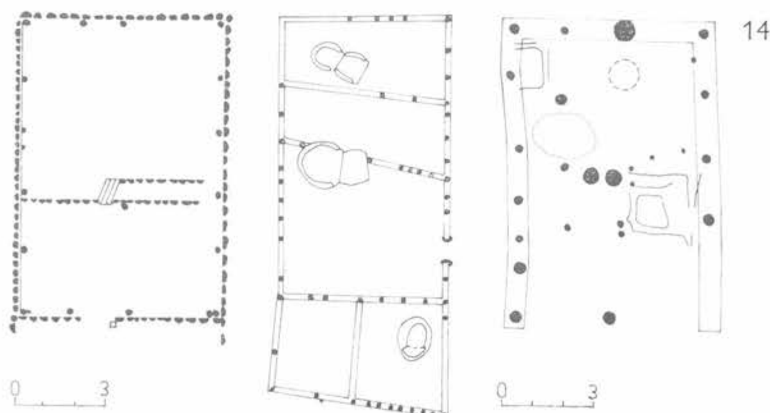
13

11

11, 12. CHIROKITIA, Cipru, perioada neoliticului (mileniul al V-lea). Atestată prima oară la Yericho, construcţia de tip tholos se difuzează în staţiunile de pe cursul superior al Tigrului, în Cipru, Creta şi Grecia continentală, fie ca urmare a migraţiei unor populaţii, fie în virtutea unor procese independente de trecere de la coliba circulară din materiale vegetale, la construcţii executate din argilă compactizată sau piatră. Aşezarea de la Chirokitia este alcătuită în exclusivitate din construcţii de tip tholos, unele cu destinaţie de mormînt, executate integral, ziduri şi, probabil, cupole, din piatră legată cu argilă.

13. SESKLO, Grecia, perioada neolitică (mileniul al IV-lea). Construcţia de tip megaron, reperată la Yericho şi în Anatolia, mai adecuată unei clime aspre, mai logică în condiţiile folosirii unor structuri de lemn decît tipurile de plan oval sau circular, predilecte pentru locuinţa neolitică egeeană, este însuşită de către cultura protoelladică Sesklo, unde se substituie acestora. Compuse din două încăperi, precedate de un portic între ante, cea finală fiind încălzită cu o vatră, construcţiile de tip megaron sînt executate în Grecia cu un schelet de lemn şi umplutură de argilă crudă sau piatră.

14

Construcții de tip tholos în Creta și Grecia Continentală

Mult mai tîrziu, în etapa finală a neoliticului sau în etapa bronzului timpuriu, denumită pentru Grecia *elladicul vechi* (2500—1950), clădiri de tip tholos apar în Pelopones, datorate, fie influenței cipriote, fie celei anatoliene, întrucît, atît în Creta cît și în Grecia Continentală, este atestată, din punct de vedere arheologic, o migrație anatoliană. Utilizată în Creta, în cursul celei de a doua jumătăți a mileniului al III-lea, în arhitectura funerară, construcția de tip tholos este preluată de arhitectura civilizației miceneene generînd, la mijlocul mileniului al II-lea, arhitectura marilor morminte princiare. Difuzată, odată cu alte elemente ale civilizației egeeo-anatoliene, în zonele de apus ale Mediteranei, probabil, îndeosebi, prin intermediul Ciprului șial Greciei continentale, construcția de tip tholos va influența, în mod sensibil, dezvoltarea așanumitei arhitecturi « megalitice ».

Datorate unor migrații anatoliene, în Grecia continentală se dezvoltă în mileniile VII—VI culturile Proto-Sesklo și Pre-Sesklo, urmate de cultura Sesklo, contemporană cu culturile calcolitice Tell Halāf și El-ʿObeyd din Mesopotamia și Hacilar și Mersin din Anatolia. Rămînînd, spre deosebire de toate aceste culturi, în cadrul neoliticului, cultura Sesklo (mileniile V—IV) reprezintă antecedentele cele mai vechi ale civilizației elene, avînd un rol de transmițător al influențelor egeeo-anatoliene în spațiul carpato-danubian.

Locuințele culturii neolitice Sesklo adoptă planul rectangular

Cultura Sesklo adoptă tipul de locuință de plan rectangular generalizat în Orientul Apropiat. Executate din piatră sau argilă crudă, locuințele au zidurile întărite cu stîlpi verticali pentru a se opune acțiunii cutremurelor. În așezarea Otzaki, aparținînd culturii Sesklo, se întîlnește prototipul unui megaron, fapt care demonstrează răspîndirea către nord a acestui tip de construcție. Mai adecvat unor structuri executate din lemn decît tipul circular, tipul de plan rectangular este adoptat în cursul mileniilor VI—IV, corespunzătoare epocii neolitice, în Europa de sud-est și cea centrală, unde agricultura și creșterea vitelor, asimilate mai întîi de către populații de pe cursul mijlociu al Dunării, caracterizate printr-o

14. Datorat acelorași surse anatoliene, transmis prin intermediul Tessaliei (Grecia continentală), probabil încă în faza culturii Criș din perioada neoliticului timpuriu, tipul de megaron, interpretat în materiale și procedee de construcție locale (schelet de lemn și împletitură din nuiele), se regăsește în regiunea carpato-danubiană și în Europa centrală, în cursul neoliticului mijlociu și tîrziu: **AICHBÜHL (R. F. Germania), VINČA (Iugoslavia), ARIUȘD (România).**

15

producţie mezolitică, crează condiţii pentru trecerea treptată la o viaţă sedentară. Conform opiniei care predomină, acest proces s-ar datora fie unei colonizări sau migraţii de provenienţă anatoliană sau sumeriană, fie influenţei proceselor survenite în Tessalia, al cărei rol de transmiţător, în raport cu sursele orientale, a fost deja subliniat.

Aşezările culturii neolitice Starčevo-Criş-Karanovo

Cea mai veche cultură neolitică din spaţiul carpato-danubian, corespunzătoare neoliticului inferior (c. 5500—3000), datorată acestei influenţe, este cultura numită Starčevo-Criş-Karanovo, cu o largă arie de răspîndire în Iugoslavia, Ungaria, România şi Bulgaria. Aşezările acestei culturi, cu un caracter vădit provizoriu, se găseau pe terenuri joase, în preajma apelor (cîteodată în peşteri), tipul de locuinţă fiind mai întîi bordeiul, apoi coliba.

Cea mai veche cultură neolitică din centrul Europei este aşa-numita « cultură a ceramicii liniare », care îşi datorează numele modului de a decora vasele cu linii continui, frînte sau spirale.

Trebuie semnalat că vechile culturi şi etapele lor de evoluţie se definesc mai ales cu ajutorul producţiei ceramice, care oferă, sub aspect arheologic, repere mai sigure, modificările survenite fiind mai dese şi mai substanţiale decît în domeniul altor manifestări ale culturii materiale, inclusiv al arhitecturii.

Răspîndirea culturii ceramicii liniare

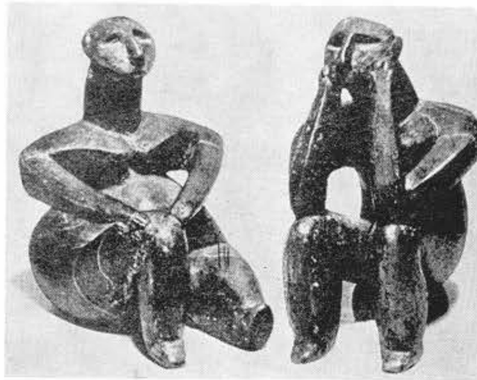
Secătuirea rapidă a terenurilor, prin defrişări cu ajutorul focului, provoacă un nomadism agricol periodic, populaţiile purtătoare ale culturii ceramicii liniare răspîndindu-se pe mari teritorii în căutarea de noi terenuri agricole, în apus pînă în Belgia şi Franţa, în răsărit pînă la Bug. Pe teritoriul României ceramica liniară a ajuns în varianta denumită « ceramică cu capete de note muzicale ».

Aşezările culturii ceramicii liniare, situate pe terasele joase ale rîurilor sau în imediata lor vecinătate, erau alcătuite din colibe construite la suprafaţa solului, cu schelet de pari legaţi prin nuiele lipite cu lut.

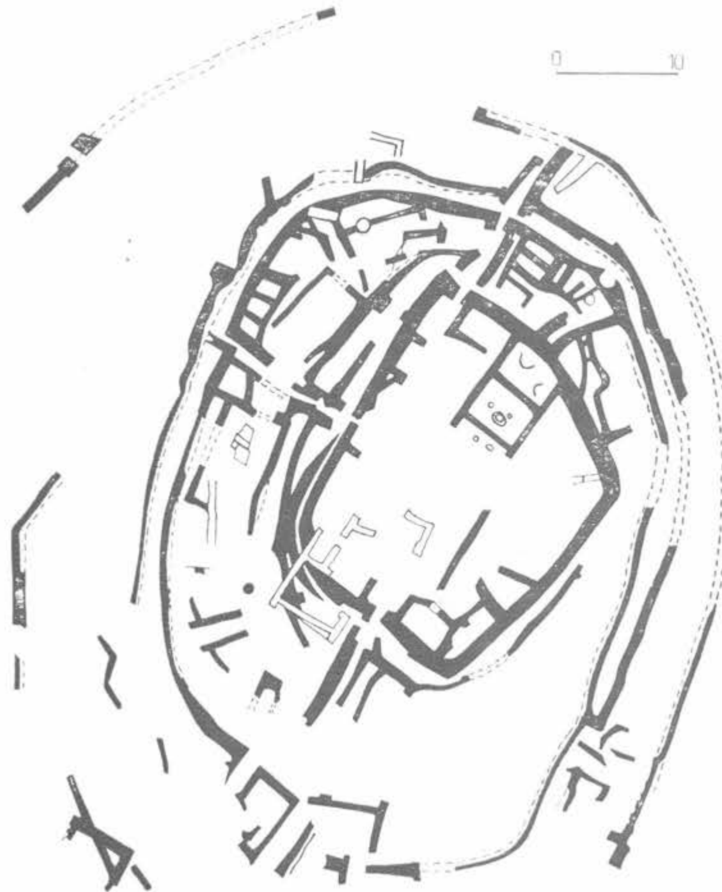
Recepţionînd, prin intermediul unor populaţii migratoare, impulsuri ale civilizaţiei desvoltate în Anatolia, zona Dunării de mijloc şi îndeosebi teritoriul de astăzi al României, unde avusese loc trecerea la o viaţă agricolă stabilă, devine, în perioada neoliticului tîrziu, sediul unei remarcabile înfloriri a culturii.

15. HĂBĂŞEŞTI, România, neolitic tîrziu, cultura Cucuteni (2800—1950). Tipurile de aşezări de cultivatori şi crescători de vite, aparţinînd culturii Ariuşd-Cucuteni-Tripolie sînt ilustrate pe teritoriul României de satul de la Hăbăşeşti, alcătuit din locuinţe de plan rectangular, grupate, în jurul a două construcţii mai ample, pe un bot de deal, apărat prin factura reliefului şi de un şanţ artificial.

16

17

Aşezările culturilor neolitice Vinča-Turdaş şi Tisa

În Dobrogea şi în nordul Bulgariei se constată faza veche a culturii Hamangia, de origină est-mediteraneană, ajunsă din Asia Mică, poate, pe calea mării.

Pe fondul culturi Starčevo-Criş se dezvoltă cultura Vinča-Turdaş, iar pe fondul culturii liniare, cultura Tisa, care angajează diferite părţi ale teritoriului ţării noastre. Aşezările comunităţilor umane dispuse în preajma apelor păstrează acelaşi caracter provizoriu, fiind, din acest motiv, lipsite de întărituri artificiale.

În cursul etapei neoliticului mijlociu (3500—2800), în zona carpato-danuabină, transformările suferite în existenţa comunităţilor tribale, cît şi lupta între cele două fonduri culturale de bază existente în etapa precedentă, conduc la fărămiţarea unităţii culturale semnalate şi la constituirea unor culturi cu caracter autohton mai pronunţat şi cu extensiune mai limitată: Vădastra, Boian, Pre-Cucuteni, Vinča-Rast şi Tisa.

Aşezări adunate şi de tip «tell» în etapa neoliticului mijlociu

Treptat, aşezările risipite cedează locul unor aşezări mai adunate, reflectînd o coeziune socială mai strînsă. De asemenea, aşezărilor pe terasele joase ale rîurilor le sînt preferate aşezări de tip *tell*, situate pe boturi de deal sau grinduri, fără a fi fortificate. Bordeiele şi colibele

16. CERNAVODA, România, neoliti mijlociu, cultura Hamangia (3500—2800) Răspîndită pe întregul teritoriu al Dobroge de origină est-mediteraneană, creaţie a un populaţii de agricultori şi vînători, cultur Hamangia a avut o bogată producţie de cera mică antropomorfă ilustrată de figurinele d lut ale „Gînditorului" şi perechii sale.

17. DIMINI, Grecia, Tessalia, neolit tîrziu (2800—2400). Rezultat al migraţiei un populaţii nord-dunărene, aparţinînd cultur Boian, Vădastra şi Theiss, cultura Dimini găseşte expresia în acropola unei aşezări for ficate, adaptată spontan reliefului, în care meg ronul din interiorul incintei constituie centru de interes şi, totodată, marchează început de compoziţie axială, reluată cu mileniu mai tîrziu de cetăţile miceneene.

rudimentare fac locul unor locuinţe de suprafaţă, mai complexe.

Aşezările etapei neoliticului tîrziu (eneolitice)

În cursul etapei neoliticului tîrziu (2800—1900), pe baza fondului local, dar şi a legăturilor cu lumea mediteraneană şi cea nord-pontică, se constituie, pe o vastă arie, o nouă unitate culturală, caracterizată prin producţia unei ceramici pictate. În România, această etapă, eneolitică, este reprezentată de cultura Gumelniţa, care cuprinde şi nord-estul Bulgariei şi Tracia, şi de cultura Cucuteni, apărută în etapa precedentă în sud-estul Moldovei şi sud-estul Transilvaniei, răspîndită şi în zona nord-pontică, de unde şi denumirea de cultura Ariuşd-Cucuteni-Tripolie.

Aşezările culturii Ariuşd-Cucuteni-Tripolie: Hăbăşeşti, Kolomiişcina, Vladimirovka

Aşezările aparţinînd acestei culturi, amplasate pe înălţimi lesne de apărat datorită configuraţiei lor naturale, erau alcătuite din locuinţe colective, rectangulare în plan, dispuse în rînduri, în grupe sau în cerc în jurul unor construcţii mai mari, probabil destinate adunării obştei. La Hăbăşeşti, s-au descoperit 45 locuinţe colective, dispuse în două cercuri, avînd fiecare în centrul său două clădiri mai mari. Locuinţele, toate de suprafaţă, erau construite pe tălpi sau podini din bîrne despicate, avînd pereţii construiţi dintr-un schelet de pari şi împletitură de nuiele lipită cu lut.

La Kolomiişcina (Ucraina), aşezarea aparţinînd aceleaşi culturi era alcătuită din mari locuinţe colective, dispuse radial în jurul a două clădiri, iar la Vladimirovka, două sute de locuinţe, organizate pe cinci cercuri concentrice, închideau un spaţiu destinat vitelor.

Construcţii de tip megaron în zona carpato-danubiană

Construcţia de tip megaron, pătrunsă în Tessalia în faza culturii Sesklo prin intermediul relaţiilor cu culturile anatoliene Mersin, Hacilar, Çatal Höyük, este transmisă şi zonei carpato-danubiene, probabil, încă în faza culturii Criş. Astfel, la Ariuşd, s-a stabilit prezenţa unui tip de locuinţă în care se poate recunoaşte interpretarea în materiale locale, schelet de lemn cu împletitură de nuiele, a megaronului.

În faza finală a neoliticului purtători ai culturilor eneolitice din zona carpato-dunăreană (Gumelniţa) şi din Europa Centrală (Bück în Slovacia, Lengel în Moravia şi Ungaria de vest, Teiss în Ungaria de est), reprezentate prin ceramica decorată cu meandre şi spirale, mai întîi incizate, apoi pictate, migrează către Marea Egee. Produsul acestei migraţii îl constituie, în primul rînd, cultura Dimini din Tessalia.

Aşezarea neolitică Dimini (Tessalia), produs al migraţiei carpato-dunărene

Aşezarea de la Dimini reprezintă un sit protourban unde, pe o înălţime, se află un megaron princiar, deschis către o curte înconjurată de o dublă incintă fortificată, între ziduri aflîndu-se locuinţele oamenilor de rînd. Judecînd după ceramică, cultura Dimini a fost influenţată de cultura Theiss şi, îndeosebi, de culturile Boian şi Vădastra.

Un grup migrator aparţinînd culturii Gumelniţa ajunge pe coastele egeene ale Traciei şi ale Macedoniei, iar un grup aparţinînd culturii Lengel ajunge în Ciclade. În felul acesta ornamentul cu meandre şi spirale, provenit de la Dunăre, pătrunde în bazinul Mediteranei.

Reflectînd procesul de descompunere a orînduirii gentilice şi rolul prevalent cîştigat de aristocraţie, ceea ce conduce la constituirea unor oraşe-state, civilizaţia egeeană, corespunzătoare perioadei bronzului, cu cele trei faze ale sale, cronologic succesive -cicladică, minoică, miceneană- se dezvoltă pe baza unui substrat cultural local, în care componenta de origină anatoliană joacă un rol important, substrat fecundat de aportul stimulator de provenienţă nordică, danubiană. Migrînd către sud, populaţii nord-dunărene, intrînd în contact cu civilizaţia cicladică, transmit prin intermediul acesteia lumii mediterane ornamentul meandro-spiralic, care va deveni motivul fundamental al artei minoice.

ARHITECTURA CIVILIZAŢIILOR ISTORICE EGEENE ALE PERIOADEI BRONZULUI

Trecerea la perioada bronzului reprezintă pentru zona egeeană sursa unei ample dezvoltări arhitecturale. Această dezvoltare permite să se vorbească despre o arhitectură a lumii sau a civilizaţiei egeene.

Prima etapă a bronzului se situează în Anatolia între anii 2800 şi 2700, în Creta începe în jurul anului 2600, în Grecia continentală între anii 2600 şi 2500.

Sub impulsul unei migraţii anatoliene către insulele Ciclade, Creta şi Grecia, se constituie, la începutul acestei etape, o unitate culturală egeeo-anatoliană, înzestrată cu trăsături distincte faţă de culturile mesopotamiene. În cadrul acestei unităţi un rol proeminent al capătă civilizaţia care se dezvoltă în insulele Ciclade, ai căror locuitori, fiind primii navigatori din Marea Egee, o difuzează în Grecia, în Malta, influenţa ei ajungînd chiar pînă în insulele Baleare. Odată însuşit, motivul decoraţiei cu meandre şi spirale, datorat migratorilor veniţi din zona danubiană, pătrunde din Ciclade în Creta, devenind tema ornamentală dominantă a artei minoice.

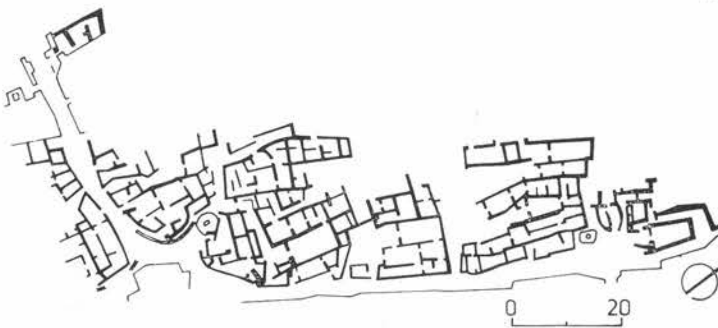
În Anatolia şi în insulele vecine are loc, în această perioadă, procesul naşterii unor oraşe-state, apărate de ziduri impunătoare, cum sînt Troia, corespunzătoare fazelor de construcţie I—IV, Thermi, pe insula Lesbos, şi Poliochni, pe insula Thermos.

În Grecia continentală, cultura protoelladică, dezvoltată aproximativ între anii 2500 şi 1950, se datorează atît urmaşilor vechilor populaţii neolitice, cît şi unor migraţii din nord ale purtătorilor culturii Dimini, pe de o parte, şi din Anatolia, pe de alta. În arhitectură, fenomenul specific culturii protoelladice îl constituie apariţia de mici aşezări fortificate, cum sînt cele de la Lerna şi Egina, adaptate terenurilor accidentate, caracterizate printr-o tramă stradală formată din căi înguste şi prin masive construite dense, alcătuite din locuinţe, printre care se recunoaşte cîte un megaron. Paralel cu tipul spaţial născut pe baza unui plan patrulater, coexista, probabil, şi tipul circular, reprezentat de vestigiile unei ample construcţii, cu diametrul de 27,4 m, cu destinaţie de mormînt sau de complex de

18. ORCHOMENOS, Grecia, Pelopo perioada neoliticului tîrziu sau a bron lui timpuriu elladicul vechi, (2500—19 Apariţia în Grecia continentală a constru de tip tholos, utilizată la Orchomenos, pe locuinţe sau silozuri, executată pe fundaţi piatră legată cu argilă din cărămidă ne inclusiv cupola, este pusă pe seama unei mig anatoliene.

19

19. POLIOCHNI, Grecia, insula Lem perioada bronzului timpuriu (2800—27 civilizaţia cicladică. Aşezarea cu car urban, Poliochni, compusă din locuinţe de megaron, grupate în jurul unor curţi com evidenţiază rolul preponderent al insu Ciclade în cadrul unităţii culturale egeeo-an liene, constituită, în perioada bronzului timp sub impulsul deplasării unor populaţii an liene către Grecia şi insulele mării Egee.

locuit, de tip «nuragic», descoperită la Tirynth, sub palatul epocii miceneene, iar la Orchomenos, de mici construcţii circulare, deja semnalate, care par mai curînd silozuri decît locuinţe.

În perioada mijlocie a bronzului, care pentru Anatolia începe în jurul anului 2200, invazia unor popoare indo-europene, atît în Asia Mică, cît şi în Grecia, sparge unitatea existentă în faza culturală precedentă, în aşa fel încît, de acum înainte, Anatolia, Creta şi Grecia continentală vor parcurge căi proprii de dezvoltare. Noilor veniţi indo-europeni li se datorează, în perioada de tranziţie către etapa de mijloc a bronzului, cetăţile Troia V şi Troia VI, cea din urmă construită, probabil, în secolul al XIX-lea. Palatul edificat la Beycesultan, în cursul etapei de mijloc a bronzului, în partea de apus a Asiei Mici, anunţă, prin compoziţia sa, palatele minoice de la Knossos şi Phaistos, fără însă ca închiderea curţii sale să fie demonstrată arheologic, pentru ca similitudinea să fie perfectă.

Creta, devenită independentă din punct de vedere cultural, constituie sediul celei de a doua mari etape a civilizaţiei egeene corespunzătoare epocii bronzului, mijlociu (2000—1700) şi tîrziu (1700—1450), denumită civilizaţia minoică, care valorifică moştenirea anatoliană şi cicladică.

În Grecia continentală, aflată sub aspectul dezvoltării culturii materiale în etapa de mijloc a bronzului, numită elladicul mijlociu, pătrund, în jurul anului 1950, populaţii indo-europene de limbă greacă. Arhitectura care se edifică pe locul celei proto-elladice distruse, este ilustrată de numeroase oraşe, adesea înconjurate cu ziduri, cum sînt Malthi, Mykinai, Tyrinth. Elladicul mijlociu rămîne tributar importurilor din Asia Mică, unde se constituie aşezarea Troia VI, şi celor din peninsula Calcidică şi insulele Ciclade, pentru ca, în secolul al XVII-lea, influenţa minoică să prevaleze. În jurul anului 1600, se constituie civilizaţia miceneană care, suprapunîndu-se peste civilizaţia elladicului mijlociu, înglobează numeroase elemente minoice.

Aşadar, arhitectura civilizaţiei egeene cuprinde trei etape care se succed cronologic, avînd fiecare centrul dispus într-o zonă geografică diferită. Prima etapă, cicladică, a avut drept teatru insulele arhipelagului Cicladic, întinzîndu-se şi pe coastele Asiei Mici, în Cipru şi în Grecia continentală; a doua etapă, minoică, înfloreşte în Creta; centrul celei de a treia etape, miceneană, va fi peninsula Pelopones. Dezvoltarea civilizaţiilor egeene corespunde perioadei bronzului, care începe la graniţa dintre mileniile al IV-lea şi al III-lea şi se încheie către anii 1200, cînd are loc invazia dorienilor.

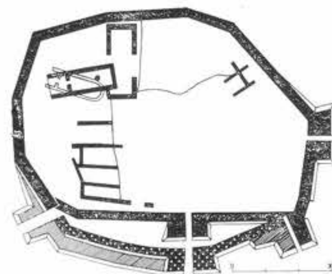
Arhitectura civilizaţiei cicladice

Arhitectura perioadei bronzului, care debutează în insulele Ciclade între anii 2800—2700, a fost precedată de o remarcabilă dezvoltare a arhitecturii epocii neolitice, caracterizată atît prin cristalizarea unor tipuri arhitecturale,

20. TROIA (HISARLIK), Anatolia, perioada bronzului timpuriu, civilizaţia cicladică. Apărută în cadrul procesului de constituire a oraşelor state egeene, aşezarea fortificată Troia I (c. 2800—2700), unul dintre fenomenele tipice trecerii de la stadiul de « barbarie » la cel de « civilizaţie », se prezintă ca o citadelă a aristocraţiei gentilice, dominată de un megaron de plan rectangular, care a luat locul unui megaron mai vechi, cu terminaţie absidală, tip întîlnit şi în sudul Anatoliei, la Beycesultan.

21, 22, 23. TROIA (HISARLIK), Anatolia, perioada bronzului, civilizaţia cicladică. Metamorfozele prin care trece aşezarea Troia II, surprinse de nivelurile II a, II c şi II g (c. 2700—2250), denotă o victorie a construcţiei de tip megaron ca formulare a unei arhitecturi de caracter monumental, gruparea edificiilor de tip megaron fiind încă naivă, din punct de vedere al compoziţiei. Dispoziţia acestora în cadrul citadelei reflectă, probabil, dominaţia unei familii, aparţinînd aristocraţiei gentilice, pentru ca transformări sociale, petrecute în ultima fază a aşezării Troia II, să permită invadarea citadelei, sensibil lărgite, de către locuinţele orăşenilor, păstrîndu-se un singur amplu megaron, locuinţă a căpeteniei sau templu.

20

Oraşele-state, expresie a culturii cicladice. Aşezarea Poliochni de pe insula Lemnos

care vor căpăta o semnificaţie specială în epoca bronzului, cît şi prin apariţia a numeroase aşezări cu caracter urban.

Reflectînd procese sociale complexe, legate de despărţirea meseriilor de agricultură şi descompunerea relaţiilor gentilice, care conduc la constituirea unor oraşe-state, vestigile civilizaţiei cicladice sînt reprezentate în insulele Lemnos, Lesbos, pe ţărmul Anatoliei şi pe coasta egeeană a Tessaliei.

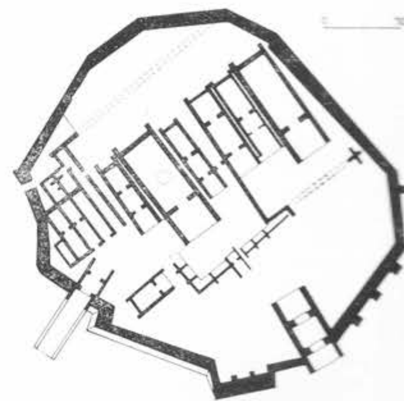
Un exemplu de aglomeraţie cu caracter urban îl constituie aşezarea fortificată descoperită lîngă Poliochni, pe insula Lemnos. Incinta de ziduri executate din blocuri mari de piatră, străzile pavate cu piatră brută legată cu argilă, prezenţa unei mari cisterne (6×20 m) şi a unei fîntîni publice relevă un grad ridicat de dezvoltare edilitară. Dintre clădirile de locuit, executate din piatră, se distinge o construcţie cu caracter obştesc, probabil o sală de adunare, judecînd după băncile de piatră dispuse de-a lungul zidurilor. Primei etape a bronzului, atît la Poliochni (Lemnos) cît şi la Thermi (Lesbos), îi aparţin construcţii de tip megaron, utilizate ca locuinţe. În cursul aceleaşi etape, acelaşi tip de construcţie este folosit la Beycesultan pentru edificii de cult.

Aşezarea Troia I de pe colina Hisarlic

Aproximativ contemporană cu aşezările de pe insulele Lemnos şi Lesbos şi cu megaronul de la Dimini este cea mai veche dintre aşezările dezvoltate pe colina Hisarlic, pe cursul rîului Scanandru, denumită Troia I, apărută în jurul anului 3000. În cursul epocii bronzului, peste aglomeraţia iniţială s-au suprapus mai multe aşezări, cea de a şaptea fiind descrisă în Iliada lui Homer.

Troia I se înfăţişa ca o citadelă înconjurată de ziduri, avînd pe latura de sud o intrare flancată de turnuri. În interior, se distinge o construcţie de tip megaron cu ante pronunţate, executată din piatră brută, legată cu argilă. Încăperea închisă a megaronului, încălzită cu o vatră, atingerea dimensiunile de 5,4×12,8 m.

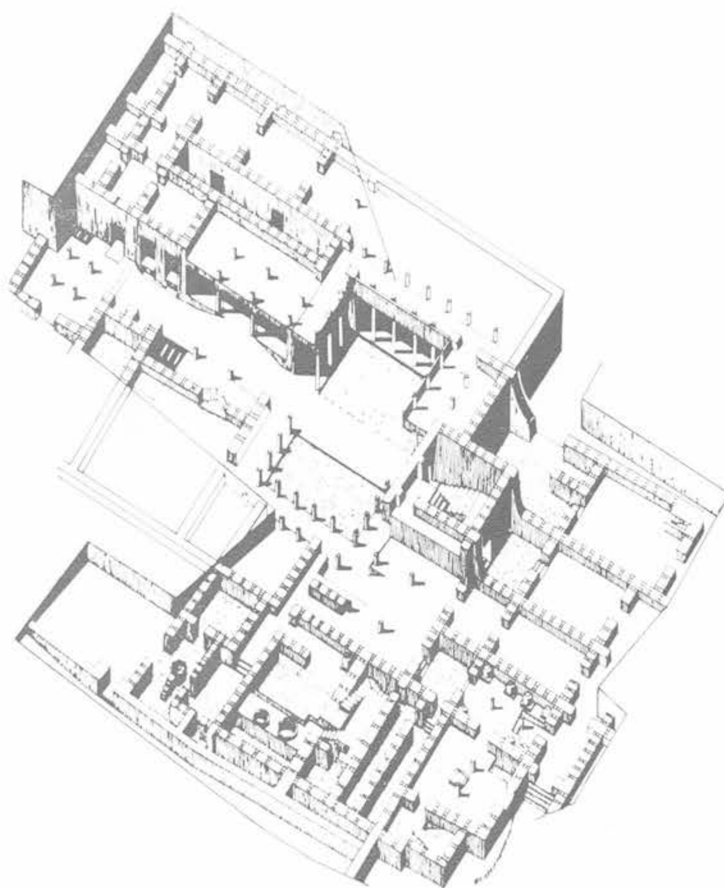

Aşezarea Troia II şi modificările sale succesive

Troia II, constituită după pieirea aşezării precedente, îşi schimbă pînă către anul 2250 de cîteva ori înfăţişarea, prin lărgirea suprafeţei cuprinse între ziduri, modificarea configuraţiei incintei şi a orientării grupului de construcţii, de tip megaron, care domină aşezarea.

Zidul de incintă păstrează forma unui poligon neregulat, accesul făcîndu-se prin două propilee, fiecare cu cîte două porţi succesive. În faza denumită convenţional IIg, în interiorul incintei de ziduri, se afla o a doua împrejmuire accesibilă printr-un propylon, cu o singură poartă, destinată să protejeze grupul de locuinţe ale familiei conducătoare, de tip megaron. Între cele două incinte se aflau locuinţele oamenilor de rînd. Dispunerea paralelă a celor cîtorva construcţii de tip megaron precede compoziţia specifică din cadrul ansamblurilor de temple arhaice şi clasice greceşti, întîlnită la Selinunte şi Posidonia. Accesul în interiorul construcţiilor de tip megaron era tratat similar cu faţadele propileelor. Cea mai amplă dintre ele avea dimensiuni imense pentru vremea cînd a fost construită: 10×20 m. De-a lungul perimetrului interior al incintei,

24. BEYCESULTAN, Anatolia, perioada bronzului mijlociu. Dacă acropola de la Dimini (fig. 14) şi succesiunea de aşezări fortificate de la Troia, dominate de construcţii de tip megaron, par a constitui sub aspectul filiaţiei ascendenţa cetăţilor miceneene, palatul din Beycesultan, construit, probabil, în jurul anului 1850, în regatul lui Arzawa şi distrus de hittiţi în anul 1650, deţine caracteristici care îl leagă de tipul palatului mesopotamian din Mari (fig. 102), reluate atît în arhitectura hittită, cît şi în arhitectura palatelor minoice cronologic ulterioare. Utilizarea unui schelet de lemn şi a umpluturii de cărămidă, dispoziţia curţii interioare, organizatoare a funcţiilor clădirii, anunţă arhitectura palatului minoic din Knossos, în felul în care acesta a fost reconstruit după anul 1700.

constituind un cadru pentru locuinţele monumentale ale căpeteniilor, se desfăşura o colonadă, prima cunoscută în lumea elenă. Zidurile de apărare şi celelalte construcţii erau realizate din cărămidă crudă pe fundaţii de piatră legate cu argilă.

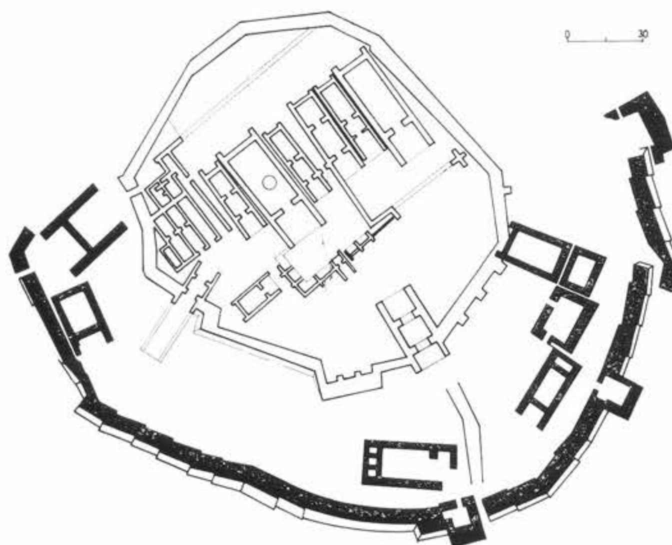
Aşezările Troia II şi III

În urma distrugerii prin incendiu a aşezării Troia II, pe colina lărgită şi înălţată prin acumulare de moloz şi creşterea stratului vegetal, se dezvoltă, în ultimul sfert al celui de al III-lea mileniu, aşezările Troia III şi Troia IV (2250—2000).

Aşezarea Troia VI contemporană cu aşezările din Creta şi Grecia continentală

La mijlocul mileniului al II-lea a apărut aşezarea Troia VI, care relevă relaţii cu arhitectura contemporană din Creta şi Micene. Cu acest prilej, pentru a lărgi suprafaţa de construcţie, pantele colinei au fost transformate în terase. În perioada romană, nivelarea terenului a distrus partea centrală a aşezării, împreună cu resturile principalelor sale clădiri, dar zidurile de incintă rămase, înalte de 9 m, care depăşeau de trei ori înălţimea zidurilor aşezării Troia I, cît şi construcţiile ample de pe terasele inelare permit să se aprecieze importanţa şi bogăţia aşezării.

Din motive statice, partea inferioară a zidurilor, executată din blocuri de piatră tăiate regulat, se lărgea către

Dispozitivele de apărare ale cetății Troia VI

bază atingînd o grosime maximă de 4—5 m. Partea superioară, verticală, cu o grosime de 2 m, executată inițial din cărămidă crudă, a fost la un moment dat refăcută în piatră fățuită. Accesul către porți nu se mai făcea frontal ci paralel cu zidul de incintă, obligînd pe eventualul năvălitor să parcurgă drumul sub loviturile apărătorilor, dispoziție identică cu cea întîlnită la cetățile miceneene din Grecia continentală. Dintre numeroasele construcții de tip megaron, în a căror structură lemnul și cărămida fuseseră substituite prin piatră fățuită, unele aveau interiorul împărțit, prin șiruri de coloane, în două sau trei nave. Acest tip de megaron va juca un rol important în evoluția ulterioară a arhitecturii grecești.

Așezarea Troia VII

În cursul secolului al XIV-lea, așezarea Troia VI a fost distrusă de un cutremur care, după cum se va vedea, a afectat întregul răsărit al Mediteranei, contribuind la schimbarea raportului de forță dintre Creta și Micene, atît sub aspect politic cît și cel al culturii. Pe locul așezării distruse se va ridica așezarea Troia VII, mai redusă ca întindere față de așezarea preexistentă, înzestrată cu clădiri inferioare sub raportul calității construcției. Așezarea Troia VII va constitui obiectul agresiunii aheene, relatată în epopeele homerice.

Ca urmare a unei invazii indoeuropene declanșate în jurul anul 1950, în cursul perioadei mijlocii a bronzului, unitatea culturale egeeo-anatoliană, constituită la începutul bronzului timpuriu, se destramă, fapt care va stimula trecerea centrului de greutate al dezvoltării civilizatiei din zona Cicladelor în Creta.

25. TROIA (HISARLIK), Anatolia, perioada bronzului mijlociu. Datorată ca și Troia V, noilor veniți indo-europeni, așezarea Troia VI, constituită în jurul anului 1500, mult lărgită în raport cu așezarea Troia II (indicată în centru), relevă, prin factura vestigiilor, raporturile sale cu celelalte civilizații egeene: minoică și miceneeană.

Arhitectura civilizației minoice

Creta, care devine sediul principal al celei de-a doua etape a civilizației egeene, denumită civilizația minoică, păstrează urmele unor culturi care s-au dezvoltat în intervalul de la sfîrșitul mileniului al III-lea pînă către sfîrșitul mileniului I, interval în care producția materială parcurge fazele de la eneolitic pînă la finalul epocii bronzului.

Originea populaţiei care a produs cultura minoică constituie obiectul unei dispute. Majoritatea specialiştilor tind, în baza descifrării scrierii denumite *linearul B*, să considere pe locuitorii Cretei înrudiţi cu populaţiile indo-europene din Asia Mică, cum au fost hittiţii, unii enunţînd chiar ipoteza unei invazii luwite (indo-europeni înrudiţi cu hittiţii) în Grecia şi Creta.

Periodizarea civilizaţiei cretane după criteriul evoluţiei palatelor

Periodizarea civilizaţiei cretane, după vestigii ceramice, în minoic vechi (3500—2200), mediu (2200—1580) şi tîrziu (1580—1100), elaborată de arheologul englez Evans, tinde să cedeze locul unei periodizări mai convenabile unei istorii de arhitectură, după activitatea constructivă desfăşurată în domeniul edificării palatelor: perioada prepalatină, corespunzătoare etapei vechi a bronzului (2500—2200); perioada primelor palate sau protopalatină, corespunzătoare etapei medii a bronzului (2000—1700); a doua perioadă a palatelor (1700—1400) şi perioada postpalatină (1400—1100), corespunzătoare etapei tîrzii. Cele două perioade palatine permit datări certe prin raportare la istoria Egiptului şi a Asiei Anterioare; ultima perioadă, postpalatină, începe după migraţia populaţiei aheene şi distrugerea palatelor.

În timp ce la Troia bronzul era deja cunoscut, Creta, ca şi alte zone ale bazinului Mării Egee, parcurge încă ultima fază a epocii neolitice.

Trecerea de la locuinţe de plan circular la locuinţe cu plan patrulater

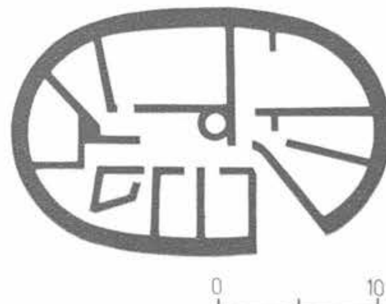
Dacă la Troia megaronul fusese cristalizat, în restul lumii egeene, trecerea de la locuinţele de plan circular la locuinţe de plan patrulater reprezintă un proces treptat. În Creta, în perioada de trecere de la mileniul al IV-lea la mileniul al III-lea, locuinţele de formă patrulateră devin predominante. La Megassa, Phaistos, Knossos s-au găsit resturile unor locuinţe colective. La Vassiliki, s-au păstrat resturile unei locuinţe plurifamiliale, cu două-trei caturi, executată cu schelet de lemn şi umplutură de cărămidă crudă, tencuită şi zugrăvită în roşu, al cărei plan prezenta o reţea rectangulară alcătuită din 40 de încăperi.

Arhitectura perioadei prepalatine

Arhitectura perioadei prepalatine (2500—2000), cunoscută, în primul rînd, după locuinţe, arată un proces de trecere de la o arhitectură caracteristică culturilor neolitice, cu fundaţii de piatră şi ziduri de cărămidă crudă, în care deja apăruse o compoziţie ordonată a deschiderilor precum şi o pictură în culori vii, către o arhitectură realizată integral din piatră, cu încăperi mai mari, grupate judicios sub aspect funcţional, dispuse pe mai multe caturi (ceea ce se poate deduce din prezenţa scărilor) şi un finisaj mai îngrijit, după cum atestă pavimentele din materiale ceramice multicolore. Are loc, totodată, trecerea de la locuinţa plurifamilială la cea individuală. Astfel, pe locul locuinţelor colective din Vassiliki apar locuinţe individuale, descoperite şi pe insula Mochlos.

Vestigiile tholosului de la Knossos

În această perioadă sînt atestate în Creta construcţii de tip tholos, semnalate la sfîrşitul perioadei neolitice în Cipru şi Grecia continentală. Astfel, pe sub intrarea de sud a palatului din Knossos, arheologul Evans a găsit

26. CHAMEZI, Creta, civilizaţia minoică, perioada prepalatină (2500—2000). Rămasă în vigoare în arhitectura funerară, forma de plan circulară sau ovală apare, ca o excepţie, în arhitectura locuinţei colective de la Chamezi (c. 2000).

urmele unui edificiu de plan circular, cu o destinaţie imprecisă, care ar putea fi prototipul construcţiilor circulare de mari dimensiuni cu cupolă din arhitectura crito-miceneeană.

Necropole gentilice de tip tholos

Coexistînd cu alte tipuri de mormînt, foarte variate, printre care cele de formă dreptunghiulară găsite la Palekastro şi pe insula Mochlos, cele mai caracteristice morminte, necropole colective gentilice, sînt cele de tip tholos. Forma lor circulară sau ovală reprezintă o supravieţuire a formei colibei sau a cortului. Mormintele de tip tholos erau executate din pietre de dimensiuni mici, fără să se ştie, pînă în prezent, dacă erau sau nu acoperite cu cupole. Diametrul lor varia în jurul a 10 m, tholos-ul din Platanos ajungînd la un diametru de 13 m şi o grosime de ziduri de 2,5 m. Majoritatea acestor construcţii au fost descoperite în sudul Cretei, în valea Messara. În arhitectura locuinţei, forma de plan circulară sau ovală rămîne, în perioada cercetată, o excepţie, ilustrată de locuinţa colectivă de

Locuinţa colectivă de la Chamezi

la Chamezi (c. 2000), dispusă izolat pe acropola de la Suvloto Muri: de plan oval, împărţită în încăperi trapezoidale şi dreptunghiulare, organizate în jurul unui spaţiu central înzestrat cu o cisternă, are aspectul unei fortificaţii.

28

29

27

Arhitectura minoică elaborează tipul de palat care, datorită dispoziţiei pe terenuri denivelate, a priorităţii factorului funcţional, exprimată în gruparea liberă a componentelor, a absenţei preocupării pentru simetrie dă impresia unei dezvoltări spontane.

27, 28, 29. GURNIA, Creta, **civilizaţia minoică, perioada palatină (2000 – 1400).** Dezvoltată spontan pe un teren denivelat, aşezarea Gurnia evidenţiază procesul apariţiei şi cristalizării caracteristicilor palatului minoic, constituit ca program în miezul aşezărilor, legat de arterele lor vitale, orientat către un spaţiu liber, piaţa, loc de adunare şi ceremonii.

Arhitectura perioadei palatine

Perioada palatină (2000—1400) corespunde apariţiei şi dezvoltării programului de palat. Distrugerea şi refacerea în mai multe rînduri a palatelor cretane a condus la împărţirea acestui interval în două etape « palatine ».

În cursul acestei perioade, procesul despărţirii meseriilor de agricultură conferă unor aşezări, cum sînt Palekastro, Gurnia, Mochlos şi Psira, un caracter urban, iar oraşele Knossos, Phaistos şi Mallia capătă o mare dezvoltare. Evoluţia spontană a aşezărilor se reflectă în structura planului lor adaptat formelor de relief.

Aşezarea de la Gurnia

Aşezarea de la Gurnia, de pe istmul Ierapetra, se desfăşura pe panta înclinată a unei coline, avînd o acoperire foarte densă a teritoriului prin construcţii, strîns lipite unele de altele, care formau insule cu aspectul unui unic masiv construit, despărţite prin căi de circulaţie cu traseu şerpuitor, legate prin două artere de formă eliptică. Partea sa de jos era ocupată de o piaţă largă, avînd pe una dintre laturi palatul căpeteniei, unica construcţie care se degaja de celelalte, o variantă mai modestă a marilor palate minoice. Gradene, orientate către piaţă, dispuse în formă de L, permiteau aristocraţiei să urmărească desfăşurarea unor ceremonii civile sau religioase.

Tipul de locuinţă-turn. « Mozaicul oraşului »

În arhitectura de locuinţe, un tip caracteristic, utilizat pînă în secolul al XVI-lea, este cel al locuinţei-turn, reprezentat pe plăcuţele de ceramică găsite la Knossos, denumite de arheologi « mozaicul oraşului ». Casele, cu mai multe niveluri, fie că erau construite din cărămidă, fie din piatră făţuită legată cu argilă, aveau un schelet sau numai legături verticale şi orizontale din lemn. În imaginile « mozaicului », apar în faţadă capetele grinzilor transversale de lemn şi elemente decorative de ceramică. Locuinţe-turn, ale unor meşteşugari, se aflau în imediata vecinătate a palatului din Knossos.

Clădiri de locuit precursoare ale palatelor

Clădiri de locuit, cu o organizare funcţională complexă, datînd din secolul al XVI-lea, s-au găsit în multe localităţi, printre care Phaistos, Mallia, Tylissos. Palatele, la rîndul lor, au fost precedate de locuinţe ample dezvoltate în suprafaţă, atestate chiar pe teritoriul palatului din Knossos.

« Casa de sud-vest », de lîngă palatul din Knossos, includea o încăpere specifică, « megaronul cretan », cu o latură deschisă prin trei uşi către o mică curte, cu un portic pe două dintre laturi. Alături de megaron, se afla o încăpere neluminată, cu un stîlp interior, destinată cultului. O scară cu două rampe conducea la încăperile de la etaj, împodobite cu fresce.

Arhitectura funerară

Dacă în arhitectura de locuinţe planul circular sau oval tinde a fi părăsit, în arhitectura funerară se utilizează în continuare morminte de tip tholos, alături de morminte de plan dreptunghiular. Răspîndite sînt şi gropniţele săpate în rocă în care cadavrele sînt aşezate în vase de tip *pithos* sau în sarcofagii de pămînt ars.

Arhitectura de cult

În arhitectura cretană lipsesc construcţiile de cult monumentale. Cu excepţia unor mici sanctuare rupestre sau sub forma unor pavilioane deschise, templele sînt incluse în componenţa palatelor, regele fiind şi capul cultului.

31

32

33

Arhitectura etapei proto-palatine

Prima etapă palatină sau protopalatină (2000—1700), reflectă concentrarea puterii economice și politice în mîinile unor monarhi locali. Palatele cretane sînt ansambluri cu o compozție complicată rezultată din reunirea unor funcții diferite (festivă, de locuire, de cult, gospodărească, de depozitare), grupate în jurul unor curți, avînd, în toate cazurile, aceeași lungime, de 52 m, reieșită probabil din rațiuni dictate de desfășurarea unor ceremonii. Sub aspect compozițional, aceste curți aveau, în raport cu grupele funcționale ale palatelor, un rol organizator.

În faza protopalatină se precizează o seamă de procedee constructive și plastice care vor deveni caracteristice pentru programul palatului: orthostați de selenit, pavaje de ghips și ceramică, tencuieli viu colorate, structuri de lemn care participă la configurarea imaginii fațadelor, cornișe profilate.

30

30. MALLIA, Creta, civilizația mino perioada palatină (2000—1400). Palatul Mallia, rezultat a două etape de construc nucleul monumental al așezării, denotă o semni ficativă întrepătrundere între funcția de locui privată regală și funcțiile publice. În timp apartamentele regale ocupă o zonă de amplo redusă, depozitele de provizii și atelierele s dimensionate după nevoile urbei, iar curț interioare îndeplinesc, totodată, funcția de p publice.

31, 32. MALLIA, Creta, civilizația mino prima etapă palatină (2000—1700). Res rile zidurilor aripei de vest a palatului, conțini depozitele, sînt marcate de orthostați putern de piatră, avînd darul să sugereze caracte spațiilor de odinioară.

33. MALLIA, Creta, civilizația mino perioada palatină (2000—1400). Latura nord a curții interioare este închisă print sală hipostilă, a cărei resturi pun în evide pavimentul și bazele de piatră ale coloane de lemn.

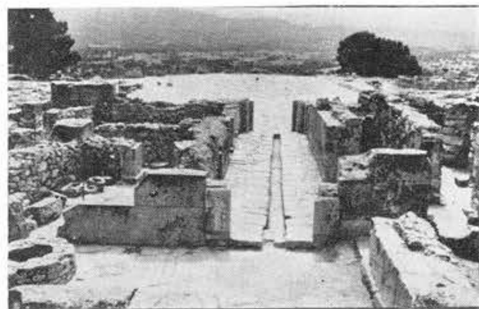
34

34, 35, 36. PHAISTOS, Creta, civilizația minoică, perioada palatină (2000–1400). Palatul din Phaistos, reconstruit o dată sau de două ori, păstrează în faza sa finală curtea exterioară cu gradene destinată spectacolelor, marea curte interioară delimitată de depozite, prăvălii, ateliere și curtea cu peristil aferentă apartamentelor regale, conturate, toate, în faza sa inițială. (În figurile 34 și 35 zidurile umplute indică, de fiecare dată, faza anterioară a existenței palatului).

36

37

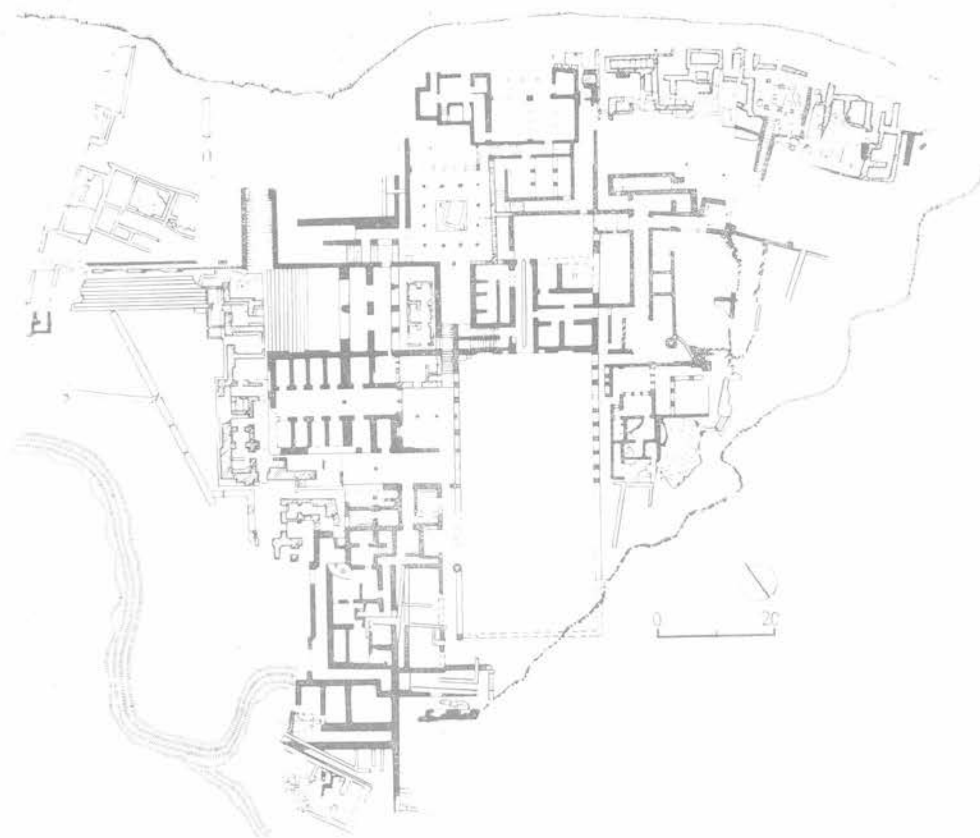

Arhitectura celei de a doua etape palatine

A doua etapă palatină (1700—1400) corespunde reconstrucției vechilor palate, în urma unei catastrofe, probabil, de origină seismică. De cele mai multe ori ruinele au fost umplute cu var și argilă, iar terenul a fost pregătit prin rambleuri și debleuri pentru a primi noi construcții care se suprapun peste cele anterioare.

Structura funcțională și compoziția palatelor

Deși realizate, probabil, după planuri prestabilite, palatele cretane, rezultat al articulării libere și pitorești a unor funcții diverse, dau impresia unei dezvoltări spontane, similare cu aceea a unor organisme vii. Are loc o interpenetrație între clădire și mediul înconjurător: părți ale complexelor palatine se cufundă în peisaj, în timp ce natura pătrunde în cadrul palatului sub forma unor grădini suspendate. Simetria și compozițiile axiale intervin numai cu o pondere limitată, locală, pentru rezolvarea unor componente cum ar fi propileele, sălile tronului și sanctuarele. În schimb, lipsesc fațade în care simetria să fie marcată prin accese monumentale. Numeroasele intrări dinspre exterior erau diferențiate, după importanță, ca formă și dimensiuni, intrarea principală fiind, de obicei, prevăzută cu un vestibul avînd o coloană centrală. Curțile, terasele, porticele, incluse în compoziția arhitecturală, creeau o alternanță de spații deschise și închise, de umbră și lumină,

35

37. PHAISTOS, Creta, civilizația minoi perioada palatină (2000–1400). Palatul Phaistos. Coridorul de acces dinspre nord, că curtea interioară, marchează pe fațada aces o axă de simetrie.

38. PHAISTOS, Creta, civilizația minoi perioada palatină (2000–1400). Prezența u curți cu peristil, datorată celei de a doua f de construcție a palatului, reprezintă o comp nentă evoluată, reluată de etapele ulterioare arhitecturii grecești.

39. PHAISTOS, Creta civilizația minoi perioada post-palatină (1400–1100) sau a haică greacă. Situată spre sud față de pal pe o terasă inferioară, o construcție de ti megaronului micenean ilustrează etapa post-p latină sau poate chiar etapa arhitecturii grece

dînd o impresie de mobilitate, accentuată de existența denivelărilor. Dispoziției libere în plan a componentelor funcționale îi corespundea aceiași mobilitate a aspectului exterior, a fațadelor și siluetei, cu decalaje în înălțime, loggii și portice, deschideri bifore, variate structuri de piatră și lemn.

Megaron polythyron

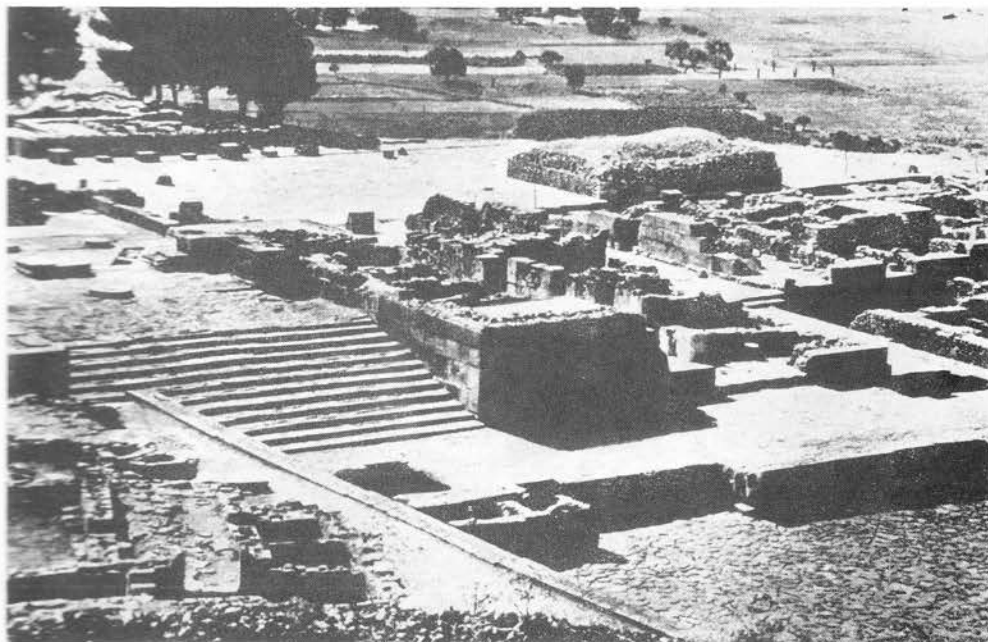
Un produs specific și original al funcției rezidențiale este *megaronul polythyron*, compus din două încăperi comunicante, una dintre ele avînd una sau două laturi deschise prin coloane către un spațiu în aer liber. Porticele deschise, care premerg peristilurilor grecești, filtrau lumina și mențineau mișcarea aerului, necesară în condițiile anotimpului cald. În cursul anotimpului rece, megaronul era încălzit cu ajutorul unor trepieduri transportabile.

În cadrul palatelor existau spații ample, destinate reuniunilor, divizate prin coloane: săli ale tronului, săli de audiențe, accesibile din curtea centrală sau din cea exterioară. Un alt grup de încăperi, unele semi-îngropate, era cel destinat cultului.

O componentă originală a palatelor era teatrul în aer liber, simplu structurat, cu gradene liniare sau în unghi, prevăzut cu o tribună regală cu acces special și locuri destinate demnitarilor și o scenă reprezentată chiar de spațiul pietruit al curții.

40. PHAISTOS, Creta, civilizaţia minoică, perioasa palatină (2000–1400). O scară monumentală, care completa locurile spectatorilor din « teatru », conducea la un portic cu o singură coloană, accesul principal la palat.

40

Finisajul şi decoraţia palatelor

Dacă modul de decorare a zidurilor exterioare este cunoscut numai în baza reprezentărilor de pe plăcile de ceramică, « mozaicul oraşului », găsite la Knossos, decoraţia interioară este pusă în evidenţă de palatele înseşi. Pentru pavimente se utilizau lespezi de alabastru prinse cu mortar de culoare roşie. Plăci divers colorate puteau forma în cîmp un desen fără o compoziţie precisă, marginile fiind marcate prin benzi de şist verde, negru sau de alte culori. Soclurile erau îmbrăcate şi ele cu plăci de alabastru, restul suprafeţei zidului fiind acoperit cu tencuieli pictate în culori vii, cu motive ornamentale sau figurative. Ansambluri de fresce (cele mai bogate s-au găsit în palatele de la Knossos şi Haghia Trias) sporesc pitorescul şi mobilitatea compoziţiei arhitecturale, contribuind la realizarea unei sinteze de un caracter inedit.

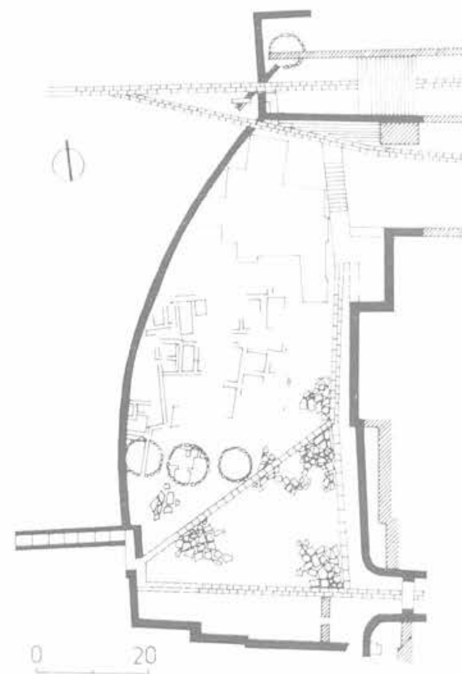
Artele plastice în sinteză cu arhitectura

De-a lungul întregii dezvoltări a civilizaţiei minoice artele plastice se inspiră din natura înconjurătoare, avînd un caracter degajat şi optimist. Spre deosebire de arta civilizaţiilor egipteană şi a celor din Asia Anterioară, în arta minoică lipsesc atît temele legate de faptele de arme ale regilor şi ale aristocraţiei, cît şi cele cu caracter funerar; lipsesc şi reprezentările hieratice. Imaginile artei tind către o redare realistă a lumii înconjurătoare, urmărind să surprindă freamătul de viaţă, mişcarea care animă organismele vii şi să o transmită şi ornamentului nonfigurativ.

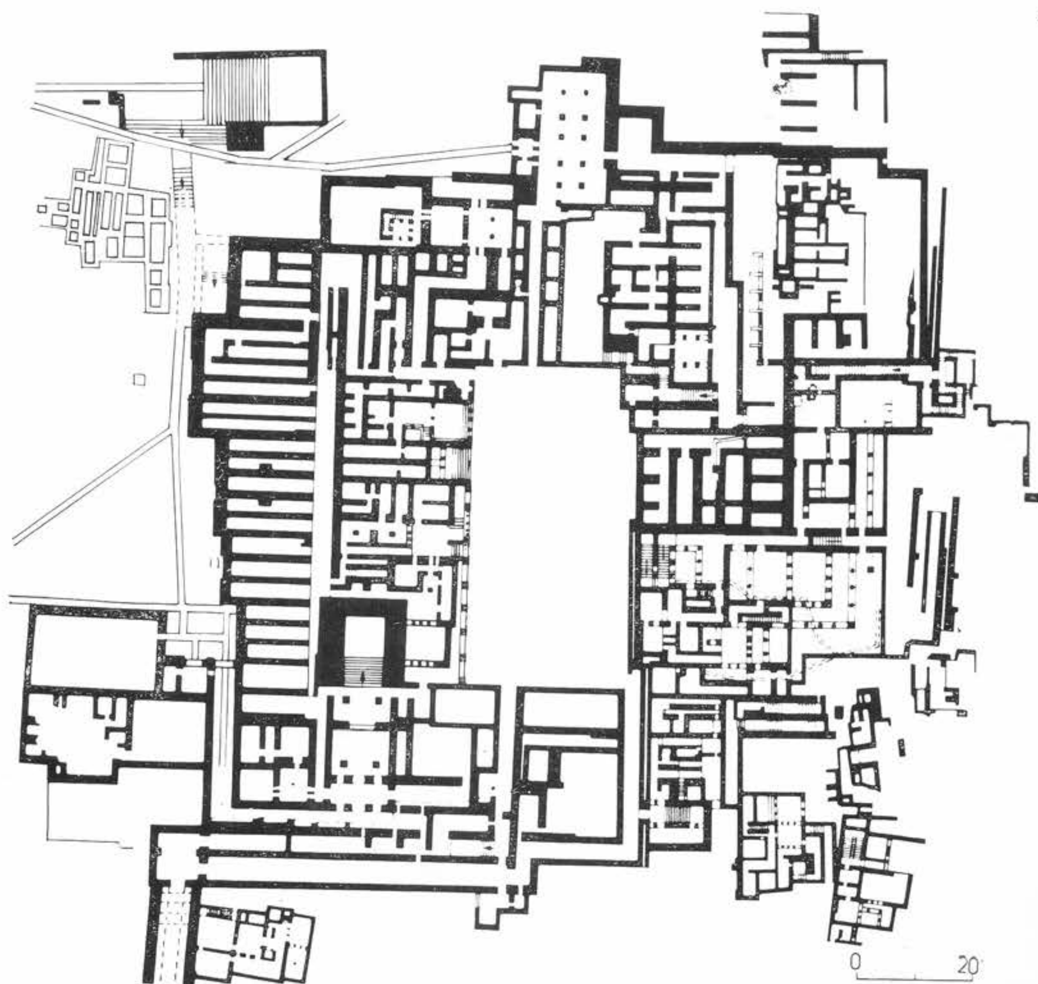
Palatul din Mallia

Palatul din Mallia, construit la începutul celui de al doilea mileniu şi refăcut, probabil, în cursul secolului al XVI-lea, era organizat în jurul unei curţi centrale, cu dimensiuni de 22×52 m, care păstrează în mijlocul său resturile unui altar. Latura de răsărit a curţii era delimitată

41

41. KNOSSOS, Creta, civilizaţia minoică, prima etapă palatină (2000–1700). Unul dintre corpurile protopalatului, peste care s-a suprapus aripa de vest a palatului clasic, era deservită de o curte exterioară, ocupată mai tîrziu de diferite construcţii şi amenajări, printre care şi platforma « teatrului », includea cîteva construcţii de tip « tholos », cu funcţie probabilă de cisterne (vezi şi figurile 44 şi 45).

de un portic, alcătuit din coloane alternate cu stîlpi, în spatele căruia se înșirau depozitele. Latura îngustă, de nord, era determinată de o sală hipostilă cu trei nave, precedată de un vestibul cu o singură coloană centrală. Corpul de clădiri dinspre apus cuprindea apartamentele și un grup de încăperi destinate cultului. În colțul de sud-vest era dispus un grup de silozuri circulare pentru păstrarea grînelor, iar în zona de nord-vest se recunoaște o grupare de spații printre care se distinge un megaron de tip cretan, atribuit fazei de reconstrucție. Această grupare de spații se deschidea spre nord, către mare, printr-un lung portic. Palatul din Mallia apare ca o locuință gospodărească, cu profil agricol, executată cu mijloace constructive și plastice modeste: ca material este utilizată piatra brută, lipsește podoaba de fresce.

Palatul din Phaistos

Palatul din Phaistos era așezat pe pantele unei coline, de unde rezultau denivelări între diversele sale componente, legate, în consecință, prin scări. Straturile arheologice indică existența a trei faze de construcție suprapuse.

42. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700 – 1400). Palatul din Knossos a rezultat din unificarea cîtorva construcții independente aparținînd perioadei protopalatine. Curtea exterioară, cu gradene în unghi, a rămas în afara compoziției grupate în jurul curții interioare, care organizează funcțiile private și publice ale palatului. Latura de vest cuprinde, la nivelul curții interioare, vestibul de acces la etaj, sala tronului și un templu minuscul, iar la etaj (fig. 43) sălile de recepție; latura de est, dispusă pe un teren denivelat, include locuința regală în compoziția căreia se recunosc două unități funcționale reprezentînd tipul de megaron cretan.

44

43. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700–1400). Etajul aripei de vest al palatului cuprindea săli festive ale căror tavane erau susținute de coloane avînd probabil partea centrală supraînălțată, pentru a primi lateral lumina. O scară monumentală, accesibilă din «coridorul procesiunilor», reprezintă una din rarile componente soluționate simetric, conținute în palatele minoice.

43

Prima fază a palatului din Phaistos

Fundațiile primei faze sînt contemporane cu faza inițială a palatului din Mallia. Atunci, judecînd după scări, palatul avea două caturi, cel inferior folosit pentru depozite, cel superior pentru locuit. Aceleiași faze îi aparține curtea vestică exterioară, pavată, unde se regăsesc gradenele destinate spectatorilor, în spatele cărora un teren, delimitat de o colonadă, era folosit de spectatorii care stăteau în picioare. Accesul dinspre vest se făcea printr-o scară care conducea la un portic cu o singură coloană. Curtea centrală, ocupa partea cea mai înaltă a colinei. Partea inferioară a zidurilor era îmbrăcată cu orthostați din selenit și alabastru, ambele, varietăți ale ghipsului. Pavimentele erau executate din plăci de alabastru sau ceramică, iar zidurile, în interior, erau pictate.

A doua fază a palatului din Phaistos

Cea de-a doua fază a palatului este puțin cunoscută și ar fi posibil ca, ceea ce se consideră a fi o fază distinctă, să nu reprezinte decît catul superior al primei faze. În cursul celei de-a treia reconstrucții, ruinele fazelor anterioare au fost nivelate cu var amestecat cu argilă și reali-

45

44, 45. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, perioada palatină (2000–1400). În imediata vecinătate a palatului, către nord-est se află o grupare de construcții de tip tholos cu o destinație imprecisă, reprezentînd moștenirea neoliticului egeean și, totodată, continuitatea unei formule constructive și spațiale care va supraviețui în arhitectura funerară monumentală.

zate noi edificii care păstrează însă planul celor dispărute. Cu acest prilej au fost reduse denivelările existente anterior, fără a fi desființate.

A treia fază a palatului din Phaistos

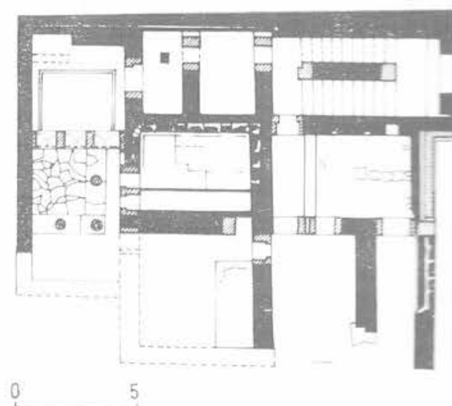
Ultima fază de construcție a preluat o curte pătrată cu peristil inclusă în corpul de nord, o componentă puțin obișnuită, care își va găsi replica în micul palat de la Haghia Trias. De asemenea, s-a păstrat și curtea interioară, cu dimensiunile sale de 52×22 m, și chiar vechiul ei paviment. În schimb, nivelul curții exterioare a fost ridicat, iar din cele nouă gradene nu au rămas decît patru. Între două ieșinduri ale unui nou corp de clădiri, cuprinzînd depozite pe două niveluri, suprapuse, poate, cu săli de recepție și o trapeză festivă, a fost amenajată o scară utilizată și pentru vizionarea spectacolelor. Porticul de intrare cu trei coloane și curtea de serviciu, situată în spatele porticului, erau ridicate la un nivel superior față de curtea centrală, accesul făcîndu-se printr-o scară. Latura de răsărit a curții centrale, ca și la Mallia, era delimitată de un portic cu coloane alternate cu stîlpi. Pe latura de nord a curții, tratată simetric, procedeu apărut pentru prima oară în arhitectura cretană, se deschidea o intrare, flancată de două semicoloane, spre un gang lung, orientat către muntele Ida. Corpul de nord includea dispoziții de tipul megaronului cretan, într-o formulare mai amplă decît a celui existent în palatul de la Mallia.

Palatul din Knossos

Ruinele palatului din Knossos permit să se distingă trei faze de construcție: protopalatul, palatul de tip minoic clasic din a doua perioadă palatină și palatul tîrziu, rezultat al refacerii de pe urma distrugerilor provocate de un cutremur la mijlocul secolului al XV-lea.

46. KNOSSOS, Creta, civilizație minoică, perioada palatină (2000–1400). « Casa de sud vest » (sec. al XVI-lea), denumită în acest fel datorită poziției sale față de palat, reprezintă un tip de locuință dezvoltat, înzestrat cu un « megaron cretan », care a premers, probabil, apariției palatelor.

46

47. KNOSSOS, Creta, civilizaţia minoică, a doua etapă palatină (1700 — 1400). Curtea interioară a palatului din Knossos, în pofida constituirii treptate a ansamblului, reia forma şi dimensiunile curţilor palatelor din Mallia şi Phaistos.

47

Prima fază a palatului din Knossos

Protopalatul, construit la începutul mileniului al II-lea, pe o înălţime rezultată din suprapunerea unor aşezări neolitice, consta din cîteva insule izolate. Una dintre ele, care ocupa teritoriul corpului de apus de mai tîrziu, era legată de o amplă curte situată pe o terasă artificială, delimitată de un zid, de unde rezulta o compoziţie de ansamblu asimetrică. Curînd, această terasă fiind ocupată de construcţii, s-a constituit către nord o altă curte, devenită mai tîrziu locul spectacolelor de teatru. Un hipogeu, cu diametrul de 8 m şi înălţimea de 15 m, săpat în panta colinei, accesibil printr-o scară în spirală, pare să fi făcut parte din compoziţia palatului, fără să i se poată preciza destinaţia.

A doua fază a palatului din Knossos

Palatul corespunzător celei de a doua perioade palatine ajunge la formula specifică a organizării unor cartiere, diferenţiate funcţional, în jurul unei curţi dreptunghiulare, alungite. Este preluat, cu acest prilej, corpul de vest cu depozite, cu faţada sa închisă către exterior, protejată

la bază de orthostați. În schimb, noul corp, orientat către sud, era deschis spre exterior prin portice, fiind accesibil din vale printr-o scară cu două rampe mărginită de coloane, dispărută cu prilejul amintitului cutremur. Acum se constituie și piața teatrului cu gradene dispuse în unghi și, spre deosebire de palatul din Mallia, izolată de accesele principale în palat.

« Coridorul procesiunilor »

Intrarea dinspre sud își păstrează importanța, accesul fiind posibil în egală măsură și dinspre vest, ajungîndu-se în același « coridor al procesiunilor », cu un traseu frînt, pictat în repetate rînduri în frescă, de unde, prin intermediul unui propylon, compus după tipul celui troian, se putea accede la o scară monumentală, flancată, probabil, de coloane, care făcea legătura cu sălile festive de la etaj. Dinspre nord, traversînd o sală hipostilă, se ajungea la o rampă prinsă între masive de zidărie încununate de o colonadă, parțial reconstruită.

Curtea interioară.

Fațada corpului de vest, orientată către curtea interioară, este integral produsul ultimelor refaceri ale palatului. Străpunsă de portice și galerii de dimensiuni diferite, aspectul ei plastic era determinat strict de funcțiunile încăperilor. De la nord spre sud, fațada se deschidea printr-o galerie a sălii tronului destinată, probabil, marii preotese, un amplu portic cu o singură coloană, prin care se accedea la etaj, un motiv tripartit al unui templu minuscul și, în fine, o amplă galerie corespunzătoare parterului.

Cartierul rezidențial

Corpul de est, cu două caturi, dispus la un nivel inferior, în raport cu nivelul curții interioare, includea către

48

48, 49. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700–1400 Zona de depozite, cuprinsă în corpul de ve al palatului, accesibilă din curtea interioar

nord « cartierul » gospodăresc, iar către sud, cel rezidențial, cel mai bine păstrat din întreaga arhitectură cretană, ceea ce a permis cu ușurință substanțiale reconstituiri.

Marele și micul megaron

Componenta principală a cartierului rezidențial este un megaron cretan cu două laturi deschise, prevăzut cu un tron de lemn și o decorație pictată reprezentînd grifoni, datorată, probabil, perioadei dominației miceneene. Alături, se află « micul megaron », al reginei, luminat prin două curți minuscule, legat de « marele megaron » printr-un coridor. În preajma megaronului reginei fusese amenajată o baie. Instalațiile de alimentare cu apă și canalizare par să fi fost executate anterior zidăriilor. Megaronul se putea închide prin uși ale căror foi se alipeau stîlpilor care îi delimitau conturul.

O scară monumentală leagă curtea cu megaronul regal. Zidul despărțitor dintre cele două rampe poartă un șir de coloane, de unde rezultă o continuitate spațială specifică, accentuată de prezența unei curți adiacente, delimitată, de asemenea, de coloane. Fusurile de lemn ale coloanelor, care se îngroșau de jos în sus, se rezemau pe baze de piatră, iar capitelurile, din același material, aveau echine puternic evazate, considerate precursoare ale capitelului doric arhaic.

51 Orașele cretane nu erau fortificate deoarece marea și flota reprezentau o apărare suficientă. Palatele erau înconjurate doar de un zid, cîteodată de mai multe incinte concentrice, accesul făcîndu-se prin pasaje înzestrate cu posturi pentru gărzi.

50

50. KNOSSOS, Creta, civilizație minoică, prima etapă palatină (2000–1700). Printre numeroasele fresce, care împodobeau interioarele și loggiile deschise ale palatelor minoice, se numără și imaginea « prințului crinilor », databilă din jurul anului 1600.

53. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, perioada palatină (2000–1400). În preajma palatului din Knossos se păstrează locuințe ale meșteșugarilor de tipul casei-turn, ilustrat de așa-numitul « mozaic al orașului », printre care « Casa sacrificării taurului ».

51, 52. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700–1400). Resturile frontului de sud al incintei palatului, văzute din exterior, păstrează ortho-stații de la baza zidurilor, peste care se ridică scheletul de lemn cu umplutura de cărămidă crudă și un coronament în formă de coarne de taur (fig. 50). Reconstituirea parțială a accesului de sud pune în evidență rolul coloanei minoice în soluționarea constructivă și plastică a intrărilor (fig. 51).

52

Dacă arhitectura palatelor rămîne definitorie pentru periodizarea civilizației minoice, procesul de diferențiere funcțională, care se petrece în arhitectură, este ilustrat de diferite alte programe.

Casele princiare

Casele princiare, de dimensiuni mai mici, locuințele de tip megaron și vilele reiau principalele elemente ale arhitecturii palatelor. « Micul palat regal » din Knossos, vila din Haghia Trias, locuințele de tip megaron din Tylissos, Vathipetron, Mirchani, Annisos, casele de țară găsite în regiunea Sitia, prezintă toate încăperi de tip polythyron, servicii, birouri, magazii, sanctuare. Din cadrul programelor de locuire face parte și caravanseraiul din Knossos, situat în apropierea palatului, compus din cîteva încăperi mari, alte numeroase mici, băi cu instalații pentru încălzirea apei și un grajd.

Programe industrialele

Programele « industriale » sînt reprezentate de atelierele meștesugărești pentru ars ceramica și pentru topirea metalelor de la Knossos, Phaistos, Vathipetron și Sitia,

54

de instalațiile pentru prepararea vinului de la Vathipetron și Palekastro.

Arhitectura funerară de tip tholos

În arhitectura funerară se manifestă aceiași predilecție pentru morminte de tip tholos accesibile prin lungi accese denumite *dromos*. Din jurul anului 1600 datează două morminte din regiunea Knossos, acoperite cu cupole semisferice, rezultate din așezarea pietrelor fasonate în felii suprapuse, precedate de un dromos și un vestibul. Un mormînt ceva mai recent, din Isopata, întrece ca dimensiuni mormintele regale din Mykinai și Orchomenos. Un alt tip de mormînt, descoperit în preajma palatului din Knossos, datînd din secolul al XVI-lea, înfățișează o adaptare și o transpunere la scară mică a spațiilor întîlnite în locuințele regale din palate: intrarea cu un portic, o curte miniaturală, o poartă străjuită de două mici turnuri, un vestibul legat printr-o scară cu sanctuarul de la nivelul superior, o sală pentru cultul defunctului situată dedesubtul acestuia, urmată de o cameră funerară săpată în stîncă. Este prezentă, de asemenea, și decorația în frescă specifică palatelor.

Mormîntul-locuință de la Knossos

Arhitectura perioadei postpalatine

Perioada postpalatină (1400—1100) este inaugurată de distrugerea palatelor cretane, provocată de un puternic cutremur. Concluziile savanților tind să atribuie acest seism erupției vulcanice care a distrus parțial insula Thera. Este curios faptul că popoarele din bazinul oriental al

55

Mediteranei nu au păstrat amintirea acestei catastrofe, decît dacă legenda Atlantidei, transmisă de Platon, poate, după o sursă egipteană, nu are fundament istoric în scufundarea insulei Thera. În baza datelor arheologice, erupția de pe Thera trebuie să fi avut loc între anii 1400 și 1360, mai exact între 1370 și 1365 cînd au fost distruse de cutremur o seamă de orașe siriene. Este de remarcat că dacă într-un imn triumfal din anii 1470—1450 zeul Amūn acordă faraonului Tuthmosis al III-lea dominația asupra Cretei, denumită Kefti, una dintre « insulele care sînt în mijlocul mării », într-un document din anul al XII-lea al domniei lui Amenophis al IV-lea numele Kefti dispare, în timp ce denumirile de « popoarele mării » și « insulele din mijlocul mării » se păstrează pînă în vremea Ramessizilor.

În jurul anului 1450, printr-o revoluție de palat sau o căsătorie, ajunge la putere în Knossos o dinastie miceneană, care constituie un stat de tip minoic, acceptată fiind de populație ale cărei obieceiuri și le însușește. Se schimbă totuși limba administrației, fapt scos în evidență de înlocuirea scrierii denumite liniarul A cu liniarul B. În această epocă trebuie să se fi constituit *koiné*, limbajul comun crito-micenean. « Marmurele din Paros » atestă că, în anul al 32-lea al guvernării lui Pandion (1432), în Creta domnea primul Minos. Perioadei dominației miceneene îi corespunde așa-numita « ceramică a palatului », inovație a meșterilor

54, 55, 56. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700—1400). Dispoziția specifică a palatelor cretane pe terenuri denivelate conferă un caracter de mobilitate compoziției ansamblului, accentuat de prezența curților, teraselor și a porticelor, de interpenetrația clădirilor cu natura. Componentele elevațiilor, reconstituite, făceau parte din sistemul de accese pe orizontală și pe verticală din colțul de sud-vest al palatului, marcate de specificile coloane minoice.

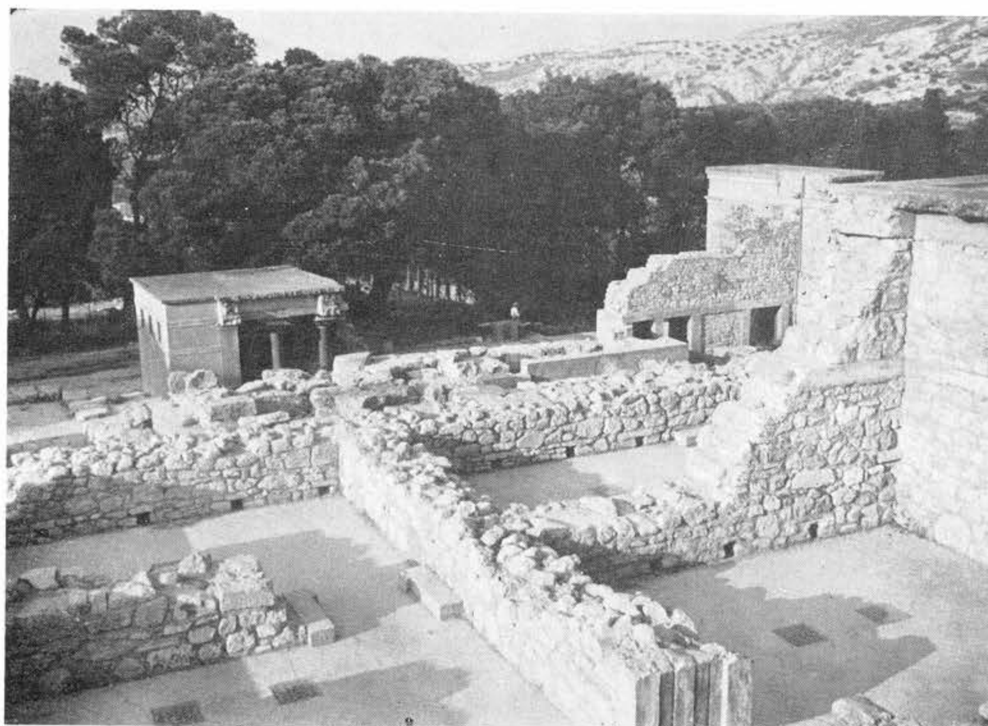
Ceramica în « stilul palatului »

locali, care se răspîndeşte la Knossos şi în Pelopones, fiind, în schimb, refuzată în restul Cretei şi în Ciclade, probabil din motive de concurenţă economică. Răspîndirea în Pelopones a « stilului palatului » arată că origina dinastiei aheene din Knossos poate fi căutată în Argolida şi Messenia. În mormîntul vizirului Rekhmarē' al faraonului Tuthmosis al III-lea (1468—1436) se reface prin suprapunere o frescă pentru a adăuga grupului de « prinţi ai ţării Kefti şi ale insulelor din mijlocul mării », aducători de tribut, un nou grup care poartă, printre alte ofrande, şi o hydrie în « stilul palatului ».

Distrugerile din Creta au fost, probabil, atît de ample încît o reconstrucţie imediată nu a fost posibilă. După cataclism, populaţia întemeiază noi aglomeraţii, cu caracter provizoriu, cu clădiri de locuit executate din materiale perisabile, atestate numai prin prezenţa unor necropole. Apoi viaţa îşi reia cursul în vechile aşezări, paralel cu dezvoltarea altora noi. Noua arhitectură arată o anumită

56

57

57. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700–1400). Intrarea de nord-vest a palatului.

58. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700–1400). Mormîntul și templul funerar (sec. al XVI-lea), aflate în preajma apartamentelor regale din Knossos, reiau și sintetizează spațiile existente în arhitectura locuințelor regale.

independență față de tipurile tradiționale minoice. În arhitectura locuințelor dispare treptat componenta de tip polythyron, făcînd loc unei dispoziții de tip megaron în varianta sa miceneană, porticele sînt înlocuite prin curți interioare, prezența etajelor nu este demonstrată.

Arhitectura clădirilor de locuit

Cercetările arheologice au scos la iveală clădiri de locuit ample, temeinic construite, la Haghia Trias, Mallia, Gurnia, Palekastro, Zagro, Tylissos, toate înzestrate cu cîte un megaron de tip micenean. La Tylissos, într-o clădire de locuit, conservată parțial, un megaron amplu, precedat de un vestibul cu două coloane, coexista cu un polythyron.

Cristalizarea construcției cu destinație comercială: stoa

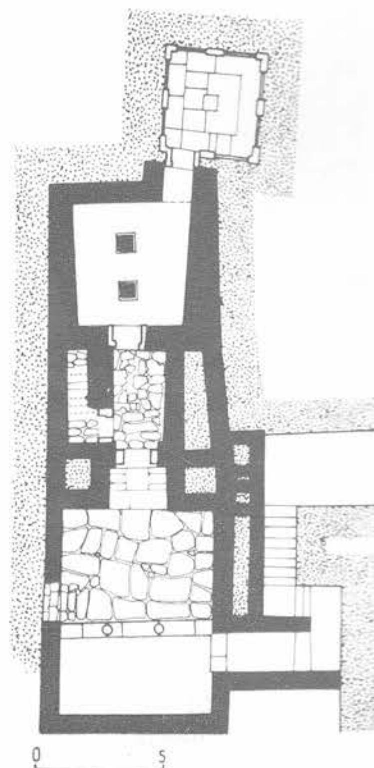
În faza postpalatină apare un tip de clădire cu două caturi, cu destinație comercială, *stoa*, devenită componenta fundamentală a agorelor grecești de mai tîrziu.

Tradițiile miceneene își fac loc și în arhitectura de cult cu prilejul refacerii sanctuarelor distruse și a construirii de noi sanctuare. Un templu situat în apropiere de megaronul din Haghia Trias confirmă trecerea de la polythyron la megaronul micenean cu ante, din care se va dezvolta ulterior tipul de templu grec.

Arhitectura funerară

În arhitectura funerară sînt folosite în continuare morminte rupestre cu încăperi de mici dimensiuni și diferite ca formă (rectangulare, circulare și eliptice) și morminte de tip tholos. Factura acestora din urmă permite cu greu de a delimita moștenirea minoică de aportul datorat penetrației aheene. Dacă cele mai bine conservate morminte de tip tholos se află în partea răsăriteană a insulei, în par-

58

59. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700–1400). Una dintre soluțiile cele mai evoluate ale legăturilor pe verticală, din întreaga arhitectură minoică, este scara de acces la apartamentele regale, situate la un nivel inferior în raport cu marea curte centrală a palatului din Knossos. Capitelul coloanelor de lemn cu echina evazată și abaca de forma unei plăci prizmatice cu baza pătrată constituie prototipul capitelului de ordin doric în formularea sa arhaică.

tea de apus se găsește un tip de mormînt cu coridor central și mari încăperi adiacente.

Evoluția arhitecturii din perioada postpalatină evidențiază ascensiunea tradițiilor miceneene, în timp ce tradițiile minoice sînt în declin, pentru a se ajunge, în cele din urmă, la o fuziune a acestor tradiții, la o arhitectură crito-miceneană.

60. KNOSSOS, Creta, civilizația minoică, a doua etapă palatină (1700–1400). În imediata vecinătate a megaronului reginei se află o baie cu instalația de alimentare cu apă și de canalizare realizată anterior ridicării zidurilor, demonstrînd nivelul înalt de echipare al palatelor minoice.

Arhitectura civilizației miceneene

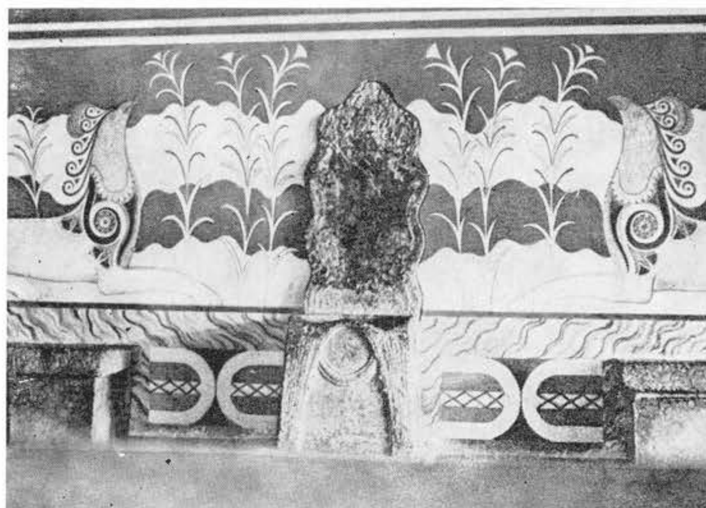
Periodizarea civilizației miceneene

Civilizația miceneană se împarte, ca și cea minoică, în trei perioade: veche (1600—1500), medie (1500—1400) și tîrzie (1400—1100). Perioada veche este cunoscută, îndeosebi, după mormintele regale din Mykinai (Micene), cea de-a doua atestă întrepătrunderea elementelor minoice și a celor miceneene; cea de-a treia evidențiază predominanța elementului aheu.

Datarea vestigiilor miceneene

Datarea vestigiilor miceneene, descoperite de arheologul amator Schliemann și de către Dörpfeld, a fost obiectul unor aprige controverse. Arhitectura de la Mykinai a fost asemănată cu monumentele « frigiene » din Asia Mică și atribuită, în consecință, secolului al VII-lea î.e.n. Alți autori au atribuit « tezaurul lui Atreu » unor triburi galice din secolul al III-lea î.e.n., iar palatul de la Tirynth a fost considerat palat bizantin din secolul al X-lea e.n.

Stabilirea unei cronologii absolute a fost posibilă în urma descoperirii unor obiecte egiptene în mormintele miceneene (un scarabeu al lui Amenophis al III-lea la

61. KNOSSOS, Creta, civilizaţia minoi a doua etapă palatină (1700 – 140
Sala tronului din apartamentele regale a pa tului din Knossos. Podoaba de fresce, larg u lizată în arhitectura palatelor, prin compozi şi factura sa, accentuează caracterul de mo litate al arhitecturii.

Rodos şi un scarabeu al reginei Tiy la Mykinai), cît şi a unor obiecte miceneene în mormintele contemporane lui Amenophis al III-lea şi Ramesses al II-lea. Numeroşi savanţi au acceptat sincronismul egiptean şi au plasat dezvoltarea civilizaţiei miceneene între anii 1500 şi 1100.

Originea civilizaţiei miceneene nu este pînă în prezent pe deplin clarificată. După arheologul Evans, descoperitorul palatelor cretane, civilizaţia miceneană s-ar datora unei colonizări cretane a zonei Mării Egee, inclusiv a Greciei continentale; după alte versiuni s-ar datora aportului vechilor locuitori ai Greciei care cunosc, după distrugerea palatelor din Creta, o rapidă dezvoltare economică şi culturală.

Perioada miceneeană veche

Din perioada miceneană veche (1600—1500) ştirile privind arhitectura sînt rare şi disparate.

Dezvoltarea arhitecturii, în Grecia continentală, la începutul mileniului al II-lea, apare întîrziată faţă de aceea pe care o cunoaşte restul lumii egeene şi chiar rămasă în urmă faţă de propriul său nivel atins anterior. Absenţa unor organizări cu caracter statal păstrează arhitectura în stadiul spontaneităţii.

Aglomeraţiile umane

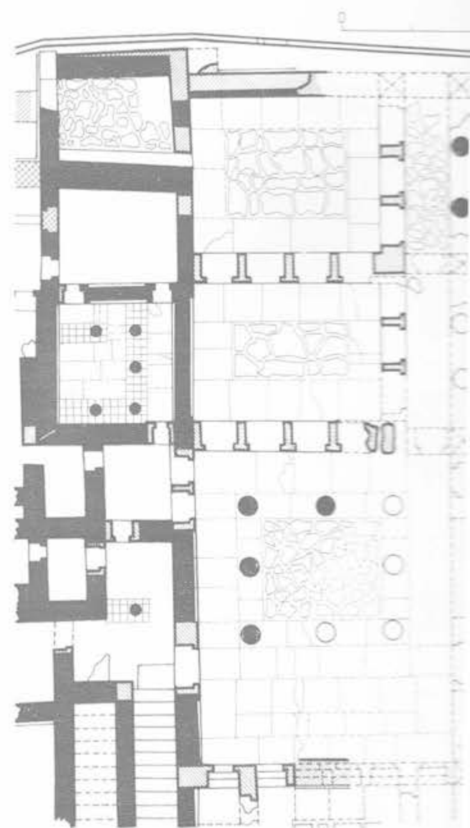
Pînă către secolul al XVII-lea, nu sînt atestate aşezări cu caracter urban, iar resturile unor aglomeraţii indică caracterul lor spontan, absenţa unei pieţe centrale sau a vreunei construcţii mai importante care să reflecte o organizare socială mai avansată. În cursul mileniului al II-lea, ca şi a celui precedent, clădiri de locuit cu încăperi patrulatere alternează cu locuinţe de plan curbiliniu.

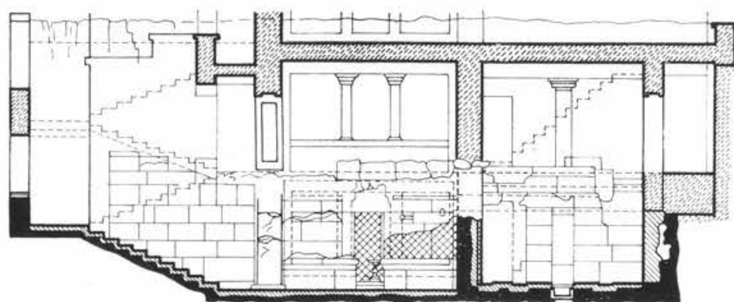
În perioada miceneană veche, tipul de megaron lipseşte, este absentă şi cunoaşterea compoziţiei axiale, iar atunci cînd încăperile se dispun de-a lungul unei axe, dispoziţia intrărilor şi a vetrelor nu o respectă.

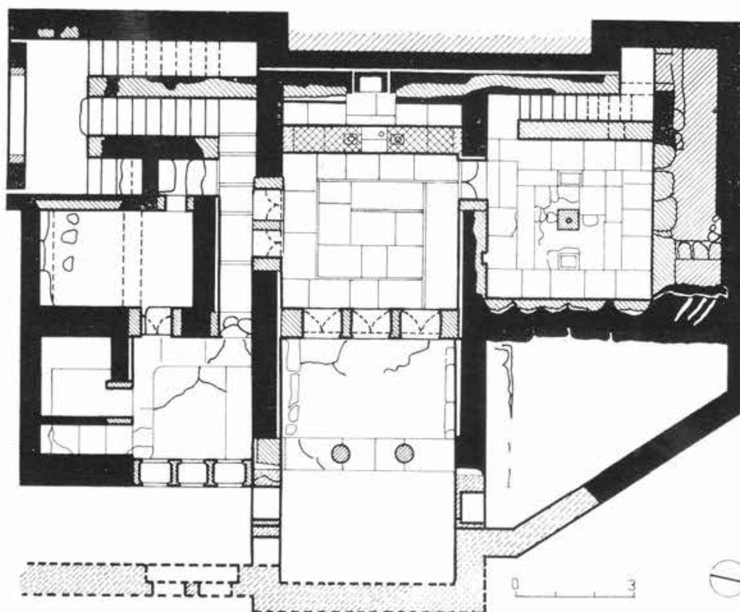
Palatul Kadmeion din Thebai

Situaţia se modifică în secolul al XVI-lea, cînd fragmente de fresce confirmă existenţa unor locuinţe pretenţioase şi se conturează programul palatului. Palatul, denumit

62. KNOSSOS, Creta, civilizaţia minoic a doua etapă palatină (1700 – 140
Palatul mic (mijlocul secolului al XV-le înglobînd o fază de construcţie mai veche, e înzestrat cu cea mai lungă amfiladă de încăp cunoscută în arhitectura minoică: un dub megaron şi două curţi dintre care una cu perist

63

63. KNOSSOS, Creta, civilizaţia minoică, a doua etapă palatină (1700–1400). Vila regală (sec. al XV-lea), situată în preajma palatului, păstrînd compoziţia liberă caracteristică complexelor rezidenţiale, include o dispoziţie în amfiladă de tip megaron, nouă pentru arhitectura cretană, asemenea celei existente în arhitectura miceneeană contemporană.

64. MYKINAI, Grecia, Pelopones, perioada miceneană veche (1600–1500). Necropola regală de la poalele acropolei din Micene este alcătuită din morminte în gropi, acoperite cu lespezi de piatră, utilizate anterior adoptării construcţiei funerare de tip tholos.

65. MYKINAI, Grecia. Pelopones, perioada miceneană medie (1500 – 1400). Mormînt regal, denumit « tezaurul lui Atreu » sau « mormîntul lui Agamemnon ». Avînd în ascendenţa sa construcţiile circulare cu cupolă din argilă compactizată sau piatră brută de la Tell Arpašiyya (Mesopotamia), Chirokitia (Cipru), Orchomenos (Grecia), Knossos şi Messara (Creta), arhitectura miceneană elaborează, către sfîrşitul secolului al XVI-lea, desigur, sub impuls minoic, forma cea mai evoluată de tholos, destinat mormintelor regale.

Kadmeion, din Thebai, construit, mai curînd, la începutul perioadei medii (c. 1500), cu dispoziţia sa pe mai multe niveluri, sugerează legături cu arhitectura palatelor minoice.

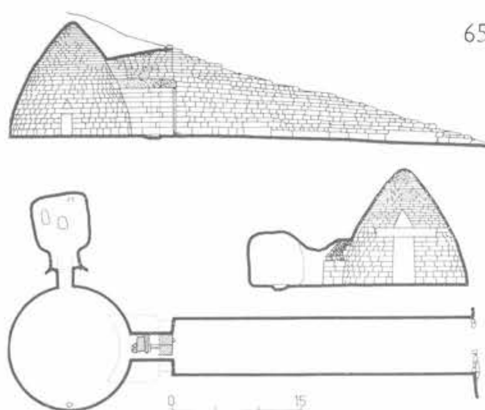
Arhitectura funerară
Necropola regală de la Mykinai

În arhitectura funerară, mai bine individualizată, prevalează morminte în groapă acoperită cu lespezi de piatră, utilizate şi pentru necropole regale, cum sînt cele de la Mykinai, cuprinse în interiorul incintei citadelei de mai tîrziu. Dealtfel, acest tip de mormînt fusese cunoscut în Creta, unde se săpau puţuri de plan rectangular în interiorul unor morminte de tip tholos.

Arhitectura perioadei miceneene medii

Perioada miceneană medie (1500—1400) nu este despărţită de cea anterioară printr-o graniţă certă. Mormintele regale de la Mykinai continuă să fie folosite, ceea ce permite să se creadă că nu a avut loc vreo schimbare dinastică. În această perioadă se produce treptat osmoza dintre tradiţiile locale şi cele minoice.

Cu excepţia acelui Kadmeion din Thebai, care confirmă persistenţa unor forme de influenţă minoică, aşezările şi locuinţele acestei perioade nu sînt cunoscute.

65

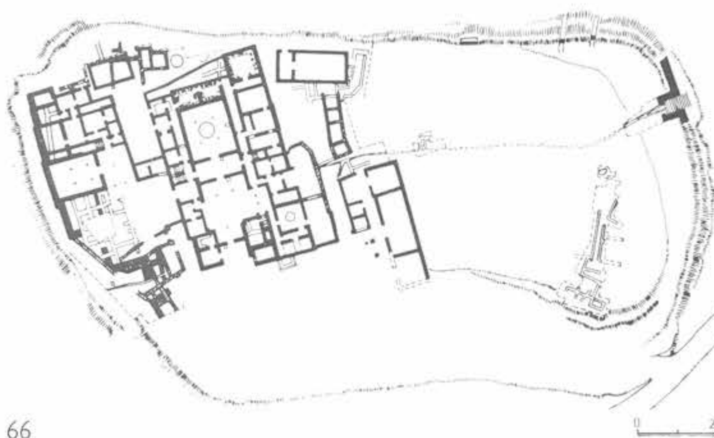

64

Arhitectura funerară de tip « tholos »

Știrile arheologice cele mai consistente se referă la arhitectura funerară, unde mormîntul de tip « tholos » și-a căpătat forma sa definitivă, după ce avusese, fără îndoială, o lungă evoluție în cadrul civilizației minoice. Treptele acestei evoluții nu pot fi precizate, deoarece tholos-ul din piatră fățuită apare dintr-o dată perfect elaborat. Se pare că cele mai importante morminte, datorate acestui tip, cum sînt așa-numitul « tezaur al lui Atreu » și « mormîntul Clitemnestrei » de la Mykinai, « tezaurul lui Minyas » de la Orchomenos și încă cîteva morminte din regiunea

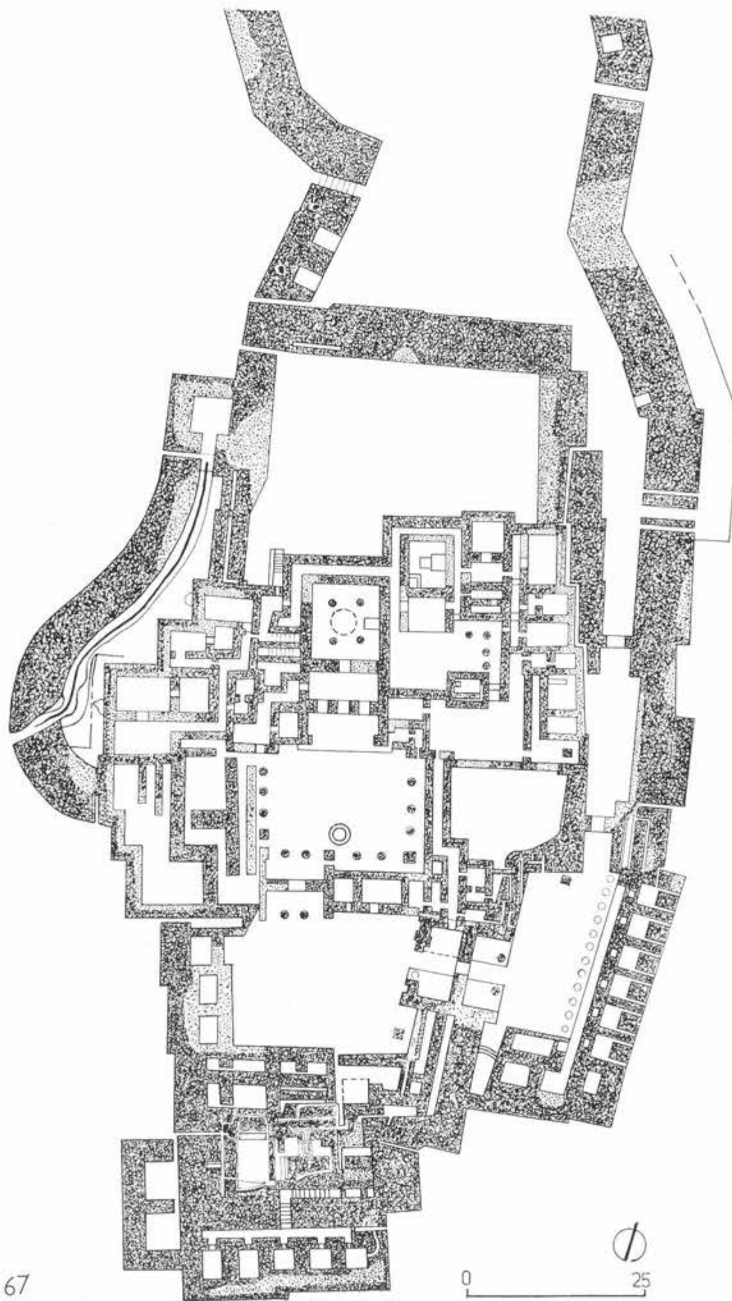
Spre deosebire de caracterul deschis
compoziția liberă a palatelor minoic
palatele miceneene sînt închise în int
riorul unor citadele, iar componenta l
principală, megaronul regal, tinde
marcheze o axă de compoziție a întregul
ansamblu. Rezolvări funcționale și pla
tice, prezente în arhitectura palatelo
cum sînt propileele, curtea cu perist
dispoziția de tip megaron, vor trece
patrimoniul arhitecturii grecești de m
tîrziu.

66

66. PYLOS (MESSENIA), Grecia, p
rioada miceneană tîrzie (1400–1100). Acr
pola, reședința unor conducători miceneeni, d
dominată de palatul în care megaronul re
este componenta principală, rămîne ca și palat
cretane, nefortificată, probabil sub presiun
rigorilor pe care tradiția gentilică le impun
aristocrației.

Pylos, ar data din secolul al XV-lea. Cel mai reprezentativ tholos funerar este « tezaurul lui Atreu ». Avînd un diametru de 14,5 m şi o înălţime de 13 m, tholos-ul este precedat de un lung dromos. Deschiderea de acces era flancată de două coloane angajate, cu fusurile sculptate, suprapuse, se pare, cîndva, de alte coloane. Lintoul care acoperă deschiderea măsoară 8×5×1,2 m şi cîntăreşte 120 t. Deasupra sa se află un gol care conţinea iniţial o

67

67, 68. TIRINTH, Grecia, Pelopones, perioada miceneană tîrzie (1400–1100). Nucleul iniţial, palatul, constituit în secolul al XIV-lea, este puternic fortificat în cursul secolului al XIII-lea, adăugîndu-i-se « citadela de jos », destinată refugiului populaţiei din împrejurimi.

« Tezaurul lui Atreu »

piatră de descărcare de formă triunghiulară. Toate mormintele timpurii, de tip tholos, s-au prăbuşit, probabil din cauza dificultăţii de a proiecta în boltă falsă deschiderea pentru acces. Ca urmare, au fost introduse pietrele triunghiulare de descărcare, decorate, probabil, similar cu piatra de deasupra lintoului « Porţii leilor ». Adiacent construcţiei circulare, se află o cameră săpată în stîncă, de plan patrulater. Tholos-ul este executat din blocuri de piatră făţuită, a căror dimensiune scade pe măsura dezvoltării construcţiei în înălţime. Pietrele erau decorate cu rozete de bronz. Apropiate ca dimensiuni şi ca aspect sînt « tezaurul lui Minyas » şi « mormîntul Clitemnestrei ». La Mykinai, sînt cunoscute nouă morminte de acest tip. Morminte similare, dar de dimensiuni mai mici, se găsesc în Argolida, Laconia, Messenia, Attica, Tessalia. Tholos-ul din Thorikos are un plan de formă eliptică.

Contemporane cu monumentele funerare de tip tholos sînt numeroase morminte rupestre de forma unei camere, precedate de un dromos.

Arhitectura perioadei miceneene tîrzii

În perioada miceneană tîrzie (1400—1100), dominaţia politică a regilor miceneeni asupra lumii cretane, în urma distrugerii palatelor, anihilează influenţa culturală minoică asupra Greciei continentale, ceea ce oferă ocazia pentru un reviriment al substratului elladic.

Reşedinţa princiară din Pylos

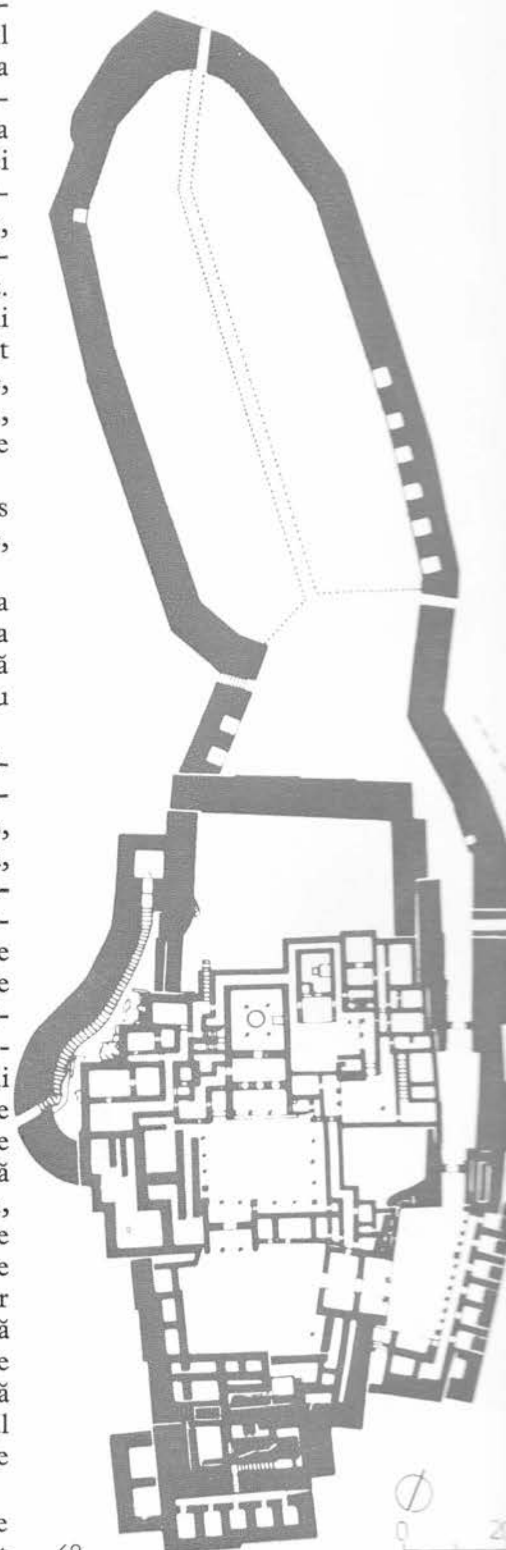
Cele mai importante construcţii monumentale ale civilizaţiei miceneene datează din secolele XIV—XIII. Acropola dezgropată în Messena, identificată cu legendarul Pylos, reşedinţa înţeleptului Nestor, citată în epopeea homerică, nu pare să fi fost fortificată, fapt rezultat, poate, din restricţiile pe care tradiţia gentilică le impunea căpeteniei, fenomen întîlnit şi în arhitectura minoică. În schimb, spre deosebire de palatele cretane, celelalte reşedinţe miceneene

Citadelele regilor miceneeni: Tirynth, Mykinai

sînt înconjurate de ziduri de piatră puternice. În arhitectura miceneană fortificaţiile apar relativ tîrziu, la sfîrşitul secolului al XV-lea sau chiar la începutul secolului al XIV-lea. La Tirynth, care străjuia accesul dinspre mare către Mykinai, prima incintă a fost înconjurată de alte cîteva rînduri de ziduri, iar poarta ei de lemn înlocuită cu o poartă de piatră. Către sfîrşitul secolului al XIII-lea, cînd sistemul defensiv al cetăţii fusese încheiat, zidurile ajung la 11 m grosime, avînd în interiorul lor galerii ale căror bolţi în arc frînt s-au obţinut prin aglomerarea unor imense blocuri. La Mykinai, incinta se construieşte după un plan unitar, cuprinzînd şi zona vechilor morminte regale, care este totodată prinsă de o centură formată din plăci de piatră înfipte în pămînt, căpătînd caracterul unui loc destinat cultului. Cu acest prilej, vechile stele funerare au fost înlocuite cu altele noi.

Poarta leilor

Zidurile de incintă ale acropolei, construite din pietre poligonale, ale căror dimensiuni maxime ating 6 m, sînt

68

69

alcătuite din două paramente cu spațiul dintre ele umplut cu pămînt și piatră. Intrarea se face prin așa-numita « Poartă a leilor », alcătuită din doi montanți monoliți și un lintou. Triunghiul de descărcare de deasupra acestuia este umplut cu un bloc de piatră, decorat cu un relief sculptat, care înfățișează o coloană străjuită de doi lei, motiv ce simboliza puterea dinastică și protecția divinității. O a doua poartă, secretă, permitea accesul, prin intermediul unei scări și a unei galerii subterane, la o fîntînă care furniza apă cetății.

În cursul perioadei miceneene tîrzii sînt înconjurate cu noi ziduri acropola din Arme, pe lacul Cobaide, opera dinastiei domnitoare de la Orchomenos din Beoția. De asemenea, acropola Athenei este întărită cu ziduri noi, pe care grecii de mai tîrziu le vor numi pelasgice.

Arhitectura palatelor miceneene

Arhitectura palatelor este cunoscută după ruinele de la Mykinai, Pylos, Tirynth, Arme, Ghiolkos. Pe acropola din Athena, sub Erechteion, s-au descoperit, de asemenea, urmele unui palat micenean.

În incinta palatelor, megaronul este constant prezent în forma sa cea mai evoluată. Spre deosebire de compozițiile asimetrice caracteristice palatelor cretane, în cadrul palatelor miceneene se manifestă tendința de a adopta o compoziție axială, avînd ca dominantă megaronul.

Citadela și palatul regal din Mykinai

La Mykinai, un drum larg urca de la incinta mormintelor, pe acropolă, pînă la incinta palatelor. Într-o curte înconjurată de clădiri, ale căror fațade cu ancadramente de lemn și ferestrele bifore erau decorate cu frize de triglife, se deschidea intrarea megaronului regal, compus dintr-un vestibul cu un portic cu două coloane, o antesală și megaronul propriu-zis. În centrul acestuia, patru stîlpi

72

70

corespundeau locului destinat vetrei, permițînd proiectarea unei deschideri în acoperiș pentru pătrunderea luminii și evacuarea fumului. Megaronul, avînd pereții și pavimentele bogat decorate, servea ca sală a tronului, dispus asimetric în raport cu vatra. Celelalte componente ale ansamblului palatin s-au păstrat într-o măsură neînsemnată.

Palatul din Pylos

Palatul din Pylos, distrus în secolul al XII-lea, prezintă o organizare funcțională complexă, în care încăperile destinate locuirii și activității gospodărești gravitează în jurul unui megaron, dominanta compoziției. Megaronul, compus aidoma celui de la Mykinai, este precedat de o curte, în care se accede printr-un propilon, a cărui dispoziție se abate din axa curții și a megaronului.

Citadela și palatul din Tirynth.

Dintre toate vestigiile palatelor miceneene, urmele locuinței regale din Tirynth sînt cele mai bine conservate.

69, 70. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, pe-rioada miceneană tîrzie (1400 – 1100). Ziduri groase de incintă, în aparat ciclopic, datorate ca și « cazematele » de pe latura de sud și ves (fig. 70), măsurilor de fortificare a cetății între prinse în secolul al XIV-lea, cuprind în inte-riorul lor galerii acoperite cu bolți false (fig. 73)

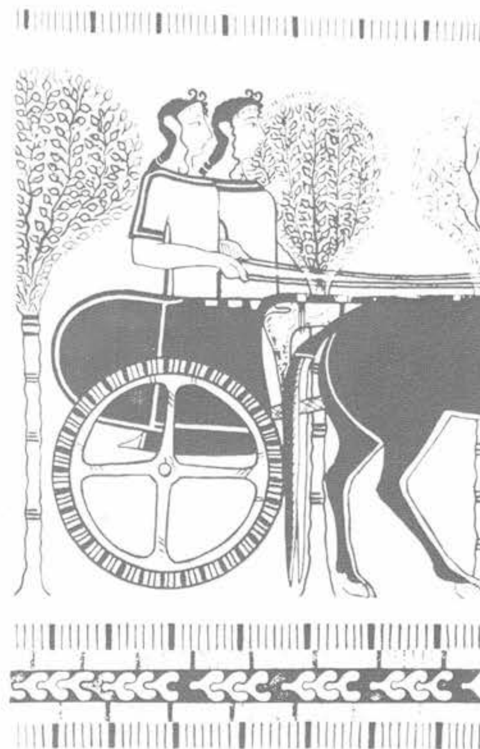
71. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, perioa-da miceneană tîrzie (1400 – 1100). Accesul în pantă, paralel cu latura de est a incintei fortifi-cate, conducea către poarta cetății, expunînd prin dispoziția sa, pe eventualii năvălitori lovi-turilor apărătorilor.

72. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, perioa-da miceneană tîrzie (1400 – 1100). Un gang larg, strîns între ziduri, întrerupt în două rînduri prin porți, conducea pe platoul superior al cetății.

73

76

După traversarea unui şir de porţi se ajungea la primul propylon prin care se accedea într-o curte ale cărei faţade se deschideau prin mici porticuri (loggii). Un al doilea propylon dădea acces către o curte înconjurată din trei părţi de coloane, iar pe cea de-a patra latură, opusă propileelor, se deschidea megaronul, reprezentînd cel mai amplu exemplu din întreaga arhitectură miceneeană. Zidurile sale erau decorate cu o friză cu triglife de alabastru, cu entarsii din lapislazzuli. Pavimentul era ornat cu panouri pictate, în care imaginile unor delfini alternau cu imaginile unor caracatiţe. Alături de megaron, accesibile prin căi întortocheate, asemenea legăturilor din palatele cretane, spre est, erau dispuse cîteva încăperi de acelaşi tip, iar spre vest, printre alte încăperi, o baie pavată cu o placă monolită înclinată.

Sanctuarul din Eleusis

În arhitectura religioasă, sanctuarul, ale cărui urme s-au găsit sub Telesterionul din Eleusis, pare să constituie

forma cea mai veche a templului elen: o construcţie cu ante şi un şir de coloane interioare, dispuse în axă.

Născută pe baza tradiţiilor locale, civilizaţia miceneană integrează în prima etapă a existenţei sale un constant aport minoic, pentru ca apoi, într-o a doua etapă, să se contureze ca un fenomen distinct, în măsură să reprezinte un partener egal în procesul de fuziune, care se produce în etapa finală, cu civilizaţia cretană.

Arhitectura citadelelor şi palatelor miceneene, expresia trecerii de la orînduirea gentilică la un sclavagism patriarhal

Arhitectura citadelelor şi palatelor miceneene, cu poziţia lor dominantă în cadrul compoziţiei aşezărilor reflectă o fază în care aristocraţia gentilică, avînd în fruntea ei un suveran, un comandant militar, cîştigă un rol preponderent asupra gintei, dispunînd probabil de forţa de muncă a membrilor acesteia, cît şi de aceea a unor robi în cadrul unui sclavagism de nuanţă patriarhală.

Desprinderea lentă a unei orînduiri bazate pe clase din relaţiile sociale specifice orînduirii gentilice pune o amprentă specifică asupra civilizaţiei miceneene. Spre deosebire de concepţia teocratică asupra monarhiei, care conferă reşedinţelor regale din Egipt şi Mesopotamia un caracter oprimant, arhitectura palatelor miceneene oglindeşte o viziune care consideră suveranul om. Aceiaşi viziune conduce la naşterea conceptului de erou şi a unui pantheon de zeităţi antropomorfe care întruchipează forţele naturii. În ambianţa curţilor miceneene se conturează premisele eposului homeric, în care omul-erou, devenit centrul lumii poetice, se opune cu înverşunare acţiunii oarbe a naturii. Civilizaţia miceneană constituie antecedentul cel mai apropiat al civilizaţiei antice greceşti.

7

75

73. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, perioa-da miceneană tîrzie (1400–1100). Galerii boltite din interiorul zidurilor reduceau din ma-terialul necesar construcţiei acestora, oferin totodată posibilităţi pentru distribuirea apără-torilor.

74. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, perioa-da miceneană tîrzie (1400–1100). Cetatea ocu o poziţie dominantă în raport cu cîmpia încon-jurătoare.

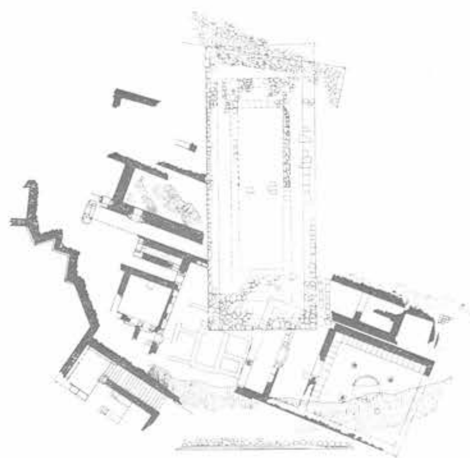
75. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, pe-rioada miceneană tîrzie (1400–1100). succesiune de trei curţi şi două propilee preg teşte accesul către dominanta aşezării, meg ronul regal (fig. 67), a cărui axă introdu într-o compoziţie determinată cu precădere cerinţi funcţionale, preocuparea pentru simetri

76. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, peri-oada miceneană tîrzie (1400–1100). Arti cretani introduc în ambianţa severă a palatel aheilor războinici arta frescei minoice.

ARHITECTURA BAZINULUI OCCIDENTAL AL MEDITERANEI ȘI A REGIUNII ATLANTICE EUROPENE ÎN PERIOADA BRONZULUI ȘI PRIMA FAZĂ A FIERULUI

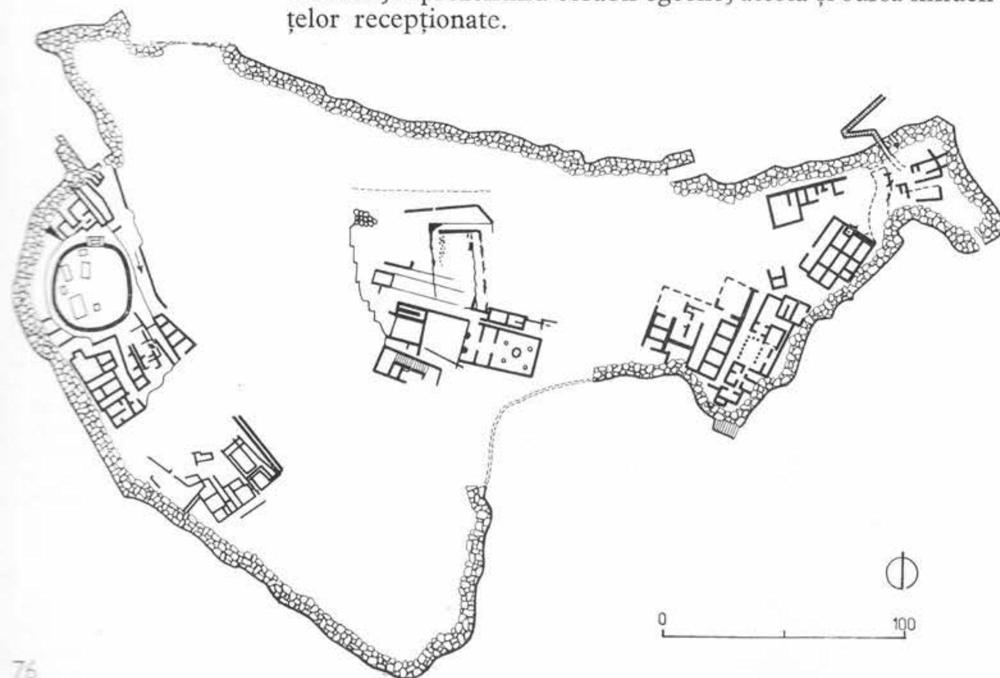
Desigur, că orice civilizație reprezintă, în primul rînd, creația popoarelor înseși care, paralel cu forțele de producție, dezvoltă și formele suprastructurale ale societății. Această realitate nu infirmă schimburile care au loc între diversele civilizații și rolul preponderent pe care, în anumite condiții istorice, o civilizație avansată poate să-l capete asupra alteia. Mișcările migratoare ale unor populații, cît și schimbul de produse stimulat de dezvoltarea navigației pe mare au făcut ca bazinul occidental al Mării Mediterane, rămas în urmă dezvoltării înfloritoare pe care a cunoscut-o civilizația egeeo-anatoliană în bazinul ei oriental, să fie angrenat, în perioada în care forțele de producție au atins nivelul eneoliticului, în orbita progresului realizat în Orient.

Știrile arheologice demonstrează faptul că evoluția locuinței a urmat stadiile cunoscute în arhitectura bazinului oriental al Mediteranei. Fenomenul specific, distinct, al bazinului occidental îl constituie structura megalitică, denumită astfel pentru că recurge la monoliți de mari dimensiuni, care își găsește expresia în programele de arhitectură monumentală, reprezentate de temple și morminte și, ulterior, în arhitectura de locuințe fortificate. Cel dintîi teritoriu în care debutează arhitectura megalitică este insula Malta, unde grafiturile templului din Tarxien, reprezentînd corăbii egeene, atestă și sursa influențelor recepționate.

77

77. TIRYNTH, Grecia, Pelopones, perioada miceneană tîrzie (1400–1100). Reprezentînd formula evoluată, clasică, cu portic între ante, vestibul și încăperea înzestrată cu vatră, megaronul regal ocupa o poziție dominantă pe acropole. Peste ruinele sale, în secolul al VII-lea, s-a suprapus construcția unui templu doric arhaic.

76

76. MYKINAI, Grecia, Pelopones, perioada miceneană tîrzie (1400–1100). Ansamblul palatin, constituit în cursul secolului al XIV-lea pe platoul unei coline, pe locul citadelei anterioare, este înconjurat de un zid de incintă care cuprinde și vechile morminte regale de la poalele citadelei (vezi fig. 64).

78. MYKINAI, Grecia, Pelopones, perioada miceneană tîrzie (1400–1100). Poart leilor, accesul în cetatea regilor miceneni reprezintă o formă rudimentară a sistemulu trilitic, specifică arhitecturii cu caracter mega litic.

79. MIKINAI, perioada miceneană vech (1600–1500). Mormintele regale de la poalel acropolei, au furnizat un bogat inventar voti de aur. Un model de templu permite să se re cunoască un soclu de piatră și o structură car folosește coloane de lemn. Compoziția tripar tită a fațadei, ornamentul și forma coloanelo amintesc elemente întîlnite în componen palatelor minoice.

78

Arhitectura cristalizată sub influență malteză, purtătoarea experienței egeeo-anatoliene, în Sardinia, Spania și sudul Franței și, cronologic ulterior, în aceeași Sardinie, în Corsica și insulele Baleare reprezintă, sub aspect structural și plastic, dezvoltarea a două formule distincte. Cea dintîi, derivată din soluția mormintelor rupestre anatoliene și sumeriene, capătă în occidentul mediteranean, pe litoralul european și cel african, o transpunere la suprafață în arhitectura trilitică cu caracter megalitic; cea de-a doua, continuînd tradițiile tholos-ului egeeo-peloponesiac, constituie sursa cupolei false, egală în drepturi, ca importanță, cu formula trilitică. Cele două linii de dezvoltare se vor contopi, generînd soluții structurale și plastice specifice pentru bazinul occidental, care reprezintă sinteza structurii trilitice cu cea de tip tholos.

Megalitismul își găsește un teren propice de dezvoltare în occidentul Europei — în Franța central-apuseană, insulele Britanice și Scandinavia — după cum este un fenomen

Sursa bretonă a denumirii monumentelor megalitice

răspîndit şi în alte părţi ale globului (Palestina, Persia, Caucaz, India).

Numărul mare al monumentelor megalitice din provincia franceză Bretagne a determinat oamenii de ştiinţă să adopte pentru diferite tipuri de construcţii denumirile utilizate în dialectul breton. Astfel, structura trilitică, alcătuită din două lespezi verticale şi una orizontală, s-a denumit *dolmen*, termen provenit din cuvintele *tol* (masă) şi *men* (piatră), stîlpii verticali monolitici, înfipţi în pămînt, au fost denumiţi *menhire* de la *men* (piatră) şi *hir* (lungă), iar incintele alcătuite din pietre înfipte vertical, *cromlech*-uri, de la *crom* (curbă) şi *lech* (piatră).

Destinaţia monumentelor megalitice este diferită. Dacă construcţiile de tip dolmen au folosit ca locuinţă sau mormînt, cele de tip menhir şi cromlech au avut o destinaţie simbolică, comemorativă sau votivă.

80

Arhitectura megalitică din Malta, Sardinia, Spania, Franţa şi Anglia

Mormintele colective rupestre, adesea polilobate ca formă, apărute în Malta, Sicilia şi peninsula Italică, probabil sub influenţa unor prototipuri orientale, sumeriene sau anatoliene, trebuie să fi constituit sursa arhitecturii monumentale a aşa-numitor « temple » din Malta.

83 Templele malteze ilustrate de exemplele de la Mġar (c. 1900—1800) Kordin III, Gozo (Gigantija), Hal Tarxien,

Arhitectura dezvoltată, începînd cu perioada eneolitică în occidentul mediteranean, avînd ca intermediar insula Malta, reprezintă o sinteză a sistemului trilitic şi a construcţiei egeeo peloponesiace de tip tholos.

Templele megalitice din Malta, derivate, probabil, ca plan şi spaţiu, din temple rupestre de origini orientale, reprezintă o înmănunchiere de incinte în formă de lobi, legate prin porţi trilitice cu un spatiu central, de plan patrulater.

80, 81. HAĠAR-QIM, Malta, civilizaţia megalitică (c. 1800—1600). Templu.

82. GOZO, Malta, civilizaţie megalitică (c. 1800 — 1600). Templu denumit Gigantija.

83. MNAJDRA, Malta, civilizaţie megalitică (c. 1600 — 1400). Templu. Sistemul trilitic soluţia structurală şi estetică a spaţiilor hipostile în arhitectura templelor egiptene, a porţilor de acces în cetăţile şi mormintele miceneene de tip tholos capătă o largă utilizare în arhitectura templelor malteze.

84. HAL TARXIEN, Malta, civilizaţia megalitică (c. 1600 — 1400). Grupare de temple.

Arhitectura templelor megalitice din Malta

Mnajdra, Haġar Qim (c. 1800—1600) sînt alcătuite în plan din trei, cinci sau şapte lobi care se deschid către o încăpere centrală patrulateră.

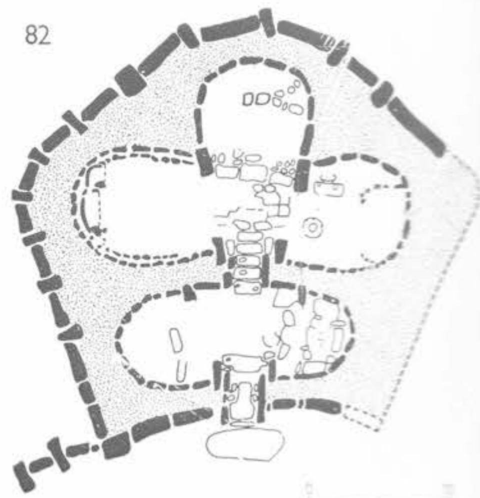
Cele mai vechi au un caracter submegalitic, executate fiind din piatră măruntă, fără mortar, dispusă în aparat neregulat, cele mai recente sînt executate din piatră făţuită avînd la bază orthostaţi de mari dimensiuni care susţin o zidărie alcătuită din asize izodome. În ambele cazuri legătura dintre elementele spaţiale se făcea prin ample porţi executate în sistem trilitic din piese monolite, martelate, a căror prelucrare brută contrastează cu decorul rafinat şi minuţios, sculptat în piatră, al altarelor şi balustradelor care despart spaţiul central de lobii în formă de potcoavă.

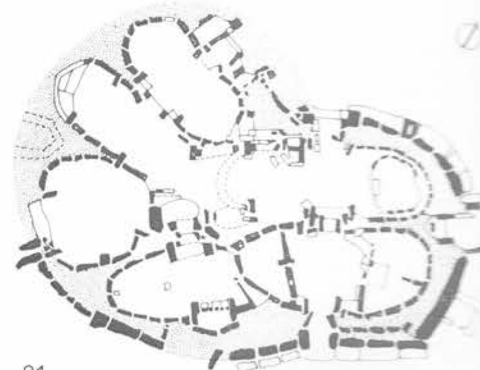
Templul din Mġar, cu excepţia componentelor trilitice, pare să fi fost o incintă neacoperită, judecînd după structura mediolitică a absidelor şi absenţa oricărei curbaturi care să fi constituit începutul unei bolţi false. În schimb, la Haġar Qim şi la Gigantija, puternicul soclu orthostatic al absidelor, cît şi o anumită înclinare a asizelor permit să se creadă că fuseseră utilizate bolţi false din piatră făţuită, probabil, neîncheiate complet.

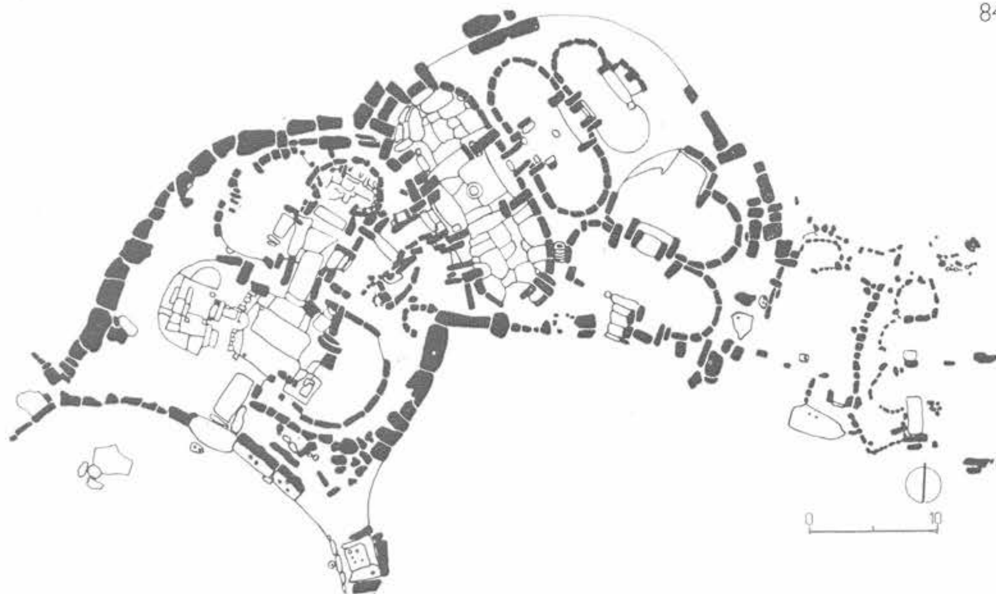
Arhitectura megalitică din Sardinia

Tributară influenţei civilizaţiei egeene, prin intermediul Maltei, arhitectura Sardiniei cunoaşte iniţial, ca şi cea dintîi, formula hipogeelor, adesea cu multiple încăperi, ca cele de la Anghelu Ruju, Cugutta şi Riu Mulinu, în preajma cărora apar mari dolmene, structuri megalitice rezultate din acoperirea unor lespezi dispuse vertical cu o lespede orizontală, totul fiind îngropat sub tumuli de pămînt.

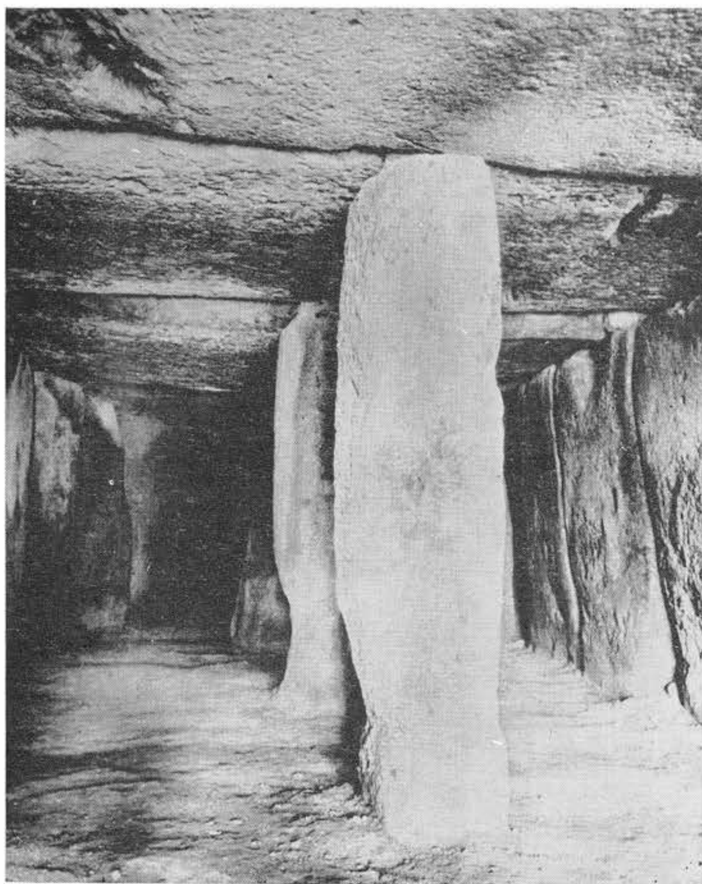
Alături de tipul de dolmen cu cella circulară, provenit probabil din forma grotelor săpate în stîncă, se adoptă

82

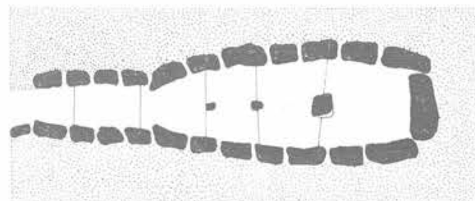

81

84

86

87

86, 87. ANTEQUERA, Spania, zona Màlaga, prima perioadă a fierului, cultura Almeria, faza de apogeu Los Millares. Din contopirea unui coridor dolmenic cu cella, rezultă un tip de mormînt cu spaţiul în forma de butelie, divizat, în cazul mormîntului denumit Cueva de Menga, printr-un şir median de stîlpi.

soluţia spaţială a unor alei acoperite, tip care va genera aşa-numitele « morminte ale giganţilor ».

Arhitectura megalitică din Spania

Tradiţia de provenienţă anatoliană a mormintelor rupestre cu cellă în formă de cuptor, împămîntenită în Spania în perioada eneolitică, determină transformarea mormintelor locale în formă de casetă ale perioadei neolitice în morminte megalitice de suprafaţă, de tip dolmenic, cu celle precedate de un scurt coridor, al căror aspect reproduce forma de cuptor a mormintelor mediteraneene, toate aceste componente fiind îngropate în tumuli. În Spania, tradiţia structurii dolmenice se întîlneşte cu tradiţia tholosului egeean, generînd, în prima fază a culturii denumite Almeria sau Los Millares, corespunzătoare perioadei de început a fierului, un tip de mormînt alcătuit dintr-o cellă circulară, acoperită cu o pseudo-cupolă, precedată de un coridor megalitic, ilustrat de mormîntul denumit « Cueva del Romeral » situat în apropiere de Antequera (Málaga).

Mormîntul « Cueva del Romeral »

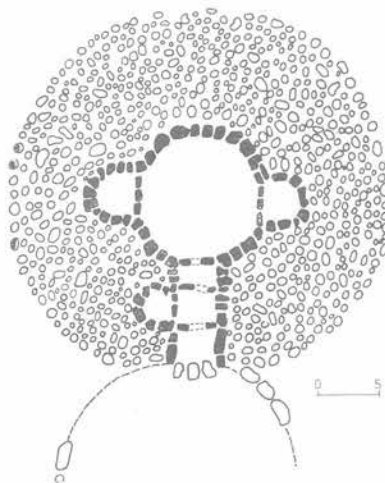
Mormîntul « Cueva de Menga »

Contopirea coridorului cu cella generează un tip de mormînt local, cu spaţiul expandat în formă de butelie, cum este cazul mormîntului denumit « Cueva de Menga », din aceeaşi necropolă, divizat printr-un şir de stîlpi mediani.

Arhitectura megalitică din Franţa

Procese similare, stimulate de influenţe egeeo-anatoliene, transmise prin intermediul Maltei şi Sardiniei,

85. LOS MILLARES, Spania, prima perioadă a fierului, cultura Almeria, prima fază Los Millares. Mormînt alcătuit dintr-o cellă circulară, acoperită cu o pseudo-cupolă, precedată de un scurt coridor megalitic.

85

Dolmene și « alei acoperite »

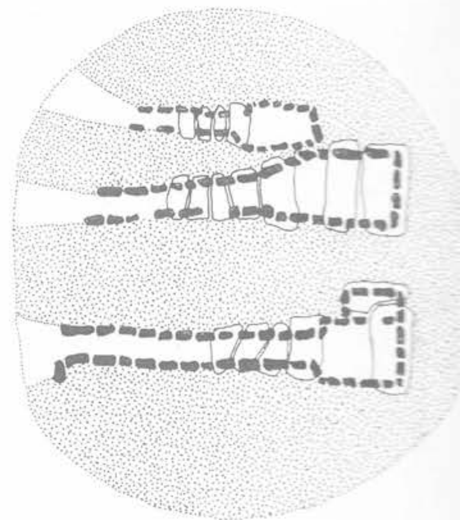
caracterizează dezvoltarea arhitecturii megalitice din Franța de sud. Programele funerare, reprezentate inițial de morminte rupestre, cedează locul arhitecturii megalitice a dolmenelor în formă de cellă sau coridor. Cele mai vechi « alei acoperite », de la Castelet de lîngă Arles, sînt coridoare săpate în stîncă, acoperite cu lespezi de piatră și îngropate într-un tumulus. Mormintele megalitice în formă de coridor, acoperite cu tumuli circulari, sînt răspîndite în Languedoc, în zona cuprinsă între coastă și poalele munților, pe cursul rîurilor Gard și Herault. Tot aici, existau menhiri antropomorfi, reprezentînd o zeitate feminină, cunoscuți după piesele reutilizate în construcția mormîntului cu coridor de la Collorgues (Gard). Cîteodată, în Franța de sud, ca și în Spania, tumulii care ascund morminte megalitice sînt înconjurați de inele alcătuite din pietre dispuse vertical.

Menhiri și aliniamente de menhiri

În Franța de nord, în provincia Bretagne, se întîlnesc morminte megalitice de tip dolmenic, în formă de casetă sau coridor, de plan rectangular, în chip de T sau de navă cu transept, simetrice sau asimetrice, îngropate în tumuli circulari sau ovali. Menhirii, care pot atinge dimensiuni imense — menhirul denumit Mané er Groah din Locmariaquer depășește 20 m înălțime — sînt dispuși izolat sau grupați în aliniamente liniare uriașe, cum sînt cele de la Carnac sau Crucuno de lîngă Erdeven.

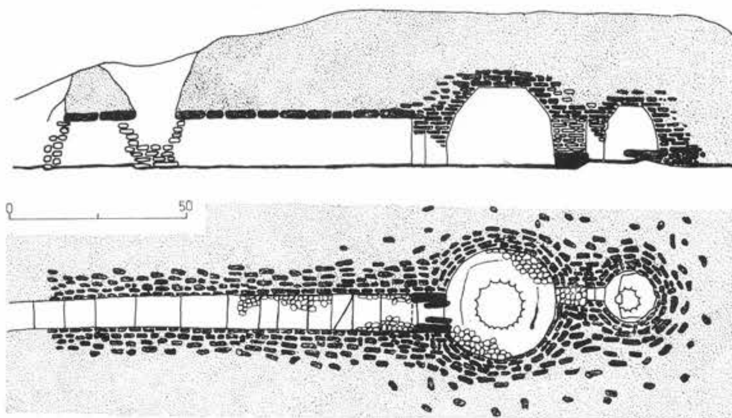
Arhitectura megalitică în Anglia

În Anglia, după o fază corespunzătoare neoliticului, cînd se edifică o arhitectură megalitică de morminte colective în formă de galerii sau camere cuprinse în tumuli, se pare de inspirație mediteraneană, pentru o anumită variantă a acestora chiar sardă, în perioada bronzului o populație nouă, purtătoare a culturii vaselor campaniforme, promovează un tip nou de monumente megalitice, avînd la origine o arhitectură de lemn. La Arminghall (Norfolk) o grupare de stîlpi de lemn în formă de potcoavă, legați, probabil, prin arhitrave, era înconjurată de două șanțuri în formă de inele întrerupte. La Woodhenge (Wiltshire), un val și un șanț înconjurau șase ovale concentrice cu

88. ANTEQUERA, Spania, zona Màla prima perioadă a fierului, cultura Almer faza de apogeu Los Millares. Mormin denumit Cueva del Romeral este alcătuit dintr- lung coridor megalitic de tip dolmenic urmat două încăperi circulare de tip tholos.

89. RONDOSSEC, Franța, Bretag epoca bronzului, civilizația megalitică (m leniul al II-lea). Compuse dintr-o succesi de elemente trilitice, cîteva « alei coperit terminate cu cîte o cellă dolmenică, pot fi pri sub același tumul.

88

diametrul între 12 şi 41 m, formate din pari, a căror axă mare era orientată către răsăritul soarelui în momentul solstiţiului de vară. La Avebury (Wiltshire) şi apoi la Stonehenge (Wiltshire), arhitectura de lemn este înlocuită cu o arhitectură de piatră, ale cărei piese sînt prelucrate ca formă, ca şi cum ar fi fost din lemn.

Ansamblul megalitic de la Stonehenge

Rezultat al unei îndelungate evoluţii, ansamblul de la Stonehenge pune în evidenţă trei etape de construcţie: un şanţ şi un val care înconjurau un cerc de gropi, avînd în exteriorul lor o piatră dispusă vertical (c. 1900—1700); o dublă incintă circulară alcătuită din pietre (blue-stone) provenite din muntele Prescelly şi o cale rituală mărginită de valuri care conducea către rîul Avon, orientată la fel cu axa ansamblului de la Woodhenge (c. 1700—1600); două inele concentrice, cel exterior cu diametrul de 30 m, alcătuit din monoliţi de mari dimensiuni (pînă la 9 m înălţime), legaţi prin arhitrave din cuarţ nisipos, cel interior din « piatră albastră » cuprinzînd două grupuri de piese în formă de potcoavă (c. 1600—1500). O secure şi o spadă de tip micenean sculptate pe una din pietrele ansamblului pot sugera relaţii culturale cu lumea egeeană.

91

Arhitectura nuragică din Sardinia și Corsica
Arhitectura talayotică din insulele Baleare

Arhitectura megalitică din insulele Sardinia, Corsica și Baleare are un evident caracter unitar, datorat, probabil, comunității etnice a locuitorilor. Încadrîndu-se în familia arhitecturilor megalitice din Africa, Malta și cea de pe continentul european, prin utilizarea sistemului trilitic exprimat în forma dolmenului, ea are, totodată, un caracter specific, datorat întîlnirii ce s-a produs între formulele megalitice occidentale cu arhitectura tholos-ului egeeo-peloponesiac, cît și datorită caracterului predominant rezidențial al programelor sale, spre deosebire de destinația funerară a arhitecturii megalitice europene atlantice.

Nuraghe, locuință-turn fortificată

Produs al unei îndelungate dezvoltări locale, arhitectura megalitică din Sardinia, corespunzătoare perioadelor bronzului și a fierului, are drept manifestare specifică așa-numitul *nuraghe*, un turn-locuință de plan circular, adaptat apărării. Avînd o formă exterioară tronconică, 99% din cele circa 7 000 nuraghe cunoscute în Sardinia includ un spațiu central de tip tholos sau două asemenea spații suprapuse (la Palmavera, Villa Truschedu). Restul construcțiilor de tip nuraghe, reprezentînd un procent de 1%, situate, în general, în zone periferice, conțin închis în volumul lor tronconic un coridor cu o structură fie trilitică, dolmenică ca expresie (la Fonte-Mola-Thiesi, Peppe-Gallu-Uri, Séneghe-Suni), moștenire a unei tradiții megalitice, fie o structură « en encorebellement ».

90

92

90. KERCADORET EN LOCMARIA-QUER, Franța, Bretagne, epoca bronzului, civilizația megalitică (mileniul al II-lea). Camera de tip dolmenic, cea mai simplă formulare a spațiului megalitic, reprezintă elementul modular trilitic cu care se compun variatele tipuri de monumente megalitice.

91, 92. CARNAC, Franța, Bretagne, epoca bronzului, civilizația megalitică (mileniul al II-lea). Dacă construcțiile funerare megalitice, îngropate în tumuli, « trăiesc » sub aspect plastic prin expresivitatea spațiului interior, și acesta inaccesibil după funeralii, aliniamentele de menhii reprezintă tentativa de formulare a unei ansamblu monumental « de suprafață », care se păstrează încă în cadrul unei compoziții rudimentare.

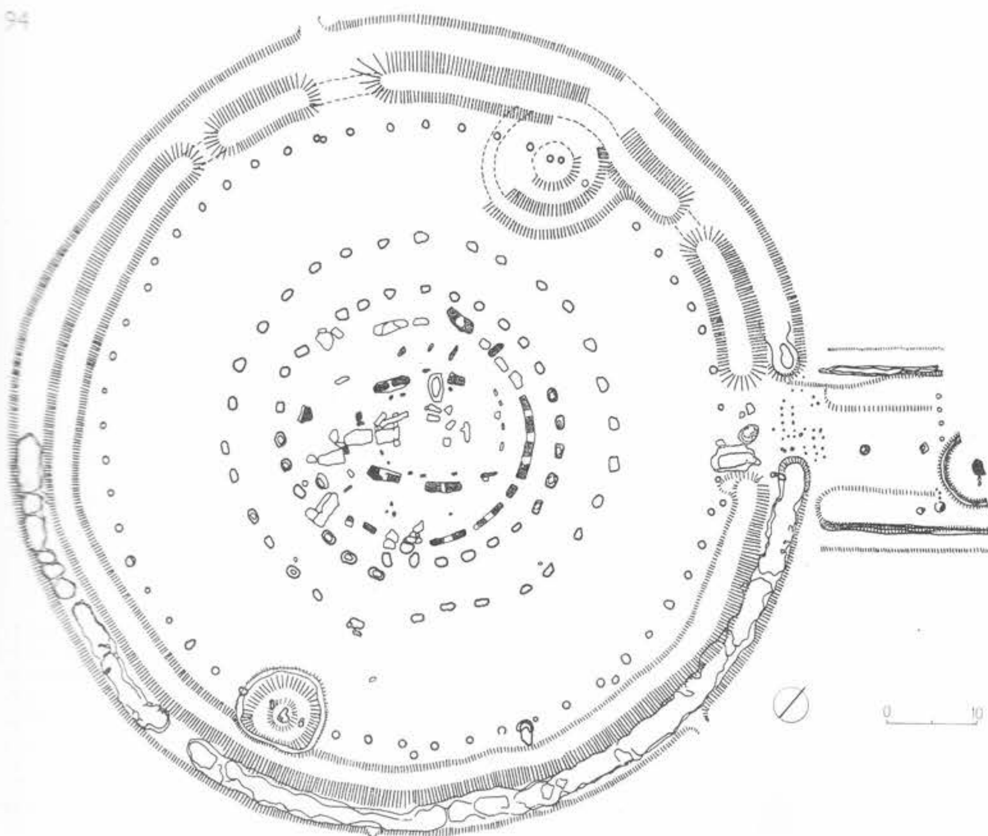

93

93, 94, 95. STONEHENGE, Anglia, civilizaţia megalitică, epoca bronzului. Realizat în cursul a trei etape (1900—1700; 1700—1600; 1600—1500), ansamblul de la Stonehenge prezintă cea mai complexă compoziţie dintre toate ansamblurile rituale megalitice cunoscute. Cromlech-ul, datorat ultimei etape, constituie transpunerea în piatră a unei arhitecturi de lemn.

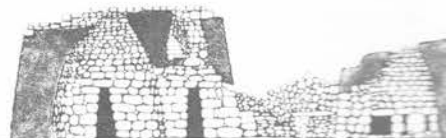
96. VILLA TRUSCHEDDU, Sardinia, civilizaţia nuragică (mileniul al II-lea). Locuinţă nuragică.

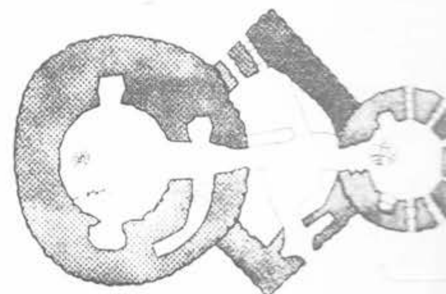
94

Originea arhitecturii nuragice

Apărută într-o vreme cînd în Creta construcţia de tip tholos era în declin, iar în lumea miceneană era utilizată, ca o excepţie, în arhitectura mormintelor regale — dealtfel, civilizaţiile cicladică, minoică şi miceneană nu cunosc o arhitectură rezidenţială de tip tholos — este posibil ca arhitectura nuragică din Sardinia să-şi aibe sursele sale îndepărtate în arhitectura neolitică, de tip tholos, din Cipru (Chirokitia) sau Beoţia (Orchomenos). Conform unei legende, Sardinia ar fi fost colonizată de fiii lui Herakles, plecaţi din Beoţia, care cheamă din Sicilia ajutoare pentru a ridica mari edificii.

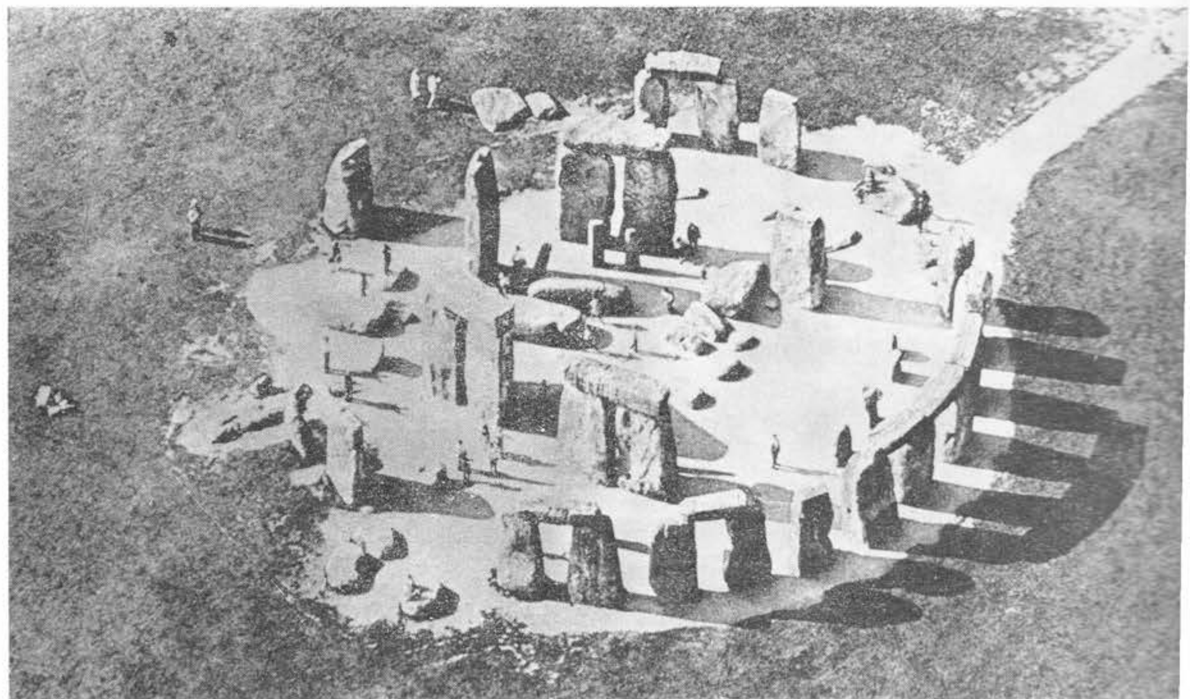
Periodizarea arhitecturii nuragice

În baza cercetărilor arheologice întreprinse în satul nuragic de la Barúmini, cît şi în alte localităţi, arhitectura nuragică din Sardinia se poate periodiza în felul următor: nuragicul, vechi A corespunzător fazei medii a bronzului (1500—1200); nuragicul vechi B, corespunzător fazei bronzului tîrziu (1200—1000); nuragicul mediu, corespunzător primei faze a fierului (1000—500); nuragicul tîrziu, corespunzător celei de a doua etape a fierului (500—200).

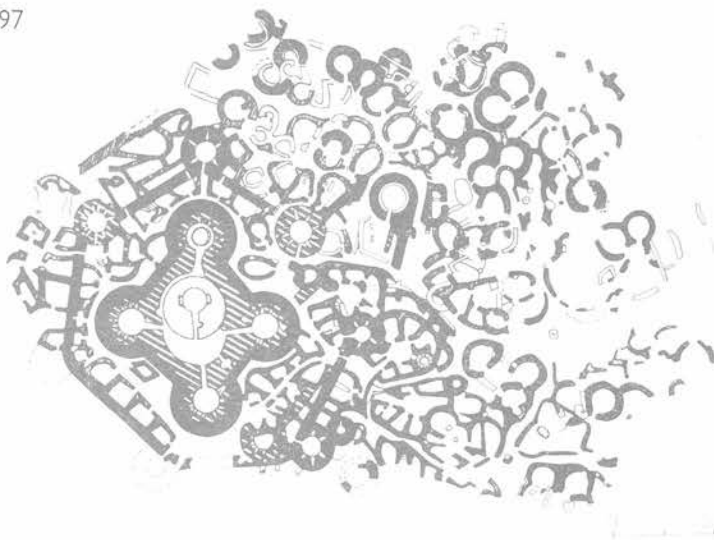
După cum se vede arhitectura nuragică se bucură de o mare continuitate, supravieţuind sub dominaţia punică şi cea romană.

Diferenţierea funcţională a locuinţei nuragice

De-a lungul existenţei lor multiseculare, locuinţele de tip nuragic cunosc un proces de diferenţiere funcţională, ceea ce face ca în jurul unor turnuri iniţial izolate să se grupeze alte turnuri mai mici, fiind generate forme de nuraghe polilobate, ca cele din Barúmini, Santu Antine-Torralba, Orrùbiu-Orròli.

97

97, 98. BARÚMINI, Sardinia, civilizaţia nuragică. Constituită în jurul anului 1200, din locuinţe-turn izolate, aşezarea Barumini cunoaşte, în cursul secolelor VIII—VII şi mai tîrziu, un proces de evoluţie specific: se dezvoltă un nucleu fortificat, devenit centrul vieţii publice şi locul de cult, se asociează vechilor turnuri noi celule tip, se conturează străzi şi pieţe.

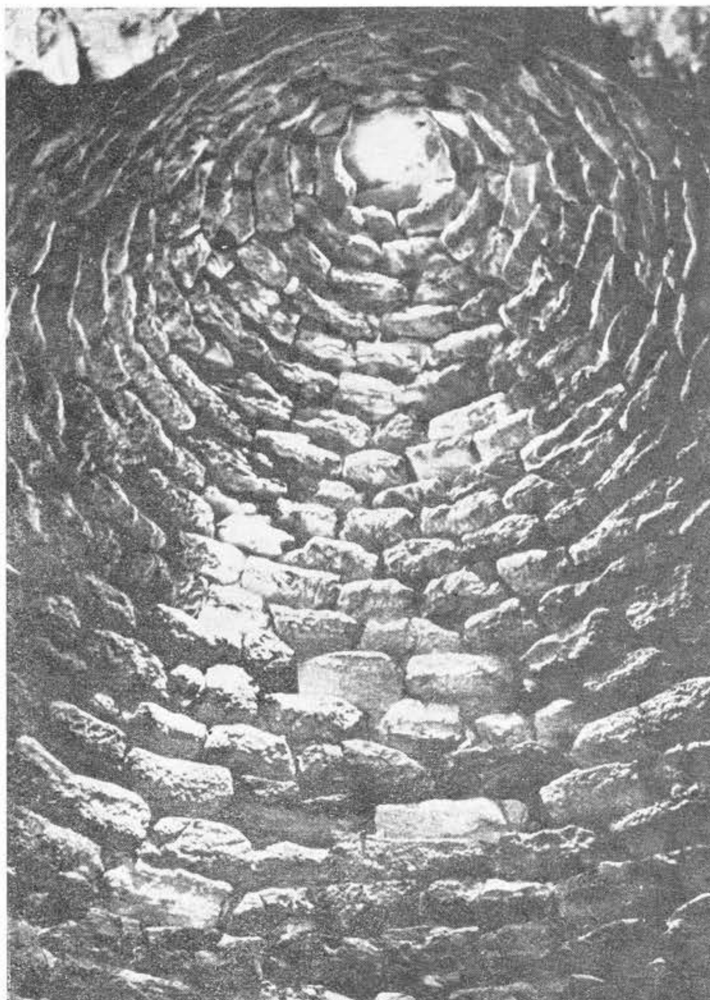
Arhitectura fortificată a locuinţelor de tip nuraghe este produsul antagonismelor unor triburi de păstori războinici constituiţi în mici formaţii cu caracter statal începător, separate teritorial prin văile care brăzdează podişul insulei.

Coexistenţa unui coridor de factură dolmenică şi a unei exedre de factură nuragică, acoperită « en encorebellement », este caracteristică aşa-numitor « morminte ale giganţilor », mari construcţii absidate cu extradosul arcuit.

98

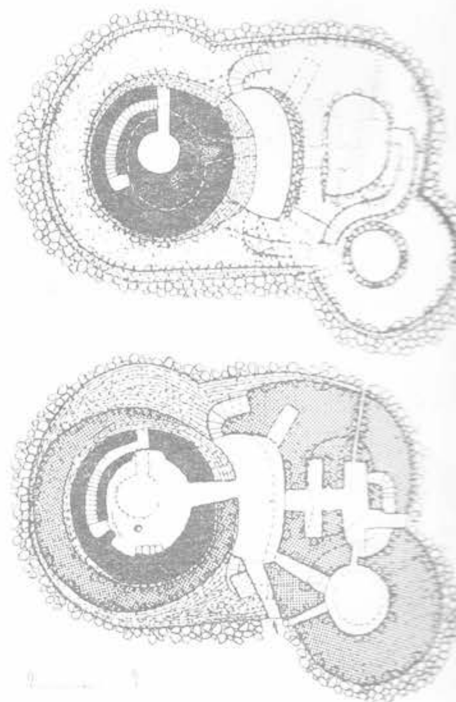
99

Sinteză a structurilor trilitice de dolmenic, caracteristice bazinului occide tal al Mediteranei, cu structurile de tholos, de origină egeeană, arhitectu megalitică din Sardinia, Corsica şi intul Baleare are ca program predominant loc inţa fortificată. Spre deosebire de puritat geometrică a tholos-ului egeean, constru ţia nuragică, de forma unui turn-locuin izolat, pe măsura diferenţierii nevoilor viaţă se complică cu spaţii anexe de acel tip, cu destinaţia de locuinţă, sau atelier cu spaţii deschise, îngrădite. Se operea de asemenea, asupra spaţiului interi săpîndu-se în masivul tholos-ului ni încăperi adiacente şi scări.

99. PALMAVERA, Sardinia, civiliza **nuragică (mileniul al II-lea).** Locuinţă nu gică. Planurile parterului şi a primului e

100. ISILI, Sardinia, civilizaţia nuragic Nuraghe To Paras. Structura nuragică e derivată din sistemul de acoperire « en enco bellement » al structurilor de tip tholos.

Provenite din construcţia de tip tholos sînt şi camerele boltite care protejează izvoare, construite fie din piatră brută, avînd deci un caracter nuragic, fie din asize izodome.

Domu de Orgia din Esterzili, templu nuragic « in antis »

Probabil, un reflex tîrziu al megaronului anatolo-peloponesiac îl reprezintă templele « in antis », cum este aşa-numitul Domu de Orgia din Esterzili, realizat într-o tehnică megalitică. Un ecou similar pare să-l constituie şi locuinţele circulare cu atrium din satul Su Nuraxi din Barúmini, datînd din secolul al V-lea, care amintesc casa cretană din Chamezi, din perioada prepalatină.

Arhitectura nuragică din Corsica

Similară cu arhitectura nuragică sardă, arhitectura din Corsica prezintă turnuri cu program funerar, cu spaţiul interior de tip tholos (la Foce şi Balestra) sau de tip coridor megalitic (la Torre şi Filitosa). Menhire funerare capătă o tratare antropomorfă, care interpretează figura defunctului.

Arhitectura megalitică din insulele Baleare

Sugerînd o filiaţie sardă, arhitectura megalitică din insulele Baleare prezintă numeroase tipuri de edificii denumite *talayots, navetas, taulas, antigors,* executate din

piatră în aparat ciclopic, cele dintîi dînd numele arhitecturii megalitice din insule.

Arhitectura de tip talayots

Păstrate peste o mie în Mallorca şi peste 250 în Menorca, construcţiile de tip talayots erau, ca şi nuraghe, locuinţe fortificate sau, cîteodată, morminte. Avînd un plan eliptic sau patrulater şi ziduri înclinate realizate din felii de piatră care se retrag treptat, ele închideau un spaţiu interior de tip tholos sau de coridor. Nivelurile acestor talayots erau legate prin scări în spirală îngropate în zidărie sau prin rampe exterioare care înconjurau turnul, dîndu-i un aspect în formă de gradene.

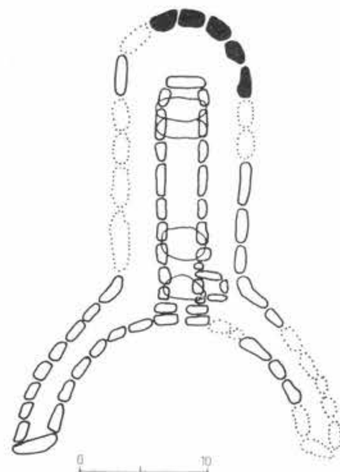
Elemente de origine trilitică au frînat utilizarea cupolei false orientale, dînd megalitismului din Baleare un caracter arhaizant. Cîteodată, sub influenţa arhitecturii dolmenice din Malta, dar mai cu seamă a celei din zona atlantică, partea superioară a tholosului era înlocuită prin lespezi orizontale, iar spaţiile interioare erau împărţite prin pile care susţineau o zidărie fără mortar. Totuşi, forma tholos-ului s-a păstrat pînă astăzi în construcţii rurale din insula Menorca denumite *pont de bestiar* şi *barracas*.

Construcţii de tip naus

Apropiate de mormintele sarde « ale giganţilor », dar recurgînd, spre deosebire de structura acestora cu felii ieşinde de caracter nuragic, la o structură de orthostaţi de tip dolmenic, sînt aşa-numitele *naus*, mari construcţii al căror spaţiu interior are o formă de navă răsturnată.

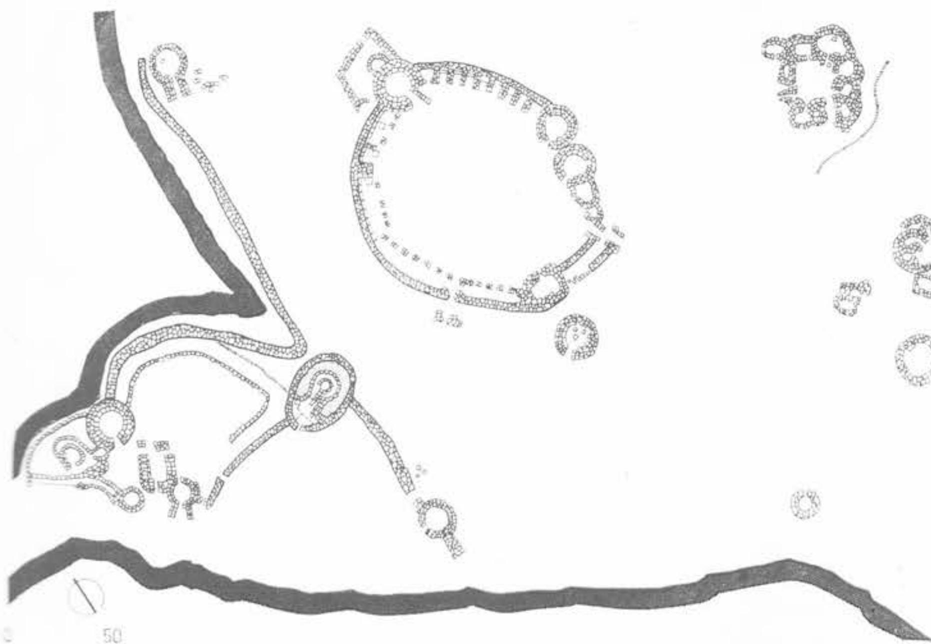
Construcţii de tip taulas

Răspîndite îndeosebi în Menorca, amintind prin forma lor de potcoavă templele din Malta şi complexele megalitice din Anglia, construcţiile de tip *taulas*, de caracter

102

101

101. SANTA VITTORIA DI SERRI, Sardinia, civilizaţia nuragică (mileniul al II-lea). Procesul de diferenţiere al funcţiilor obşteşti, stimulat, probabil, de existenţa unor formaţii statale începătoare, a condus la apariţia unor centre de interes teritorial, ilustrate de ansamblul ceremonial de la Santa Vittoria di Serri. Dezvoltat în preajma unui templu de plan eliptic, ridicat deasupra unui izvor ansamblul include ca elemente principale, un templu rectangular o sală de sfat, locuinţa unui şef, o amplă incintă pentru serbări şi adunări şi o fortificaţie.

102. SAS PRIGIONAS, Sardinia, civilizaţia nuragică. Tomba dei Giganti, unul dintre aşa-numitele « morminte ale giganţilor » este alcătuit dintr-un coridor dolmenic, precedat de o exedră de factură nuragică.

103. ESTERZILI, Sardinia, templul denumit « Domu di Orgia » (secolul al V-lea) constituie ca plan un reflex tîrziu al construcţiei de tip megaron anatolo-peloponesiac acoperit cu o boltă executată într-o tehnică nuragică.

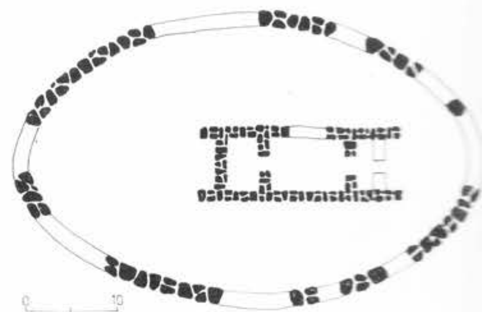
104. RAFAL RUBI, Spania, Menorca, prima perioadă a fierului. Naveta din Rafal Rubi, cu spaţiul interior de forma unei nave răsturnate, arată înrudirea arhitecturii funerare megalitice din insulele Baleare cu arhitectura din zona continentală Antequera (fig. 60—62).

105. CASTELLUCIO, Sicilia, epoca bronzului. Morminte hipogeice (c. 1600—1425), anterioare ca tip arhitecturii megalitice mediterane, supravieţuiesc în Italia în zone aflate sub înrîurirea unei culturi protomiceneene.

trilitic, erau, probabil, temple. Pe acropola de la San Real-Alcùdia (Mallorca), construcţiile de tip talayots şi navetas sînt executate din piatră făţuită, dispusă în şiruri izodome.

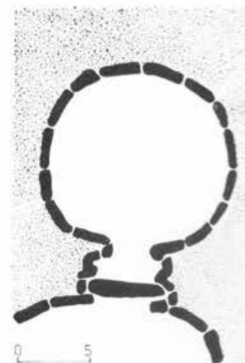
Periodizarea arhitecturii talaiotice

În baza cercetărilor executate în localitatea Seis Païsses s-a putut deduce că civilizaţia talaiotică prezintă trei faze: talaioticul arhaic (1200—1000), reprezentat de tipul de talayot cu coridor dezvoltat sub influenţa arhitecturii dolmenelor iberice, încrucişată cu influenţa grotelor artificiale mediteraneene; talaioticul mijlociu (1000—500), legat de arhitectura megalitică din sudul peninsulei Iberice şi zona europeană atlantică; talaioticul tîrziu (500—100) în care elementele locale, tradiţionale, se amestecă cu vocabularul arhitecturilor greacă, feniciană şi iberică.

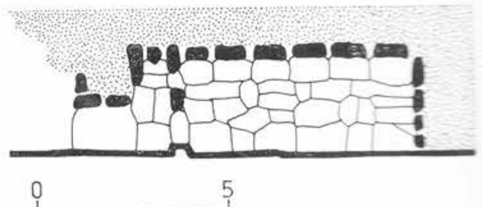

Creaţii ale unor colectivităţi capabile să-şi mobilizeze forţa de muncă pentru edificarea unor construcţii monumentale, cîteodată fără o destinaţie utilitară directă, produse ale unei concepţii şi ale unei organizări de şantier care presupune existenţa unui arhitect, conducător de lucrări, monumentele megalitice reprezintă inserţia în mediul natural a unui fapt uman, armonizat şi totodată opus acestuia prin factura sa monumentală, expresie a evoluţiei fenomenului arhitectural care trece de la soluţionarea unor nevoi practic-utilitare, la satisfacerea unor cerinţe estetico-ideologice, la formularea unui mesaj.

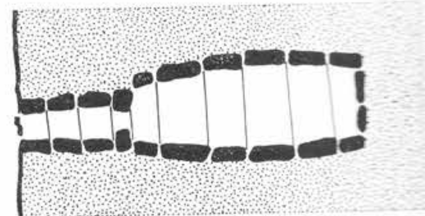
Arhitectura din Sicilia, insulele Eolie şi Italia continentală

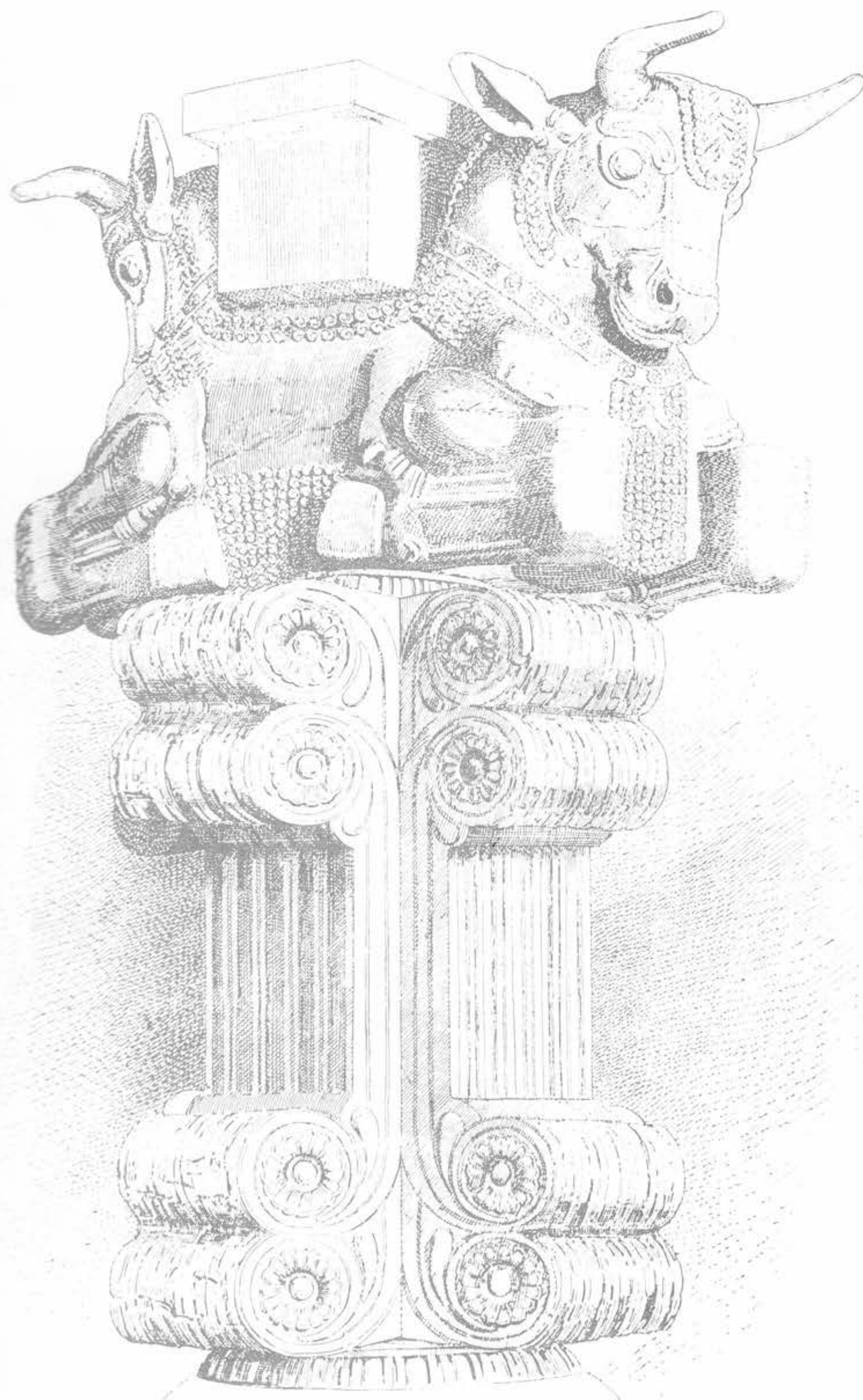
Reprezentate prin aşezări cu locuinţe care continuă formula de plan oval cu o structură din pari şi morminte hipogeice, culturile Castellucio şi Thapsos din Sicilia şi Capo Graziani din insulele Eolie, datate în baza unui import de ceramică protomiceneană din perioada eladicului tîrziu (1600—1425), îşi au probabil sursa în cultura bronzului din Grecia continentală sau chiar într-o colonizare elladică. Cultura Milazzese din Sicilia, dezvoltată după anul 1400, preia tipul de colibe ovale, completate cu incinte adiacente rectangulare, capabile de apărare.

În Italia continentală, în faza tîrzie a bronzului se dezvoltă civilizaţia «appenninică», ilustrată în sud, în Puglia şi Materano, de morminte săpate în stîncă sau de tip dolmenic, iar în nord, prin locuinţe palafite grupate în aşezări denumite *terramare*. Acest tip de locuinţe a avut o existenţă îndelungată în arhitectura Europei, unde apare încă în perioada de trecere de la neolitic la metale.

Aşa-numitele «terramare» din Italia sînt sate construite în zone aluvionare, ridicate pe piloţi, alcătuite fiind din colibe de plan rectangular, amplasate ordonat după un plan prestabilit. Terramara Castellazzo di Fontanella din Emilia cuprinde case grupate în insule despărţite prin, străzi, avînd şi un spaţiu liber destinat, poate, reuniunilor.

SUZA, Iran, perioada ahemenidă. Apadanaua lui Artaxerxes al II-lea (404–359). Protoamele de taur ale capitelurilor coloanelor.

ARHITECTURA ASIEI ANTERIOARE ANTICE

ARHITECTURA MESOPOTAMIEI

Asia Anterioară antică reprezintă aria geografică care cuprinde Mesopotamia, Anatolia, Armenia, Siria, Palestina și Iranul, corespunzătoare unei evoluții culturale din perioadele neoliticului și a metalelor, cea din urmă incluzînd și faza istoriei marilor monarhii despotice ale lumii vechi. În cadrul acestei unități spațio-temporale, Mesopotamia a reprezentat sub aspectul dezvoltării civilizației o zonă de continuitate și iradiere, celelalte ținuturi enumerate fiindu-i în bună măsură tributare.

Mesopotamia, « Țara dintre ape », adică dintre văile Tigrului și Eufratului, cuprinde în nord o regiune muntoasă, iar în sud, o regiune aluvionară, care s-a extins continuu prin colmatarea părții de nord a golfului Persic. Văile celor două rîuri, a căror fertilitate a constituit sursa apariției legendei despre un rai pămîntesc, au fost un loc de încrucișare a mișcărilor popoarelor migratoare, a schimburilor de produse de tot felul. Ca urmare, civilizațiile dezvoltate în Mesopotamia între mijlocul mileniului al IV-lea și mijlocul mileniului I sînt produsul mai multor popoare: sumerienii, de origină asianită, așezați în sudul Caldeei, la mijlocul mileniului al IV-lea, suprapuși peste vechi populații provenite din Elam; babilonienii, de origină semită, așezați concomitent în nordul Caldeei, « țara Akkadului »; asirienii, și ei de origină semită, care populau din timpurile eneolitice nordul muntos al Mesopotamiei.

Dezvoltarea paralelă și similară a forțelor de producție în întreaga Mesopotamie, prilejuită de construirea unor sisteme de irigație necesare pentru cultivarea pămîntului, constituirea, ca urmare a descompunerii orînduirii gentilice și a subordonării obștiilor rurale de o clasă de stăpînitori, a mai multor state-cetăți, contopite într-un stat centralizat la începutul celui de al doilea mileniu sub dominația suveranilor babilonieni, apoi a celor assirieni, au contribuit la cristalizarea caracterului unitar al întregii civilizații mesopotamiene.

Religia popoarelor mesopotamiene, ca modalitate de explicare a lumii, constînd din adorarea forțelor naturii, și în primul rînd a aștrilor, a căpătat și ea forme similare. Reflectînd puterea despotică a suveranilor și rolul religiei în stat, programele conducătoare ale arhitecturii mesopotamiene vor fi palatul și templul. Consecință a concepțiilor cosmogenice, arhitectura de cult va căpăta o amplă desfășurare. În schimb, programele funerare nu vor constitui niciodată, ca în Egipt, o temă importantă a arhitecturii.

Mediul geografic a impus ca principal material de construcție lutul, omniprezent de la plăcile pe care se inserează inscripțiile pînă la locuințe, și construcții monumentale, rezidențiale, de cult și de apărare.

Perioada neoliticului și eneoliticului (6000–2800)

Locuințe de plan circular și rectangular, unicelulalre și complexe

Cele mai vechi vestigii de arhitectură, databile din perioada neoliticului (6000—3500), arată că procesul de cristalizare a unor tipuri de plan ordonate, circulare și rectangulare, fusese deja desăvîrșit. Ele atestă utilizarea ca material de construcție a pămîntului bătut, a argilei compactizate, în zone de la poalele munților și a materialelor vegetale, în zone de cîmpie. Arhitectura locuinței parcurge sub aspect funcțional drumul de la tipuri unicelulare, la tipuri complexe, bazate pe o diferențiere a funcțiilor.

Locuințele de la Hassūna

Locuințele descoperite la Ḥassūna, stațiune neolitică, situată pe cursul superior al Tigrului, datînd din mileniul al V-lea, reflectă acest proces. Sub aspectul compoziției, locuința din sud va tinde către o organizare a spațiilor în jurul unei curți interioare, în timp ce planurile locuințelor din zonele din nord vor pune în evidență o încăpere principală cu acces pe latura lungă.

Lupta dintre tipurile spațiale generate de planurile circulare și rectangulare are un caracter reversibil, diferite stațiuni neolitice arătînd prevalența cronologică cînd a unui tip, cînd a celuilalt.

Stațiunile Tell Arpašyya și Eridu

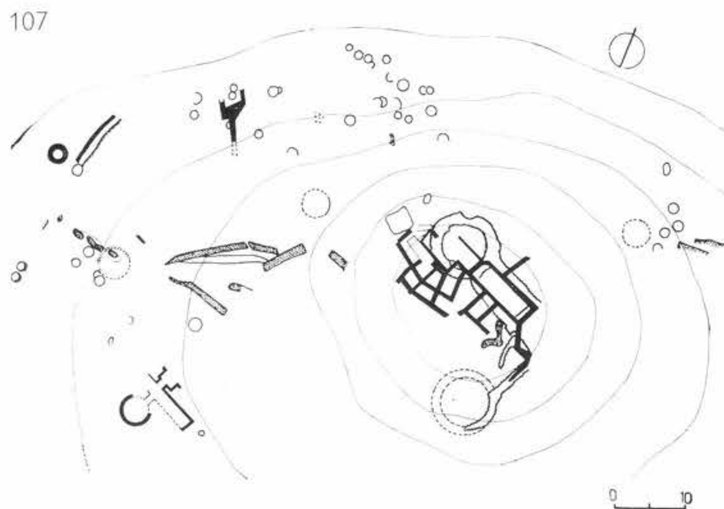
La Tell Arpašiyya, stațiune situată lîngă Ḥassūna, clădiri circulare iau locul unor construcții de plan patrulater, în timp ce în sud, în localitatea Eridu, temple cu forme de plan rectangular se substituie unor locuințe circulare.

Construcțiile de tip tholos de la Tell Arpašiyya și Tepe Gawra

Transpunerea în lut a colibei circulare, executate din materiale vegetale, cu nuiele arcuite în partea superioară sub forma unei bolți, cunoscute din reprezentări străvechi, generează tipul de construcție denumit tholos. Rodul unei influențe venite din zona palestiniană-anatoliană, unde acest tip de edificiu a fost reperat într-o fază anterioară, sau produs al unei dezvoltări independente în regiunea Tigrului superior, clădirile de tip tholos, descoperite la Tell Arpašiyya și Tepe Gawra, aparținînd primelor secole

106

107

Arhitectura perioadelor neolitică și eneolitică din Mesopotamia cunoaște procesul de transpunere a formelor vegetale în argilă compactizată și apoi în cărămidă crudă, de cristalizare a tipurilor spațiale bazate pe planuri circulare și rectangulare, lupta cu caracter reversibil dintre aceste tipuri, nașterea pe baza lor a unor programe de arhitectură monumentală.

106. ḤASSŪNA, Mesopotamia de nord, perioada neolitică (6000–3500). Locuința neolitică din Ḥassūna (mileniul al V-lea), marchează trecerea de la tipuri unicelulare, la tipuri funcționale complexe, bazate pe utilizarea unor încăperi de plan rectangular.

ale mileniului al V-lea, sînt alcătuite dintr-o încăpere circulară acoperită cu cupolă şi un dromos boltit cilindric, executate în întregime, ziduri şi bolţi, din pămînt compactizat în registre orizontale, succesive. Locuinţe sau, poate, temple, aceste construcţii preced tipul clasic de tholos monumental, executat din piatră, care se va dezvolta în lumea egeeană.

Temple de plan rectangular de la Eridu

În Mesopotamia de sud, la Eridu, se constituie aspecte de arhitectură monumentală pe baza unor planuri rectangulare. Templele, care iau locul unor locuinţe de tip tholos, edificate din cărămidă uscată la soare, sînt dispuse pe axe paralele, cel mai vechi avînd o formă de plan pătrată, cel de al doilea, mai recent, fiind compus din două spaţii rectangulare legate: o navă şi un altar.

Arhitectura perioadei eneolitice

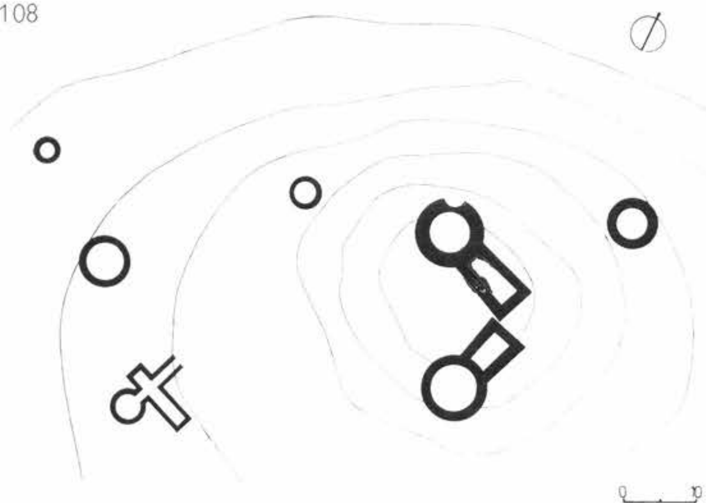
Perioada eneolitică (3500—2800) oferă un material bogat privind arhitectura. Compararea urmelor de cultură materială a permis definirea cîtorva tipuri de cultură, dezvoltate succesiv, denumite după localităţile Halāf, Sāmarrā, Al-'Ubaid (el-'Obeyd), Ur (3500—3000) şi Uruk (3000—2800). Experienţa constructivă acumulată a permis să se treacă, spre sfîrşitul eneoliticului, de la edificii executate din materiale vegetale şi argilă compactizată, la clădiri zidite din cărămizi nearse de diverse forme şi dimensiuni.

Aşezările culturilor Halāf-Sāmarrā şi el-'Obeyd

Răspîndită în întreaga Mesopotamie, cultura Halāf-Sāmarrā oferă exemple de mari aşezări în care locuinţele, executate din pămînt bătut sau cărămizi, sînt grupate în jurul reşedinţei şefului şi a templului.

Vestigiile păstrate ale culturii el-'Obeyd scot în evidenţă progresul semnalat al tehnicii construcţiilor. Apare preocuparea de a consolida terenul mlăştinos de construcţie prin aşezarea unor straturi alternative de rogojini din trestie şi de argilă compactizată, peste care se ridicau locuinţele, colibe din materiale vegetale, executate din legături (snopi) de trestie, dispuse în poziţie verticală, formînd intrînduri şi ieşinduri. Aspectul plastic al acestui

108

107, 108. TELL ARPAŠIYYA, Mesopotamia, **perioada neolitică** (6000—3500). Nivelurile arheologice 10—7 ale aşezării neolitice Tell Arpašiyya (mileniul al V-lea), arată trecerea de la o aglomeraţie compusă cu precădere din construcţii de plan patrulater la o aşezare alcătuită din clădiri de tip tholos, executate din argilă compactizată, precedate, cîteodată, de accese de tip dromos (nivelul 7). Dispunerea acestora din urmă pe axe perpendiculare denotă începuturile unei compoziţii de ansamblu şi, poate, primele semne de trecere de la o aşezare agricolă cu caracter spontan la o aşezare cu caracter protourban.

sistem structiv, transpus în construcţiile de argilă, a generat procedeul decorativ de tratare a suprafeţelor zidurilor cu rezalituri, redane şi nişe. Vetrele locuinţelor erau construite din cărămizi planoconvexe, iar uşile aveau uneori tocuri de piatră.

Tell », platforme e moloz, origine a templului înalt »

Procesul ciclic al dărîmării şi reconstrucţiei pe acelaşi amplasament a aşezărilor omeneşti şi a edificiilor monumentale va determina apariţia unor platforme de moloz, denumite « tell », caracteristice pentru peisajul arheologic al Mesopotamiei. Utilizate ca substrucţii pentru noi clădiri, ele vor genera procedeul constructiv şi plastic de a dispune edificiile monumentale pe înalte platforme artificiale. În această uzanţă tradiţională trebuie căutată originea tipului de « templu înalt », ridicat pe o platformă, care va genera ideea ziqquratului.

În localitatea Tepe Gawra, s-au găsit resturile unei locuinţe al cărei plan, reconstituit, pune în evidenţă o organizare a încăperilor în jurul unei curţi interioare, tip care va constitui, în etapele următoare, ideea de bază a compoziţiei edificiilor civile şi religioase.

Templele de la Eridu, ristalizarea tipului le edificiu sacru

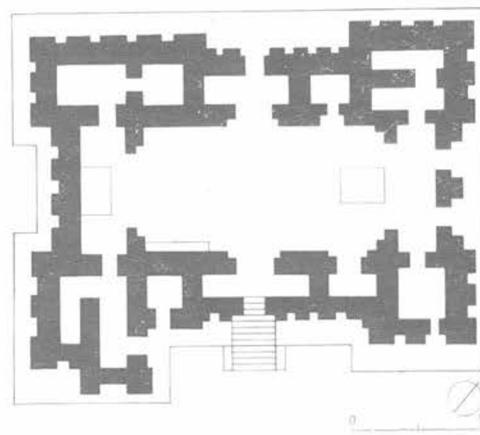
În localitatea Eridu s-au păstrat urmele a trei temple suprapuse, de plan rectangular, alcătuite dintr-un spaţiu median alungit, flancat pe ambele părţi de încăperi accesorii, a cărui origine trebuie căutată tocmai în compoziţia curţii interioare a locuinţei. Orientarea axelor principale ale acestor edificii era la circa 45° faţă de punctele cardinale. Acest tip de templu, conturat în etapa corespunzătoare eneoliticului, se va păstra şi în etapa corespunzătoare bronzului.

Arhitectura fazei « protosumeriene ». Culturile Uruk şi Gemdet Naşr

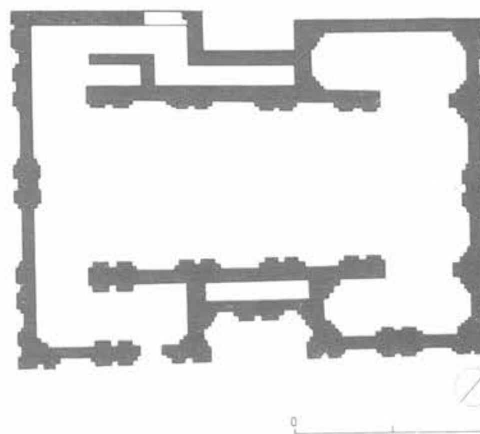
În faza finală a etapei eneolitice, denumită şi « protoistorică » sau « protosumeriană », se situează cultura corespunzătoare straturilor VI—IV din Uruk (Warka) şi cultura denumită după localitatea Ğemdet Naşr, ilustrată de aşezările Eridu şi Uruk.

Sanctuarul Eanna din Uruk

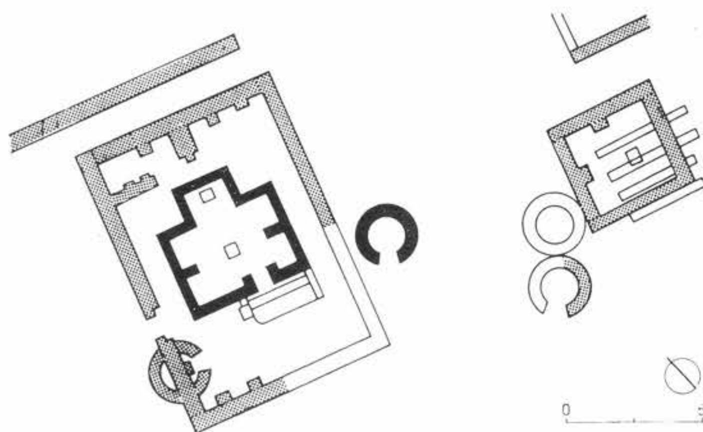
Un loc semnificativ în evoluţia arhitecturii monumentale îl ocupă sanctuarul Eanna din Uruk închinat zeului Innin. În etapa existenţei sale, corespunzătoare straturilor V—IV b al culturii de tip Uruk, ansamblul reunea două temple de argilă, denumite de arheologi A şi B şi un « templu

110

111

109

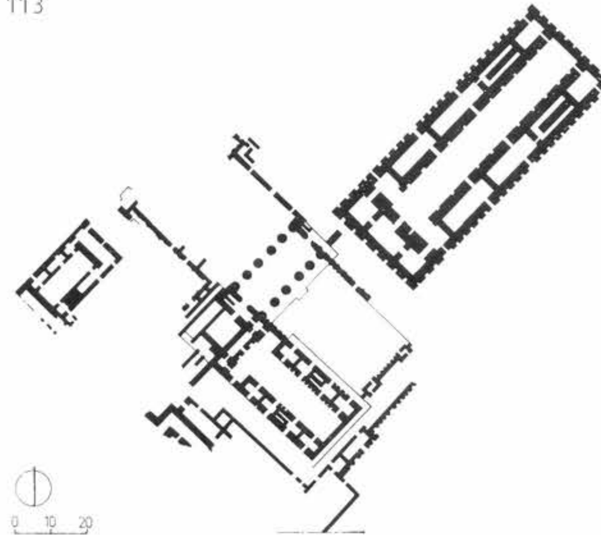
de calcar », grupate în jurul unei curţi cu un portic lung de 30 m, înzestrat cu coloane de argilă de 2 m diametru, marcînd începuturile unei compoziţii de ansamblu. Structura de plan a celor trei temple are ca element comun o sală mediană alungită, flancată din trei părţi de încăperi mai mici. Deşi axa longitudinală a compoziţiei este clar marcată, intrarea se face lateral printr-un vestibul dispus transversal care, în cazul templului A şi al « templului de calcar », fiind legat spaţial de încăperea centrală, îi conferă acesteia un plan în formă de T. Execuţia în piatră a unuia din temple reprezintă un caz unic, într-o regiune în care piatra, ca şi lemnul, erau greu de procurat.

Preocupările pentru aspectul plastic: rezaliturile şi mozaicul

Nevoia de a introduce un element de scară şi de a înviora suprafeţele monotone ale zidurilor a condus la valorificarea sugestiilor oferite de plastica clădirilor executate din materiale vegetale cu intrîndurile şi ieşindurile lor specifice,

113

114

0 10 20

109. ERIDU (ABŪ ŠAHREYN), Meso[...] tamia, perioada neolitică (6000–35[...] Temple, corespunzătoare nivelurilor arheolo[...] XVIII—XV, din Eridu, centru al cult[...] zeului Enki, iau locul unor construcţii rezid[...] ţiale de tip tholos. Cu acest prilej, compoz[...] ansamblului noilor edificii, alcătuite din eleme[...] strict rectangulare, bazată pe simetrie şi pa[...] lelismul axelor, se substituie compoziţiei sp[...] tane, în formă de salbă de mărgele, a grupă[...] de construcţii de tip tholos.

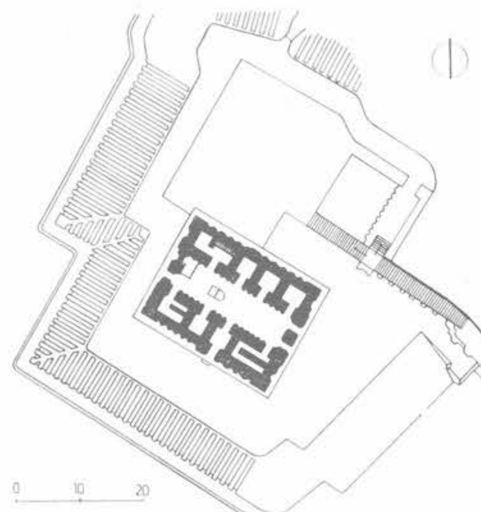
110. ERIDU (ABŪ ŠAHREYN), Meso[...] tamia, perioada eneolitică, cultura [...] 'Obeyd (3500–3000). Templul VII. Încăpe[...] mediană, alungită, a templelor, prinsă în[...] spaţii anexe, s-a născut prin transforma[...] curţii interioare a locuinţelor de tip su[...] Raţiuni de stabilitate şi economie de mater[...] cît şi preocupări pentru plastică au condus[...] adoptarea motivului contraforturilor (rez[...] turilor) repetate, care trebuie pus în legăt[...] şi cu sugestiile oferite de arhitectura execu[...] din materiale vegetale, în care mănunchiuri[...] tulpini determinau o alternanţă de intrîndur[...] ieşinduri.

111, 112. TEPE GAWRA, Mesopotamia [...] nord, perioada eneolitică, cultura el-'Obe[...] Templul corespunzător nivelului arheol[...] XIII (mileniul al IV-lea) adoptă tipul int[...] la Eridu, dar eliberat de multe din zidu[...] interioare şi înzestrat cu o tratare mai evolu[...] a pilastraturii interioare şi exterioare.

113, 114. URUK (WARKA), Mesopotam[...] de sud, perioada eneolitică, cultura Ur[...] (3000–2800). Sanctuarul Eanna, alcătuit [...] temple al căror plan constituie o reluare şi p[...] fecţionare a tipului conturat la Eridu şi T[...] Gawra, în cele două ipostaze diferite ale s[...] corespunzătoare straturilor V—VI b şi IV[...] păstrează orientarea la 45° a clădirilor, tipul [...] plan şi decoraţia de rezalituri de provenie[...] vegetală.

transpuse aici în arhitectura de cărămidă şi piatră a templelor. Ritmul generat de succesiunea de rezalituri va deveni o trăsătură specifică a plasticii arhitecturii mesopotamiene.

Concomitent, apare şi un alt procedeu decorativ, rezultat din transpunerea în materiale durabile a motivelor ornamentale ale rogojinelor, utilizate pentru protejarea şi împodobirea zidurilor de lut. Un mozaic alcătuit din mici

116

115

115. URUK (WARKA), Mesopotamia de sud, etapa sumeriană veche, cultura Ğemdet Naşr (2800–2600). În faza corespunzătoare straturilor III a, b, c zona centrală a oraşului ilustrează rolul de dominantă pe care il capătă ca masă şi, desigur, ca verticală temenos-ul templelor în raport cu ansamblul urban: A — sanctuarul Eanna; B — sanctuarul zeilor Anu şi Antum (Bīt-Rēš); C — Templul Alb; D — sanctuarul zeilor Ištar şi Nanna; E — sanctuarul sărbătorilor lui Anu şi Istăr (Bīt Akītu).

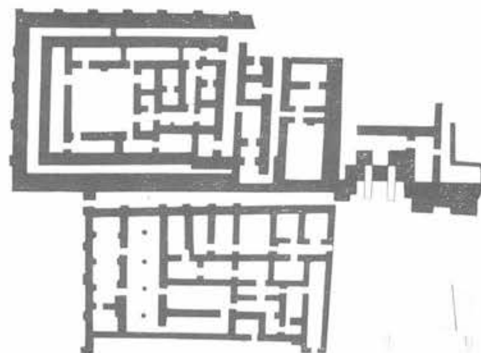
116. URUK (WARKA), Mesopotamia de sud, etapa sumeriană veche, cultura Ğemdet Naşr (2800–2600). Templul Alb, ridicat pe o înaltă platformă, creată prin acumularea molozului provenit din clădiri anterioare distruse, marchează constituirea tipului de « templu înalt » şi, totodată, procesul de detaşare a « locuinţei zeului » de zonele rezidenţiale.

conuri de alabastru (albe) şi calcar (roşii şi negre), înfipte în argilă, îmbracă zidurile unui edificiu situat între sanctuarele, de mai tîrziu, de la Uruk, ale zeilor Anu şi Innin, avînd acelaşi temei de a proteja structura de argilă, cît şi de a evita un aspect monoton. Procedeul este reluat la coloanele porticului şi zidurile curţii ansamblului Eanna, cu deosebirea că mozaicul care le protejează, utilizînd aceleaşi culori, este executat din conuri de ceramică.

Sanctuarul Eanna în faza a IV-a Uruk

În faza a IV-a Uruk, complexul de temple Eanna îşi schimbă complet înfăţişarea, dar noile edificii, două temple denumite C şi D, reiau orientarea la 45° faţă de punctele cardinale a celor premergătoare, tipul de plan cu spaţiul interior în formă de T şi decoraţia exterioară de rezalituri. La unul din temple, cel mai mare, rezaliturile alcătuiesc o cadenţă egală pe faţadele înguste şi una ritmată pe faţadele lungi unde, un număr de 12 nişe, grupate cîte trei,

117

alternează cu trei nişe mai ample, în formă de cruce, avînd aspectul unor capele exterioare.

Apariţia cărămizii modelate

În cursul aceleiaşi faze, pentru refacerea incintei semicirculare a sanctuarului datorat fazei precedente, în locul argilei compactizate, s-au utilizat ca material de construcţie cărămizi de format mic, de circa 6×6×16 cm, denumite de arheologi « Riemchen ».

Timpurile arhaice sau perioada bronzului (2800–1850)

Următoarea treaptă a dezvoltării civilizaţiei mesopotamiene corespunde însuşirii prelucrării aramei şi bronzului, descompunerii relaţiilor gentilice, constituirii a numeroase cetăţi-state în continuă conflagraţie pentru supremaţie. Denumită, după forma cea mai avansată pentru acel timp a prelucrării metalelor, « epocă a bronzului », ea cuprinde un interval de circa 1000 de ani (2800—1850), pînă la constituirea unor mari regate. Perioada arhaică se subdivide în cîteva etape care corespund dominaţiei politice succesive ale unor popoare, cît şi unor evoluţii culturale specifice.

118

119

Formarea în Mesopotamia, în perioa arhaică (a bronzului), a unor state impu reşedinţa regală ca program monument (născută ca şi edificiile sacre pe baza inte pretării locuinţei), opunînd-o templul pentru ca, în cursul dezvoltării intregii a hitecturi mesopotamiene, dualitatea pal templu să reprezinte sursa soluţion marilor ansambluri sub aspect funcţion şi plastic.

117. KIŠ, Mesopotamia de mijloc, eta sumero-akkadiană (2600–2350). Afirma puterii laice, odată cu constituirea unei dina la Kiš, face posibil ca o reşedinţă regală să suprapună peste ruinele unui templu. Alcătu din două corpuri realizate succesiv, ea apare rezultat al amplificării unui plan de locui inzestrată cu o curte interioară.

118. ḤAFĀĞA, Mesopotamia, etapa s mero-akkadiană, cultura Mesilim (260 2500). Templul oval. În cursul etapei sume akkadiene se adoptă procedeul delimitării te toriului templului de zonele rezidenţiale o şeneşti. « Templul oval », de fapt temenos sanctuarului zeului Sin, este inconjurat de do ziduri concentrice, între care se află locuin preoţilor.

119. ḤAFĀĞA, Mesopotamia, etapa s mero-akkadiană (2600–2350). Cartierul d voltat la nord-est de templul oval, pe lo unei zone rezidenţiale din mileniul al IV- închis de o incintă, se caracterizează prin tra ordonată a reţelei stradale, rezultată din amp sarea clădirilor de locuit în jurul silozului co tiv, ceea ce permite să se presupună existe unui plan prestabilit.

Etapa sumeriană veche (circa 2800–2600)

Această etapă este caracterizată prin vestigiile culturii Ğemdet Naşr, datorate, probabil, unor populaţii de origină semită, venite din zona Siriei de astăzi, vestigii care aparţin straturilor superficiale, III şi II, de la Uruk.

În cadrul aşezărilor, se conturează o dominantă urbanistică determinată de clădirea palatului şi grupul de temple, ridicate pe platforme, înconjurate de locuinţele orăşenilor dispuse dens şi lipite unele de altele.

« Templul alb » din Uruk

Dintre edificiile cunoscute ale etapei, cel mai reprezentativ este aşa-numitul « Templu alb » din Uruk, închinat zeului Anu, ridicat pe o terasă înaltă, delimitată de taluzuri, în virtutea aceluiaşi proces de distrugere şi refacere. Clădirile suprapuse i-au păstrat intacte zidurile pînă la o înălţime de 3 m, planul său atestînd o continuare a tradiţiilor templului din Eridu din perioada eneoliticului mediu. Temple similare au fost descoperite la Tell 'Uqayr şi la Tell Brāk unde se afla aşa-numitul « Templu al Ochilor ».

În faza Ğemdet Naşr, se tinde a se înlocui mozaicul de ceramică prin pictură în frescă pe suport de lut, care recurge la aceleaşi culori, sau prin basoreliefuri de teracotă decupate după contururile figurilor, sursa frizelor cu reprezentări animaliere de mai tîrziu, urmînd ca totuşi suprafeţele dintre ele să fie umplute cu mozaic.

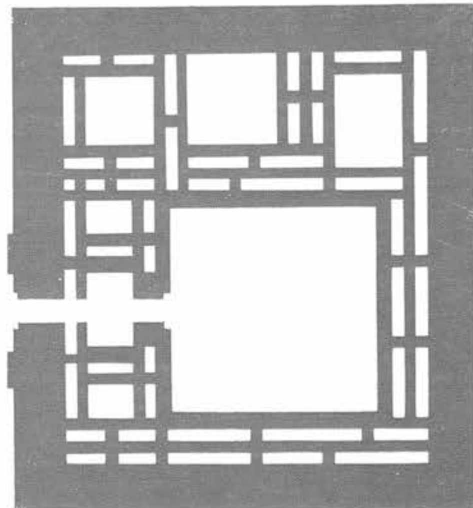
Etapa sumero-akkadiană (2600–2350)

Denumită de unii cercetători « protodinastică », etapa sumero-akkadiană, care realizează trecerea de la etapa Sumerului vechi la etapa, de mai tîrziu, a dominaţiei Akkadului (2350—2150), corespunde cu stabilirea supremaţiei principilor din Kiš asupra Mesopotamiei. Noua etapă include faza culturii Mesilim (2600—2500), căreia i s-a dat numele unui suveran din Kiš, primul personaj istoric al Sumerului, şi faza culturii Ur I (2500—2350). În faza Mesilim, despărţită de faza precedentă Ğemdet Naşr printr-o « primă perioadă de tranziţie », se conturează o nouă orientare a arhitecturii sumeriene.

Utilizarea cărămizilor plano-convexe

În ceea ce priveşte soluţiile constructive, se remarcă atît dispariţia structurilor masive de argilă, cît şi a « riemchen »-ilor şi înlocuirea acestora prin cărămizi planoconvexe, avînd una din suprafeţele mari curbă. Fundaţiile nu se mai aşează direct pe terenul netezit, ci în şanţuri adînci, în care se introduc figurine de forma unui piron cu capul antropomorf, destinate să protejeze edificiul de forţe demoniace.

În structura ansamblurilor şi definirea programelor se manifestă fenomene semnificative, explicabile prin evoluţia orînduirii sociale. Se remarcă o preocupare de separare a templelor de edificiile civile situate în jur. Platforma unor temple este înconjurată de un zid separator denumit « kisu », procedeu care va rămîne în vigoare pînă în perioada

120

120. TELL BRĀK, Mesopotamia, etapa akkadiană (2350–2150). Palatul lui Naram-Sin, construit pe locul unui templu sumerian, prezintă o compoziţie de accentuată rigoare pusă în evidenţă prin utilizarea exclusivă a unor forme de plan rectangulare, separarea categorică a clădirii de lumea înconjurătoare prin ziduri foarte groase şi opace şi organizarea funcţiilor prin intermediul unor curţi diferenţiate ca amploare.

121. EŠNUNNA (TELL ASMAR), Mesopotamia de mijloc, etapa akkadiană (2350–2150). Palat akkadian. Odată cu instaurarea dinastiei Sargonizilor, « conflictul » între templu şi palat capătă noi aspecte, constituindu-se programul palatului-templu, sediu al guvernului, care reflectă, probabil, concentrarea funcţiilor supreme, laică şi religioasă, de persoana suveranului. Compoziţia palatului din Ešnunna rezultă din reluarea unui modul reprezentat de tipul de locuinţă cu o curte interioară.

121

babiloniană. De asemenea, se produce o despărţire între programul de palat şi cel de templu.

Palatul din Kiš, despărţirea între reşedinţa regală şi templu

Compus din două corpuri aşezate paralel, palatul din Kiš este primul caz în care un edificiu monumental, cu acest program, nu este legat de un sanctuar. Unul dintre corpuri, încins cu un zid foarte gros, cu ieşinduri în formă de rezalituri, care din exterior îi dădeau un aspect de edificiu fortificat, este derivat ca plan din arhitectura unei locuinţe populare, mult amplificată, dezvoltată în jurul unei curţi; cel de al doilea corp include o sală de recepţie al cărei tavan fusese susţinut de un şir median de stîlpi de lemn. Se poate presupune că acest palat a constituit prototip pentru palatul din Mari din perioada regatului vechi babilonian.

Arhitectura de cult a fazei Mesilim

Edificiile de cult ale fazei Mesilim sînt cunoscute după vestigiile descoperite în zona periferică a ţării, la Diyāla, unde se întîlneşte tipul deja cunoscut de templu cu spaţiul median dreptunghiular, flancat de săli înguste, dar accesibil lateral printr-o curte care capătă o importanţă din ce în ce mai mare, tip reluat şi în alte localităţi ale lumii sumeriene (Ešnunna, Assur, Mari), şi după două sanctuare, de amploare, de la Hafāğa şi Tell Ağrad.

Sanctuarul din Hafāğa

Sanctuarul din Hafāğa, ridicat pe o terasă înaltă de 6 m, într-o curte rectangulară, aparţine tipului de « templu înalt ». Complexul era înconjurat de două ziduri ovale, între care se aflau locuinţele preoţilor. Templul lui Sara de la Tell Ağrad avea, în schimb, un zid de incintă de contur apropiat de un pătrat, cu rezalituri în formă de turnuri.

Etapa corespunzătoare primei dinastii din Ur (2500—2350), deşi despărţită de cultura Mesilim prin « a doua fază de tranziţie », din punctul de vedere al evoluţiei arhitecturale, este o continuare a acesteia. Se renunţă totuşi la forma de plan rotunjit — terasa templului din Hafāğa, în urma unei refaceri, devine rectangulară — iar cărămizile planoconvexe ies din uz către sfîrşitul etapei.

122. EŠNUNNA (TELL ASMAR), Mes potamia de mijloc, etapa akkadiană (2350 2150). Templul zeului Abu repetă proce genezei programelor arhitecturii monument de cult şi civile pe baza celei populare. Cur interioară devine locul depunerii ofrandel iar spaţiile perimetrale sînt dedicate unor di nităţi.

123. EŠNUNNA, Mesopotamia de mijl **etapa akkadiană** (2350—2150). « Sala audienţe a lui Narām Sin » reprezintă o n variantă de templu rezultată din dedubla cellei în două încăperi.

Etapa akkadiană (2350—2150)

Etapa akkadiană (2350—2150) este inaugurată prin unificarea Sumerului cu Akkadul de către regele akkadian Sargon (2350—2295). Akkadienii, o populaţie de origină semită, îşi însuşiseră de mult elemente de cultură ale sumerilor.

Principalele oraşe ale regatului akkadian, Sipar, cetatea zeului soarelui Šamaš, şi Akkad, oraşul zeiţei cerului Ištar, nu sînt cercetate din punct de vedere arheologic.

Prevalenţa palatului în raport cu templul

În schimb, în baza datelor revelate de săpăturile efectuate în zone periferice se poate deduce că, reflectînd procesul centralizării statale, spre deosebire de etapele premergătoare, palatul capătă o poziţie prevalentă în raport cu templul. Utilizarea pentru o construcţie civilă a vechiului amplasament al unui edificiu de cult ilustrează

Palatul din Tell Brāk

această mutație. Astfel, la Tell Brāk, pe locul templului datorat etapei sumeriene vechi, denumit « Templul Ochilor », regele Narām-Sin, penultimul rege akkadian, construiește un amplu palat cu o suprafață de circa 10 000 m².

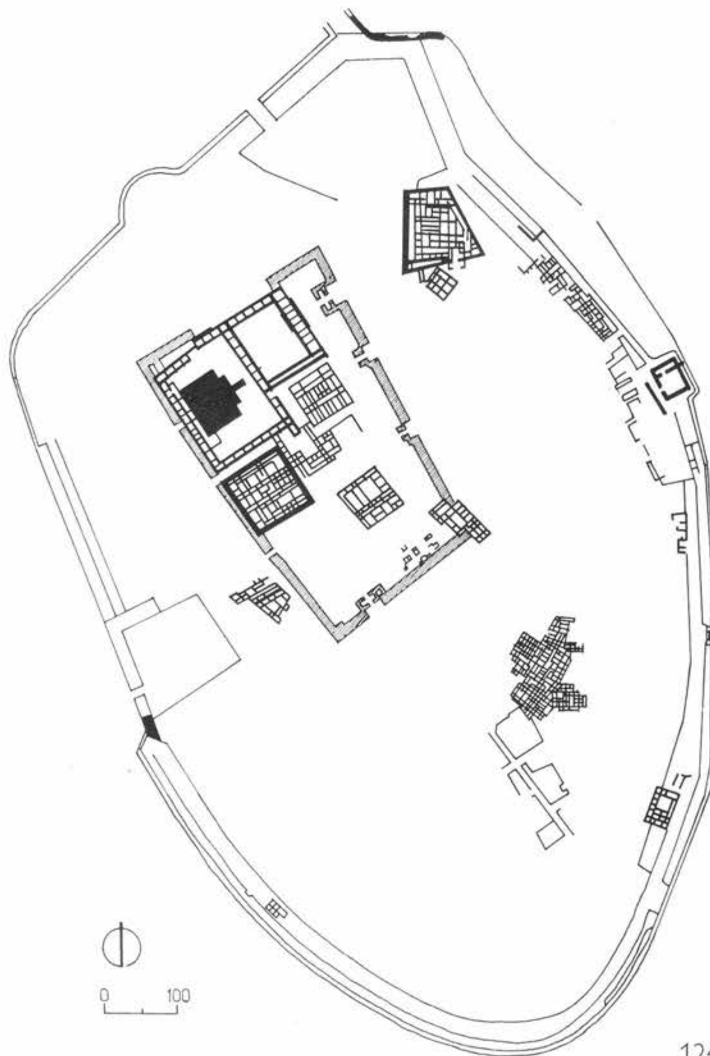
Se păstrează urmele zidului său de incintă, cu o grosime de 10 m, de contur rectangular, cuprinzînd încăperi organizate în jurul a cîtorva curți, dintre care se disting o curte pătrată principală și alte trei curți mai mici, subordonate compozițional celei dintîi. În raport cu una din axele curții principale, încăperile sînt compuse simetric, incluzînd și vestibulul prin care se accedea din exterior. Comparativ cu spațiile deschise, ample, încăperile dispuse în jurul curților, de forme lungi și înguste, ca urmare a dificultăților de acoperire, ocupă o suprafață relativ mică.

127

Sala de audiențe a lui Narām-Sin

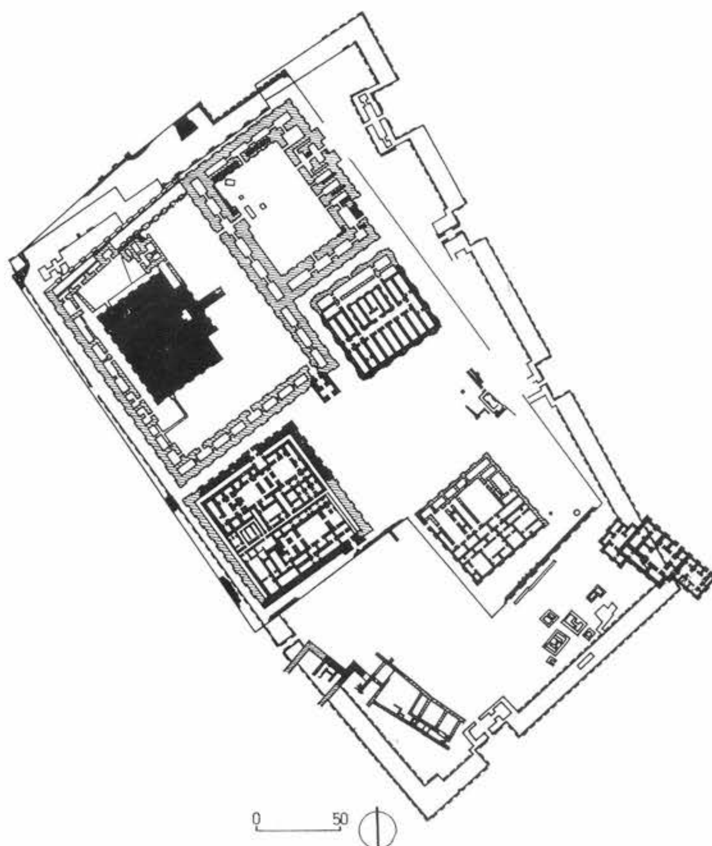
În compoziția de plan a templelor intervine o inovație. Spre deosebire de templul lui Abū de la Ešnunna (Tell el-Asmar), datînd din așa-numita « perioadă dinastică veche II », în edificiul cunoscut sub denumirea de « sală

124

124. UR, Mesopotamia de sud, perioada neosumeriană, dinastia III-a din Ur (2150—2050). « Orașul interior ». Întărirea puterii centrale este oglindită de constituirea citadelei care cuprinde palatul regal și templele, alcătuind o dominantă urbanistică situată în « orașul interior » apărat de un val de pămînt.

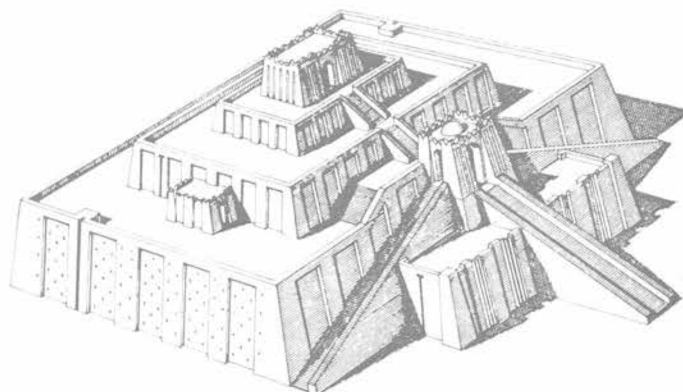
125. UR, Mesopotamia de sud, perioada neosumeriană, dinastia a III-a din Ur (2150—2050). Citadela orașului. Modul de amplasare în interiorul citadelei a ziqquratului cu incintele sale, a două temple și a palatului regelui Ur-Nammu, care determină fie niște treceri înguste, fie ample spații deschise, reia, parcă, structura de plan caracteristică palatelor și templelor mesopotamiene, unde încăperi cu aspectul unor coridoare alternează cu mari curți deschise. (Resturile incintei din perioada neosumeriană sînt indicate printr-o linie care urmează îndeaproape zidurile clădirilor; incinta mai largă, cu ziduri groase, aparține vremii regatului neobabilonian.)

125

de audiențe a lui Narām-Sin » (2272—2235) cella se divide, intervenind o antecellă. Noul tip de plan va deveni caracteristic pentru întreaga arhitectură babiloniană din secolele următoare.

În ceea ce privește materialul de construcție se folosesc cărămizi plate, în formă de plăci, atingînd dimensiuni maxime de peste 52 cm latura.

126

Întruchiparea muntelui in virful căr
se află locuința zeului sau, mai curi
rezultatul interpretării estetice a con
cințelor procesului de demolare și rec
strucție, pe același loc, a unor edificii e
cutate din lut, ziqquratul, « templul inal
inovația etapei neosumeriene, reprezi
unul din programele cele mai caracter
tice ale arhitecturii de cult din Meso
tamia.

126. UR, Mesopotamia de sud, etapa n
sumeriană, dinastia a III-a din Ur (215
2050). Ziqquratul închinat zeității Nanna rep
zenta un imens subasment, compus din
gradene, masive compacte din cărămidă cru
destinat să poarte templul executat din mater
vegetale.

127. EŠNUNNA (TELL ASMAR), Me
potamia de mijloc, etapa neosumeri
(2150—2050). Templul lui Šu Sin (constru
cu ziduri groase) ilustrează definitivarea for
lei de edificiu sacru de tipul « templului scun
Construirea alături a unui palat, in compo
căruia se reia același principiu modular, le
ansamblul rezultat de tradițiile mai vechi
programului de palat-templu.

Etapa neosumeriană sau sumero-elamită (2050—1950)

Regatul dinastiei akkadiene a sargonizilor a fost răsturnat de invazia unei populaţii primitive din munţii Iranului, Guteii, care cuceresc nordul ţării, dominaţia lor situîndu-se în perioada dintre anii 2150 şi 2060. În partea de sud a Mesopotamiei, rămasă în afara invaziei Guteilor, regii din dinastia a III-a din Ur instaurează stăpînirea lor, ceea ce stimulează reluarea tradiţiilor civilizaţiei sumeriene, anterioare etapei akkadiene. Infiltrarea unor noi triburi semite, care preiau treptat puterea în oraşele-cetăţi Mari, Assur, Eşnunna, Larsa, Isin, Babilon, va contura, între anii 2050—1950, o nouă etapă a evoluţiei civilizaţiei, de caracter sumero-elamit.

«Ziqquratul» şi «templul scund», inovaţii ale arhitecturii neosumeriene

Cele mai importante inovaţii în arhitectura etapei neosumeriene sînt tipul de templu în trepte denumit «ziqqurat» şi «templul scund», în care cella este dispusă în sensul lăţimii, amîndouă necunoscute în cursul etapelor precedente şi, de acum încolo, cu o persistemţă în timp foarte lungă.

Cel mai bine conservat ziqqurat este templul zeităţii lunii, Nanna, din oraşul Ur ridicat din iniţiativa regelui Ur-Nammu din a treia dinastie din Ur. Ziqquratul era amplasat în interiorul citadelei oraşului, alături de alte temple şi de palatul regelui Ur-Nammu (2065 — c. 2046). Afirmarea temenosului templelor ca dominantă a întregului oraş, constituie, probabil, o expresie a întăririi puterii centrale. În jurul citadelei se dezvolta «oraşul interior», apărat de un val de pămînt, în afara căruia se desfăşurau suburbiile.

Ziqquratul regelui Ur-Nammu din Ur

Incinta ziqquratului era înconjurată, ca şi curtea care o preceda, destinată, probabil, depozitelor, cu două rînduri de ziduri, tratate cu rezalituri.

Templul propriu-zis era situat pe un subasment format din trei trepte a căror înălţime descreştea de jos în sus, avînd respectiv 12 m, 5 m şi 3 m. Cele trei gradene, de formă rectangulară în plan, constituiau masive compacte, executate din cărămidă nearsă. Feţele înclinate ale zidurilor erau decorate cu alternanţe de intrînduri şi rezalituri plate, delimitate de lesene de colţ, mai late. Poate, pentru a evita impresia de strivire, pe care ar fi putut să o dea suprapunerea unor volume masive, autorul ziqquratului a curbat partea superioară a gradenelor, ajungîndu-se la o săgeată de 1/125; de asemenea a dat pantelor înclinate în partea lor mediană un «entasis» de 1/100. În felul acesta, liniile dreaptă, verticală şi orizontală, lipseau din arhitectura subasmentului. Trei scări cu panta abruptă, formînd în plan un «T», una centrală, dispusă frontal, celelalte alipite faţadei se întîlneau în dreptul terasei primului graden la adăpostul unui turn-pridvor, pentru ca apoi scara mediană să continue urcuşul pînă la ultima terasă, unde se afla templul. Scara, puternic înclinată, accentua dezvoltarea verticală a monumentului, atrăgînd, totodată, atenţia asupra componentei sale finale, templul.

128

129

Cele trei gradene ale ziqquratului erau divers colorate: primul cat era tratat cu bitum, al doilea, placat cu cărămidă, cel de al treilea, tencuit, iar în varianta sa tîrzie, placat cu cărămidă zmălțuită de culoare albastră.

Conform unor supoziții, ziqquratul închipuia muntele în vîrful căruia se afla locuința zeului, templul. Compus dintr-o singură încăpere, mobilată cu un pat de cărămidă, el era destinat nunții sacre a zeului suprem Marduk, care cobora din cînd în cînd « spre a se împreuna cu pămîntul ». Metafora era accentuată şi de plantarea teraselor pentru a sugera pădurea. Totuşi, pînă în prezent, nu s-a putut stabili dacă ziqquratul a reprezentat concretizarea unei concepții religioase sau a fost rezultatul procesului de demolare şi de reconstrucție pe acelaşi loc a templelor.

Ziqquratul zeiței Innin din Uruk

Ziqquratul dedicat zeiței Innin, executat la Uruk din inițiativa aceluiaşi rege, Ur-Nammu, era ridicat pe un soclu, moştenit de la construcții premergătoare, tratat ca un volum unic decorat cu rezalituri. Pentru a se anula presiunea laterală a masivului de cărămidă, acesta era străbătut de canale orizontale în care fuseseră introduse mănunchiuri de trestie, cu rol de centură; de asemenea, la intervale regulate, peste straturile orizontale de cărămidă erau aşezate rogojini. Este posibil că menționatele canale să fi jucat şi rol de dren pentru evacuarea umezelii pe măsura uscării masivului de cărămidă crudă.

Templul zeilor Nanna şi Ningal din Ur

Situat în interiorul oraşului Ur, în preajma ziqquratului, templul dedicat zeilor Nanna şi Ningal avea un nucleu format din cinci capele înconjurate de un culoar, una din laturile sale deschizîndu-se către încăperi lungi şi înguste, destinate, probabil, păstrării tezaurului. În structura de plan a templului dublu al zeiței Ningal, situat şi acesta în preajma ziqquratului, se poate recunoaşte repetarea de cîteva ori a schemei locuinței cu o curte interioară.

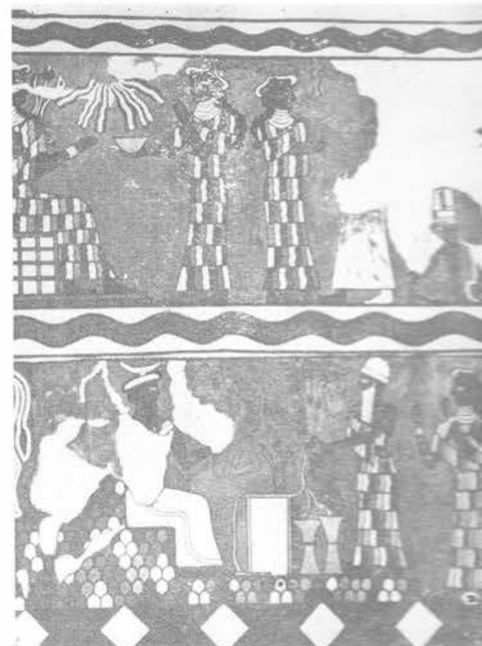
Palatul regelui Ur-Nammu

Palatul regelui Ur-Nammu, situat în extremitatea de sud a citadelei, închis ca şi templele într-un contur pătrat, deriva ca plan din aceiaşi schemă.

Noile caracteristici ale « templului scund » sînt relevate de o construcție edificată de regele Amarsin în cinstea zeului Enki, în oraşul Ur. Templul este compus dintr-o încăpere dedublată în antecella şi cella propriu-zisă şi o nişă destinată statuii zeului, dispuse, toate, pe o axă longitudinală, formînd laolaltă un nucleu înconjurat de un coridor perimetral, flancat de încăperi adiacente. Intrarea în templu era amplasată asimetric, pe una din laturile lungi, între două turnuri.

Templul dedicat regelui Šu-Sin din Ešnunna

Templul construit la Ešnunna de către guvernatorul oraşului, Ituria, pentru regele zeificat Šu Sin din Ur, are o structură similară, lipsind doar antecella. Succesorul lui Ituria, Ilusuilia a construit, alături de templu, un palat, unica construcție cu caracter civil păstrată din perioada neosumeriană. Avînd ziduri mai subțiri decît templul alăturat, palatul repetă parcă de trei ori compoziția acestuia, ceea ce confirmă unitatea de concepție, în arhitectura monumentală laică şi religioasă, între palat şi « locuința zeului », ambele derivate din arhitectura populară. Încă-

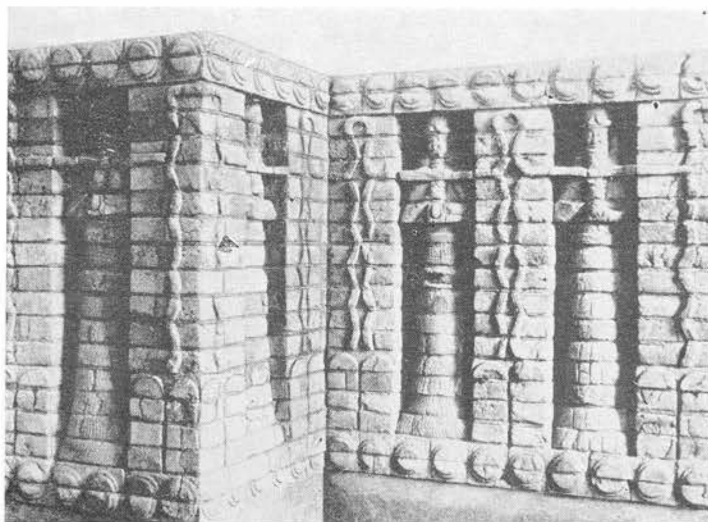
130

128. MARI, Mesopotamia de mijloc regatul vechi babilonian (1830–1530). Orașu Mari constituie una din principalele surse d cunoaștere a arhitecturii regatului vechi babi lonian, prin vestigiile palatului lui Zimri-Lim dominanta așezării, ale templului zeiței Ištar ale ziqquratului aflat în preajmă, la care s adaugă urmele unui cartier rezidențial anterio dinastiei neosumeriene a Sargonizilor.

129. MARI, Mesopotamia de mijloc regatul vechi babilonian, (1830 – 1530) Palatul lui Zimri-Lim (1728—1686). Funcțiile palatului, realizat în mai multe etape, sin organizate sub forma unor adevărate cartiere în jurul a două curți principale cu caracter festiv, destinate adunărilor şi ceremoniilor, ş altor numeroase curți mai mici. Palatul reunește locuința suveranului, un templu, arhive, un caravanserai pentru ambasadori, depozite ş anexe gospodăreşti. Palatul din Mari devine un prototip, caracteristicile sale tipologice regă sindu-se în arhitectura palatelor din Anatolia Creta minoică şi Assiria perioadei noului regat

130. MARI, Mesopotamia de mijloc regatul vechi babilonian (1830–1530). Curtea adiacentă templului este decorată cu fresce aspect întîlnit şi în arhitectura siro-hittită, care premerge ornamentației pictate a palatelor minoice.

131

131. URUC. Mesopotamia de sud, regatul babilonian mediu (cassit), (1650—1150). Templul lui Karaindaš (c. 1450). Decoraţia în ceramică arsă a soclului reprezintă una din premisele procedeelor decorative caracteristice arhitecturii regatelor neoassirian şi neobabilonian.

peri de formă alungită sînt dispuse în jurul unei săli festive şi a două curţi de formă pătrată.

Arhitectura funerară

Mormintele etapei neosumeriene au ajuns pînă în zilele noastre prin faptul că zidăria de cărămidă folosea ca liant asfaltul. Spre deosebire de mormintele simple ale dinastiei I-a din Ur, în formă de puţ, ele au aspectul unei locuinţe babiloniene cu o curte centrală, înconjurată de diferite spaţii. Uşile şi nişele erau decorate cu intarsii din foi de aur şi lapislazuli. Un exemplu îl constituie mausoleul celei de a III-a dinastii din Ur, aflat în imediata vecinătate a incintei citadelei, a cărui compoziţie se bazează pe reluarea aceluiaşi modul oferit de structura locuinţei.

Constituită în Anatolia, bogată în piatră şi lemn, şi nordul Siriei, arhitectura hittită cu variantele sale siro şi mitanno-hittită, dezvoltată în secolele XVII–VIII, a fost beneficiară a unei moşteniri culturale locale străvechi, cît şi a unor contribuţii mesopotamiene şi indoeuropeene. Principalul lor aport în istoria arhitecturii constă în elaborarea structurii cu schelet de lemn şi umplutură de cărămidă, ridicată pe un soclu de piatră cu orthostaţi decoraţi, reluată de palatele minoice, şi a compoziţiei de tip bit-hilani transmisă arhitecturii noului regat assirian.

Arhitectura regatului vechi babilonian. Etapa primei dinastii babiloniene: 1830–1530

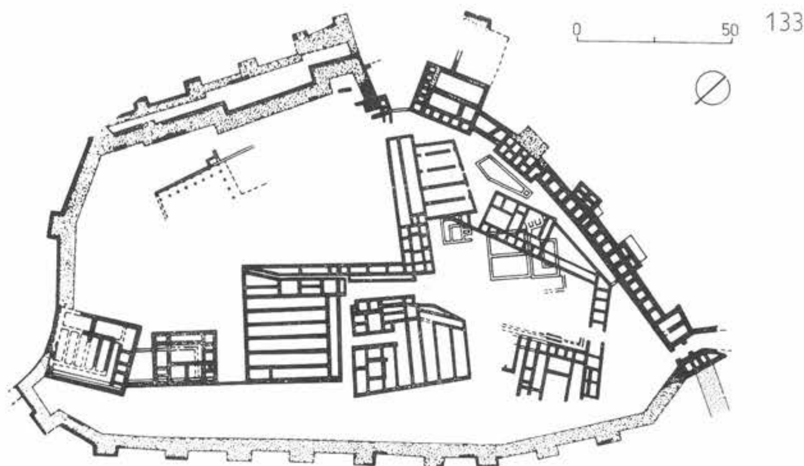
Statul neosumerian, condus de cea de a III-a dinastie din Ur, cade, către jumătatea secolului al XX-lea, sub presiunea elamiţilor, iar oraşul Ur este distrus. Mesopotamia este invadată de amoriţi, care se constituie în statele-cetăţi Isin şi Larsa. O dinastie amorită, provenită din Akkad, se instalează la Babilon, constituind către 1830 regatul vechi babilonian. În jurul aceleiaşi date, se va forma, în nordul ţării, regatul vechi assirian.

Datorită poziţiei sale, aproape de confluenţa rîurilor Tigru şi Eufrat, Babilonul putea să controleze întregul sistem de irigare al ţării, cît şi traficul comercial. Sub Hammurabi (1728—1686), cel mai important suveran al primei dinastii din Babilon, statul babilonian unifică Sumerul şi Akkadul, cuprinzînd întreaga Mesopotamie, Assiria, Elamul şi statul amorit din Mari. Pentru a consolida unitatea statului a fost impus cultul zeului Marduk, declarat căpetenie a zeilor. « Codul lui Hammurabi », gravat pe o coloană de bazalt, care urmărea să consfiin-

132. HATTUŠA (BOĞAZKÖY), Anatolia, regatele hittite vechi (1650–1450) şi nou (1450–1200). Capitala hittiţilor, Hattuša, s-a dezvoltat pe un teren accidentat, pornind de la citadela situată în partea sa cea mai ridicată, cuprinzînd, succesiv, patru zone despărţite prin ziduri intermediare.

132

țească organizarea statului despotic, prevedea, totodată, și o legislație pentru construcții.

Distrugerile suferite mai tîrziu, în urma ocupării Babilonului de către armatele regelui assirian Sennacherib (698), transformarea așezării într-o mlaștină, cît și dificultățile create de nivelul ridicat al apelor freatice, care nu au permis arheologilor să pună în evidență stratul corespunzător vechiului Babilon, fac ca știrile despre arhitectura și structura sa urbanistică să fie sărace. Săpăturile efectuate în cartierul Merkes au pus totuși în evidență un țesut urban cu o tramă de străzi perpendiculare și masive construite dense, formate din locuințe unifamiliale executate din cărămidă crudă pe fundații de cărămidă arsă, cu încăperi organizate în jurul unor curți interioare.

Cartierul Merkes din Babilon

Arhitectura monumentală a perioadei vechiului regat babilonian este însă cunoscută după alte așezări, contemporane Babilonului. Cel mai important monument este palatul regal din Mari, terminat de Zimri-Lim și distrus de Hammurabi. Resturile zidurilor sale de cărămidă crudă, relativ bine conservate, se înalță pînă la 4—5 m. Spre deosebire de reședința lui Narām-Sin din Tell Brāk, realizată după un plan prestabilit, palatul din Mari este rezultatul cîtorva etape de construcție.

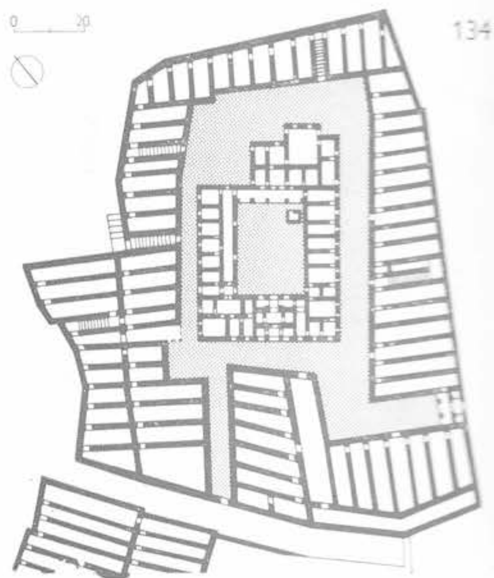
Palatul regal din Mari

Dinspre exterior, reședința regală avea un aspect de fortăreață. Accesul în palat, de pe latura de nord a incintei, în formă de bastion cu două turnuri, împreună cu spațiul dispus transversal care urmează, reprezintă o compoziție tipică, numită « *bit-hilani* », devenită mai tîrziu caracteristică pentru arhitectura din Assiria, dar preluată, cum afirmă izvoarele assiriene, din arhitectura siro-hitită. Urma apoi un vestibul, avînd la stînga sa, către răsărit, un caravanserai destinat ambasadorilor și oaspeților.

În interiorul incintei, diversele componente funcționale, ale palatului erau organizate în jurul a două curți. Una dintre ele, de formă trapezoidală, servea, probabil, pentru desfășurarea unor ceremonii festive. Pe latura sa lungă, de sud, se deschidea o încăpere, în care era dispus tronul,

133. ḪATTUŠA, Anatolia, regatul nou hittit (1450—1200). Citadela orașului cuprinde un complex de clădiri fără plan prestabilit, alcătuit din locuința regală, construcții gospodărești și depozite. Se distinge prezența unei dispoziții de tip bit-hilani (a doua clădire din stînga), atestată anterior în Siria dominată de hittiți, la Alalaḫ.

134. ḪATTUŠA, Anatolia, regatul nou hittit (1450—1200). « Marele templu », situat în compartimentul central al incintei urbane inițiale, evidențiază prin structura nucleului său, alcătuit din sanctuarul propriu-zis, încăperile administrative și, poate, locuințele preoților, rolul centripet al curții sale interioare, caracteristic și curții palatului din Beycesultan, iar prin dispoziția « centurii » de depozite, similitudini cu palatele minoice.

accesibilă printr-o scară rotunjită. Cea de a doua curte, cu o formă apropiată de un pătrat, deservea apartamentele regale, situate către nord şi nord-vest, arhivele şi şcoala de scribi, adiacente laturii de vest, şi încăperi destinate cultului, dispuse către sud.

Templul palatului din Mari

Templul, o sală de ample dimensiuni terminată cu o nişă în formă de « T » cu rol de cellă, înrudit prin dispoziţia intrărilor cu sanctuarul străvechi al zeiţei Ištar din Assur şi cu locuinţa de tip nordic, era accesibil din curte printr-o încăpere intermediară, avînd pe mijloc statuia unei zeiţe. Statuia era vizibilă din curte, probabil locul ceremoniilor religioase, prin intrarea din axa transversală a acestei încăperi. Zidul perimetral al curţii era pictat cu fresce în culori vii, apărate prin galerii înconjurătoare, prevăzute cu paravane din rogojini sau din ţesături prinse între stîlpi.

În colţul de sud-est al palatului, se găseau încăperile gospodăreşti şi magaziile, dispuse de o parte şi de alta a unui lung coridor.

Clădirile erau lipsite total de ferestre, încăperile fiind luminate prin intermediul uşilor care se închideau cu rogojini ce se puteau face sul. Tavanele aveau grinzi de lemn, peste care erau aşezate rogojini sau o împletitură de crengi, servind ca suport pentru un strat de cărămizi tencuite cu stuc. Apartamentele regale şi încăperile caravanseraiului erau înzestrate cu băi, prevăzute cu un sistem de canalizare. Apele de ploaie se strîngeau în tuburi de ceramică arsă, fiind apoi evacuate în canal.

135. HATTUŠA, Anatolia, regatul nou hittit (1450–1200). Gangurile prin care se accede în cetate constituie, sub aspect funcţional şi constructiv, o formulă utilizată şi în cazul cetăţilor miceneene contemporane.

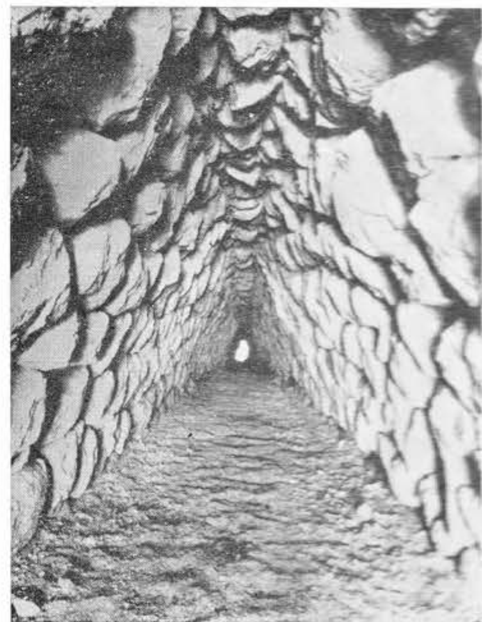
136. HATTUŠA, Anatolia, regatul nou hittit (1450–1200). Poartă de acces în citadelă.

137. YAZILIKAYA, Anatolia, regatele hittite vechi (1650–1450) şi nou (1450–1200). Sanctuarul de la Yazilikaya este rezultatul asimilării spaţiului a două văgăuni, închise de clădirea unui templu, ai căror pereţi de stîncă au fost decoraţi cu o friză sculptată cu scene figurative.

135

Arhitectura de cult a perioadei regatului vechi babilonian este ilustrată de resturile unui ziqqurat şi ale unui templu al zeiţei Ištar, la Mari, şi ale unui complex format din trei temple, la Ištšālī (Ishalī).

136

Arhitectura regatului babilonian mediu sub dominaţia cassiţilor (1650–1150)

În istoria arhitecturii Asiei anterioare din secolul al XVII-lea, un rol important le revine seminţiilor indoeuropene, hittiţi, huriţi şi cassiţi, pătrunse în Anatolia şi în nordul Mesopotamiei.

Prăbuşirea vechiului regat babilonian şi a dinastiei lui Hammurabi se datorează unei expediţii, din jurul anului 1530, a hittiţilor, sub conducerea regelui Muršili I, al căror stat se afla în Anatolia. Deşi au cucerit Babilonul, hittiţii nu au reuşit să-şi consolideze stăpînirea; în schimb, de această conjunctură profită cassiţii, o populaţie asianită, supusă de un trib de cuceritori proveniţi din Caucaz, care se infiltrează treptat în sudul Mesopotamiei, devenind, către mijlocul mileniului al II-lea, elementul etnic preponderent. Întemeind o nouă dinastie babiloniană, cassiţii vor constitui forţa dominantă în Mesopotamia, pînă cînd Assiria se va degaja de sub dominaţia lor (secolul al XIV-lea), iar Elanul va lichida dinastia cassită (1150). Statul creat de cassiţi este denumit «regatul babilonian mediu», existenţa sa situîndu-se între anii 1650 şi 1150.

Aflaţi la un nivel de civilizaţie inferior vechiului Babilon, cassiţii devin părtaşi ai culturii sumero-babiloniene. Totuşi, în arhitectură, apar unele trăsături proprii, prilejuite de intervenţiile constructive în oraşele Ur, Uruk şi alte localităţi.

Templul regelui Karaindaš din sanctuarul Eanna

Spre sfîrşitul secolului al XV-lea, regele Karaindaš ridică în incinta sanctuarului zeului Eanna (Inanna) din Uruk un templu care, spre deosebire de alte edificii religioase, prinse într-un complex de clădiri şi curţi, se prezintă ca un volum degajat, exprimîndu-se liber în spaţiu. Planul său are o formă dreptunghiulară alungită, cu intrarea situată în axă, alcătuit fiind dintr-o cellă, precedată de un pronaos, flancată lateral de două coridoare. Colţurile edificiului sînt tratate în formă de bastioane cu turnuri duble. În contrast cu volumele simple ale edificiilor preexistente, soclul de cărămidă arsă al acestui templu este decorat cu o succesiune de nişe care adăpostesc figuri umane, tratate într-un relief înalt.

137

Reşedinţa regelui Kurigalzu I din Dur-Kurigalzu

În capitala cassiţilor, Dūr-Kurigalzu (ʻAqar-Qūf), situată la graniţa cu Assiria, regele Kurigalzu I a construit o reşedinţă, reprezentînd un complex format dintr-un palat, un ziqqurat înalt de 31 m şi un templu. Postamentul templului nu mai este rezultatul utilizării resturilor unor clădiri distruse, reprezentînd un masiv de cărămidă executat în mod special. Edificarea clădirilor pe asemenea postamente constituie o caracteristică a arhitecturii cassiţilor.

Palatul din Dur-Kurigalzu

Un tip de plan aparte aparţine palatului din Dūr-Kurigalzu, situat, în apropiere de complexul mai sus amintit, în actuala localitate Tell Abyad. Avînd o compoziţie bazată pe un sistem de curţi interioare, înconjurate de edificii, palatul a fost început de către Kurigalzu I (c. 1380) şi terminat în timpul regelui Marduk-Apal-Iddina I (1176—1164). În cadrul palatului se remarcă prezenţa unei construcţii cu destinaţie neidentificată, delimitată de ziduri foarte groase şi bastioane de colţ în formă de turnuri, înzestrată cu o sală mediană, iniţial supraînălţată.

La începutul secolului al XIV-lea, regele Kurigalzu I reconstruieşte templul zeiţei Innin din Uruk, iar pe latura de sud-est a incintei sanctuarului zeului Nanna din Ur reface un vechi edificiu de cult, aşa-numitul El-Dub-Lal-Mah, folosind ca postament resturile construcţiei preexistente.

Cunoştinţele actuale permit să se conchidă că perioada dominaţiei cassite asupra Babilonului a reprezentat pentru arhitectură o etapă de continuitate şi de legătură cu etapele ulterioare.

138. ALALAḪ (TELL 'AṬŠĀNA), Siria de nord. Palatul lui Yarim-Lim (sec. al XVIII-lea). Scheletul de lemn cu umplutură de cărămidă, coloanele cu baze de piatră şi fusuri de lemn care se îngustează către partea inferioară, motivele frescelor şi tehnica lor de execuţie, amplasarea la parter a magaziilor, iar la etaj, a apartamentelor fac din acest palat, alături de cel de la Beycesultan, un predecesor al palatelor minoice.

ARHITECTURA HITTIŢILOR

Triburile asianite care locuiau pe podişul Anatoliei, în Siria şi în Mesopotamia de nord, aparţineau aşa-numitelor populaţii subarite. Numele de « ḫatti » apare în mileniul al III-lea. Astfel, se ştie că regele Pamba din Ḫatti a fost un adversar al regelui din Akkad, Narām-Sin (c. 2300).

Civilizaţia hittită se cristalizează după ce aristocraţia unor triburi, venite probabil din Tracia, şi-a subordonat populaţiile autohtone din Anatolia în prima jumătate a mileniului al II-lea. Hittiţii formează o confederaţie de oraşe-state — Neša, Kussar, Ḫattuša — situate în regiunea sudică a podişului anatolian, străbătută de drumuri comerciale care legau Asia Mică cu marea Egee şi Mesopotamia.

Istoria hittiţilor cunoaşte trei etape distincte, corespunzătoare vechiului regat hittit (c. 1650—1450), imperiului sau noului regat hittit (1420—1200) şi regatului neohittit (1200—700).

Aproximativ concomitent cu vechiul regat hittit, în jurul anului 1600, a luat fiinţă în nordul Mesopotamiei statul mitan, (avînd capitala sa pe cursul superior al Eufratului, la Wassuganni), operă a unei populaţii de origină asianită huriţii, guvernat şi acesta de o aristocraţie gentilică de origină indoeuropeană. Apropiat din punctul de vedere al culturii de hittiţi, statul mitan va eclipsa statul hittit, jucînd, pînă în secolul al XIV-lea, un rol conducător în Asia Anterioară.

Un nou regat hittit este întemeiat de regele Dudhalijas, iar succesorul său, regele Šuppiluliuma (1383—1340), cucereşte Siria de nord şi îşi supune ca vasal statul mitan. Cu acest prilej regatul hittit atinge extensiunea sa maximă. Pacea încheiată în 1271, după un război cu Egiptul, deşi

139. ALALAḪ (TELL 'AṬŠĀNA), Siria de nord, regatul nou hittit (1450—1200). Palatul lui Niqmepa' (sec. XV—XIV), rezultat a două etape principale de construcţie, are intrarea tratată sub forma unui bit-hilani, tip de construcţie de provenienţă siro-hittită, avînd ca element principal un portic cu coloane, prins între două turnuri, urmat de săli alungite, dispuse transversal, cel mai vechi exemplu atestat pînă în prezent.

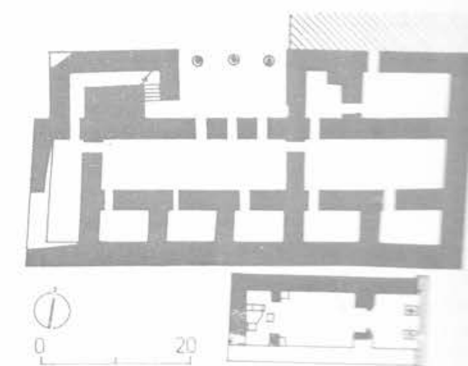

terminat, după cum consemnează hieroglifele lui Ramesses al II-lea din templul de la Karnak, cu victoria faraonului la Qadeš (1293), situează totuşi statul hittit alături de regatul egiptean, ca fiind cea mai importantă putere din Orientul antic. Dar această situaţie durează puţin, întrucît, după un şir de atacuri ale unor populaţii venite din Ahhijjava (poate ahei), statul hittit este lichidat în jurul anului 1200 de către invazia « popoarelor mării ». După căderea statului hittit, se ridică în apusul Asiei Mici frigienii, iar în extremitatea orientală a peninsulei se constituie statul Urartu, care durează pînă către anul 690. În cursul secolelor XI—VII, numele de Ḫatti se atribuie zonei dintre marea Mediterană, munţii Taurus şi rîul Eufrat, unde hittiţii se regrupează, constituind regatul neohittit, în care se dezvoltă o civilizaţie cu caracter siro-hittit. Acest regat va dispare în urma cuceririi sale de către regele assirian Sargon al II-lea (721—705). În schimb, elementele civilizaţiei hittiţilor vor fi absorbite de către frigieni, assirieni, aramei, ioanieni şi greci.

Piatra, existentă în abundenţă în Anatolia, a constituit materialul folosit pentru fundaţii şi incintele fortificate, în timp ce cărămida şi lemnul erau utilizate pentru executarea zidurilor clădirilor de locuit şi a templelor. Baza zidurilor de cărămidă crudă era protejată, de regulă, în exterior, printr-un placaj de lespezi de piatră, aşezate în poziţie verticală, *orthostaţi*, sau, cîteodată, printr-o asiză de bază, un soclu.

Tipul de construcţie bit-hilani

Încă de timpuriu, arhitectura hittiţilor dezvăluie un caracter predominant militar. Oraşele erau, toate, fortificate, incintele lor puternice asigurînd securitatea palatelor regale. În arhitectura siro-hittită s-a constituit tipul de construcţie denumit *bit-hilani*, utilizat în arhitectura

140. TELL TAYNAT, Siria de nor regatul neo-hittit (1200 – 700). Un palat de bit-hilani de provenienţă siro-hittită şi un meg ron de origină anatoliană se intîlnesc într-o zo de interferenţă a civilizaţiilor Asiei Anterioa

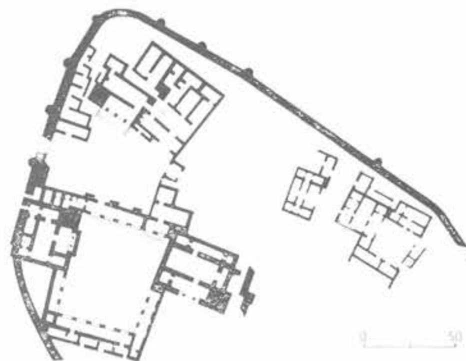

141. SAKÇAGÖZÜ, Siria de nord, reg tul neohittit (1200 – 700). Palatul, atribuit se lului al VIII-lea, include o construcţie de bit-hilani cu un portic al cărui unică colo se rezema pe o bază reprezentînd o pereche sfincşi.

palatelor, alcătuit dintr-o sală dreptunghiulară alungită, precedată de un vestibul, înconjurată din trei părţi de spaţii de importanţă secundară. Accesul în vestibul se făcea pe mijlocul laturii lungi printr-un portic cu coloane, prins între două masive de zidărie în formă de turnuri. Absenţa în Anatolia a construcţiilor de tip bit-hilani, cu excepţia celei din citadela de la Ḫattuša, permite să se creadă că acest tip, apărut în arhitectura siro-hittită, provine din vechea arhitectura de temple din zona Siriei de astăzi.

Sculptura în piatră în sinteză cu arhitectura

Caracteristică pentru arhitectura siro-hittită este sporirea preocupării pentru decoraţie. Reliefurile, care iniţial împodobeau numai pietrele de la colţurile clădirilor, se extind, sub forma unor frize, pe întreaga desfăşurare a orthostaţilor. Cîteodată, pentru executarea acestora se folosea o alternanţă de blocuri de bazalt şi calcar. Deasupra orthostaţilor suprafaţa zidurilor era îmbrăcată în lemn sau cu cărămizi zmălţuite. Astfel, la Karkemiš, cărămizile zmălţuite aveau o culoare azurie, alternate fiind cu margarete de ceramică albe şi galbene. Bazele coloanelor erau tratate sculptural, redînd animale sau cupluri de animale sălbatice, care susţineau pe spinările lor fusurile. Altădată, alcătuite din profile decorate, bazele coloanelor aveau un caracter protoionic. Faptul că nu s-au găsit nici un fel de resturi ale unor fusuri, capiteluri sau antablamente, permite să se creadă că suporţii verticali, coloanele, ca şi elementele orizontale purtate erau executate din lemn.

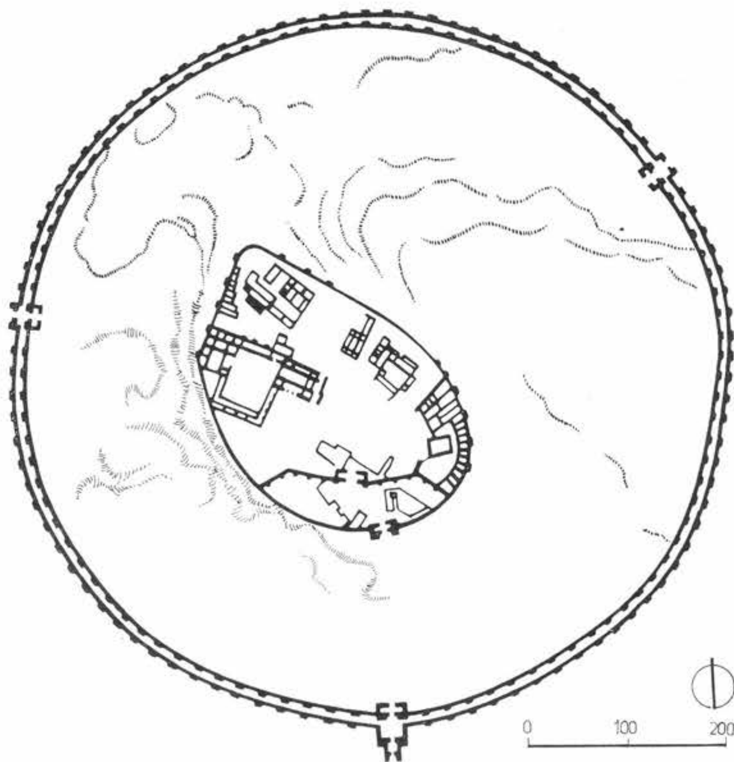

143

142. SAM'AL (ZINÇIRLI), Siria de nord, regatul neohittit (1200–700). Dominat de o citadelă, ale cărei ziduri şi clădiri au o dispoziţie determinată de topografia locului, oraşul Sam'al era înconjurat de o dublă incintă circulară de piatră, constituind un exemplu de urbanism prestabilit.

143. SAM'AL (ZINÇIRLI), Siria de nord, regatul neohittit (1200–700). În interiorul citadelei, în zona rezervată palatelor (sec. X—VIII), se recunosc cinci construcţii de tip bit-hilani, confirmîndu-se predilecţia pe care o manifestă arhitectura siro-hittită pentru acest tip.

142

144. TELL ḪALĀF, Siria de nord, civilizaţia mitanno-hittită. Păstrînd vestigiile unei dezvoltări care începe în mileniul al III-lea, oraşul de pe colina Tell-Ḫalāf a fost reconstruit în secolul al XI-lea, iar citadela sa, cuprinzînd palatele suveranilor Hadianu şi Kapara şi un templu de tip bit-hilani, a căpătat o nouă formulare.

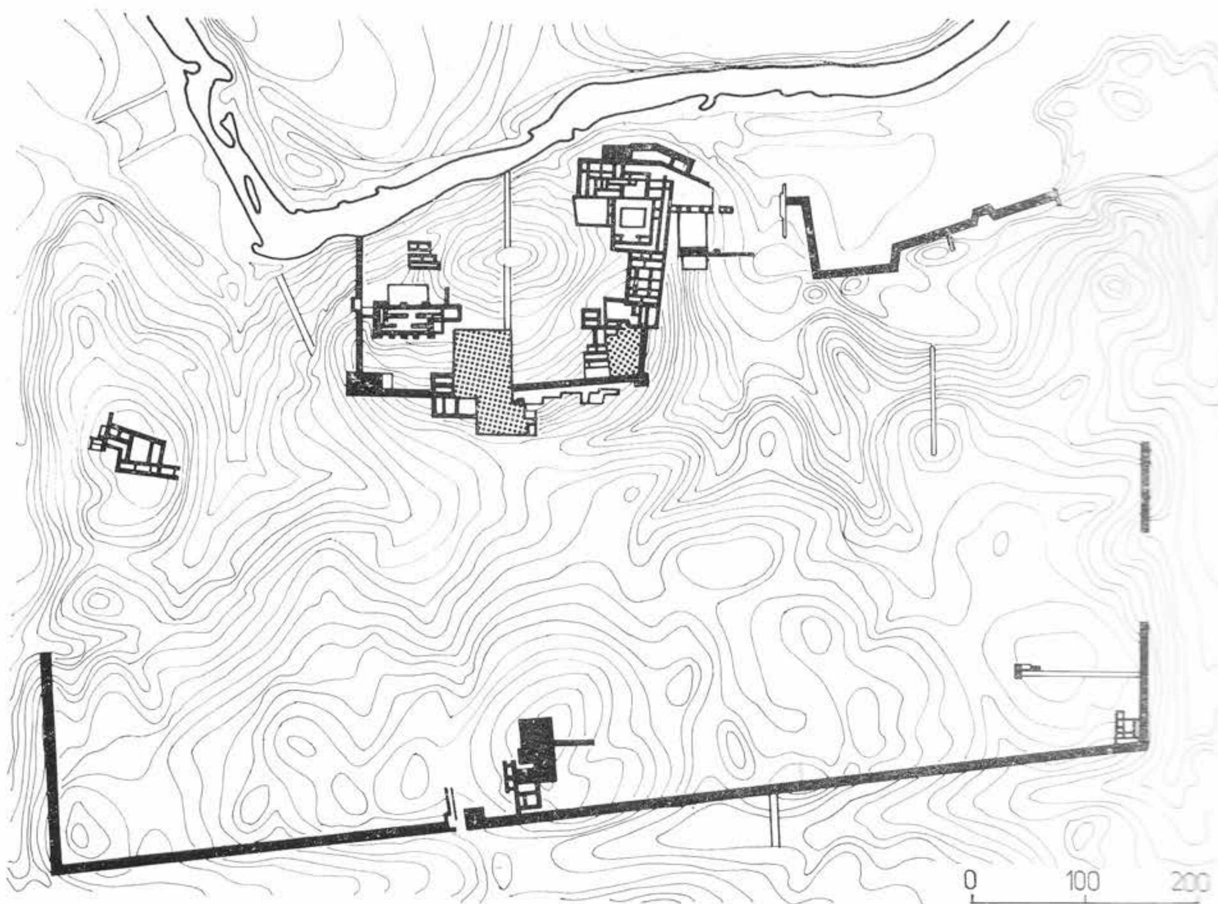
Arhitectura regatului vechi hittit (1650–1450)

Ḫattuša, capitala hittiţilor, oraş fortificat

Oraşul fortificat Ḫattuša (lîngă satul Boğazköy de astăzi), capitala vechiului regat hittit, ocupa platoul uşor înclinat al unei coline. Etapei corespunzătoare vechiului regat îi aparţin cu siguranţă numai zidurile oraşului. Incinta de ziduri, de forma unui oval, urmărea configuraţia terenului, fiind împărţită prin alte trasee fortificate în cîteva sectoare. În partea cea mai ridicată a colinei se află

Citadela regală

citadela, păstrînd urmele unor construcţii importante. Centura sa fortificată era alcătuită din două rînduri de ziduri, dispuse la o distanţă de 8,5 m, primul de 1,10 m grosime, al doilea de 4,25 m. Acest al doilea zid avea o structură care nu mai fusese cunoscută nici în Egipt, nici în Mesopotamia: el consta, de fapt, din două ziduri paralele cu o grosime de 1,7 şi 1,4 m, legate prin membrane transversale, iar chesoanele astfel obţinute erau umplute cu pămînt şi pietriş. Cele trei accese în cetate sînt înrudite cu soluţiile existente în arhitectura fortificaţiilor miceneene. Ele reprezintă lungi ganguri delimitate la intrare şi la ieşire prin arce cu traseu parabolic, păstrate parţial. Imen- 144

sele blocuri de la baza acestor arce erau decorate cu reliefuri reprezentînd lei, sfincși și figuri umane: un războinic, un rege sau, poate, zeul Tișub și o femeie luptător.

Arhitectura regatului nou hittit (1450–1200)

Palatul regal din Ḫattușa

Celei de a doua etape a existenței statului hittit îi aparțin palatele din citadela de la Ḫattuša, numită de localnici Büyükale, și un mare templu, dispus în partea de jos a colinei.

Urmele sărace ale complexului palatin permit totuși să se citească organizarea funcțiilor de locuire în jurul unei curți și prezența unor corpuri cu încăperi lungi și înguste, probabil depozite. În interiorul citadelei se recunoaște și o construcție de tip bit-hilani, un mic palat accesibil printr-un portic cu coloane.

Marele templu de la Ḫattuša

În ceea ce privește marele templu, planul acestuia poate fi descifrat datorită asizelor inferioare de piatră, singurele care s-au păstrat, deoarece zidurile și acoperișul, executate din materiale perisabile, au dispărut. O incintă de formă poligonală, cu două intrări, era dublată pe întregul ei perimetru de încăperi destinate și acestea, probabil, depozitării proviziilor, dispoziție care denotă o înrudire cu palatele minoice. Spațiul rămas în interiorul incintei era aproape în întregime consumat de o clădire cu plan ordonat, avînd la rîndul ei o curte interioară de formă rectangulară. În jurul curții erau dispuse, probabil, locuințe ale sacerdoților, arhive, încăperi pentru scribi etc. Sanctuarul propriu-zis, « locuința » zeului furtunii Tișub, accesibil printr-una din laturile curții, tratată ca un portic deschis, era o încăpere decroșată în exterior, în care se păstra statuia divinității.

O nouă incintă fortificată a cuprins zona orășenească, dezvoltată către sud, înzestrată cu trei castele și patru temple, aparținînd aceluiași tip cu « marele templu ».

Sanctuarul de la Yazilikaya

În apropiere de Boğazköy, la Yazilikaya, ceea ce în limba turcă înseamnă « stîncă cu figuri », se află două văgăuni, legate între ele, pe pereții cărora sînt săpate frize înalte de 1 m înfățînd reprezentări figurative. Relieful cel mai semnificativ reprezintă, probabil, întîmpinarea regelui și a oștenilor biruitori de către o procesiune de femei. După alte interpretări el ar înfățișa ceremonialul nunții unor zei. Unele detalii heraldice arată înrudiri cu arta cretană. Contactul strîns al hittiților cu huriții, de la care cei dintîi au împrumutat, se pare, și scrierea cuneiformă, explică de ce în reliefurile de la Yazilikaya se simte și o influență hurită. Ca și orașul Ḫattuša, aceste reliefuri datează din perioada cuprinsă între secolele XVI—XIII. În fața accesului către văgăuna cu reliefuri s-au găsit urmele unui templu precedat de niște propilee.

Porțile cetății de la Alaca-Höyük

La nord de Boğazköy, la Alaca Höyük, s-au descoperit resturile unei cetăți a cărei poartă are la partea sa inferioară blocuri imense de piatră, decorate cu sfincși cu cap

145. KARKEMIŠ, Siria de nord, civilizația mitanno-hittită. Orașul Karkemiš, situat pe cursul superior al Eufratului, începînd cu secolul al XX-lea, în decurs de peste 800 de ani, cunoaște un proces de dezvoltare similar cu cel al orașului Ḫattuša, proces în cadrul căruia se constituie cele trei incinte ale sale.

146. TELL ḪALĀF, Siria de nord, civilizația mitanno-hittită. Templul. Utilizarea pietrei pentru soluționarea porticului templului de tip bit-hilani din citadelă (secolul al XI-lea), prilejuiește sculptarea unor suporți verticali, avînd înfățișarea unor zei ridicați pe spinările unor animale, lei și tauri, care îndeplinesc funcția de baze.

Arhitectura Palestinei şi Feniciei dezvoltă în epoca bronzului (mileniile III – II) tradiţii locale străvechi ale perioadei neolitice, cărora li se datorează primele aşezări stabile şi cele dintîi aglomeraţii omeneşti cu caracter protourban, pentru ca, după 1200, în epoca fierului, odată cu constituirea oraşelor-state feniciene şi a regatului ebraic, să genereze un produs care reflectă situaţia geografică a zonei, aflată la interferenţa sferelor de influenţă ale civilizaţiilor egipteană, mesopotamiană şi egeeo-anatoliană.

147. GEBEYL (BYBLOS), Liban, perioada bronzului, civilizaţia canaaneană. Născut pe baza unei aşezări rurale neolitice, oraşul Gebeyl, înzestrat cu ziduri de incintă şi temple monumentale, păstrează amprenta unei dezvoltări spontane.

148. UGARIT (RĀS-ŠAMRA), Siria, perioadele bronzului mediu şi tîrziu (2100—1200). Palatul regal din Ugarit, datorat civilizaţiei canaaneene, caracteristic prin organizarea variatelor funcţii în jurul unor curţi, vădeşte înrudiri cu soluţiile întîlnite la Mari şi Alalah.

de femee. Fără îndoială că aceşti sfincşi sînt inspiraţi de sculpturile pe care hittiţii le-a văzut în Siria, întrucît sfinxul, necunoscut pînă atunci în Anatolia, denotă în felul în care se prezintă la Alaca Höyük un model egiptean, devenit feminin prin intermediul imitaţiilor feniciene.

Arhitectura siro-hittită

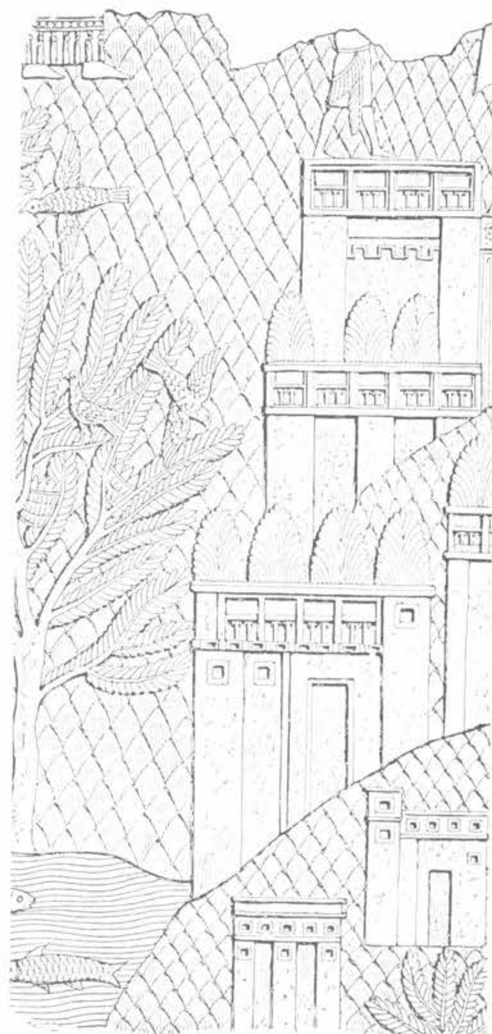
Datorită poziţiei sale, teritoriul Siriei de astăzi s-a găsit la încrucişarea influenţelor unor culturi diferite. În oraşele de coastă, antrenate în relaţii comerciale cu Egiptul, s-a manifestat cu precădere influenţa egipteană. În interiorul ţării, s-a resimţit influenţa assiriană, pentru ca să i se alăture, în cursul celui de al II-lea mileniu, influenţa hittită. În cursul primei jumătăţi a mileniului I, cînd nordul Siriei este colonizat de hittiţi, care supravieţuiesc căderii statului lor, înfloreşte o arhitectură siro-hittită.

Tipuri funcţionale şi structuri constructive comune în arhitecturile Asiei Anterioare şi egeene

Totodată, Siria apare ca un pod de legătură între civilizaţiile Asiei Anterioare şi civilizaţiile egeene. Dacă construcţia de tip megaron, prototipul locuinţei epocii homerice, provenită din Anatolia, atestată la Troia şi Beycesultan, nu a coborît către sud, în Siria, decît accidental, în schimb, accesele în formă de galerie, care fac parte din sistemul defensiv al aşezărilor hittite de la Boğazköy, Alişar cît şi a celor miceneene de la Tirynth şi Mykinai, se întîlnesc pe coasta siriană la Ugarit. Un alt tip de construcţie, provenit din Anatolia, bogată în piatră şi lemn, care se regăseşte în Siria, este cel cu fundaţie de piatră

şi ziduri de cărămidă întărite cu un schelet de lemn, sistem mixt utilizat ca măsură de prevedere împotriva acţiunii cutremurelor. În Siria, mai săracă în lemn şi piatră, acest tip de structură era folosit numai pentru clădiri mai importante, pentru palate, în timp ce construcţiile mai modeste erau executate din cărămidă crudă, orthostoţii de piatră ai palatelor fiind sugeraţi de zugrăveala soclurilor. Totuşi, în Siria, s-au păstrat urmele celor mai reprezentative clădiri cunoscute cu soclu de piatră, ziduri cu schelet de lemn şi umplutură de cărămidă. Săpăturile arheologice de pe colina Tell 'Atšāna, scoţînd la iveală un oraş dispărut, Alalah, au pus în evidenţă resturile a două palate.

149

Reşedinţa lui Yarim-Lim din Alalaḫ

Palatul lui Yarim-Lim din Alalaḫ, construit la începutul secolului al XVIII-lea, avea o fundaţie de piatră, un schelet de lemn şi o umplutură de cărămizi crude, coloane cu baze de piatră şi fusuri de lemn care se îngustau în partea lor inferioară. Dacă este greu de precizat în ce măsură palatul din Alalaḫ ar deriva din formule anatoliene, în schimb, caracteristicile sale vor fi reeditate de către palatul minoic din Knossos, realizat cu un secol şi jumătate mai tîrziu. De asemenea, este evidentă influenţa sa asupra decoraţiei pictate a palatelor minoice: frescele din Alalaḫ şi Knossos au motive similare, sînt executate în aceeaşi tehnică, au aceeaşi gamă de culori, cu aceeaşi compoziţie chimică. În timp ce evoluţia picturii cretane a constituit un fenomen de scurtă durată, tradiţiile picturii palatului lui Yarim-Lim sînt continuate chiar la Alalaḫ în secolul al XV-lea, persistînd în localităţile siro-hittite pînă în secolul al VII-lea.

Palatul lui Niqmepa din Alalaḫ

Cel de-al doilea palat, al lui Niqmepa', datînd probabil din secolele XV—XIV, prezintă două etape de construcţie distincte, iar o parte dintre componentele sale sînt rezultate din reluarea dispoziţiei de plan a unor construcţii anterioare. Accesul în palat se făcea prin intermediul unui bit-hilani, cel mai vechi exemplu atestat pînă în prezent al acestui tip de construcţie. Scheletul de lemn al zidurilor, aşezate pe fundaţii de piatră, realizat dintr-o reţea de grinzi longitudinale şi transversale, nelegate pe verticală, care formau compartimente umplute cu cărămidă nearsă, reprezenta, probabil, o supravieţuire a folosirii grinzilor de lemn pentru legarea zidurilor de pămînt bătut.

Palatul de tip bit-hilani de la Tell Taynat

În apropiere de Tell 'Atšāna, la Tell Taynat, au fost descoperite un palat din secolele IX—VIII, de tip bit-hilani, şi un templu de tip megaron, executate din cărămidă şi lemn după un sistem similar cu cel întîlnit la Alalaḫ.

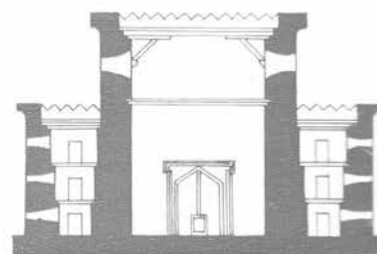
În interiorul templului s-au găsit resturile tronului de piatră al unei statui colosale. Fragmentul reprezintă în relief capitelul unei coloane angajate, foarte apropiat ca formă de structura acelor baze care erau rezultate din suprapunerea unor blocuri în formă de pernă. Această descoperire pune problema existenţei în arhitectura hittită a unor coloane de piatră care însă nu s-au păstrat.

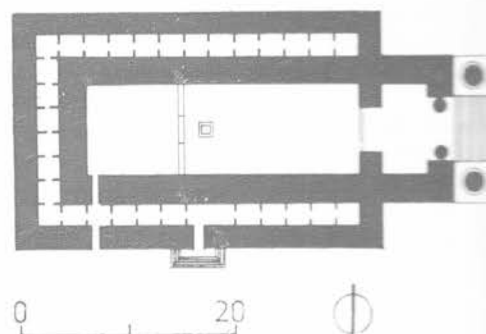
Oraşul fortificat Sam'al

În arhitectura siro-hittită, apar aşezări de plan ordonat, realizate, cel puţin în ceea ce priveşte zidurile de incintă, după plan prestabilit. Oraşul Sam'al, actualmente Zinçirli, din Siria de nord, situat pe cursul rîului Kara-Su, constituie un exemplu caracteristic de oraş fortificat. Baza colinei, ocupată de construcţiile oraşului, era înconjurată de o centură cu traseu aproape perfect circular, datînd din secolele XII—VIII, alcătuită din două rînduri de ziduri, întărite fiecare cu cîte 103 turnuri decroşate. În vîrful colinei se afla citadela, o incintă întărită de formă poligonală alungită, subordonată reliefului, divizată în compartimente prin alte ziduri fortificate. Ea cuprindea două palate executate din piatră cu legături de lemn, procedeu condiţionat de seismicitatea ridicată a zonei. Din componenţa palatelor făceau parte cinci construcţii de tip bit-hilani, datînd din secolele X—VIII, legate prin curţi şi portice. Baza păstrată a coloanei unuia din portice era decorată cu o pereche de sfincşi înaripaţi, cu cap şi bust de femeie.

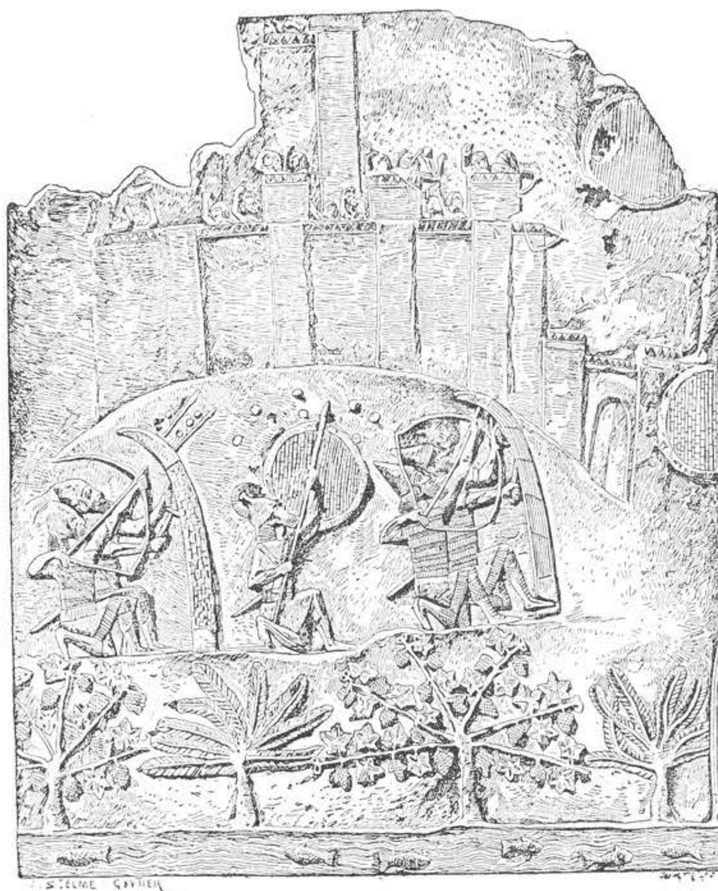
Palatul de la Sakçagőzű

La Sakçagözü, la nord de Sam'al, s-au descoperit resturile unui palat, atribuit secolului al VIII-lea, cu incintă de piatră de forma unui patrulater neregulat. Principala

15

150

149. **NINIVE, Mesopotamia, regatul ne assirian.** Relieful sculptat in piatră din pala lui Sennacherib (secolul al VIII-lea), care in ţişează un oraş fenician contemporan, confir existenţa unor clădiri cu mai multe catu

150. **NINIVE, Mesopotamia, regatul ne assirian.** Puternicele fortificaţii ale oraşe feniciene sînt puse în evidenţă de un rel găsit în ruinele palatului lui Sennacherib, care este redat asediul unui oraş de către trup regelui assirian.

151. **IERUSALIM, Palestina, perioa fierului, regatul iudeo-israelian.** Templ lui Solomon (secolul al IX-lea), edificat fenicieni, avînd precedent in arhitectura te plelor canaaneene de la Hazor şi 'Amrit, prezin o compoziţie axială, caracteristică edificiilor cult ale vechiului Summer şi ale Egiptul

construcţie din interiorul incintei aparţinea tipului bit-hilani, planul ei fiind dedus după asiza inferioară a zidurilor şi orthostaţii de piatră care s-au păstrat. Unica coloană a porticului, probabil din lemn, avea baza de forma unei perne, care se rezema pe trupurile a doi sfincşi cu capete de femeie. Antele porticului erau decorate cu figurile unor lei cu partea anterioară complet degajată, iar orthostaţii, cu imagini de procesiuni festive.

152

Arhitectura mitanno-hittită

Arhitectura de caracter mitanno-hittit este rezultatul dominaţiei politice alternative a celor două state, schimburilor şi influenţelor culturale şi artistice.

Oraşul fortificat Karkemiš

Ruinele oraşului hittit Karkemiš, aşezat într-o poziţie strategică favorabilă, pe malul drept al Eufratului, pe traseul drumului care lega Asia Mică cu Mesopotamia, atestă existenţa a trei incinte (două dintre ele anterioare regatului neohittit): cea mai mică, citadela regelui Sargon (secolul al XX-lea), adaptată reliefului terenului; cea de a doua, mult mai extinsă, înconjurată cu ziduri de piatră şi, în parte, cu valuri de pămînt, distrusă de « popoarele mării »; cea de a treia, cea mai amplă, corespunzînd perioadei de după invazie, cu ziduri de cărămidă nearsă ridicate pe fundaţii de piatră spartă, îmbrăcate, pe ambele părţi, cu blocuri de piatră. Parţial, lespezile de calcar, care alternau cu lespezile de bazalt negru ale soclului, erau decorate cu reliefuri.

Citadela de pe colina Tell Halāf

Pe colina Tell Halāf, situată lîngă un afluent al Eufratului, a fost descoperit un oraş aparţinînd statului mitannic. Oraşul pare să fi existat deja în al III-lea mileniu, dar perioada sa de maximă înflorire a corespuns secolului al XV-lea. În urma invaziei « popoarelor mării », aici se constituie un mic stat ai cărui suverani, Hadianu şi fiul său Kapara (secolul al XI-lea), reconstruiesc oraşul folosind edificii preexistente. Oraşul a fost distrus în jurul anului 1100 de către assirieni. Deosebit de tipul oraşelor de plan circular sau oval, cum erau Ḫattuša, Sam'al şi Sakçagözii, oraşul descoperit la Tell Halāf avea o incintă în formă de paralelogram (1 000 × 600 m). Partea cea mai înaltă a reliefului era ocupată de o citadelă înconjurată de ziduri de cărămidă crudă.

Templul de tip bit-hilani al regelui Kapara

În interiorul incintei, către vest, se afla clădirea unui templu de tip bit-hilani. Fundaţiile de piatră, utilizate ca bază pentru ziduri de cărămidă nearsă, au contribuit la perpetuarea planurilor unor clădiri. Reconstruind templul, meşterii lui Kapara au reutilizat numeroşi orthostaţi de bazalt negru şi calcar care au aparţinut clădirii anterioare. Soclul templului era protejat de lespezi înalte de 1 m, decorate cu reliefuri figurative, iar colţurile erau

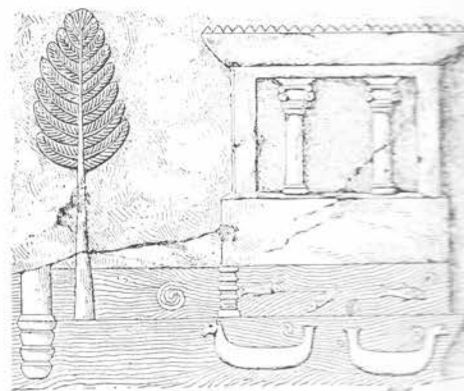
152. GEBEYL (BYBLOS), Liban, perioada bronzului, civilizaţia canaaneană. Templul din Byblos, datat arheologic în mileniul al III-lea, este înfăţişat pe o monedă imperială romană din secolul al III-lea e.n. ca un templu « in antis », precedat de o incintă cu un betil (piatră sacră) în centru.

153. 'AMRÎT, Liban, perioada fierului, civilizaţia feniciană. Templul de la 'Amrit (secolele VIII—VII sau V), de plan dreptunghiular cu ante, reprezintă un tip de edificiu sacru, de mici dimensiuni, care capătă o mare răspîndire în întreaga lume feniciană, în metropolă şi colonii.

154. DŪR-ŠARRUKÎN (KHORSABAD), Mesopotamia, regatul neoassirian. Unul din reliefurile descoperite în palatul regelui Sargon (711—707) reprezintă un templu fenician cu un portic « in antis » prevăzut cu două capitele protoionice.

marcate prin blocuri mai înalte, reprezentînd taurul-leu înaripat, înzestrat cu o faţă umană.

Porticul, caracteristic clădirilor de tip bit-hilani, era flancat de statuile unor sfincşi cu trup de leu şi cap de femeie, dispuşi în continuarea orthostaţilor soclului, iar grinda sa principală era susţinută de trei suporturi verticale de piatră tratate în chip de pseudo-telamoni, reprezentînd zeităţi ale cultelor subarit şi hittit, ridicaţi pe spinările a doi lei şi a unui taur. Este forma cea mai evoluată de portic întîlnit în Asia Anterioară, în cadrul construcţiilor de tip bit-hilani, pînă la data construcţiei sale. Bit-hilani hittit va fi preluat de assirieni, sursa de inspiraţie fiind precizată într-o inscripţie a regelui assirian Sargon al II-lea, privind construcţia palatului din Khorsabad: « Porticul, decorat asemenea palatului hittiţilor, pe care ei îl denumesc în limba lor amorită bit-hilani, l-am construit în faţa porţilor (palatului) ».

În colţul de nord-vest al incintei se găsea clădirea palatului, organizat în jurul a două curţi. În exteriorul zidului său de incintă, o vastă terasă de cărămidă crudă, pavată cu ceramică arsă, oferea o vedere de ansamblu asupra oraşului.

Cucerirea assiriană, care pune capăt existenţei statului siro-hittit, a făcut ca însăşi amintirea existenţei hittiţilor să fie pierdută pentru multe secole. Cercetările de la începutul secolului nostru şi de după cel de al doilea război mondial au scos în evidenţă însă suficiente date care ilustrează istoria acestui popor şi rolul arhitecturii hittite, siro şi mittano-hittite în contextul civilizaţiilor asianite, dînd implicit răspuns numeroaselor probleme legate de originea şi filiaţia formelor de arhitectură din zona orientală a mării Mediterane.

ARHITECTURA PALESTINEI ŞI FENICIEI

Fenicia şi Palestina reprezintă o fîşie îngustă de-a lungul ţărmului estic al Mediteranei, străbătută de lanţuri de munţi paraleli cu litoralul. Constituind zona în care au apărut primele aşezări stabile cunoscute şi primele aşezări cu caracter protourban, popoarele care au locuit-o în epocile bronzului şi fierului au fost beneficiare ale unei dezvoltări culturale străvechi.

Bogată în calcare moi, cît şi în roci cristaline, dar mai ales în lemn — pini, chiparoşi şi, îndeosebi, cedri — ea a constituit ţinta a numeroase expediţii din Egipt sau Mesopotamia avînd drept scop procurarea materialului pentru construcţii.

Datorită poziţiei lor geografice, Fenicia şi Palestina au jucat rolul unei verigi de legătură între civilizaţiile Orientului antic. Recepţionînd diferite influenţe, popoarele din zona siro-palestiniană au creat o civilizaţie cu caracter eclectic, fără a fi lipsită de sinteze originale.

Arhitectura zonei siro-palestiniene în perioada bronzului

La granița dintre mileniile al IV-lea și al III-lea, în zona siro-palestiniană s-au așezat triburi semite, canaaneenii, pe a căror urmași grecii i-au numit fenicieni. În faza timpurie a bronzului (3200—2000), cultura lor, în evoluția sa, asimilează influențe din Egipt și Mesopotamia, în faza mijlocie (2000—1550), crește ascendentul egiptean, ca urmare a dominației politice a faraonilor, pînă în momentul invaziei hyksoșilor, pentru ca, în faza tîrzie (1550—1200), să prevaleze influența egeeană.

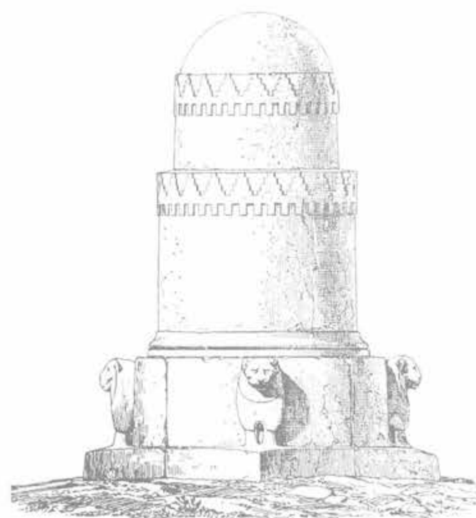
Revitalizarea vechilor orașe palestiniene

Populațiilor canaaneene li se datorează revitalizarea străvechilor orașe Ugarit (Rās-Šamra), Yericho, Megiddo, precum și constituirea de noi așezări urbane. În general, orașele erau puternic fortificate, utilizînd relieful unor înălțimi pentru a le face ușor de apărat. Executarea fundațiilor din piatră brută, iar a elevației din cărămidă conferă zidurilor de apărare un profil frînt, specific. Ocuparea teritoriului prin construcții era foarte densă, străzile erau înguste, piețele lipseau, iar contactele obștești aveau loc în fața porților orașului.

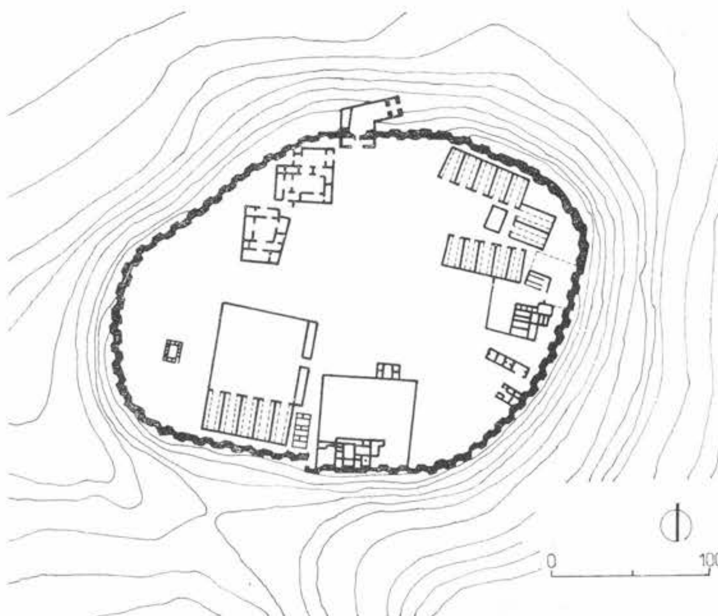
Orașul canaanean Ugarit

Orașul Ugarit (Rās-Šamra), situat în fața insulei Cipru, cunoaște o mare înflorire în secolele XXI—XVI, perioadă în care se știe că au fost edificate templele lui Ba'al și Dagan. Suferind, la mijlocul secolului al XIV-lea, un mare incendiu provocat de un cutremur, poate, același care a distrus așezarea minoică Knossos, orașul își revine în secolele XIV—XII, fiind distrus, în urma invaziei « popoarelor mării », în jurul anului 1180.

Palatul regal, înrudit, prin organizarea cartierelor cu funcții reprezentative, rezidențiale, de cult, de depozitare

155

156

155. 'AMRÎT, Liban, perioada fierului, civilizație feniciană. Megazil, tip de monument funerar, răspîndit în secolul al VI-lea.

156. MEGIDDO, Palestina, perioada fierului, regatul iudeo-israelian. Constituit ca așezare canaaneană în perioada bronzului, orașul Megiddo este reconstruit în vremea regelui Solomon (973—933) și a urmașilor săi, luînd naștere o citadelă în cuprinsul căreia se afla palatul și numeroase grajduri de cai.

157. CIPRU, perioada fierului, civilizația feniciană. Motivul capitelului protoionic sau protoeolic, reperat în arhitectura Feniciei și Palestinei, se răspîndește în coloniile feniciene. Decorația unei stele funerare (secolul al VI-lea), găsită în insula Cipru, conține, pe lîngă volutele caracteristice, motive ornamentale egiptene și grecești.

în jurul unor curţi, cu palatele din Mari şi Allalah, este atestat în ambele etape de înflorire a oraşului.

Refacerea incintei la Yericho

Yericho (Tell el-Sultan), înzestrat cu o incintă de ziduri şi un turn fortificat încă în perioada neolitică, cunoaşte, în cursul existenţei sale, şaptesprezece refaceri de ziduri. În al doilea mileniu, se constituie la Yericho un nou tip de fortificaţii: restul vechilor ziduri este transformat într-un val de 20 m lăţime, utilizat ca bază pentru soclul de piatră al unui nou zid, structură care corespundea necesităţilor de apărare dictate de apariţia carului de luptă.

Oraşul Megiddo

La Megiddo, la începutul mileniului al doilea, apare un dispozitiv de acces fortificat, înrudit cu soluţia întîlnită în cetăţile miceneene, constînd dintr-un plan înclinat, protejat de ziduri, paralele cu incinta, care conduce la poarta de intrare dispusă în unghi drept. Cele mai vechi straturi din perioada bronzului confirmă prezenţa unui templu, cel mai timpuriu dintre sanctuarele palestiniene cunoscute, şi a unui « loc înalt » canaanean destinat cultului. În perioada tîrzie a bronzului, oraşul beneficia de un complicat sistem de alimentare cu apă, accesul la izvoarele situate în afara incintei făcîndu-se prin puţuri şi galerii subterane.

Oraşul Gebeyl (Biblos)

Aşezare rurală, atestată în perioada neolitică, Gebeyl sau Byblos se constituie ca oraş la începutul mileniului al III-lea, cînd se construiesc un zid împrejmuitor şi două temple închinate zeiţei oraşului, Ba'Alat Gubayl, ale căror vestigii s-au descoperit în al cincilea strat de viaţă al aşezării (c. 2850—2700). Perioadei de înflorire a oraşului Byblos, dintre anii 2700 şi 2150, îi urmează distrugerile provocate de amoriţi şi dominaţia acestora (2150—1725), cînd se reconstruieşte templul lui Ba'Alat şi se edifică templul dedicat lui Resef, înzestrat cu obeliscuri. Oraşul îşi continuă existenţa sub hyksoşi (1725—1580) şi egipteni (1580—1200).

Templele din oraşele Tyr şi Hazor

Contemporan cu templele din Byblos este templul lui Melquart din oraşul Tyr (cunoscut dintr-un relief provenit din palatul regelui assirian Sennacherib), clădire cu două niveluri, precedată de un portic cu două coloane dispuse liber, cu capitele în formă de crin.

În faza tîrzie a bronzului, la Hazor, este cunoscut un templu (sec. al XIII-lea) compus dintr-un vestibul, o sală şi o « sfîntă a sfintelor », care precede ca tip templul lui Solomon din Ierusalim. Altarele sculptate cu reprezentări de zei, şi orthostaţii decoraţi cu figuri de lei denotă o influenţă hittită.

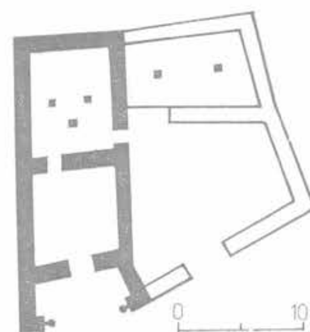

Arhitectura Feniciei şi a statelor ebraice în perioada fierului

Fenicienii, ca popor, par a fi rezultatul unei evoluţii istorice locale, desfăşurate în aria siro-palestiniană, tulburată în cursul mileniului al II-lea de migraţiile triburilor

de filisteni, evrei şi aramei cît şi de dominaţiile hyksoşilor şi egiptenilor. Constituiţi, din această cauză, în oraşe-state cu caracter sclavagist abia în jurul anului 1200, despărţiţi de continent prin munţi înalţi, fenicienii, iscusiţi corăbieri şi negustori, nu au avut altă direcţie de expansiune decît marea, substituindu-se altor popoare care controlaseră anterior navigaţia pe Mediterana.

158

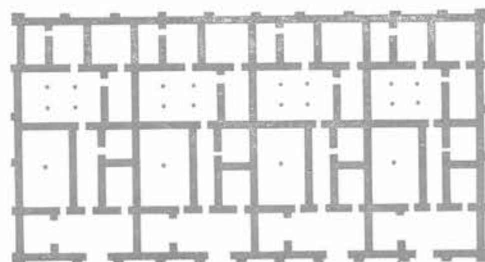

Sursele documentare privind oraşele feniciene

Oraşele feniciene ale perioadei fierului sînt cunoscute ca imagini din reliefuri assiriene (sec. al VII-lea). Puternic fortificate, construite în general pe promontorii sau pe insule din apropierea coastei, ceea ce le asigura o apărare uşoară în caz de asediu, oraşele erau înzestrate cu cîte două porturi, de nord şi de sud, folosite în funcţie de anotimp. Cele mai importante oraşe ale perioadei fierului au fost Byblos (Gebeyl), Tyros (Sur) şi Sidon (Sayda).

Ocupînd o suprafaţă relativ mică, oraşele erau dens construite, avînd clădiri dezvoltate pe mai multe etaje. Strabon observa că în oraşele feniciene casele erau mai înalte decît la Roma.

159

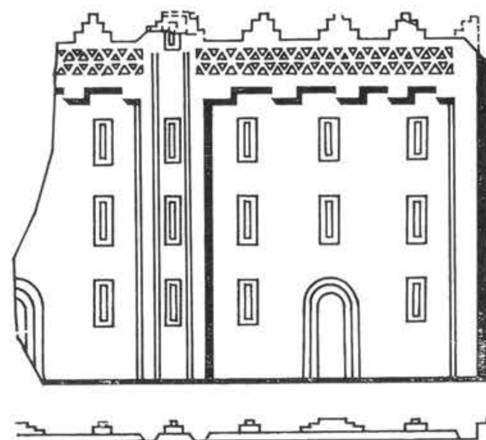
Inovaţii în domeniul procedeelor constructive

Recurgînd la utilizarea fundaţiilor de piatră brută legată cu mortar, cum procedau hittiţii, cît şi la blocuri imense de piatră făţuită fără mortar legate prin scoabe de fier, cum procedau egiptenii, arhitecţii fenicieni au inventat un principiu apropiat betonului, utilizînd în locul argilei compactizate între cofraje de lemn, folosită în celelalte regiuni ale Asiei Anterioare, un amestec de var şi nisip.

Templul din Ierusalim

Edificiile de cult feniciene au ajuns pînă în zilele noastre sub forma unor urme greu de descifrat. Nu s-a păstrat nici templul de la Ierusalim, clădit de meşteri fenicieni după modelul templului lui Melquart din Tyr, cu materiale trimise de Hiram, regele Tyr-ului, în schimbul grîului şi uleiului de măsline ce-l primea de la Solomon, probabil. Informaţiile conţinute în biblie, coroborate cu datele arheologice oferite de templul din Hazor (sec. al XIII-lea) şi cel din Tell Tanait (sec. al IX-lea), permit să se deducă aspectul templului din Ierusalim: un vestibul pătrat, o navă alungită şi « sfînta sfintelor » prinse într-un volum care se evidenţia în spaţiu, înconjurat fiind pe trei laturi de încăperi anexe, depozitele, de înălţime mai redusă.

160

Templul din 'Amrit

Vestigiile templului din 'Amrit, datat de unii autori în secolele VIII—VII, de alţii în secolul al V-lea, ilustrează un alt tip de sanctuar, alcătuit dintr-o amplă curte cu trei laturi ocupate de portice, cuprinzînd un bazin sacru de 38×48 m, în al cărui centru, pe un postament cu latura de 5 m, se ridica o capelă executată în piatră. Asemenea mici sanctuare sînt reproduse de modele votive de ceramică, pe monezi sau stele funerare din Fenicia, Cipru sau coloniile punice din Occidentul Mediteranei, demonstrîndu-se răspîndirea lor.

Arhitectura funerară

Cele mai vechi tipuri de morminte feniciene cunoscute sînt gropniţele regale din Byblos, din al 2-lea mileniu: morminte subterane, săpate în rocă, cu puţ, galerie şi cameră funerară. Aceluiaşi tip îi aparţine mormîntul regelui Ahiram, înzestrat cu un sarcofag, decorat cu flori de lotus,

databil în secolele XIII—XII, care poartă o inscripție din jurul anului 1000. În inventarul mormîntului, un fildeș cu decorație miceneană coexistă cu vase de alabastru din vremea lui Ramesses al II-lea, ceea ce arată elocvent sursele de inspirație ale artei feniciene. Începînd cu secolul al VI-lea, se recurge la monumente funerare de piatră, compuse din diferite volume geometrice suprapuse — cilindri, calote sferice, trunchiuri de con și piramidă — denumite *megazil*, descoperite la 'Amrit, camerele funerare fiind dispusd nemijlocit dedesubtul acestora.

Pătrunși în Palestina la mijlocul mileniului al II-lea, în cursul primei faze a perioadei fierului (1200—930), israeliții înfrîng pe filisteni și ajung să-i domine pe băștinașii canaaneeni. Constituindu-se statul israelit cu caracter sclavagist, regele Solomon, fiul regelui David, întreprinde o vastă operă constructivă menită să întărească prestigiul monarhiei, care vizează refacerea vechilor orașe siro-palestiniene.

Orașul Samaria

Samaria, unicul oraș de amploare întemeiat de către israeliți, prezintă o structură nouă pentru așezările din Palestina. Amplasat pe o colină, cartierul regal, înscris într-un contur rectangular, ocupa partea cea mai înaltă a acesteia. Este probabil că Ierusalimul perioadei lui Solomon avea o configurație similară. Palatul regal furnizează exemple de capitele de caracter protoionic, datorate unei perioade mai recente.

Citadela regelui Solomon din Megiddo

Megiddo, așezare constituită în perioada eneolitică, avînd în perioada bronzului un statut de oraș-stat al canaaneenilor, devine cel mai important centru al perioadei fierului. Din inițiativa lui Solomon, el este înzestrat cu o citadelă puternic fortificată cu ziduri de incintă adaptate formei terenului, înăuntrul căreia se găseau cîteva clădiri, organizate cu ajutorul unor curți, printre care palatul regal și numeroase grajduri de cai cu remize pentru care de luptă.

Orașul Hazor, dezvoltat în perioada bronzului, a fost fortificat de către Solomon, păstrîndu-se din întinderea vechii așezări canaaneene numai « orașul de sus », și apoi de către Achab.

Palatul regelui Solomon din Ierusalim

După cum rezultă din textele biblice, palatul din Ierusalim, dispărut, al lui Solomon, avea dispuse diversele sale funcțiuni în jurul a două curți. În prima curte se afla templul descris, adosat cu una din laturile sale incintei, precum și o sală numită casa « dumbravei libaneze », avînd caracterul unei săli hipostile egiptene, dispuse în sens transversal, ca în ansamblurile arhitecturii mesopotamiene sau hittite. A doua curte deservea apartamentele regale. Reunirea palatului cu templul relua soluția întîlnită în Egipt în perioada Ramessizilor sau în vechea arhitectură sumero-akkadiană.

Fortificațiile urbane. Turnuri de tip migdol

Fortificații datorate israeliților au mai fost edificate la Gezer (Tell Gezer) după modelul celor de la Hazor și Megiddo și la Ramat-Rahel unde, în clădirile de reședință, (sec. al VIII-lea) fuseseră utilizate capitele protoeolice. Incintele recurg la turnuri și porți puternic întărite, de tip *migdol*, un fel de ultimă redută, utilizată și în cazul

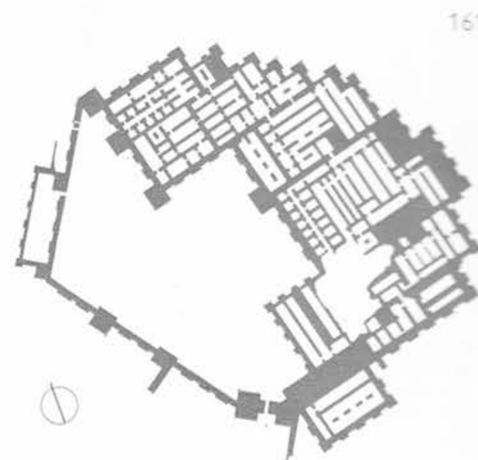
Arhitectura statului Urartu (secolele IX–VI), preluînd tradițiile arhitecturii hittite din Anatolia, îndeosebi dispozițiile de plan ale citadelelor și palatelor și sistemele de construcție, rămîne receptivă față de activitatea constructivă contemporană din Assiria, pentru a transmite, la rîndul său, arhitecturii Iranului ahemenid predilecția sa pentru utilizarea punctului de sprijin liber, străină arhitecturii Asiei Anterioare.

158, 159. TEICHEBAINI, statul Urartu, secolele VII–VI. Printre locuințele care compuneau masivele construite ale orașului este atestată existența construcției de tip megaron (fig. 158) cît și a unor clădiri de locuit rezultate din asocierea de secțiuni tip (fig. 159).

160. TOPRAK-KALA, statul Urartu, secolele IX–VI. Reprezentarea unor fațade pe un relief de bronz confirmă existența unor construcții cu mai multe caturi.

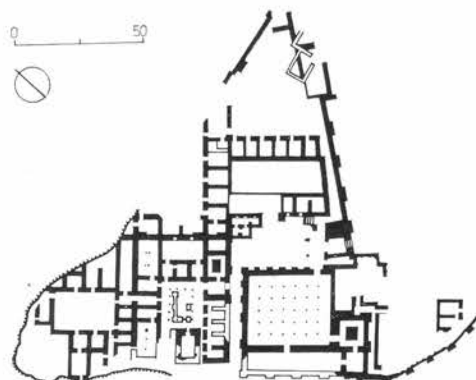
161. TEICHEBAINI, Statul Urartu, secolele VII–VI. Citadela din Teichebaini, cuprinzînd un amplu palat, ale cărui partere erau destinate depozitelor, amintește, prin modul de ocupare a teritoriului, întăriturile puternice și forma încăperilor citadelei din orașul hittit Hattusa.

161

incintei ansamblului fortificat de la Medīnet-Habū, din vremea Ramessizilor.

Divizată în două regate în cursul celei de-a doua faze a perioadei fierului (930—586), Israelul şi Iudeea, Palestina este cucerită de assirieni şi babilonieni pentru a fi dominată apoi de persani (536—332) şi de satrapii elenistici (332—63). La finele acestei perioade, Palestina devine parte componentă a imperiului roman.

162

ARHITECTURA STATULUI URARTU

După căderea statului hittit, în răsăritul peninsulei anatoliene, în regiunea dintre lacurile Van şi Sevan, cuprinzînd şi sudul Caucazului, se constituie statul Urartu, a cărui existenţă se întinde pe durata secolelor IX—VI, pînă către anii 590—585, cînd s-a destrămat sub presiunea mezilor.

Mediul geografic a oferit arhitecturii materiale variate de construcţie: lutul utilizat sub formă de cărămidă crudă sau uscată la soare, piatra folosită sub formă brută sau făţuită şi lemnul. Constructorii amestecau adesea materiale diferite cum ar fi tuful sau bazaltul, procedeu preluat mai tîrziu, odată cu măiestria deosebită de a făţui piatra, de către arhitectura armeană feudală.

Oraşele fortificate ale urarţilor

Oraşele urarţilor, centre militare, administrative şi de comerţ, aveau toate caracterul unor aşezări fortificate, amintind aşezările hittite. Poziţia cea mai favorabilă din punct de vedere defensiv era ocupată de o citadelă, sediul puterii politice şi administrative, întărită, de obicei, cu mai multe rînduri de ziduri. Oraşele erau în întregime înconjurate de ziduri, iar aria lor era împărţită în mai

163

162. EREBUNI, Anatolia, statul Urartu, Citadela Arin-Berd (782) reuneşte funcţia de locuire, gospodărească şi de cult, reluînd programul de palat-sanctuar de veche tradiţie în Asia Anterioară. Organizarea funcţiilor în jurul unor curţi şi compoziţia sa asimetrică aminteşte palatele assiriene, în timp ce utilizarea largă a punctului de sprijin liber pare să situeze arhitectura urarţilor în ascendenţa arhitecturii Iranului ahemenid.

163. DŪR ŠARRUKĪN, Mesopotamia de nord, regatul neoassirian (885—605). Relief assirian sculptat în piatră din secolul al IX-lea, avînd ca temă cucerirea oraşului urart Musasir, înfăţişează un templu cu colonadă şi fronton.

multe compartimente prin ziduri interioare. Rețeaua de străzi, adesea rectangulară, demonstrează că așezările se dezvoltau după un plan prestabilit, diferitelor pături sociale fiindu-le rezervate zone speciale.

Tușpa, capitala urarților

Capitala statului, Tușpa, se întindea pe malul lacului Van. Puțin studiat din punct de vedere arheologic, orașul este cunoscut după descrieri din perioada feudală timpurie, din care se poate deduce caracterul său de așezare puternic fortificată și nivelul ridicat al tehnicii edilitare.

Teichebaini, oraș cu plan prestabilit

Mai bine cunoscut este orașul Teichebaini, situat în șesul de la poalele muntelui Ararat, important centru economic din secolul al VII-lea, a cărei existență nu a depășit un veac, fiind distrus în secolul al VI-lea de către sciți. Cu tot relieful accidentat al terenului, zona cea mai înaltă fiind ocupată de citadelă, sediul locțiitorului regelui, dominanta așezării, traseul străzilor principale ale orașului se definea prin paralelism și perpendicularitate. Caracterul prestabilit al construcției orășenești este evidențiat de patru locuințe tip, legate între ele, fiecare cu cîte 11 încăperi, din care se disting cîte două spații mai ample, cu tavanul sprijinit de stîlpi. Documente iconografice păstrate atestă edificarea de locuințe pe mai multe niveluri. Printre locuințele cercetate, s-a stabilit prezența unui megaron, alcătuit din două încăperi, precedate de un portic între ante.

Complexele de clădiri reprezentative din interiorul citadelelor, amintind palatele assiriene sau hittite, aveau fie un caracter predominant administrativ, fie gospodăresc.

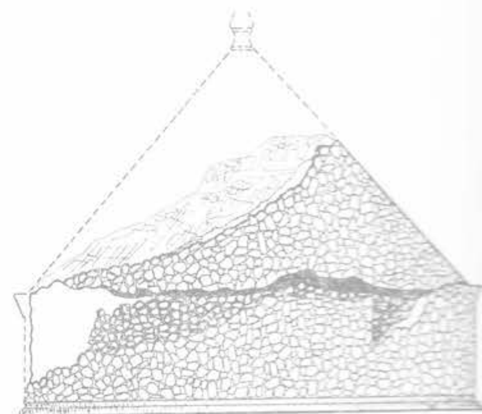
Citadela din Teichebaini

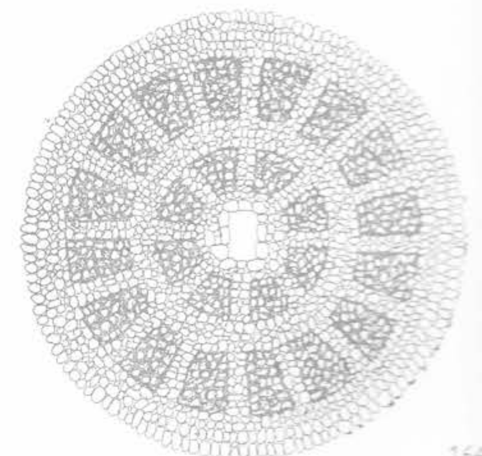
Citadela din Teichebaini cuprinde o vastă clădire, al cărei contur complicat rezulta din configurația terenului, avînd însă o dispoziție strictă a încăperilor pe două direcții perpendiculare. Parterul era ocupat de depozite, constituind fie încăperi lungi și înguste, fapt datorat dificultăților de acoperire, fie încăperi divizate, din aceleași motive, prin stîlpi mediani masivi. Etajul era destinat încăperilor de locuit, teraselor prevăzute pentru odihnă și templelor.

Citadela Arin-Berd

Citadela Arin-Berd din orașul Erebuni, fundat în anul 782 de către regele Arghiști, ocupa un teren de formă neregulată, exprimîndu-se către exterior prin ziduri puternice, susținute de contraforți. În partea de nord-vest a citadelei se afla palatul, ale cărui încăperi erau organizate în jurul unei curți tratate sub formă de peristil cu stîlpi de lemn. Din aceeași curte se accedea la templul zeului Suzi, alcătuit dintr-o singură încăpere dreptunghiulară. În partea de sud-vest a complexului, se afla templul zeului Haldi, cu încăperea sa principală dezvoltată transversal și precedată de un portic sau de o sală cu caracter hipostil, poate, un prototip al apadanalelor persane. Legat de cella templului se afla un turn, componentă tradițională a sanctuarelor închinate zeității supreme. În partea de nord-vest a palatului, o curte gospodărească dădea acces la depozite.

Celor două tipuri de temple semnalate la Arin-Berd, cu cella dezvoltată longitudinal sau transversal, ambele avînd precedent în arhitectura Asiei Anterioare, se adaugă

164. SMYRNA (ISMIR), Anatolia, Phry-gia. Mormîntul lui Tantalus (secolul al VIII-lea) alcătuit dintr-o cameră mortuară acoperită cu o boltă falsă, prinsă într-un tumulus cu structu-litică, pare să fie derivat din tradiția monumen-telor funerare miceneene.

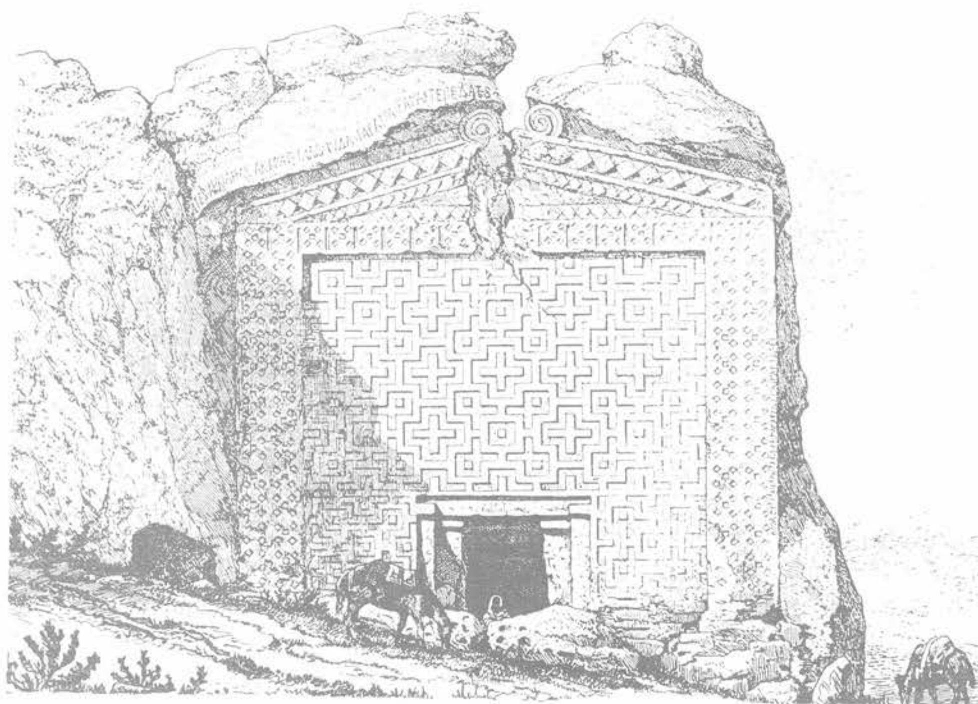
un tip de templu de plan pătrat, descoperit la Altyn-Tepe. Într-un relief assirian din Dūr-Šarrukīn (sec. al IX-lea) ca e înfăţişează, probabil, cucerirea oraşului urart Musasir, apare un templu ridicat pe un podium, precedat de o colonadă de stîlpi masivi, încununată de un fronton. Se poate presupune că asemenea temple se apropiau de formula de tip megaron.

Monumentele rupestre, destinate cultului erau decorate cu reliefuri şi picturi, acestea din urmă avînd multe trăsături comune cu reprezentările artei assiriene.

Arhitectura ţărilor din Asia Mică – Phrygia, Lykia, Lydia, Karia, Paphlagonia – născute pe ruinele statului hittit, în secolele VIII–VI, reprezintă o fază de întîlnire a tradiţiilor asianite cu cele egeene (preelenice şi greceşti). Cele mai reprezentative vestigii ale sale, monumente funerare rupestre cu faţade sculptate în stîncă, reproducînd în piatră structuri de lemn, sînt o mărturie a procesului care a stat la baza constituirii ordinului grecesc.

ARHITECTURA PHRYGIEI, LYKIEI, LYDIEI, KARIEI ŞI PAPHLAGONIEI

Încă înainte de căderea statului hittit, în jurul anului 1200, sub presiunea « popoarelor mării », o penetraţie aheeană a atras în orbita civilizaţiei egeene litoralul microasiatic. Pătrunderea frigienilor, cărora li se atribuie o provenienţă tracică, şi căderea statului hittit au făcut ca întreaga dezvoltare a arhitecturii din Asia Mică, legată anterior de Mesopotamia, să se orienteze către Mediterană. În cursul mileniului I, pe locul regatului hittit, au apărut cîteva state, Phrygia, Lydia, Karia, Lykia, Paphlagonia, cărora le corespund fenomene culturale distincte, dar înrudite.

165

166

Deşi din punct de vedere arheologic resturile culturii frigiene se găsesc imediat deasupra stratului de cenuşă care atestă sfîrşitul regatului hittit, iar documentele assiriene confirmă prezenţa frigienilor la hotarele Assiriei în secolul al XI-lea, cele mai vechi vestigii frigiene aparţin secolului al VIII-lea.

Arhitectura Phrygiei

Pînă în prezent, cunoştinţele privind arhitectura din secolele VIII—VII, rezultate din săpăturile din aşezările din centrul Asiei Mici — Alişar, Boğazköy, Gordion — miezul regatului hittit, sînt sărace. La Gordion, centrul unui stat frigian federal, este cunoscută poarta monumentală a cetăţii şi un mormînt princiar tumular.

« Oraşul lui Midas »

În schimb, asupra aşezărilor frigiene se poate judeca după resturile « oraşului lui Midas », mai recent, situat în zona muntoasă din centrul peninsulei, la o înălţime de 1 300 m deasupra nivelului mării. Oraşul, dezvoltat spontan între trei coline, cea mai înaltă ocupată de palatul regal şi tabăra gărzii, celelalte două, de palatele unor demnitari, se desfăşura pe un platou de formă neregulată, delimitat de stînci, care constituiau o apărare naturală. Zidurile de apărare crenelate, întărite cu turnuri de formă rectangulară sau rotunjită la un capăt, erau executate din blocuri mari de piatră atingînd dimensiuni maxime de 1,5—2 m. De-a lungul unui perete stîncos erau săpate numeroase monu-

165. ORAŞUL LUI MIDAS, Anatoli Phrygia. Mormîntul regelui Midas (sec. VIII-lea). Locul de mormint este marc printr-un panou decorativ, sculptat în stînc în care ideea sugerării faţadei unei case, p văzută cu o uşă falsă, este copleşită de preoc pări pentru ornamentaţie.

166. BUYUK ASLANTAŞ (AYAZINN Anatolia, Phrygia. Cripta rupestră (sec. VIII-lea) străjuită de reliefurile a doi lei giga tici sculptaţi în stîncă, dispuşi de o parte şi alta a unei coloane angajate încununate cu echină dorică, aminteşte motivul sculptural « Porţii leilor » din Micene.

mente printre care şi aşa-numitul « mormînt al regelui Midas ».

Cercetările efectuate în cadrul altor aşezări arată că locuinţele de diverse categorii aveau un parter executat din pămînt bătut şi un etaj de lemn. Faţadele erau placate cu ceramică împodobită cu ornamente figurative.

Templele executate din cărămidă şi decorate cu ceramică, atestate de unele documente, nu s-au păstrat. În schimb, au ajuns pînă în zilele noastre terase săpate în stîncă, înzestrate cu cîte un altar pentru sacrificii, accesibile prin gradene.

Mormîntul princiar de la Gordion

Cele mai vechi tipuri de monumente funerare, destinate căpeteniilor, cum este, de pildă, mormîntul princiar descoperit la Gordion, erau nişte tumuli care ascundeau un mormînt executat din bîrne de lemn, avînd ca precursoare mormintele regale de la Alaca Höyük din al III-lea mileniu. Dacă mormintele tumulare erau lipsite la început de o criptă de piatră şi dromos, aceste componente intervin în mormintele mai recente, marcînd o înrudire cu monumentele funerare miceneene.

Mormîntul lui Tantalus

Mormîntul lui Tantalus, aflat în apropiere de muntele Sipil, era constituit dintr-o cameră mortuară de 2,57×3,55 m, acoperită cu o boltă falsă, protejată de un tumulus cu structură alcătuită din două inele de piatră, legate prin ziduri radiale. Această structură se exprima printr-un cilindru încununat de un con.

Monumentele funerare rupestre

În secolul al VI-lea, mormintele tumulare ies din uz fiind înlocuite cu morminte rupestre. În această perioadă, deplasarea spre apus a centrului statului frigian, în « Oraşul lui Midas », face ca monumentele rupestre frigiene să lipsească tocmai în zona unde anterior existau cele hittite; în schimb, îi pune pe frigieni în contact cu grecii, carienii şi licienii. Deşi monumentele rupestre ale Lykiei şi Phrygiei sînt contemporane este de presupus că elementele fundamentale ale celor din urmă, derivate ca formă din arhitectura lemnului, dar născute în vecinătatea stepelor, au fost influenţate de cele dintîi care transpun mai consecvent în piatră structuri de lemn şi au apărut în zone bogat împădurite.

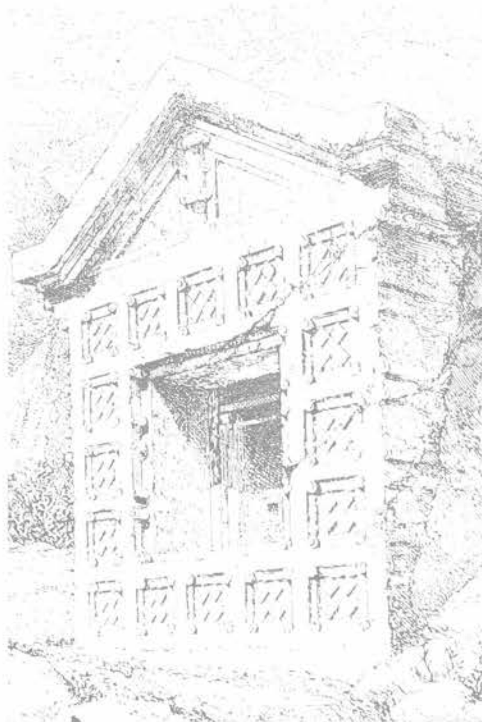
Monumentele rupestre frigiene au aspectul unor faţade tăiate în stîncă cu acoperiş plat sau în două pante. Cele mai recente recurg la ordinul grec. Ele sînt utilizate fie ca morminte, atunci cînd sînt înzestrate cu un spaţiu escavat, fie ca monumente de cult.

Monumentul funerar de la Büyük Aslantaş

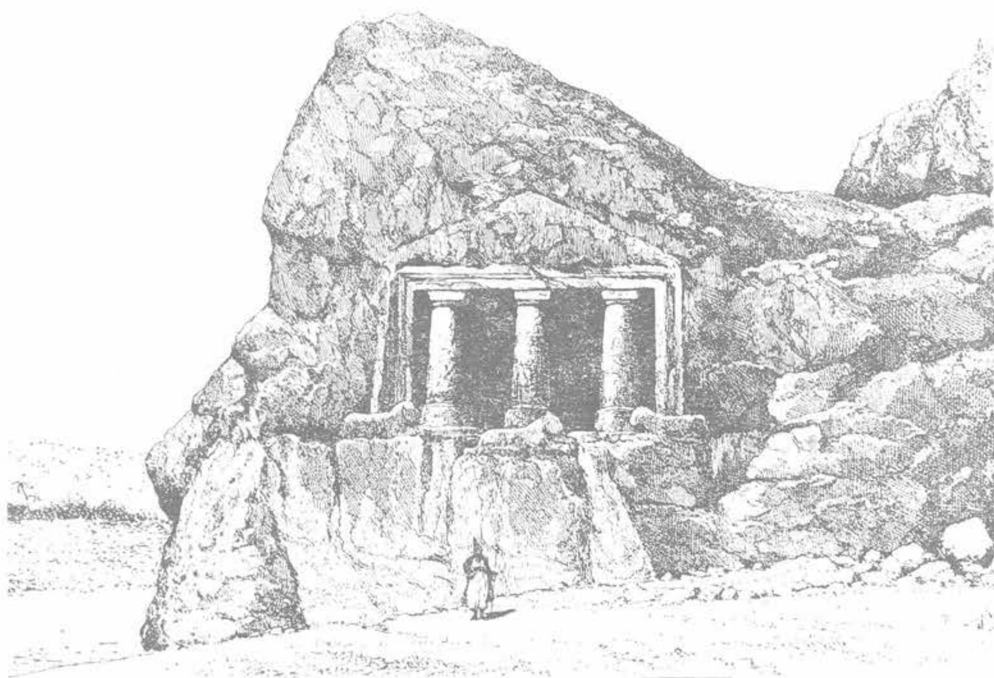
Monumentul funerar de la Büyük Aslantaş (sec. al VI-lea) aparţine tipului cu acoperiş plat. Doi lei imenşi, de influenţă hittită, sculptaţi în stîncă, ridicaţi pe picioarele dinapoi, de o parte şi de alta a unei coloane cu capitel evazat (poate doric), par a păzi intrarea în mormînt. Imaginile a doi pui de lei, aflaţi la picioarele celor dintîi, vădesc o influenţă ionică.

« Mormîntul lui Midas »

Un monument de cult (sec. al VI-lea), denumit prin tradiţie « mormîntul lui Midas », înfăţişează o faţadă plată care reproduce în chip de « covor » ornamentaţia frizelor de teracotta şi a vaselor pictate. Monumentul de cult de

167. BAHŞIŞ, Anatolia, Phrygia. Faţada de mormînt rupestru (sec. al VIII-lea) cu uşă falsă se menţine în cadrul unei preocupări decorative, cu un vag rapel, prin intermediul frontonului, la plastica arhitecturală.

168. GAMBARKAYA. Anatolia, Paphlagonia. Mormîntul rupestru (sec. al VIII-lea) alcătuit dintr-o încăpere precedată de un vestibul deschis cu trei coloane libere, amintește aspectul exterior al gropnițelor rupestre egiptene.

Monumentul de la Bahșiș

la Bahșiș (sec. VI—V) se prezintă ca o ediculă încununată de fronton, avînd la întîlnirea pantelor o consolă care amintește poziția coamei de lemn.

Arhitectura Lykiei

Deși texte hittite, încă în secolele XIV—XIII, vorbesc despre un neam Luqqa, locuitori ai coastei Asiei Mici, iar izvoare egiptene din vremea lui Ramesses al II-lea (1297—1230) îi arată ca aliați ai hittiților, cele mai vechi mărturii despre cultura licienilor aparțin secolului al VI-lea. Herodot îi considera pe licieni de origină cretană.

Vestigiile arhitecturale ale licienilor sînt reprezentate de monumente rupestre care, toate, au o funcție funerară.

Necropola de la Mira

Mormintele din Lykia reproduc, ca aspect exterior, clădiri executate din lemn. La Mira, asemenea morminte alcătuiesc o necropolă care «îmbracă» plastic versanții unei înălțimi stîncoase. Cîteodată, așa cum se întîmplă în cazul mormîntului lui Pinar, jumătate sau două treimi ale volumului sculptat se desprind din stîncă.

Transpunerea în arhitectura funerară de piatră a imaginii unor clădiri de lemn

În perioada tîrzie a existenței statului, în Lykia se sculptează în stîncă morminte, reprezentînd volume independente care, ca formă, imită o casă cu un parter de cărămidă și un etaj cu schelet de lemn, încununat de un acoperiș plat, în două pante, drepte sau curbate, exprimate printr-un fronton în arc frînt. Este cazul așa-numitului monument din Xanthos (sec. al V-lea). Dacă acoperișul plat se leagă de tradițiile asianite, cel cu pante curbate poate să fi fost influențat de arhitectura Greciei, unde prezența sa este atestată de către modelul votiv de argilă al unei case, găsit la Perachora, datînd din secolul al VII-lea. În cursul secolului al V-lea, monumentele funerare liciene

adoptă vocabularul plastic grecesc, iar în secolul al IV-lea, cînd devin asemenea celor frigiene doar nişte faţade, imită ordinele.

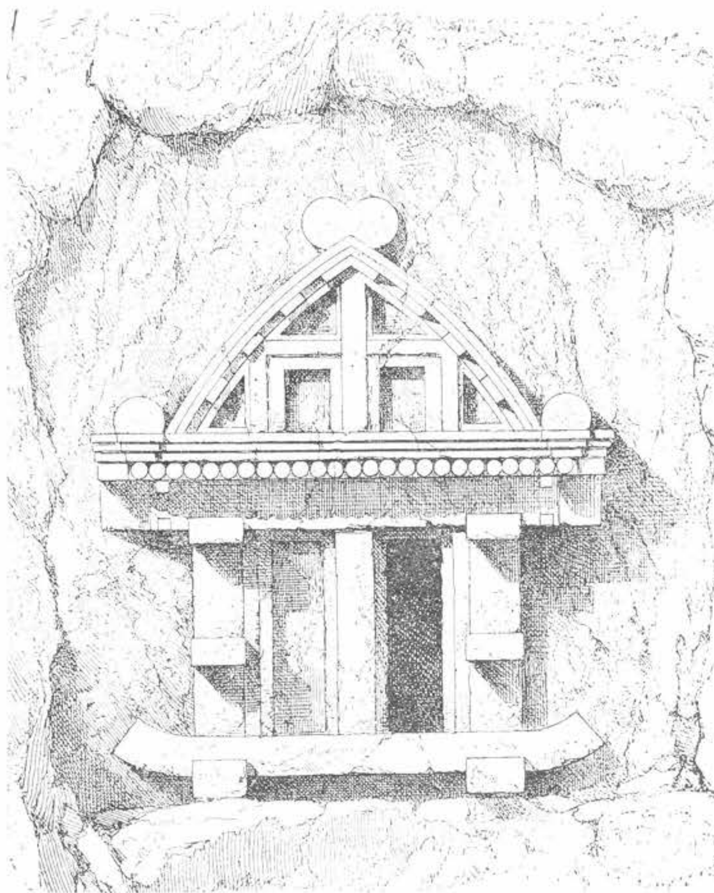
Arhitectura Lydiei

Istoria lidienilor, anterioară secolului al VIII-lea, este învăluită în legende. În secolele VII—VI, în timpul dinastiei care se încheie cu domnia regelui Cresus (560—546), cu centrul în oraşul Sarde, cultura lidienilor, dezvoltată în strînsă legătură cu cea a grecilor din Asia Mică, joacă un rol proeminent.

Construcţiile civile, despre care Herodot afirmă că erau executate din argilă şi trestie, nu s-au păstrat. Nu se cunosc nici urmele palatului lui Cresus, devenit legendar pentru bogăţia sa. Faptul că regele Cresus, stăpîn asupra cetăţilor greceşti de pe ţărmul apusean al Asiei Mici, a împodobit cu sculpturi bazele coloanelor templului zeiţei Artemis din Efes, permite să se presupună că în arhitectura Lydiei exista tradiţia sculpturii în piatră.

Arhitectura funerară tumulară

În perioada în care frigienii au preluat de la licieni arhitectura mormintelor rupestre, regii lidienilor erau înmormîntaţi în tumuli. Aceştia din urmă, spre deosebire de mormintele tumulare frigiene, erau înzestraţi cu o criptă de piatră şi un dromos, asemenea mormintelor

169. KUMBET, Anatolia, Lykia. Preluînd ideea favorită a interpretării locuinţei, faţada mormîntului rupestru din Kumbet (sec. al VI-lea) reproduce în piatră un fronton executat din lemn, probabil cu cornişa îmbrăcată cu elemente de protecţie şi decorative de ceramică.

Mormintul regelui Alyattes

miceneene de tip tholos, avînd în același timp dimensiuni imense. Dacă diametrul celui mai mare tumulus frigian cunoscut atinge 120 m, mormîntul regelui lidian Alyattes, tatăl lui Cresus, avea un diametru de 335 m, o circumferință de 1 115 m și o înălțime de 69 m, concurînd cu piramidele egiptene.

Arhitectura Kariei

Și arhitectura carienilor este cunoscută în baza unor monumente funerare. Mormintele tumulare, prin forma camerei de piatră, precedată de un dromos și o crepidomă dezvoltată în jurul întregii circumferințe, se apropie mai mult decît monumentele funerare ale Lydiei de mormintele miceneene de tip tholos. Mormintele rupestre ale Kariei recurg toate la vocabularul ordinului grec. Pot fi considerate ca un produs al influenței liciene sau ca o tradiție comună a Lykiei și Kariei mormintele săpate în stîncă cu podium. Acestui tip îi aparține unul dintre monumentele cele mai reprezentative ale antichității, mormîntul satrapului persan Mausol de la Halicarnas, executat însă, integral, în spiritul și stilul arhitecturii și sculpturii grecești din secolul al IV-lea.

Arhitectura Paphalagoniei

În Paphalagonia, situată în nordul peninsulei anatoliene, se întîlnește tipul de mormînt rupestru în care spațiul

170. MIRA, Anatolia, Lykia. Fațadele mormintelor rupestre reproduc în piatră imagine unor clădiri de lemn.

escavat este mai amplu, căpătînd forma unei cripte precedate de un vestibul-loggie, delimitat către exterior prin coloane libere. Mormîntul rupestru de la Gambarkaya, prin aspectul colonadei sale, este asemănător cu monumentele rupestre ale Egiptului şi, totodată, cu templele arhaice greceşti.

171. ASSUR, *Mesopotamia, regatul assirian* (c. 1900–612). Oraşul Assur, reşedinţă a primului rege assirian, dezvoltat spontan pe malul înalt al Eufratului, reflectă prin vestigiile sale — urmele ziqquratelor, ruinele templelor şi ale palatelor — etapele elaborării programului de edificiu sacru şi a celui de reşedinţă regală.

ARHITECTURA MESOPOTAMIEI ÎN PERIOADA REGATULUI ASSIRIAN ȘI A REGATULUI NOU BABILONIAN

Arhitectura regatului assirian (1850–605)

Assiria, regiunea din nordul Mesopotamiei, este un podiș vălurit ai cărui locuitori, seminții subarite și semitice, assirienii, se ocupau cu agricultura, creșterea vitelor, cu extragerea și prelucrarea metalelor.

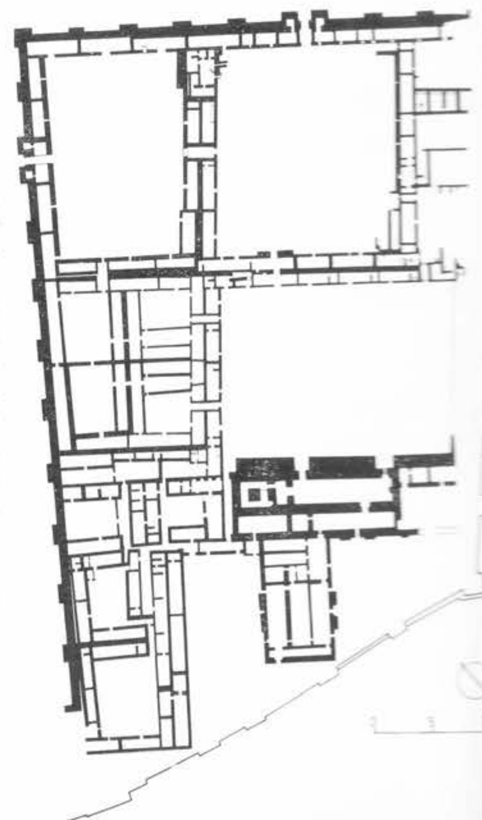
Assiria a fost îndelung subordonată popoarelor vecine constituite în state puternice, Ur, Mitanni, Babilonia, avînd trei perioade de emancipare: perioada vechiului regat, constituit, aproximativ concomitent cu regatul vechi babilonian, la mijlocul secolului al XIX-lea, care s-a menținut pînă la supunerea sa de către regele Babilonului Hammurabi, perioada assiriană medie, între anii 1400 și 1130, și perioada regatului neoassirian între anii 885 și 605. Statul assirian a atins culmea puterii sale sub regele Assurbanipal (668—626), cînd și-a întins stăpînirea asupra Babilonului și Egiptului. Curînd însă existența Assiriei ca stat ia sfîrșit, ca urmare a acțiunii guvernatorului Babilonului, Nabopolasar, aliat cu mezii. În anul 612, cade orașul Ninive, capitala regatului, iar în anul 605 este înfrîntă, în zona cetății Karkemiš, ultima rezistență assiriană.

Dacă în cursul celui de al III-lea mileniu, cultura Assiriei avusese un caracter sumero-akkadian, odată cu constituirea regatului, se creează instituții și o suprastructură ideologică proprii: dreptul assirian, un panteon în frunte cu zeul Assur, o scriere cuneiformă proprie.

Ridicarea Assiriei își avea explicațiile sale economice și politice. Săpăturile efectuate la Ninive arată că, în secolul al XIX-lea, fierul era utilizat în aceeași măsură cu arama. Pretențiile Assiriei de a unifica întreaga Asie Anterioară se explică prin evoluția forțelor de producție care pretindeau noi surse de materii prime, control asupra piețelor și drumurilor comerciale, forță de muncă sporită, adică sclavi.

Materialele și procedeele de construcție

Ca și în Mesopotamia de sud, în Assiria, principalul material de construcție era lutul, utilizat sub formă de pămînt bătut, cărămidă crudă sau arsă. Cărămizile crude, puse în operă umede, se contopeau formînd o masă compactă. Pentru asigurarea stabilității și durabilității, fundațiile unor asemenea construcții se executau din piatră. De asemenea, sub forma unor mari lespezi de placaj, piatra era folosită pentru îmbrăcarea părții inferioare a zidurilor. Pentru acoperirea spațiilor interioare se recurgea la tavane susținute de grinzi de lemn. Assirienii cunoșteau arcul și bolta, atît așa-numita boltă falsă, « en encorbellement », cît și bolta executată din bolțari dispuși radial. Existența bolților este atestată arheologic în gangurile porților de acces ale cetăților și în construcții utilitare cum erau canalele colectoare de ape reziduale. În reliefuri sculptate

Arhitectura regatului neoassirian (885 605) realizează în cadrul programului pal tin, sursa edificării unor orașe-tabere plan prestabilit, sinteza unor componen funcționale și plastice specifice arhitectu civilizațiilor din Asia Anterioară: orga zarea funcțiilor în jurul unor curți int rioare, proprie palatelor etapei neosum riene și a vechiului regat babilonian, zi quratul sumero-akkadian, bit-hilani și o thostații decorați de proveniență hitti curtea festivă, constituind un aport as rian. În arhitectura regatului neobabil nian (606–538), dezvoltîndu-se paralel programul reședințelor regale, capătă importanță deosebită marile ansambl de cult grupate în jurul unor ziqqurate. plastica decorativă assiriană predomi frizele sculptate în piatră dispuse la nivel ochiului, în cea babiloniană, cerami policromă, devenită, mai tîrziu, carac ristică arhitecturii întregului Orient m sulman.

172. KALHU (KALAH, NIMRUD), Me potamia, regatul neoassirian (885 – 60 Palatul lui Šalmanasar al III-lea. Benefici de sugestiile furnizate de arhitectura palat din Assur, palatul din Kalah grupează de f un centru obștesc, deservit de două mari pi închise, apartamentele regale și un temp

apare şi imaginea unor cupole în formă de stupi. Este probabil vorba de construcţii cu caracter gospodăresc acoperite cu cupole din împletituri de nuiele tencuite cu lut.

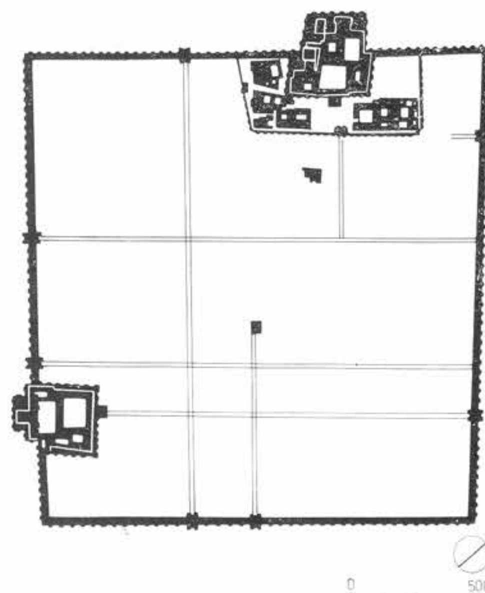
Mijloacele de expresie

Pentru a se îmbogăţi imaginea plastică a edificiilor reprezentative, cît şi pentru a spori posibilităţile de expresie ale arhitecturii şi de înrîurire ideologică a sa, clădirile erau decorate cu ajutorul mijloacelor oferite de sculptura în piatră şi de ceramică. Imensele lespezi de placaj, de bazalt sau alabastru, de la baza clădirilor, a căror prezenţă era rezultatul unei cerinţe constructive, de consolidare şi protejare a zidurilor, au oferit sculpturii prilej de a se manifesta. Astfel, s-a recurs la figuri în relief, cunoscute deja în varianta folosită în arhitectura hittiţilor şi a huriţilor.

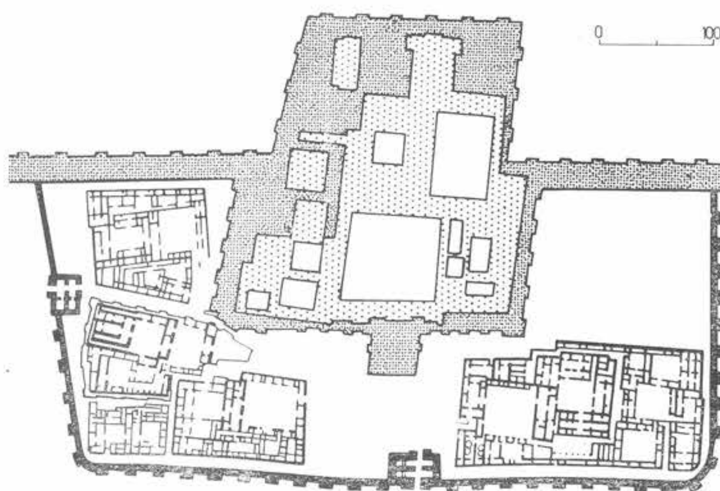
Sinteza artelor plastice cu arhitectura

Blocurile, aşezate în colţurile clădirilor şi la baza porţilor, au primit înfăţişarea unor tauri sau lei înaripaţi androcefali, denumiţi « lamassu ». Şi-au făcut loc, de asemenea, reprezentările unor genii protectoare, cît şi scene narative legate cu precădere de faptele militare ale regilor. Placarea cu piatră a părţii inferioare a zidurilor de lut, îmbinată cu preocuparea din ce în ce mai sporită pentru decoraţie, a generat o caracteristică a arhitecturii assiriene, aceea de a plasa motivele ornamentale la nivelul ochiului. Partea superioară a zidurilor, cît şi arcele porţilor erau decorate cu ornamente compuse din piese de ceramică zmălţuită, colorată în verde, galben, negru. În secolul al VIII-lea, ceramica va înlocui placajele de piatră, căpătînd maxima sa dezvoltare în arhitectura noului regat babilonian.

Unele piese constructive executate din lemn, coloanele rar folosite sau foile porţilor, se îmbrăcau cîteodată cu plăci de bronz, care puteau fi aurite. Probabil, aşa trebuie explicată observaţia lui Herodot despre faptul că ultimul cat al ziqquratului din Babilon ar fi fost de aur. Un document relatează despre comanda făcută de regele Sargon al II-lea pentru patru perechi de lei de bronz cu scopul de a servi ca baze coloanelor porticului unui bit-hilani. Toate aceste procedee decorative vor fi continuate de

173

174

173. DŪR ŠARRUKĪN (KHORSABAD), Mesopotamia, regatul neoassirian. Edificarea reşedinţelor regelui Sargon al II-lea (721—705) şi a fiului său Sennacherib constituie sursa creării unui oraş cu plan prestabilit, locuit de demnitarii suveranului şi garda sa.

174. DŪR ŠARRUKĪN (KHORSABAD), Mesopotamia, regatul neoassirian. Cartierul aristocraţiei situat la « poalele » platformei reşedinţei lui Sargon al II-lea şi constituit odată cu aceasta (711—707), separat de restul oraşului printr-un zid tratat în redane, cuprinde palate în compoziţia cărora se recunoaşte atît experienţa vechilor reşedinţe mesopotamiene, cît şi inovaţiile din arhitectura palatului lui Salmanasar de la Kalaḫ (Nimrud).

arhitectura regatului neobabilonian și de cea a Iranului ahemenizilor.

Programele

Arhitectura assiriană reia și dezvoltă programele întîlnite în perioada Summerului și Akkadului cît și în arhitectura hittită.

După cum s-a mai semnalat, locuințele populare modeste, embrionul oricărei arhitecturi monumentale, erau alcătuite în Mesopotamia de sud din cîteva încăperi prinse într-un contur de ziduri opace către exterior, dar deschise către o curte interioară. În Mesopotamia de nord, clima mai aspră a făcut ca în compoziția locuinței, în locul curții, să predomine o încăpere de formă dreptunghiulară inzestrată cu o vatră.

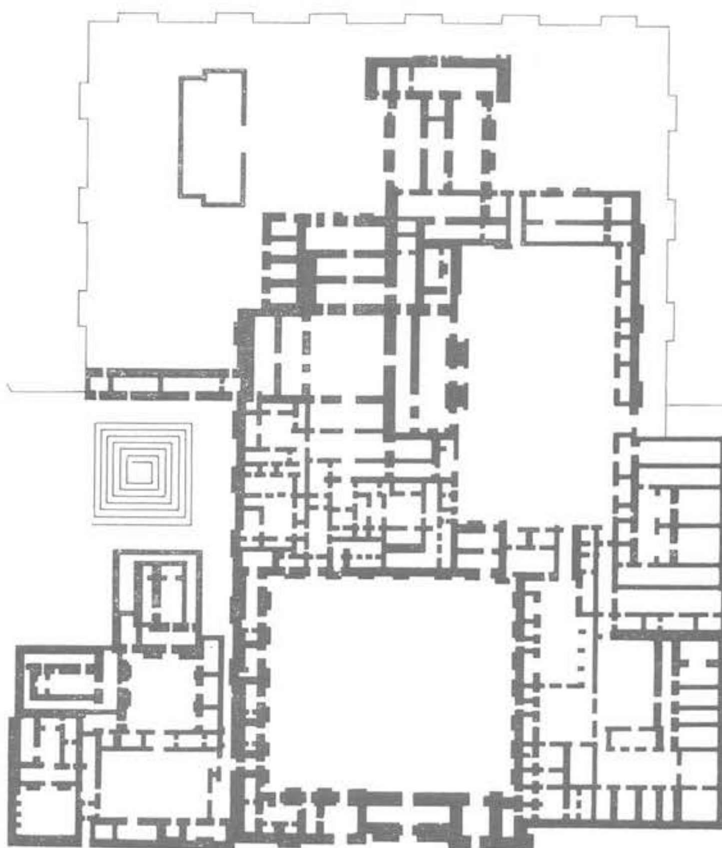
Cele mai vechi temple, considerate și de către assirieni case ale zeului, reiau în compoziția cellei tipologia acestei încăperi dreptunghiulare cu accesul situat pe una dintre laturile lungi.

În cursul primului mileniu, în compoziția templelor capătă importanță axa longitudinală: cella alungită este precedată de o anticellă, de dimensiuni mai mici, cu latura lungă dispusă transversal în raport cu axa edificiului. În faza finală a istoriei statului assirian, templul devine un fel de vestibul al ziqquratului.

176

175

175. DŪR ŠARRUKÎN (KHORSABA Mesopotamia, regatul neoassirian. Pa regelui Sargon al II-lea, edificat între anii și 707, sinteză a programelor civile și religi elaborate în țările Asiei Anterioare, în ca unei compoziții asimetrice cu fluxuri de ci lație în linie frîntă, include încăperi disp în amfiladă, în sensul lățimii sau lungimii, însă ca traversarea lor să se facă axial.

176. DŪR ŠARRUKÎN (KHORSABA Mesopotamia, regatul neoassirian. Temp incluse în componența palatului lui Sargon II-lea reiau la o scară mai redusă compo întregului ansamblu.

Încăperea dreptunghiulară în plan, cu acces pe latura lungă, constituie elementul-embrion de plan și spațial, cu care sînt compuse marile palate. Amploarea pe care o capătă palatele face să sporească în organizarea funcțiunilor rolul curții interioare. Tipologia specifică a palatului assirian se conturează în perioada medie, pentru a genera exemplul său cel mai reprezentativ în faza finală a existenței regatului.

Orașe cu plan prestabilit

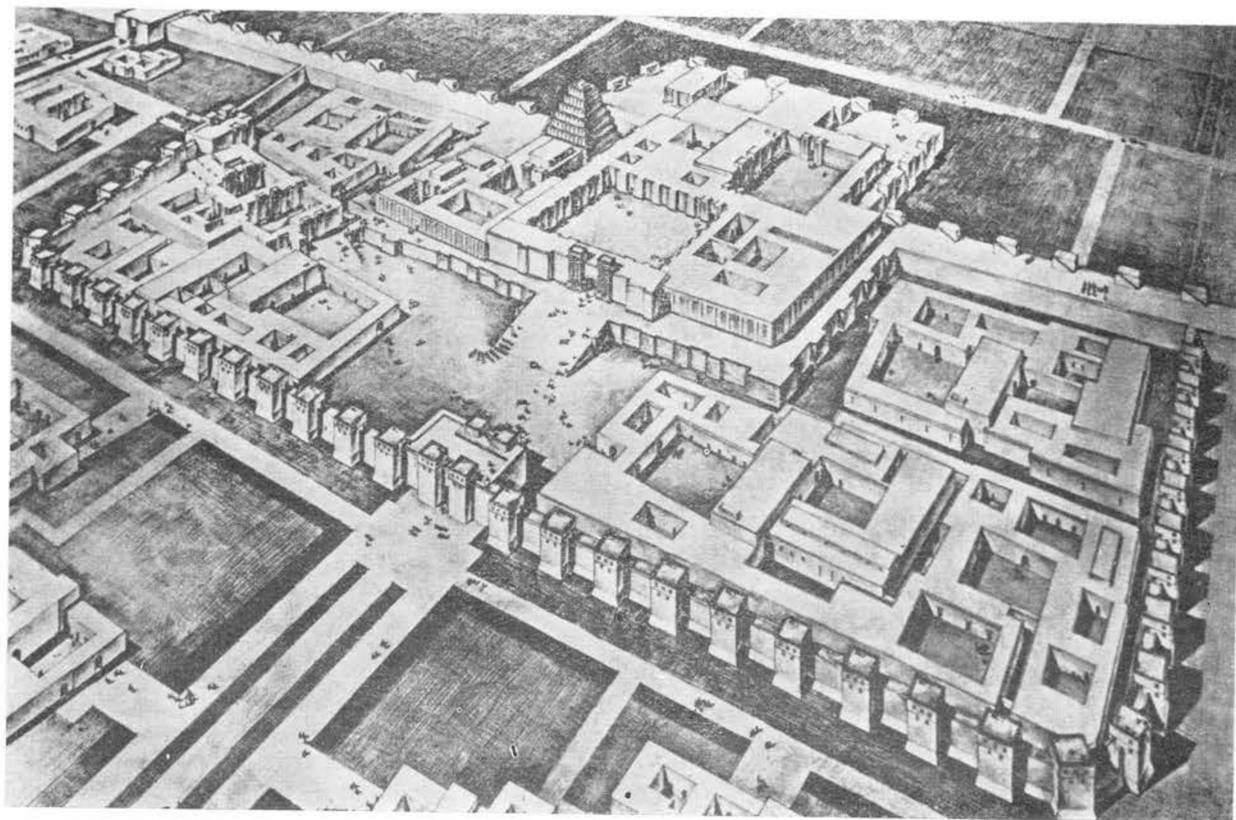
Alături de orașele care au fost rezultatul unui proces spontan de dezvoltare, Assiria oferă exemplul unei creații urbane pe baza unei concepții prestabilite. Orașul Dūr-Šarrukin, produs al perioadei neoassiriene, se înscrie, împreună cu orașele egiptene Kahūn și Ahetaton, mai vechi, în rîndul cazurilor atestate de istorie de înfăptuire a unor orașe după planuri concepute de arhitecți.

Orașul Assur, produs al unei dezvoltări spontane

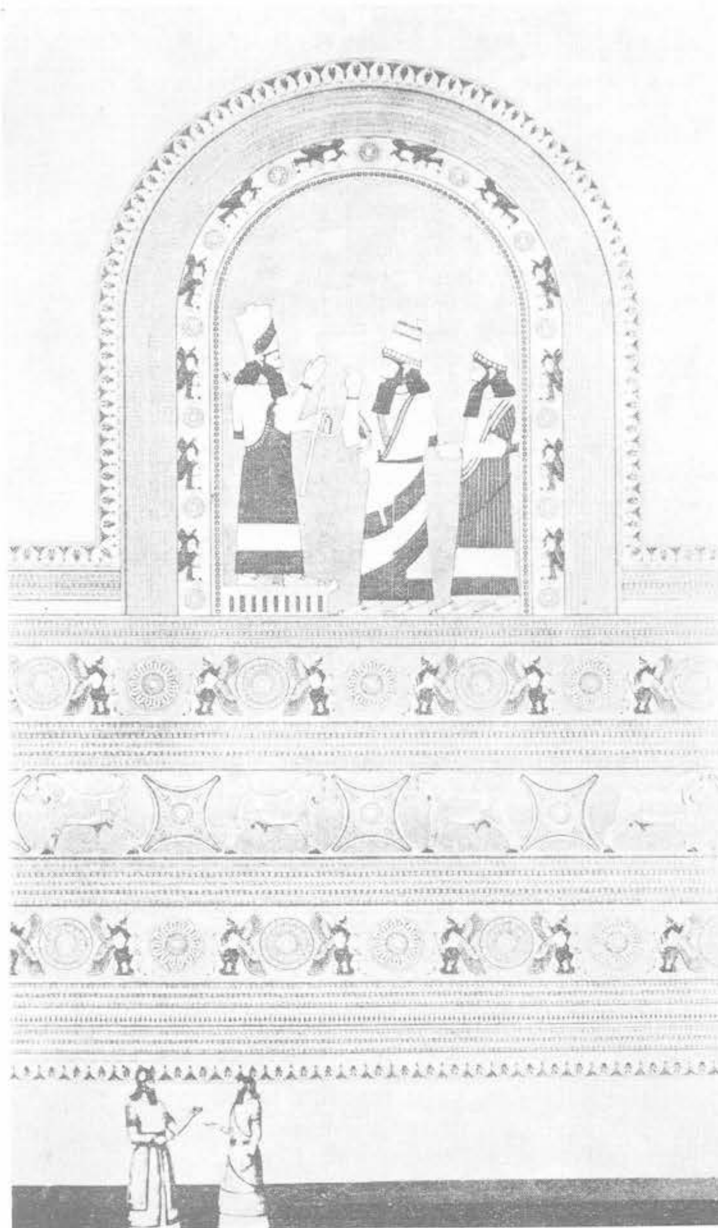
Situat pe un promontoriu stîncos, ridicat deasupra apelor Eufratului, prins între cursul principal al rîului și un canal derivat din acesta, orașul Assur este produsul unei dezvoltări spontane, care s-a subordonat formei terenului. Reședință a primilor regi assirieni, orașul Assur păstrează vestigii ale tuturor etapelor de existență a statului assirian. Încă în perioada predinastică orașul fusese înzestrat cu ziduri de apărare. Din aceeași perioadă s-au păstrat urmele templului zeiței Ištar (sfîrșitul mileniului al III-lea), reprezentînd cel mai vechi tip de templu deri-

177. DŪR ŠARRUKÎN (KHORSABAD), Mesopotamia, regatul neoassirian. Palatul regelui Sargon al II-lea (711—707) și cartierul demnitarilor. Reconstituire.

177

178

178. DŪR ŠARRUKĪN (KHORSABAD) Mesopotamia, regatul neoassirian. Palatul regelui Sargon al II-lea (711—707). Decorație parietală în frescă.

179. DUR ŠARRUKĪN (KHORSABAD) Mesopotamia, regatul neoassirian. Palatul regelui Sargon al II-lea (711—707). Orthostat decorat cu imaginea unui geniu protector.

Orașul Assur în timpul primului regat assirian

vat din arhitectura locuinței. În timpul primului regat assirian, orașul este înzestrat cu edificii monumentale, religioase și civile, care se înșiră de-a lungul malului înalt al Eufratului, devenind dominantele arhitecturale ale așezării.

Fortificațiile perioadei predinastice au fost refăcute de primul rege al Assiriei, Ilussiuma (c. 1850). Din vremea regelui Assur I, este cunoscut templul zeilor Sin și Šamaš, compus din două sanctuare, format fiecare dintr-o cellă și o antecellă, orientată transversal, dispuse simetric în raport cu o curte. Se poate presupune că această soluție

s-ar datora unei influențe hittite sau hurite. În imediata vecinătate a templului, s-a înălțat primul ziqqurat al cetății închinat zeului Enlil.

La Assur, se găsește și cel mai vechi palat assirian cunoscut, datînd din perioada Larsa, de plan pătrat cu latura de 100 m, compus, după tradițiile vechilor palate sumeriene, prin gruparea încăperilor în jurul unei curți. La cristalizarea tipului de palat assirian trebuie să fi contribuit și o influență hurită, care se poate recunoaște și în soluționarea primei faze a palatului din Alalaḫ: o sală dispusă în sens transversal, cu acces pe latura lungă, prevăzută cu o vatră, care va constitui, începînd din secolul al IX-lea, embrionul palatelor assiriene.

Orașul Assur în timpul regatului assirian mediu

Din perioada regatului assirian mediu (c. 1400—1130) datează un palat regal ale cărui fundații de piatră aparțin vremii regelui Addad-Nirāri al V-lea (începutul secolului al XIII-lea). Compoziția acestui palat, de contur neregulat, rezultată din alăturarea unor grupuri de încăperi și curți cu variate funcții, va determina tipul de palat specific pentru întreaga istorie de mai tîrziu a arhitecturii assiriene. Totodată, din acest moment, arhitectura palatelor va prevala asupra celei de cult.

Componentele verticale ale siluetei orașului se vor definitiva prin edificarea templului dublu al zeilor Anu și Addad, prins între două ziqqurate, format din două celle cu nișe pentru statuile divinităților, precedate de antecelle, cu acces dintr-o curte comună.

180

Orașul Assur în perioada neoassiriană

În perioada neoassiriană (885—612), regele Šalmanasar al III-lea (859—825) construiește o nouă incintă a orașului, care dublează vechea incintă, cuprinzînd între ziduri atît palatul lui Addad-Nirāri, cît și un teritoriu de extensiune a așezării, denumit « orașul nou ». Ziduri masive, întărite cu turnuri dispuse la distanțe egale (de 30 m), dădeau orașului un aspect de fortăreață, ilustrat cu prisosință de numeroase reliefuri iconografice. Același rege reconstruiește vechiul templu al zeilor Anu-Addad și cel al zeiței Ištar, cărora li se păstrează planurile. Orașul era dominat de masa palatelor și de verticalele ziqquratelor, cărora le erau subordonate plastic locuințele modeste ale orășenilor simpli.

Programul orașului-reședință, tabără militară

În perioada neoassiriană, politica războinică, îndreptată împotriva tuturor popoarelor vecine pentru hegemonia statului assirian în Asia Anterioară, se exprimă în acțiunea de fortificare a vechilor orașe și în elaborarea unui program nou de arhitectură și urbanism: orașul-reședință regală și, totodată, tabără militară, realizat după un plan prestabilit.

Succesiv, suveranii assirieni strămută capitala, din ce în ce mai la nord, în orașele de pe cursul superior al Tigrului: Kalaḫ (actualul Nimrūd), Ninive, Dūr-Šarrukīn (actualul Khorsabad), pentru a reveni din nou la Ninive.

Palatul regelui Assurnasirpal al II-lea din Kalḫu

Palatul din orașul Kalḫu (Kalaḫ), ales de regele Assurnasirpal al II-lea (884—859) drept reședință, aparținea tipului de palat conturat cu cinci secole în urmă la Assur. Încăperile cu funcții de reprezentare, de locuire și de cult și ziqquratul tradițional erau grupate în jurul unor ample

curţi. Pentru prima oară zidurile încăperilor cu caracter oficial şi ale curţii adiacente, cît şi zidurile unor temple, capătă un soclu din plăci de alabastru, decorat cu basoreliefuri.

Templul zeului Ninurta din complexul palatului reia tipul conturat în sanctuarul lui Sin şi Šamaš din Assur: o cellă longitudinală, precedată de o anticellă dispusă transversal.

Sculptura în piatră în palatele din Ninive

În oraşul Ninive se recunosc resturile palatelor regilor Assurbanipal şi Sennacherib. Cel dintîi a furnizat o serie dintre cele mai importante vestigii ale operelor de artă plastică incluse în componenţa palatelor assiriene: reliefurile sculptate « vînătoarea regelui » şi « leoaica rănită », în care convenţionalismul caracteristic sculpturii în piatră assiriene se îmbină cu vădite tendinţe realiste.

Cea mai înaltă expresie a puterii monarhiei assiriene care, prin cucerirea Mesopotamiei şi Egiptului, căpătase în cadrul lumii de atunci un caracter universal, este oraşul reşedinţă Dūr-Šarrukīn şi palatul regal, ambele iniţiate de Sargon al II-lea. După expediţii şi aprige războaie, regii assirieni construiesc reşedinţe, tot aşa cum, în legenda cosmogonică assiriană, după actul creaţiunii, zeul victorios ridică o locuinţă pentru zei.

Oraşul Dur-Šarrukīn

Oraşul Dūr-Šarrukīn avea o formă de patrulater, apropiat de un trapez, atingînd dimensiunile maxime de 1 700 × 1 685 m. Zidul care îl înconjura, executat din cărămidă nearsă pe o fundaţie de piatră, era de o masivitate ieşită din comun, avînd o grosime de 24 m şi o înălţime similară. El era întărit cu turnuri dispuse la intervale regulate (27 m), accesul în oraş făcîndu-se prin intermediul unor curţi cu ganguri boltite. În interiorul incintei, străzile, destul de largi, se intersectau în unghi drept, cuartalele rezultate fiind ocupate de clădiri modeste, organizate în jurul unor curţi interioare, destinate, probabil, oştenilor gărzii regale.

Palatul regelui Sargon al II lea din Dur-Šarrukīn

Încălecînd zidul de incintă al oraşului, palatul se ridica pe o imensă platformă, înaltă de 14 m, executată din pămînt bătut, străpunsă de canale pentru evacuarea apelor, întărită perimetral cu o centură executată din blocuri enorme de piatră. Apărînd palatul de revărsările Tigrului, această terasă îi asigura totodată o poziţie dominantă în raport cu oraşul. În colţul de nord-vest al oraşului, se afla un palat de mai mici dimensiuni destinat fiului lui Sargon, Sennacherib.

Urmînd precedentul creat de palatele din Assur (secolul al XIII-lea) şi Kalah (secolul al IX-lea), palatul lui Sargon al II-lea, înscris într-o incintă în formă de T, avea în interiorul acesteia o compoziţie lipsită de simetrie. În schimb, se poate vorbi de un anumit echilibru al maselor construite, cuprinzînd peste 200 de încăperi, în raport cu spaţiile libere ale curţilor, 31 la număr, unele de dimensiuni foarte mari, care organizau funcţiunile ansamblului.

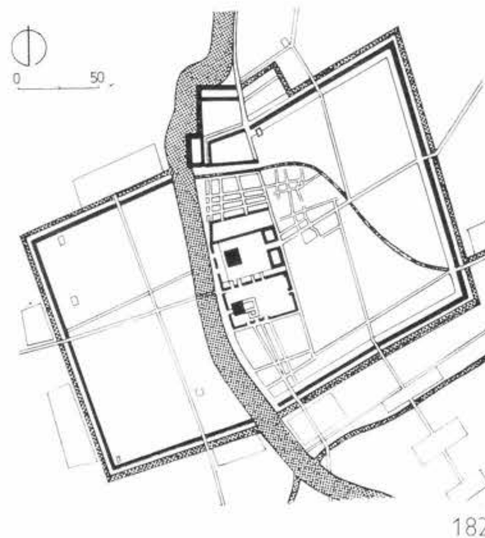
Accesul la palat dinspre oraş se făcea printr-un cartier destinat aristocraţiei regale, separat de restul aşezării printr-un zid fortificat. O scară cu două rampe urca către

181

180–181. DŪR ŠARRUKĪN (KHORSABAD), **Mesopotamia, regatul neoassirian.** Plastica palatului lui Sargon al II-lea (711—707) dezvoltă ideea apărută anterior în arhitectura hittită de a decora cu sculpturi orthostații de piatră ale edificiilor de lut. Tema taurului înaripat androcefal, « lamassu », paznicul porţilor palatelor (fig. 180), larg difuzată, va fi transmisă şi arhitecturii Iranului ahemenid. Alături de alte teme simbolice, cum ar fi reprezentarea eniilor înaripate (fig. 179), o zonă largă în tematica reliefurilor sculptate o ocupă faptele regilor (fig. 181).

terasă, iar o poartă cu gang boltit, cu deschidere de 4,5 m, prinsă între două turnuri decorate cu tauri înaripaţi, conducea în interiorul incintei. O ornamentaţie de ceramică policromă, zmălţuită, împodobea arcul porţii şi partea superioară, crenelată, a zidurilor. Se pătrundea apoi într-o amplă curte de onoare, de 100×85 m, decorată perimetral cu rezalituri, în spatele căreia se aflau apartamentele regale, organizate, conform tradiţiei mesopotamiene, în jurul unor curţi. În stînga, era dispus cartierul sacru, în a cărui compunere se pot recunoaşte planurile a trei temple, toate orientate diferit, alcătuite dintr-o antecellă dispusă transversal, o cellă longitudinală şi un sanctuar, accesibile prin intermediul unor curţi. Din ziqquratul cu o bază de 42 m, situat alături, s-au păstrat patru gradene înalte de 24 m, accesibile prin intermediul unui plan înclinat perimetral. În dreapta curţii de onoare se aflau dependinţele gospodăreşti. O a doua curte importantă, cu dimensiunile de 115×65 m, permitea accesul către partea de recepţie a palatului, prevăzută cu cele mai ample săli, grupate cîte două de fiecare parte a unei curţi interioare de dimensiuni minore. Pe porţiunea de terasă orientată către valea Eufratului, se afla « haremul » şi un edificiu izolat, de tip bithilani, cu o destinaţie necunoscută.

182

183

182. BABILON, Mesopotamia de sud, regatul neobabilonian (605–538). Oraşul, de forma unui paralelogram, străbătut de Eufrat, era înconjurat de ziduri şi canale, avînd dispuse în centrul său templele ridicate pe tradiţionalele platforme.

183. BABILON, Mesopotamia de sud, regatul neobabilonian (605–538). Dispuse de-a lungul Eufratului, pe malul său stîng, accesibile din Calea Procesiunilor, paralelă cu fluviul, două « temenu » purtau, respectiv, complexul ziqquratului, legendarul « turn al lui Babel », E-Temen-An-Ki, şi complexul de temple E-Sa-Gil-La, a căror mase şi siluete dominau oraşul. De cealaltă parte a « Căii Procesiunilor » s-au descoperit resturile cartierului Merkes. Planul consemnează situaţia actuală a vestigiilor.

Zidurile palatului erau executate pînă la o înălțime de 1 m din piatră, iar în rest din cărămidă nearsă. Încăperile aveau lățimi de maximum 10 m, condiționate de lungimea trunchiurilor de palmier și cedru utilizate pentru acoperirea lor. Prezența bolților nu a fost dovedită, cu toate că zidurile, foarte groase, ar putea sugera existența acestora.

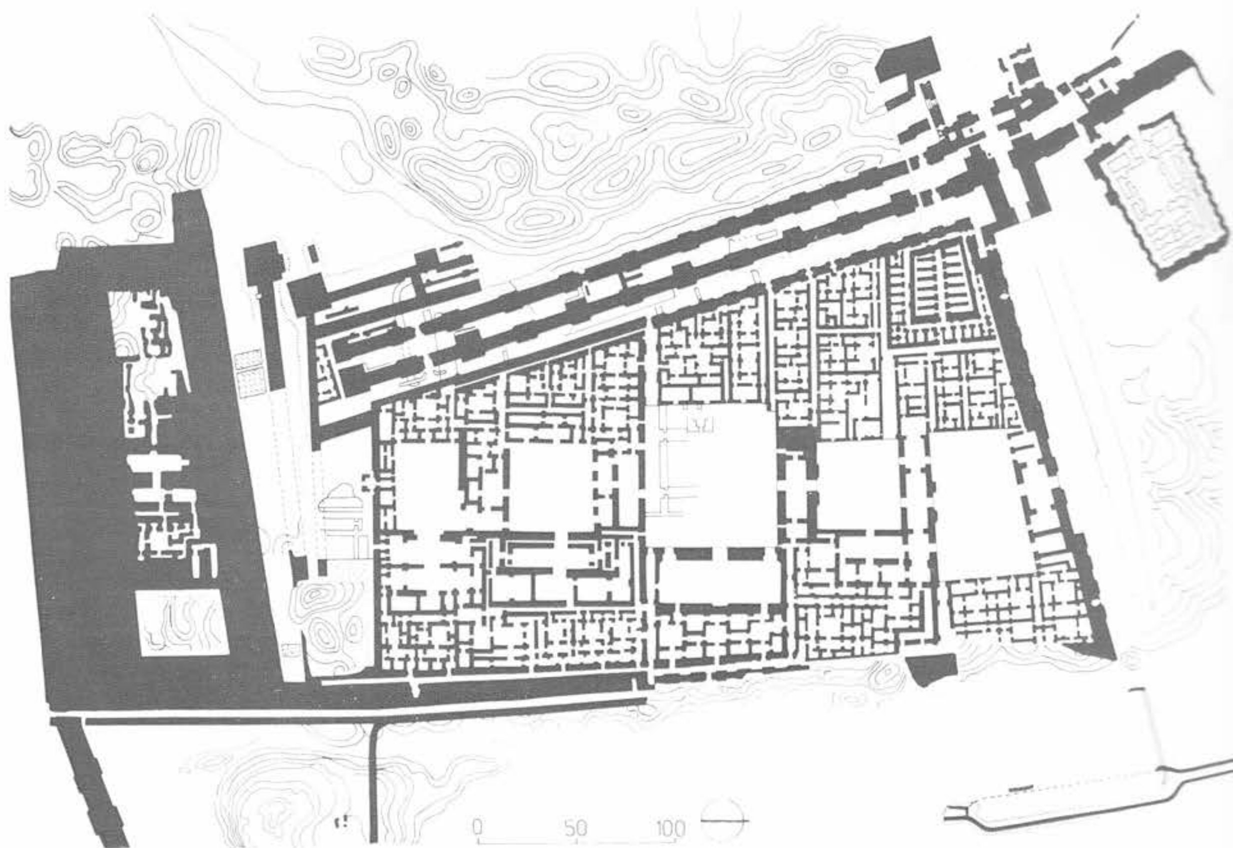
Deși constituie continuarea unor tradiții, palatul lui Sargon prezintă interes prin gradul său mai bun de păstrare, precum și prin faptul că era o parte componentă a unui oraș nou construit. Durata, deosebit de scurtă, de patru ani, în cursul căreia a fost edificat palatul (711—707), trebuie să fi pretins atît un mare număr de meșteri calificați, cît și o forță umană imensă pentru realizarea lucrărilor brute, la care erau folosiți prinșii în războaie.

După moartea lui Sargon, mutînd din nou capitala la Ninive, Sennacherib construiește aici un palat ridicat pe o platformă înaltă de 30 m. Mai puțin păstrate decît cele de la Dūr-Šarrukin, ruinele palatului din Ninive au furnizat, în schimb, reliefuri de mare interes.

În vremea regelui Sennacherib, arhitectura assiriană cunoaște sistemul de construcție cu blocuri mari de piatră fățuită, utilizat pentru executarea de apeducte și tuneluri, cît și pentru edificiul numit Bīt-Akttu din Assur, în care se serba, după datini, prima zi a anului nou. Este probabil

184. BABILON, Mesopotamia de sud, regatul neobabilonian (605–538). Palatu lui Nabucodonosor era situat în fișia median a orașului, pe un teritoriu adiacent Căii Procesiunilor, între poarta zeiței Ištar și templu lui Nin-Mah. Spre deosebire de compoziți asimetrică și de fluxurile de circulație în lini frîntă a palatelor assiriene, compoziția palatulu din Babilon cuprinde cinci curți dispuse p aceeași axă, în amfiladă, cu accese simetrice

184

185

185, 186. BABILON, Mesopotamia de sud, regatul neobabilonian (605–538). Cartierul Merkes, în etapa sa neobabiloniană, demonstrează continuitatea tipului de locuință care, încă din etapa sumero-akkadiană, și-a pus amprenta asupra dezvoltării tipologice a arhitecturii templului și a palatului. « Casa mare » (fig. 186) din Merkes repetă aidoma tipul fundamental.

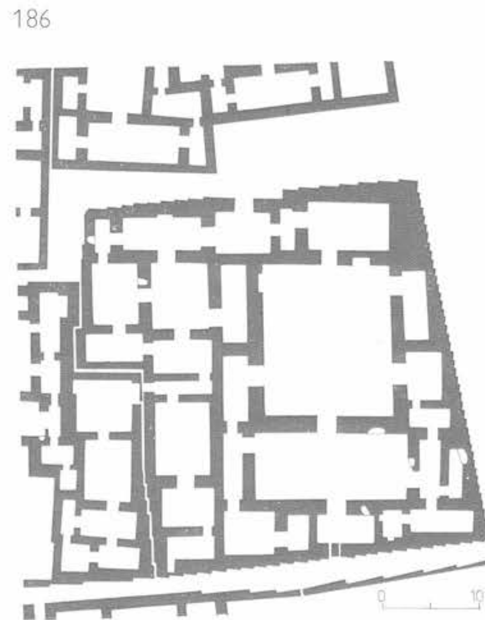
că noua tehnică să fi fost însușită de la urarți, unde Sennacherib a fost guvernator în timpul domniei tatălui său.

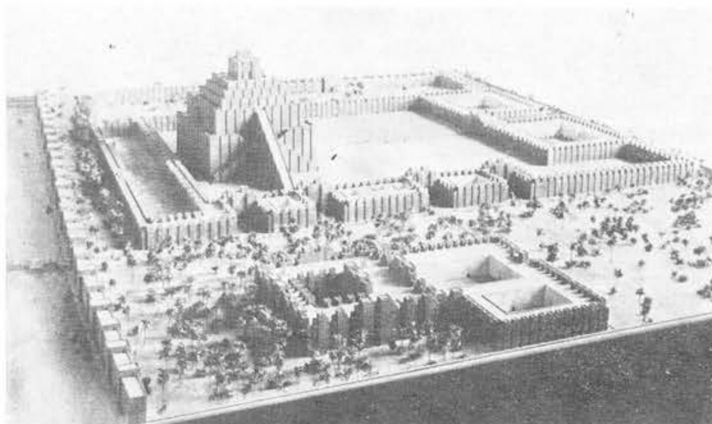
Arhitectura regatului neobabilonian (605–538)

Existența statului neobabilonian a fost de scurtă durată. Aliat împotriva assirienilor cu mezii, Nabopolasar (625—605) obținuse ca pradă de război vaste teritorii pe cursurile medii ale Tigrului și Eufratului. Nabucodonosor al II-lea, fiul său, adevăratul fondator al noului stat babilonian, înfrînînd intervențiile Egiptului în Siria, Fenicia și Palestina, întreprinde o expediție victorioasă în țara faraonilor, condusă de dinastia saită, ceea ce îl face să cîștige un rol preponderent în Orientul Antic. Sub urmașii săi, statul, care își funda puterea pe dominația militară asupra a numeroase popoare, nu poate face față conflictului cu Iranul condus de dinastia ahemenidă. Fiul ultimului rege caldeu, Nabonid, a cărui amintire s-a păstrat în Vechiul Testament sub numele de Balthasar, este înfrînt de regele Cirus care, în anul 538, supune Babilonul. Perșii nu distrug orașul Babilon, așa cum procedaseră în anul 689 assirienii conduși de regele Sennacherib. Acest lucru a permis istoricului grec Herodot, cît și lui Ktesias din Knidos, medic al regelui Persiei (a doua jumătate a secolului al V-lea), să lase prețioase informații asupra orașului.

Din cei 68 de ani ai existenței statului neobabilonian, 42 au revenit domniei lui Nabucodonosor (605—562), unul dintre regii constructori ai Mesopotamiei. Strălucirea pe care acesta voia să o dea Babilonului era expresia năzuințelor sale către dominația lumii. Marile sale construcții, între care încep să prevaleze templele, aveau și menirea să lege soarta dinastiei de cea a clerului superior din Babilon. Una din lespezile care pavează « calea pro-

186

187. BABILON, Mesopotamia, rega neobabilonian (605–538). Complexul Temen-An-Ki. Studiul de reconstituire măreşte să pună în evidență raporturile vo metrice presupuse a fi existat între ziqqura atestat arheologic numai după urma bazei s și clădirile care formau incinta acestuia, cit efectele plastice ale succesiunii de rezaltu persistente în arhitectura Mesopotamiei în din perioada neolitică.

188. UR, Mesopotamia de sud, rega neobabilonian (605–538). Citadela orașul păstrîndu-și dominanta, ziqquratul, își schim radical fondul de clădiri, prins de o no incintă.

187

cesiunilor » poartă o inscripție cuneiformă în care se spune: « Eu, Nabucodonosor, regele Babilonului, fiul lui Nabopolasar, regele Babilonului, am pavat drumul babilonian pentru procesiunile marelui stăpîn Marduk cu plăci de piatră. Marduk, stăpîne, dăruiește-mi viață veșnică ».

Babilonul, ceea ce înseamnă « Poarta lui Dumnezeu », în afară de funcțiile sale de centru religios și comercial, trebuia să fie și o puternică fortăreață.

Materialele și procedeele de construcție

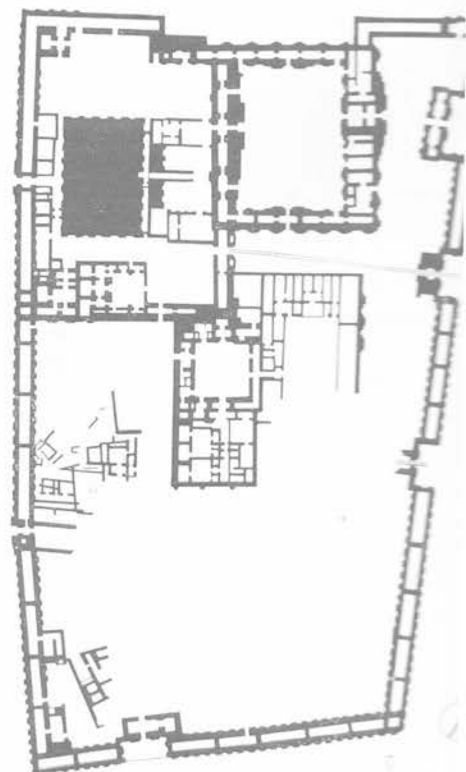
În cîmpia din sudul Mesopotamiei, unde piatra și lemnul erau deficitare, s-a impus, în continuare, ca material principal de construcție, lutul. Dar, alături de cărămida crudă sau uscată la soare, începe să fie utilizată pe o scară mai mare cărămida arsă.

Multe edificii babiloniene reiau resturile vechilor construcții cu platformele lor, dar acum, pentru a se face față presiunii masei de pămînt, care forma miezul platformelor, se utilizează o îmbrăcăminte (centură) de ziduri, executată din cărămizi arse. Același material este folosit pentru fundații, înlocuind piatra utilizată de assirieni. În schimb, se recurge la piatră, cum atestă Herodot și alte izvoare antice, pentru construcția podurilor și pavarea drumurilor sacre; de asemenea, pentru întărirea taluzurilor care sprijină terasamentul străzilor și, într-un caz special, pentru substrucțiile așa-numitelor « grădini suspendate ale Semiramidei ».

Coloana liberă era rar utilizată. Stîlpii masivi, deveniți necesari pentru susținerea tavanelor unor încăperi cu deschideri mari, aveau drept miez trunchiuri de palmier, îmbrăcate cu o împletitură de nuiele, în scopul obținerii unei aderențe mai bune a căptușelii exterioare de cărămizi, legate cu mortar de var sau bitum. Pentru confecționarea tavanelor era folosit lemn de palmier sau cedru. Învelitorile în terasă erau alcătuite din straturi alternative de paie și argilă sau bitum. Pentru a fi apărate de precipitații, zidurile de lut se placau cu cărămizi arse. Profitînd de

Plastica decorativă și utilizarea cărămizii zmălțuite

această necesitate, arhitecții babilonieni, urmînd sugestiile furnizate de arhitectura assiriană, obțin remarcabile efecte decorative, prin utilizarea unor cărămizi zmălțuite și divers colorate. Ornamentația de ceramică, cu caracter

figurativ şi geometric abstract, se utilizează pentru decorarea interioarelor, a faţadelor către stradă şi a porţilor. Descrieri de epocă afirmă că plastica monumentală a clădirilor era completată cu statui de bronz, de tauri sau genii protectoare, care înlocuiau, poate, sculptura în piatră întîlnită în arhitectura assiriană.

Oraşul Babilon în vremea regelui Nabucodonosor

După intervenţiile lui Nabucodonosor, incinta Babilonului capătă o formă apropiată de un paralelogram, împărţit de Eufrat în două părţi inegale, înconjurat de două centuri de ziduri şi un şanţ umplut cu apă. În interiorul perimetrului zidurilor, lung de 18 km, era cuprinsă o populaţie care se apreciază la 200 000 locuitori. Centura interioară avea o grosime de 17,70 m, fiind executată din două ziduri paralele, de cărămidă nearsă, cel interior de 6,5 m grosime, cel exterior de 3,7 m, spaţiul dintre ele fiind umplut cu pămînt bătut. Centura exterioară avea o grosime de 30 m, fiind construită după aceleiaşi principii, numai că zidul din afară, executat de data aceasta din cărămidă arsă, avea 12 m grosime, iar celălalt, din cărămidă nearsă, 7 m. Amîndouă incintele se ridicau pe terasamente taluzate şi erau întărite cu turnuri înalte de 15 m, care dădeau desfăşurării zidurilor un aspect ritmat. Intrarea în oraş se făcea prin opt porţi, purtînd fiecare numele unui zeu.

Poarta zeiţei Iştar

Accesul dinspre nord, poarta zeiţei Ištar, cea mai bine păstrată, avea un aspect masiv, rezultat din prezenţa a două turnuri de mari dimensiuni, care flancau gangul boltit. Placajul de ceramică zmălţuită din care, pe un fond albastru, se detaşează reliefuri de culoare galbenă şi portocalie, reprezentînd tauri în mişcare, suprapuşi pe mai multe registre, conferă porţii zeiţei Ištar un caracter festiv deosebit.

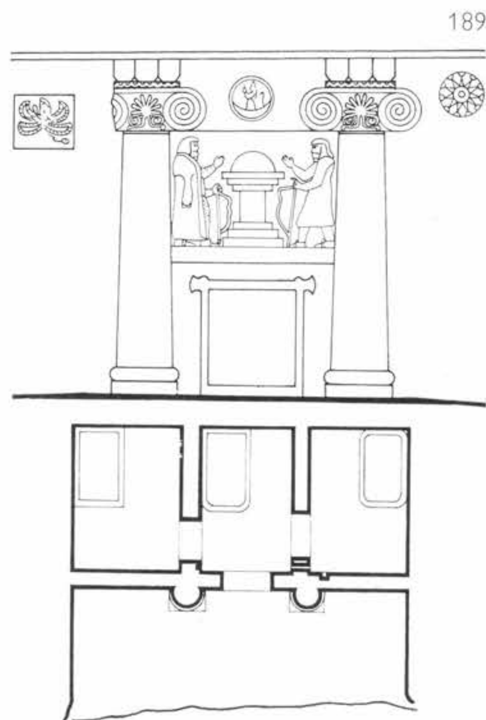
Trecînd de poarta zeiţei Ištar lua naştere « calea procesiunilor », tangentă la una dintre laturile palatului lui Nabucodonosor. Străbătînd întreg oraşul, această arteră conducea către acropola din centrul oraşului, către două « temenu », tradiţionalele platforme pe care se înălţau clădirile templelor.

« Palatul de sud » al regelui Nabucondonosor

Denumit de arheologi « palatul de sud », spre a-l deosebi de « palatul de nord », situat în afara incintei oraşului, palatul lui Nabucodonosor, ridicat pe o platformă înaltă de 30 m, ocupa un teritoriu gigantic, de forma unui trapez, adiacent zidului de incintă al oraşului. În planul acestui palat se deosebeşte, pe direcţia est-vest, o succesiune de cinci curţi, aşezate în amfiladă, care reprezentau factorul organizator a cinci cartiere cu funcţii distincte: al gărzii palatului, al locuinţelor slujitorilor, al sălii tronului, al haremului şi al apartamentelor regale.

Sala tronului, cu dimensiunile sale de 19×60 m, judecînd după grosimea de 7 m a zidurilor, poate să fi fost acoperită cu o boltă. Curtea aferentă, cu caracter festiv, avea zidurile decorate cu cărămizi zmălţuite: pe un fond albastru deschis se desprindeau contururile stilizate ale unor coloane, palmieri şi tulpini de lotus. Dispoziţia transversală a încăperilor în raport cu aceste curţi, cu accese pe mijlocul laturilor, relua formula străveche, utilizată şi

189

190 la palatul din Dūr-Šarrukin, în timp ce, succesiunea curţilor, în aceeaşi axă de simetrie, genera legături net deosebite de circulaţiile în linie frîntă, întîlnite la amintitul palat al lui Sargon al II-lea şi la alte palate mai vechi.

În colţul de nord-est al incintei, substrucţii de piatră, alcătuite din încăperi boltite, lungi şi înguste, purtau grădini suspendate atribuite legendarei regine Semiramida.

Templul zeului Nin-Mah

Un templu, situat de partea cealaltă a « căii procesiunilor », închinat zeului Nin-Mah, includea încăperi dispuse transversal, în jurul unei curţi, traversate de treceri prin axa lor, atestînd, şi de data aceasta, unitatea dintre compoziţia clădirilor civile şi a celor religioase.

Ansamblul destinat cultului, situat în centrul oraşului între « calea procesiunilor » şi Eufrat, alcătuit din două incinte, cuprindea suprafaţa imensă de 40 ha.

Sanctuarul E-Temen-An-Ki

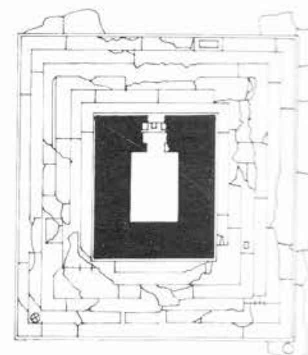
Incinta dinspre nord a sanctuarului E-Temen-An-Ki, cu accesul principal de pe « calea procesiunilor », conţinea pe latura adiacentă acesteia două caravanseraiuri pentru pelerini, cu încăperile grupate în jurul unor mari curţi, iar pe latura de sud, locuinţele preoţilor. Componenta principală a ansamblului, un ziqqurat, înalt de 90 m conform descrierilor conţinute în documentele epocii, cunoscut sub denumirea de E-Temen-An-Ki sau în traducere « Casa temeliei cerului şi a pămîntului », este identificat cu vestitul « turn al lui Babel ». Ziqquratul nu a lăsat decît urmele bazei sale pătrate, cu latura egală cu întreaga înălţime a monumentului (91 m). Conform descrierilor lui Herodot, turnul avea şapte caturi diferit colorate, ultimul cat, denumit Sahuru (« casa dintre cer şi pămînt »), fiind acela unde ar coborî zeul pentru a lua contact cu mulţimea de credincioşi. Miezul acestui monument era executat din pămînt bătut, strîns de o centură de cărămidă arsă legată cu bitum, cu o grosime de 15 m.

Arhitectura Iranului ahemenid a asimila prin intermediul Assiriei frizele rezultat din sculptarea orthostaţilor de îndepăr tată origină hittită, ornamentarea zidu rilor cu ceramică zmălţuită specifică Babi lonului, sugestiile privind conturarea or dinului de piatră, provenite, probabil, di Asia Mică şi Urartu, creind un produ arhitectural original şi specific, în măsur să contribuie la dezvoltarea ulterioară arhitecturii în statele part şi sasanid, î India, cît şi în lumea islamică. Spre deo sebire de Mesopotamia, unde a existat dualitate a programelor de palat şi templu şi de Egipt, unde au dominat programel funerare, în arhitectura Iranului aheme ned rolul predominant le revine progra melor civile, expresia cea mai reprezenta tivă a acesteia fiind apadanaua, ampl sală de ceremonii cu tavan de lemn, sus ţinut de multiple coloane de piatră.

189. SURDAŞ, Iranul de nord, civilizaţi mezilor. Mormîntul rupestru Kazkapan (s secolului al VII-lea — inc. secolului al VI-lea În zona locuită de mezi, arhitectura funerar rupestră manifestă tendinţa, intîlnită în întreag Asie Anterioară, de a trata mormîntul ca « locuinţă veşnică ». Faţada sculptată în stînc reprezintă interpretarea în piatră a imagin unei construcţii de lemn.

190, 191. PASARGADE, Iran, perioad ahemenidă. Mormîntul lui Cirus al II-le (530), probabil replică a unui tip de sanctu străvechi, soluţie izolată în arhitectura persan aminteşte monumentele funerare din Lydia chiar templele greceşti.

19

Sanctuarul E-Sa-Gil-La

Pe temenosul vecin, către sud, complexul numit E-Sa-Gil-La includea templul zeului Marduk, compus din două corpuri, realizate succesiv, beneficiind fiecare de cîte o curte cu laturile de 86×79 m și, respectiv, 116×89 m, flancate pe întregul lor perimetru de încăperi.

Înconjurat de ziduri și de șanțuri umplute cu apă, orașul era conceput ca un bastion inexpugnabil. Un sistem de dispozitive hidraulice puteau să inunde, în caz de pericol, întreaga regiune. Într-o inscripție a lui Nabucodonosor se arătau următoarele: « Pentru ca dușmanul ce dorește răul să nu poată ajunge la zidurile Babilonului, am înconjurat țara cu ape uriașe, asemenea unor valuri înfuriate. A trece peste ele este ca și cum s-ar trece peste marea cea mare cu apă sărată ».

Orașul de plan prestabilit Barsippa

În continuare « căii procesiunilor », în apropiere de Babilon, se afla orașul Barsippa, un exemplu de așezare realizată după un plan prestabilit. Incinta sa avea forma unui pătrat, ale cărui diagonale erau orientate după direcția vînturilor principale. Străzile se intersectau în unghi drept, formînd cîteva cvartale de formă pătrată sau dreptunghiulară. În centrul orașului, cartierul sacru, înscris într-un contur pătrat, conținea un templu închinat zeului Nebo și un ziqqurat. Atît templul lui Nebo, constituind o variantă mai dezvoltată a templului zeului Marduk de la Babilon, cît și ziqquratul erau situate pe aceeași axă, înclinată în raport cu direcția străzilor orașului pentru a fi în continuarea « căii regelui », unica stradă care se abătea de la paralelismul și perpendicularitatea rețelei de străzi.

Caracterul de clasă al concepției urbanistice este ilustrat de faptul că locuințele aristocrației se aflau în afara incintei orașului destinat oamenilor simpli, ocupînd un teren fortificat de formă trapezoidală; de asemenea, în afara conturului de bază se afla și palatul regal. Orașul Barsippa ilustrează procesul nașterii unui urbanism bazat pe o concepție prestabilită.

ARHITECTURA IRANULUI ANTIC ÎN PERIOADA DINASTIEI AHEMENIDE

Mediul natural în care s-a dezvoltat arhitectura Iranului antic este un podiș înalt, situat între Mesopotamia și valea Indului, între marea Caspică și golful Persic.

Expresia în arhitectură a culturilor din perioadele neolitică și eneolitică, Syialk și Suza

Investigațiile asupra celor mai vechi forme ale civilizației din perioadele neolitică (5500 — 3500) și eneolitică (3500—3000) au scos la iveală culturile denumite Syialk I, II și III și cultura preelamită de la Suza. În ceea ce privește arhitectura, aceste culturi pun în evidență fenomene similare cu cele din Mesopotamia: utilizarea unor colibe din trestie, trecerea la construcții din pămînt bătut, apoi din cărămizi crude, folosite inițial pentru socluri și pardoseli, apoi pentru ziduri. Arheologii tind să conchidă că, în faza finală a acestei evoluții, se cunoștea bolta falsă.

Perioadei bronzului și începutului perioadei fierului (3000—1500) îi corespunde existența unor formații statale

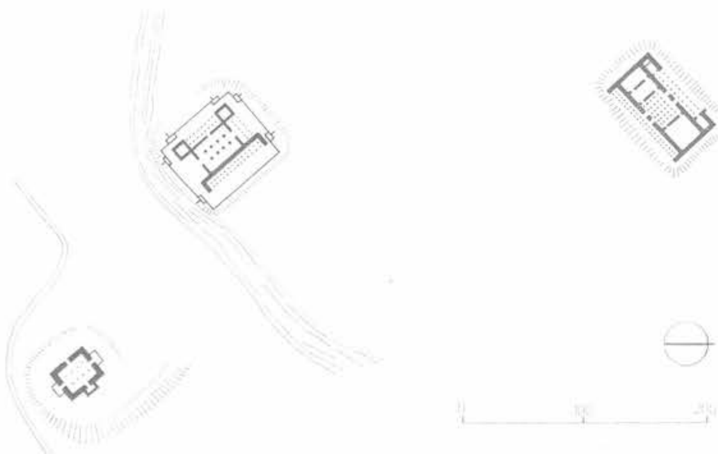
192. PASARGADE, Iran, perioada ahemenidă. Citadela « Taberei Perșilor » (mijl. secolului al VI-lea), prima capitală a statului persan, cuprinde pe « platoul palatelor » un propilon, o sală de recepții și un palat, cele din urmă înzestrate cu ample săli hipostile cu coloane de piatră, precedate de portice între ante, prefigurînd principalele programe ale arhitecturii monumentale din vremea ahemenizilor.

193. PASARGADE, Iran, perioada ahemenidă. Palatul lui Cirus (c. 550). Pilonul sculptat al unei porți reprezintă un geniu înaripat care poartă pe coroana sa inscripția în limbile persană, elamită și babiloniană: « Eu sînt Cirus, regele, Ahemenidul ».

193

192

194. SUZA, Iran, perioada ahemenidă. Palatul regal, construit în timpul lui Darius I (521—485) și refăcut după un incendiu de Artaxerxes al II-lea (404—358), prin dispoziția simetrică a curților, acceselor și încăperilor adiacente, denotă o preluare a compoziției palatelor babiloniene. Apadanaua, inclusă în ansamblu cu prilejul reconstrucției sale, contrazice această compoziție, iar raporturile care se creează cu edificiul preexistent nu-i conferă decît un rol subordonat.

elamite, în continuă concurență cu statele din Mesopotamia. Elamiții, una dintre populațiile vechi cunoscute ale Iranului care ocupau zona de sud-vest, nevoiți, pentru a putea practica agricultura, să recurgă la irigații, au avut o dezvoltare paralelă cu popoarele cele mai vechi ale Mesopotamiei. Săpăturile efectuate în straturile inferioare ale amplasamentului principalului centru de polarizare al Elamului, așezarea de la Suza, au scos în evidență trăsături similare cu cele ale construcțiilor sumero-akkadiene: argila, ca material predominant, ridicarea clădirilor pe platforme, placajul de cărămidă zmălțuită, iar în ceea ce privește programele monumentale, prezența posibilă a ziqquratului.

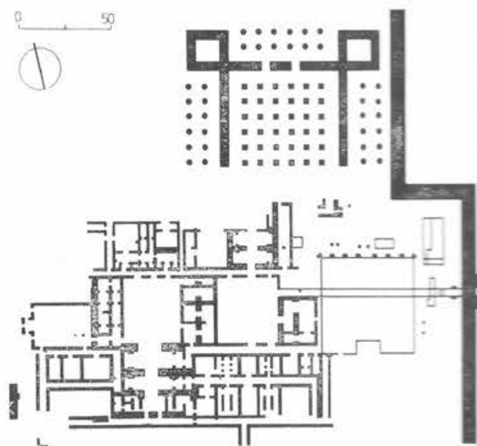
În jurul anului 1000, la începutul perioadei fierului, ca o consecință directă a «celei de a doua mari migrații indo-europene», căreia i s-a datorat așezarea dorienilor în Grecia și a ilirilor în Balcani, pătrund în Iran triburi indo-europene. Din amestecul triburilor indo-europene cu elamiții rezultă în Iran noi formații etnice: mezii în sud-vestul mării Caspice și perșii în nordul golfului Persic.

Parcurgînd, cu începere din secolul al X-lea, etapele procesului de destrămare a societății gentilice, în secolul al VIII-lea, mezii se constituie într-un stat cu capitala la Ecbatana, actualmente Hamadan, subordonat Assiriei. Emancipîndu-se de sub dominația asiriană, regele Mediei, Cyaxares (625—585), sprijină pe Nebopolasar, guvernatorul Babilonului, în acțiunea sa de eliberare de sub dominația Assiriei, cucerește orașele Assur (614) și Ninive (612), provocînd prăbușirea definitivă a statului assirian.

Orașele mezilor în lumina atestărilor istoricilor antici

Orașele mezilor sînt cunoscute numai după reliefuri assiriene din secolul al VII-lea, după descrieri din documentele vremii lui Sargon și informații, adeseori contradictorii, ale istoricilor de mai tîrziu. Astfel, din relatările lui Herodot se știe că orașul Ecbatana, capitala mezilor, avea șapte incinte divers colorate, probabil sub influența «turnului lui Babel», dispuse etajat pe pantele unei coline, iar palatul regal se afla în interiorul ultimei incinte. În schimb, istoricul grec Polybeos arată că orașul era lipsit de ziduri împrejmuitoare, fiind înzestrat numai

194

cu o citadelă sub protecția căreia se aflau palatele situate la un nivel inferior. Din descrieri rezultă că palatele erau construite din lemn, iar coloanele și grinzile, trunchiuri de chiparoși și cedri, erau îmbrăcate în aur și argint.

Arhitectura funerară rupestră a mezilor

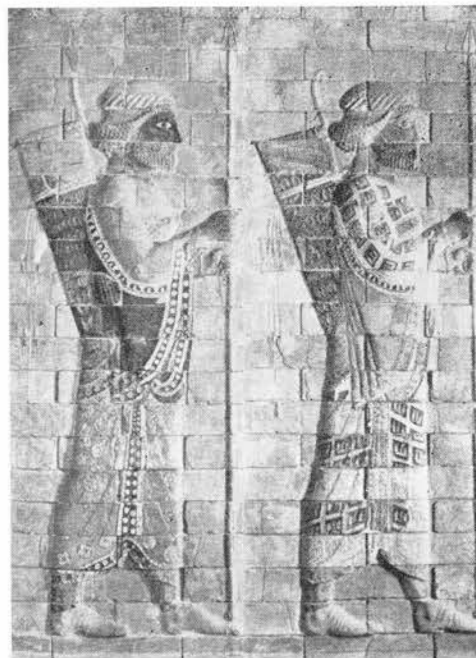
Mormintele săpate în stîncă, în apropiere de localitățile Sadula, Sahna, Dukkan Savud, Surdaș, care înfățișează, sculptate în piatră, fațade ale unor construcții de lemn de tip bit-hilani, reprezintă o mărturie a pătrunderii influenței anatoliene și a utilizării în arhitectura clădirilor reprezentative a coloanelor și porticelor de lemn.

În jurul anului 550, Cirus al II-lea, fiul lui Cambises I, rege în Suza și vasal al statului med, răstoarnă pe ultimul rege din Ecbatana, făcînd ca din acel moment elementul persan să prevaleze. Cirus păstrează capitala la Ecbatana, însă, în mod practic, sub dinastia ahemenidă funcționau concomitent mai multe capitale, în care regele rezida periodic.

După ce cucerește și anexează Lydia (547—546) precum și orașele grecești de pe coasta egeeană a Asiei Mici, în anul 539, Cirus al II-lea ocupă Babilonul, cruțîndu-l de distrugere. Fiul său, Cambise al II-lea (531—522), cucerește în anul 525 Egiptul. Stăpînind întregul Iran, Mesopotamia, Siria, Palestina, Fenicia, Asia Mică și Egiptul, regatul ahemenid a ajuns la cea mai mare întindere pe care o avusese pînă atunci vreun stat. Ocupînd tronul în urma morții lui Cambise, Darius I lărgește și mai mult granițele regatului, cuprinzînd nordul Indiei, insulele grecești, Macedonia și Tracia, ajungînd pînă în ținuturile locuite de geto-daci. Între anii 500 și 449 au loc așa-numitele războaie medice, războaie de cucerire a Greciei, care însă se încheie pentru perși cu un eșec. În anul 331, imperiul ahemenid este cucerit de către Alexandru cel Mare.

Arhitectura Iranului ahemenizilor este tributară tradițiilor constructive ale mezilor, a căror influență se poate recunoaște în structura orașelor, tipologia clădirilor și tehnica constructivă.

Cărămida nearsă a rămas materialul curent pentru executarea zidurilor, în timp ce coloanele și tavanele se confecționau din lemn. Utilizarea largă a lemnului de import, în regiunile unde acest material era deficitar,

195

196

195. SUZA, Iran, perioada ahemenidă. Palatul regal. Fragment din « friza arcașilor » din curtea coloanelor (c. 500). Decorația din ceramică smălțuită, întocmai ca în arhitectura regatului neobabilonian, soluționa problemele împodobirii zidului plin.

196. SUZA, Iran, perioada ahemenidă. Palatul regal. Detaliu al frizei de ceramică zmălțuită, reprezentînd animale fantastice, găsit în zona haremului (c. 500).

197. SUZA, Iran, perioada ahemenidă. În apadanaua lui Artaxerxes al II-lea (404—358), capitelurile coloanelor reprezintă treapta cea mai evoluată, atinsă de arhitectura regatului ahemenid, în procesul elaborării plastice a punctului de sprijin.

trebuie să-şi aibe explicaţia în forţa unei tradiţii aduse în Iran de triburile indo-europene.

Pasargade, « tabăra perşilor », prima capitală a regatului ahemenid

Prima capitală a perşilor a fost oraşul Pasargade, fundat de către Cirus pe locul unde l-a învins pe Astyages, regele mezilor. Ocupînd un platou înalt, înconjurat de munţi, oraşul, construit după modelul capitalei mezilor Ecbatana, era lipsit de o centură de fortificaţii, fiind, în schimb, înzestrat cu o citadelă. Sprijinindu-se pe povîrnişul unei înălţimi, ridicată pe o terasă de 78×79 m, executată din blocuri de calcar făţuite de mari dimensiuni, citadela proteja palatele situate pe platoul de la poalele ei şi locuinţele dispuse în vale. Realizat într-o epocă cînd procesul de trecere al triburilor persane de la o viaţă nomadă la una stabilă era în curs, structura oraşului purta reminiscenţele unei tabere militare. De altfel, în traducere, Pasargade înseamnă « Tabăra perşilor ».

Platoul palatelor din Pasargade

Intrarea pe platoul palatelor se făcea prin intermediul unor propilee, construcţie dreptunghiulară în plan, cu tavanul sprijinit de 2×4 coloane, precedată de reliefuri monumentale, reprezentînd tauri înaripaţi androcefali. Printre pavilioanele situate pe acest platou, toate cu aceeaşi orientare, se distinge o clădire destinată recepţiilor, denumită, după unica coloană păstrată, înaltă de 19 m, « sală cu coloană », şi palatul lui Cirus, denumit în mod eronat, după o antă rămasă în picioare, « sală cu stîlp ».

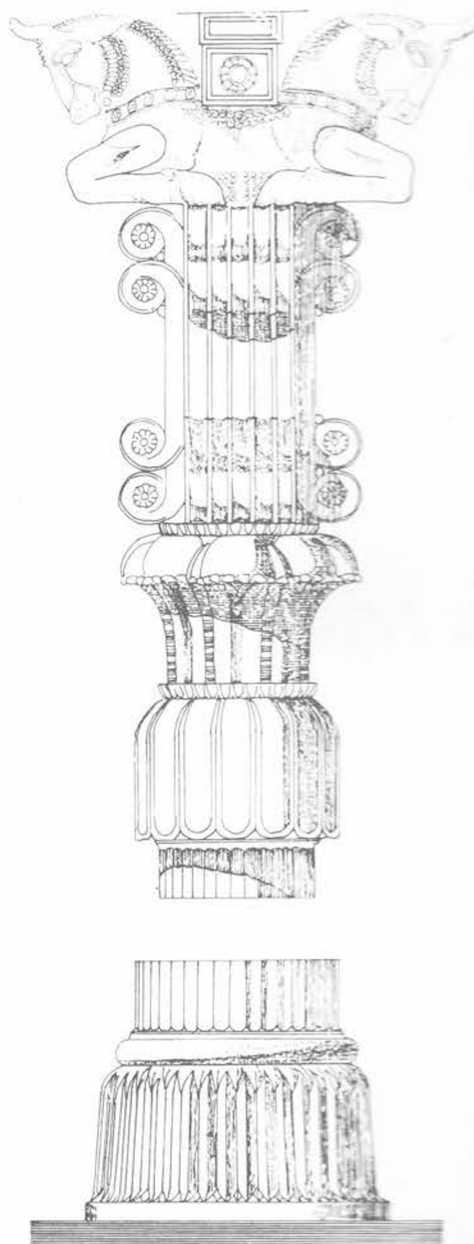
Pavilioanele de la Pasargade, antecedente ale construcţiei de tip apadana

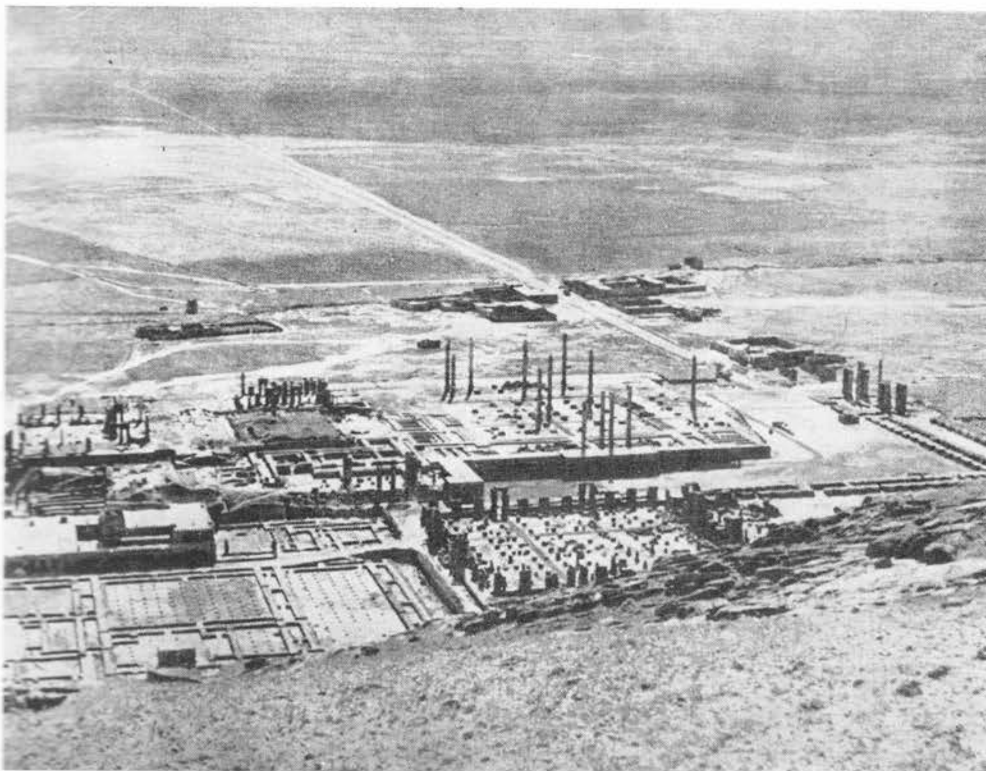
Cele două edificii au o seamă de trăsături comune. Fundaţiile lor au fost executate din blocuri mari de piatră brută, zidurile din cărămidă nearsă, soclul, ancadramentele şi coloanele din piatră fasonată, iar tavanele din lemn. Amîndouă sînt compuse simetric după o axă şi au drept dominantă de plan şi spaţială o sală dispusă median, cu tavanul sprijinit de multiple coloane, supraînălţată în raport cu celelalte spaţii ale clădirii şi luminată lateral. În compoziţia faţadelor un rol hotărîtor îl au ample portice cu coloane prinse între încăperi cu ziduri pline sau între ante. Ca particularitate a plasticii decorative se distinge utilizarea a două feluri de piatră, de culori diferite: bazele şi capitelele coloanelor erau negre, iar fusurile albe; pardoselile porticelor palatului lui Cirus, cît şi banca de piatră din portice, aveau benzi albe şi negre. Ancadramentele de piatră ale uşilor erau decorate cu reliefuri figurative, cele aparţinînd uşilor de intrare ale palatelor reprezentîndu-l pe Cirus urmat de un slujitor.

Pavilionul de recepţie şi palatul lui Cirus de la Pasargade au pregătit cristalizarea unui tip specific de construcţie pentru Iranul ahemenid, *apadana*, care se va manifesta în forma sa definitivă în cadrul marilor ansambluri de la Persepolis şi Suza.

Mormîntul regelui Cirus al II-lea

Aşezat în apropiere de Pasargade, de-a lungul unui drum de acces, mormîntul regelui Cirus reprezintă o construcţie de piatră cu o singură încăpere, măsurînd în interior 3,16×2,18 m, acoperită în două pante, ridicată pe un postament compus din şase gradene, a căror înălţime se reduce treptat. Neobişnuit pentru arhitectura medo-perşilor, acest mormînt se apropie de monumentele fune-

198

rare din Lydia sau chiar aminteşte templele greceşti, însă resturile unui postament similar cu urmele unei construcţii de cărămidă crudă, găsite la Pasargade, permit să se creadă că este o replică a unui tip de sanctuar străvechi.

Suza, capitala regelui Darius

În timp ce Pasargade rămîne capitala religioasă, vechiul centru elamit, Suza, ales sub regele Darius I capitală administrativă, militară şi politică a imperiului, mai apropiat de vechile centre ale Orientului Antic, cunoaşte o nouă dezvoltare. Oraşul, dominat de citadela situată pe un promontoriu, locul cel mai ridicat al reliefului, era apărat de un sistem complex de fortificaţii, alcătuit din ziduri şi şanţuri.

Palatul, situat în interiorul citadelei, a fost realizat de Darius I între anii 521—485 dar, căzînd pradă focului, a fost refăcut de Artaxerxes al II-lea Mnemon (404—358).

Palatul din Suza

Prin caracterul şi tipologia sa, palatul din Suza este mai mult legat de arhitectura palatelor babiloniene decît de arhitectura reşedinţei lui Cirus de la Pasargade. Astfel, se poate recunoaşte preluarea curţilor interioare care organizează ample cartiere în jurul lor. Aici, dispoziţia celor trei curţi mari, aproximativ egale ca dimensiuni şi apropiate ca formă, este simetrică în raport cu axa principală, de-a lungul căreia sînt amplasate scara monumentală exterioară, curtea de acces dispusă transversal, un vestibul, două încăperi destinate gărzii şi curtenilor şi, în cele din urmă, curtea centrală a palatului, împărţită în compartimente prin paravane decorate cu ceramică

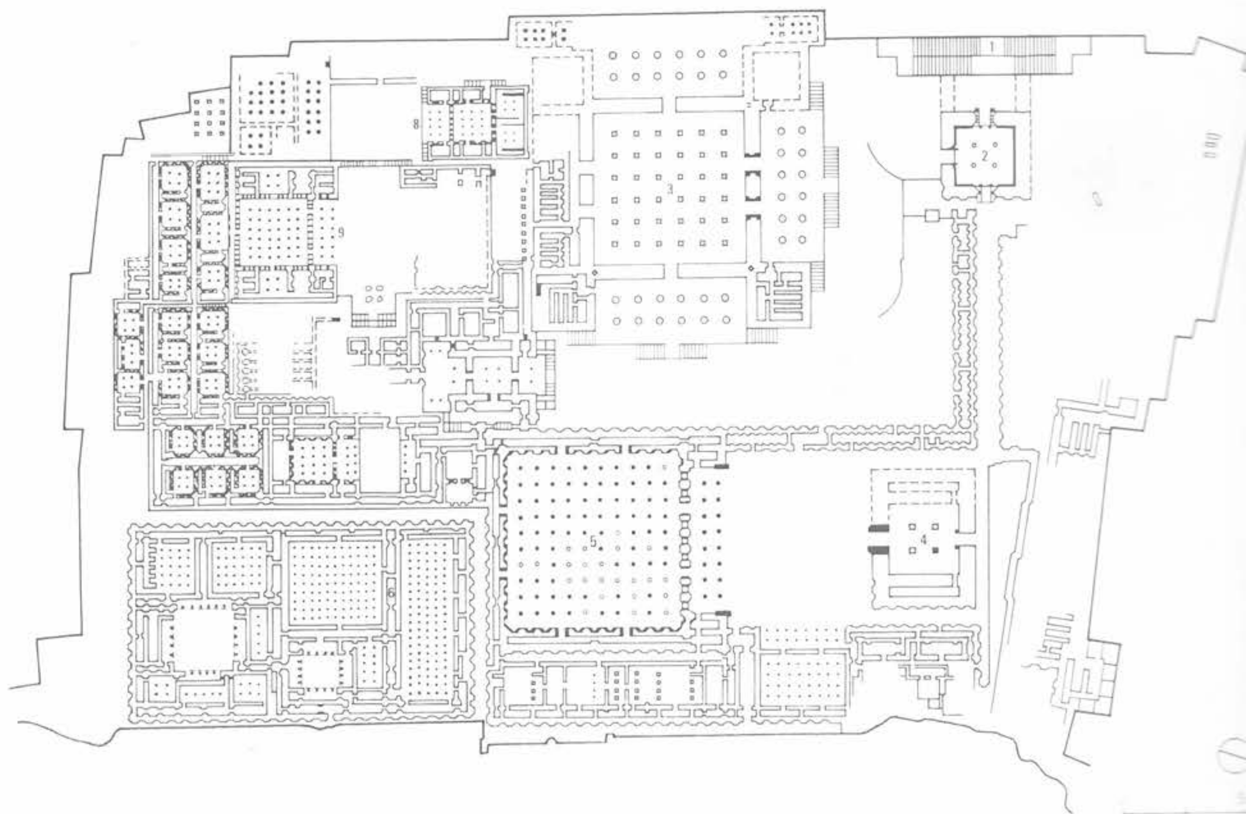
198, 199. PERSEPOLIS, Iran, perioada ahemenidă. Ansamblul palatelor, realizat între anii 518—460, în timpul regilor Darius, Xerxes şi Artaxerxes, expresie a dominaţiei regatului ahemenid asupra a numeroase neamuri supuse, destinat sărbătoririi anului nou, este compus din elemente spaţiale constituite deja la Pasargade: propilee, săli de recepţie şi banchete, palate, toate cu ziduri de cărămidă nearsă, coloane şi ancadramente de piatră şi tavane de lemn. Sala cu coloane de tip « apadana » este determinantă în compoziţia ansamblului. Derivată, poate, din arhitectura cortului regal, executarea ei în materiale durabile s-a făcut, probabil, cunoscîndu-se soluţiile sălilor hipostile din Egipt: 1 — accesul pe platformă; 2 — « Poarta tuturor popoarelor »; 3 — apadanaua lui Darius; 4 — propilee; 5 — « Sala celor 100 de coloane »; 6 — tezaurul şi sala tronului; 7 — tripilon; 8 — palatul lui Darius; 9 — palatul lui Xerxes.

zmălţuită. Curtea dinspre vest, denumită « curtea coloanelor », judecînd după caracterul somptuos al decoraţiei, deservea, probabil, apartamentele regale, iar cea dinspre est, depozitele tezaurului. Două curţi, sensibil mai mici, situate simetric în spatele curţii centrale, corespundeau, probabil, încăperilor haremului.

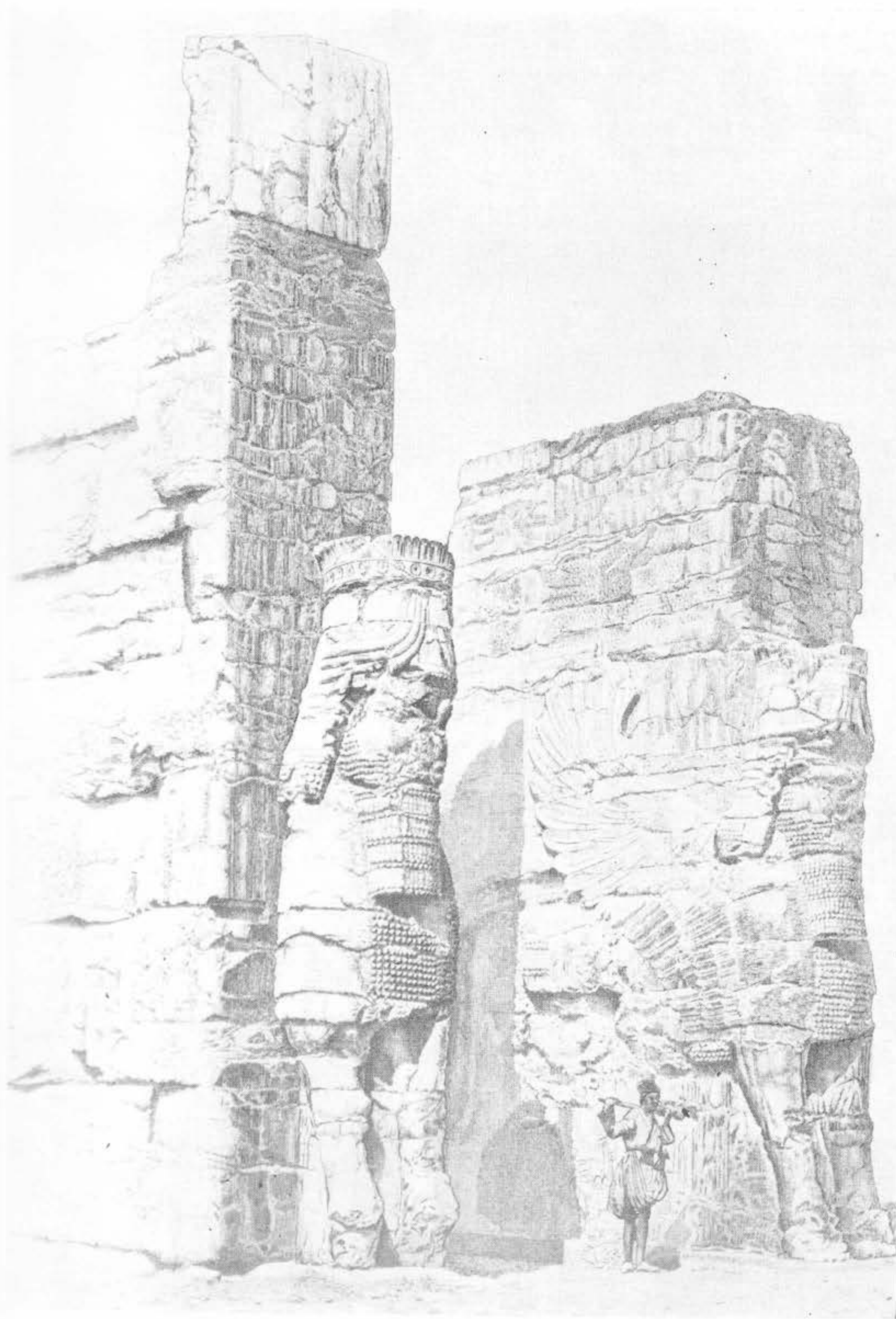
O inscripţie găsită în palatul lui Darius preciza originea materialelor şi a meşterilor care au colaborat la realizarea palatului: cedru din Liban, lemn de Yaka din Ghandara (India) şi Carmania, aur din Sardes şi Bactriana, lapilazuli şi cornalină din Sogdiana, turcoaze din Chorezm, argint şi bronz din Egipt, ornamente parietale din Ionia, ivoriu din Etiopia, India şi Arachosia, piatră de Abiradus din Elam. Cărămidarii erau babilonieni, pietrarii din Sardes, aurarii şi sculptorii reliefurilor erau mezi şi egipteni. Ilustrînd politica stăpînitorilor unui conglomerat de popoare pe cale să închege un imperiu universal, arhitectura palatelor trebuia să întruchipeze unitatea acestui imperiu.

Complexul de la Suza, atît de influenţat de arhitectura marilor palate babiloniene, va fi îmbogăţit sub regele Artaxerxes cu o componentă nouă, care va ilustra aportul specific al arhitecturii persane. Este vorba de o sală de festivităţi, de tip « apadana », care constituie o preluare a prototipului elaborat în cadrul palatului « marelui rege » de la Persepolis.

199

200

Timp îndelungat, oraşul Persepolis a fost considerat a fi cea de a treia capitală a dinastiei ahemenizilor. Cercetări mai recente pledează pentru considerarea ansamblului de palate din acest oraş, iniţiat de către Darius I şi continuat de Xerxes I şi Artaxerxex I, ca o reşedinţă pentru o singură zi unde regele, împreună cu curtea sa, serba noul an şi unde primea darurile pe care i le aduceau reprezentanţii neamurilor supuse.

Oraşul Persepolis, reşedinţa festivă de o zi

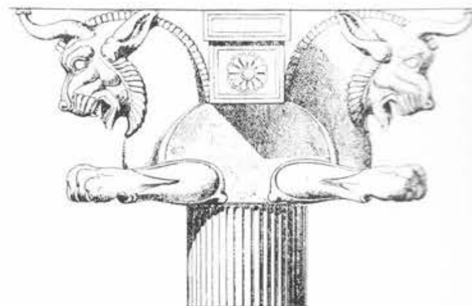
Ansamblul de la Persepolis nu avea aspectul şi nici nu îndeplinea funcţiile unei fortăreţe, ci avea un caracter deschis şi festiv. Ridicate pe o amplă terasă, cu dimensiunile de 300×400 m, prinsă între un povîrniş muntos şi o vale, numeroasele edificii ale ansamblului, născute din iniţiativa celor trei regi, erau la rîndul lor aşezate fiecare pe un subasment propriu, diferenţiat ca înălţime, ceea ce accentua mobilitatea siluetei ansamblului, care se profila pe fundalul format de coasta abruptă a muntelui. Platforma comună a întregului ansamblu înaltă de 15 m, datorată regelui Darius I, consolidată către depresiune printr-un zid de sprijin, executat fără mortar din pietre îmbinate cu crampoane în coadă de rîndunică, este accesibilă printr-o scară construită de Xerxes I, cu două rampe, paralele cu terasa, care mai întîi se desfac, apoi se adună.

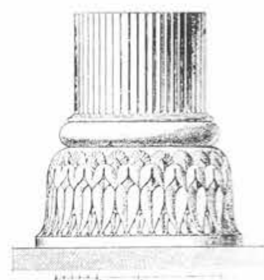
« Poarta tuturor popoarelor »

Urmează apoi propileele, denumite în mod simbolic « Poarta tuturor popoarelor », opera aceluiaşi Xerxes I, o încăpere de plan pătrat cu tavanul susţinut de patru coloane de piatră, cu ziduri de cărămidă crudă, străpunse pe trei direcţii de porţi precedate de tauri androcefali, înaripaţi.

« Apadanaua lui Darius »

Traversînd « poarta tuturor popoarelor », în unghi drept, spre sud, se accedea la sala de audienţe a regelui şi ceremonii, începută în timpul lui Darius I, de unde şi denumirea de « apadanaua lui Darius » şi terminată în timpul domniei regelui Xerxes. Ridicată pe un subasment propriu, accesibil dinspre nord şi est prin scări exterioare, precedată din trei părţi de portice cu cîte 12 coloane fiecare, dispuse în două şiruri, prinse între încăperi închise (ceea ce aminteşte soluţia « bit-hilani »), sala, pătrată în plan, cu latura de peste 60 m, avea caracterul unei săi hipostile, cu 36 coloane înalte de 18 m. Douăsprezece dintre aceste coloane se păstrează şi astăzi în picioare, iar bazele celorlalte se găsesc pe locurile lor. Lumina pătrundea prin deschiderile porţilor şi prin ferestrele situate în partea superioară a zidurilor, deasupra porticelor de acces, mai joase. De altfel, existenţa secţiunii bazilicale este atestată încă de ruinele palatelor de la Pasargade, construite anterior. Straturile de cenuşă găsite, mărturie a incendierii palatelor în vremea cuceririi macedonene, dovedesc că acoperirea sălii era de lemn. Utilizarea grinzilor de lemn a permis realizarea unor interaxe a traveelor largi de 8,74 m, fapt din care rezulta, cu toată mulţimea de coloane, un spaţiu destul de aerat. Pragurile de piatră ale uşilor s-au păstrat şi ele, în schimb zidurile au dispărut cu desăvîrşire deoarece, în mod paradoxal, o construcţie care denotă o ştiinţă avansată, în ceea ce priveşte folosirea pietrei, avea pereţii executaţi din argilă crudă.

201

200. PERSEPOLIS, Iran, perioada ahe-menidă. Ansamblul palatelor (518—460). Propileele lui Darius, « Poarta tuturor popoarelor » sînt străjuite de tauri înaripaţi androcefali sculptaţi în piatră care continuă tradiţia decorării orthostaţilor.

201. PERSEPOLIS, Iran, perioada ahe-menidă. Apadanaua lui Darius (521—47?). Coloanele zvelte, înalte de 18 m, ale porticei şi ale sălii de ceremonii, cele din urmă cu formă compusă a capitelului, şi unele şi celelalte terminate cu protoame zoomorfe, erau destinate să susţină un tavan executat din lemn

Un interes deosebit, din punctul de vedere al evoluției artelor plastice și al rolului lor în conturarea mesajului imaginii arhitecturale, îl are prelucrarea sculpturală a scării de acces în apadana dinspre est și a soclului subasmentului clădirii. Zidurile de susținere a scării și parapetele sînt decorate cu reliefuri, printre care o semnificație specială o are redarea procesiunii reprezentanților popoarelor supuse aducînd daruri regelui. Porticul apadanei, orientat către est, se lărgea printr-o amplă tribună susținută de un rezalit al terasei ansamblului, de unde regele putea privi desfășurarea procesiunilor, asemenea celor înfățișate în imaginile sculptate.

« Sala celor o sută de coloane »

Traversînd direct « poarta tuturor popoarelor », iar apoi propileele neterminate (pe direcția nord-sud), atribuite fie lui Xerxes I, fie lui Artaxerxex I, se ajunge la « sala celor o sută de coloane », datorată, la rîndul ei, inițiativei unuia dintre cei doi regi. Mai mare ca dimensiuni decît « apadanaua lui Darius » (75 × 75 m), mai bogată ca număr de coloane (10 × 10), sala era precedată de un singur portic cu un dublu șir de cîte 8 coloane prinse între ante. Tematica reliefurilor care împodobesc glafurile ușilor — regele

202

203

primind în audienţă pe satrapul Mediei, regele şezînd pe un tron, sprijinit de reprezentanţii celor 28 de naţionalităţi supuse imperiului, regele luptînd cu animale fantastice — arată destinaţia sălii şi ilustrează, totodată, conţinutul de idei pe care trebuia să-l exprime cu elocinţă arhitectura în sinteză cu artele plastice.

Construcţia de tip apadana, sinteza tradiţiilor arhitecturii Orientului antic

Construcţia de tip « apadana » se evidenţiază ca cel mai tipic produs al arhitecturii ahemenide. Spre deosebire de arhitectura egipteană, unde s-a manifestat tendinţa spre aglomerarea spaţiului printr-o îndesire a coloanelor, în pofida cunoaşterii tot mai adînci a proprietăţilor pietrei ca material de construcţie, în aceste săli hipostile persane, datorită tavanului executat din lemn, coloanele sînt zvelte (h = 10—13 D), intercolonamentele largi, iar suprafaţa utilă atinge 95%. Este posibil ca apadanaua să fie derivată, ca formulă plastică, din arhitectura uşoară a cortului regal, susţinut de numeroşi suporţi de lemn. Utilizarea coloanei de lemn a fost probabil preluată din arhitectura străveche a zonei dintre lacurile Urmian şi Van, pe unde s-au scurs triburile indo-europene către Iran; însă este aproape sigur că transpunerea ei în piatră şi structurarea unor săli hipostile s-a făcut cunoscîndu-se exemplele egiptene.

Posibilităţile arhitecturii de a realiza spaţii interioare degajate, erau limitate de sistemul constructiv, cu stîlpi şi grinzi, folosit. În schimb, prezenţa unei păduri de coloane împiedica sesizarea limitelor şi a dimensiunilor spaţiului, dînd senzaţia unei continuităţi fără de sfîrşit. Acest mod de tratare a spaţiului se va regăsi în arhitectura musulmană de mai tîrziu.

Tema şi realizarea apadanalelor au beneficiat de îndelungata tradiţie a arhitecturilor din ţinuturile Asiei Anterioare: caldeo-babiloniană, hittită, assiriană etc. Pînă şi « secţiunea bazilicală », adică luminarea unor ample săli peste porticele sau spaţiile alăturate, este un procedeu comun arhitecturii vechilor civilizaţii din bazinul răsăritean al Mediteranei.

Tezaurul, Tripylonul şi « palatele de iarnă »

În spatele sălii « celor o sută de coloane » se afla edificiul tezaurului, compus din trei tronsoane alcătuite diferit, cel din mijloc fiind dominat de o sală cu 99 coloane (11×9), socotită a fi sala tronului lui Darius.

Dispus între « apadanaua lui Darius » şi sala « celor o sută de coloane », un al treilea rînd de propilee, denumite Tripylon, cu o atribuţie nedecisă în ceea ce priveşte ctitorul, conducea la cartierul de sud-vest al ansamblului rezervat locuirii. Cele trei « palate de iarnă », ale lui Darius, Xerxes şi Artaxerxes, reconsiderate sub aspectul funcţiunii şi socotite săli de ospeţe, reiau la scară mai mică compoziţia de tip « apadana ». Componenta lor principală este o sală hipostilă, precedată de un portic, prins între încăperi de plan pătrat, înconjurată pe celelalte laturi de încăperi dispuse simetric faţă de axele clădirii.

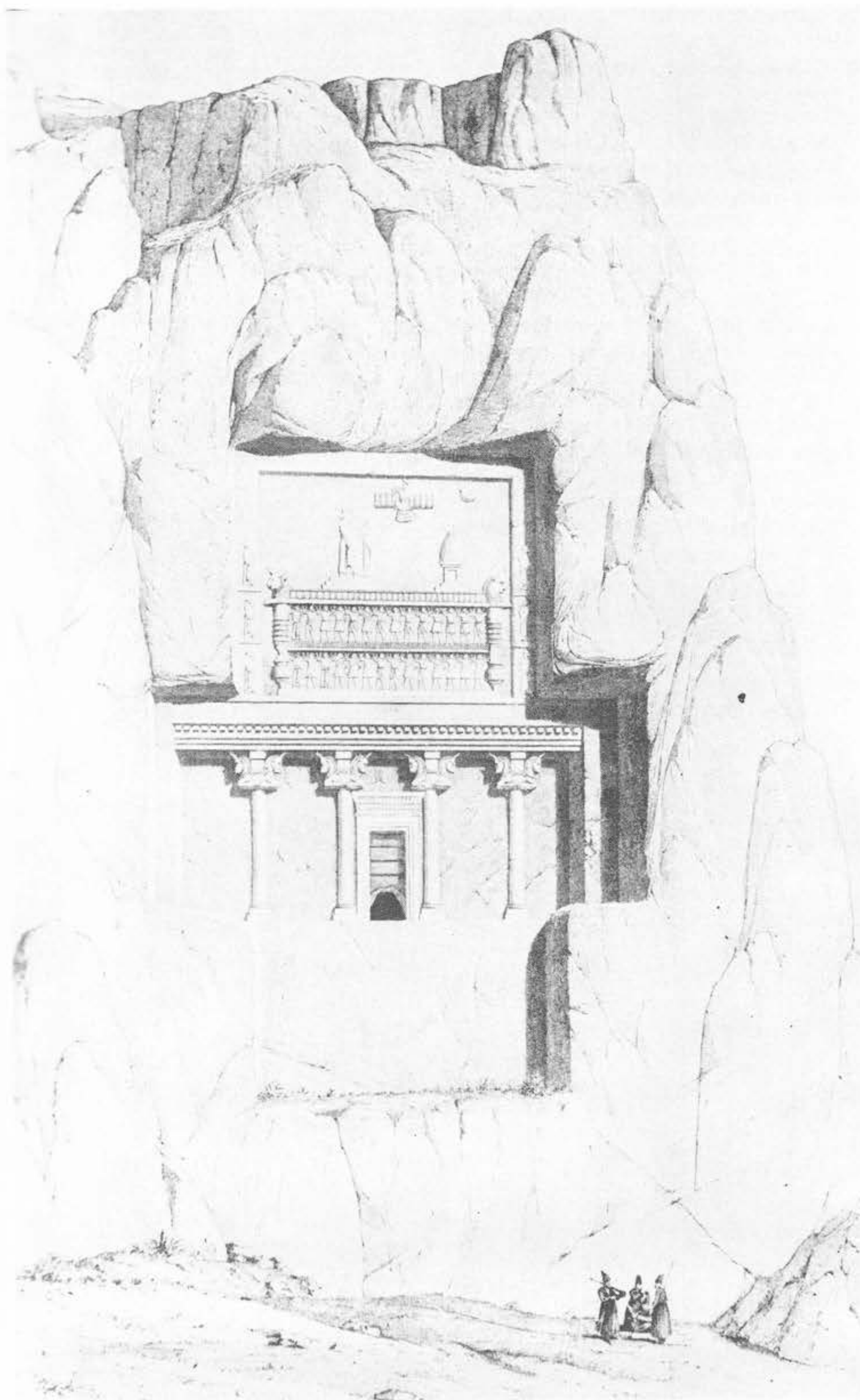
În spatele sălilor de ospeţe se află edificii evident destinate locuirii, compuse din încăperi de formă pătrată cu

202, 203, 204. PERSEPOLIS, Iran, perioada ahemenidă. Ansamblul palatelor, 518—460. Funcţia « sălii celor o sută de coloane », destinată audienţelor şi primirii darurilor, este pusă în evidenţă şi de ornamentaţia figurativă sculptată. Ancadramentul unei porţi reprezintă pe feţele sale interioare pe rege aşezat în tronul său, susţinut de reprezentanţii neamurilor supuse.

204

205

205. NAQSH-I-RUSTAM, Iran, perioada ahemenidă. Cu excepţia mormîntului lui Cirus, toate mormintele regilor ahemenizi (485—359) sînt săpate în stîncă lîngă ansamblul de la Persepolis. Ele figurează către exterior faţada unor palate, similare cu cele reale ale ansamblului vecin, redînd înfăţişarea porticelor cu coloane de piatră şi trabeaţia de lemn.

206. PERSEPOLIS, Iran, perioada ahemenidă, ansamblul palatelor (580–400). Parapetul scării care conducea la « sala celor o sută de coloane » înfăţişează o procesiune care aduce daruri regelui.

206

tavanele susţinute de cîte patru coloane, care ar putea sugera, şi ele, derivarea lor din arhitectura cortului.

Deşi ansamblul de palate de la Persepolis a fost realizat în etape, totuşi apar o seamă de corelaţii care dovedesc că fiecare arhitect a ţinut seama de creaţia celui precedent, urmărind o inserare armonioasă a operei sale. Astfel, de pildă, dimensiunea corespunzătoare laturii « sălii celor o sută de coloane », este reluată ca o valoare modulară în cadrul altor componente ale edificilului, iar axele de simetrie ale tuturor spaţiilor sînt paralele şi perpendiculare.

Apadanaua palatului din Suza

Marile săli hipostile de la Persepolis au folosit de model pentru apadanaua palatului din Suza, construită de Artaxerxes al II-lea Mnemon.

Amplasată în spatele palatului preexistent şi vizibilă, în consecinţă, numai din grădina posterioară, accesibilă printr-un coridor care, după ce leagă cele trei curţi mari ale palatului, se întoarce în unghi drept, această sală festivă nu are în compoziţia ansamblului rolul pe care îl avusese apadanaua de la Persepolis. Totuşi, deşi dispoziţia sa contrazice simetria ansamblului, apadanaua poartă semnele

unei preocupări a arhitectului de a obține o inserție organică a acesteia prin reluarea unor dimensiuni, întocmai cum se întîmplă și în cazul ansamblului de la Persepolis.

Apadanaua din Suza reprezintă o treaptă superioară a evoluției acestui tip arhitectural, depășind pe cea din Persepolis prin monumentalitate și strălucirea finisajului. Dintre cele 36 de coloane ale sălii nu s-au găsit pe locul lor decît fundațiile; în schimb, s-au păstrat trei din bazele celor 12 coloane aparținînd porticului. Înălțimea coloanelor sălii atingea 20 m, căreia îi corespundea un diametru inferior de 1,59 m.

Coloanele, deși atît de înalte, erau alcătuite numai din trei tambururi. Baza avea forma unui clopot. Capitelul, foarte complex ca structură, ocupa o bună parte din înălțimea coloanei, reprezentînd 8,72 m din 20 m. Reluînd forma capitelului coloanelor propileelor lui Xerxes de la Persepolis, capitelul coloanelor apadanei de la Suza era compus din trei tronsoane: primul, legat de fus, palmiform, al doilea cu secțiune pătrată, decorat cu cîte patru volute pe fiecare față, în fine, al treilea, cu caracter zoomorf, alcătuit din reprezentarea părții anterioare a corpului a doi tauri cu spinările legate, permițînd ca în spațiul ce se forma între ele, să se poată rezema grinzile care legau coloanele.

Componentele de piatră ale arhitecturii ofereau o gamă de culori închise: marmura neagră a coloanelor, dioritul și bazaltul negru al tocurilor de ușă, calcarul bituminos brun al scărilor de acces. Decorația de ceramică, folosită pentru îmbrăcarea pereților și pardoselii, introducea în compoziția cromatică culori contrastante, vii, sporind caracterul festiv al imaginii.

Dezvoltarea arhitecturii Iranului ahemenid se încheie odată cu căderea dinastiei. În anul 330, întregul imperiu persan este cucerit de Alexandru cel Mare. Conducătorii oștilor sale incendiază palatele din Persepolis pentru a răzbuna distrugerea de către perși a acropolei din Athena. După moartea lui Alexandru cel Mare, survenită la Babilon în anul 323, Iranul intră în componența regatului seleucid, fiind supus pe plan cultural acțiunii elenismului. În anii 248—247, în nord-estul Iranului va lua ființă statul part, continuator al tradițiilor imperiului ahemenid.

Mormintele ahemenizilor de la Naqsh-I-Rustam

Arhitectura funerară persană preia tipologia mormintelor rupestre ale mezilor. Cele mai importante manifestări ale acestui program sînt mormintele regilor ahemenizi de la Naqsh-I-Rustam, din preajma ansamblului de la Persepolis. Modeste ca dimensiuni, interioarele mormintelor regilor, luînd ca model cel dintîi realizat, al lui Darius I, prezintă către exterior mari panouri săpate în stîncă, ale căror trei registre au aspectul unei cruci. Registrul median redă, sculptat în stîncă, porticul unei fațade de palat cu coloane de piatră angajate și antablament de lemn, inspirat direct din arhitectura ansamblului alăturat. Registrul superior reia motivul regelui înscăunat pe tronul purtat de națiunile supuse.

Templele focului

Templele în care se oficia cultul focului judecînd după resturi prezintă înrudiri ca aspect cu mormîntul regelui Cirus dela Pasargade sau cu sala hipostilă a unei apadane.

Arhitectura Iranului ahemenid demonstrează încă o dată unitatea existentă în Asia Anterioară între tipologia și compoziția programelor civile și religioase, între aspectul clădirilor destinate celor vii și celor morți.

207. NAQSH-I-RUSTAM, **Iran, perio ahemenidă.** Mormintele regilor din prea ansamblului festiv de la Persepolis (485— aduc la apogeu tradiția locală a gropnițelor pestre, constituită, probabil, sub influ arhitecturii funerare rupestre din Anatoli dezvoltată în forme monumentale în tim regatului mezilor.

LUXOR, Egipt, regatul nou, dinastia a XVIII-a. Templul de la Luxor. Coloanele lotiforme ale curții inițiale.

ARHITECTURA EGIPTULUI ANTIC

Egiptul este format din două zone geografice distincte: valea îngustă a Nilului, de la Aswān pînă la Memphis, atingînd 20—50 km lățime, reprezentînd Egiptul de Sus, și delta Nilului, Egiptul de Jos. Egiptul constituie o oază gigantică, rezultată din sedimentarea aluviunilor purtate de Nil, cuprinsă între pustiuri, izolată prin lanțuri de munți spre răsărit, apus și miază-zi. Unica legătură a Egiptului pe uscat cu restul lumii antice îl constituia istmul de Suez, pe unde treceau drumurile comerciale, plecau expedițiile războinice către țările Asiei Anterioare sau pătrundeau armatele năvălitoare. Relativa izolare a Egiptului explică, în parte, ritmul lent al dezvoltării forțelor de producție, conservatorismul în domeniul culturii și caracterul specific al acesteia.

Revărsările anuale ale Nilului, care durează din iunie pînă în octombrie, provocate de topirea zăpezilor și de ploile din munții Abisiniei, făceau din Egipt, de altfel înzestrat cu o climă uscată, o regiune roditoare, bogată în vegetație și în tot felul de animale sălbatice. Istoricul antic Herodot numea Egiptul « un dar al Nilului ». Pustiurile de astăzi erau stepe cu o vegetație specifică și vînat abundent. Toate aceste condiții naturale au făcut din valea Nilului un fel de creuzet în care să se amestece populații sedentare cu populații migratoare în căutarea vînatului, din nord și din sud.

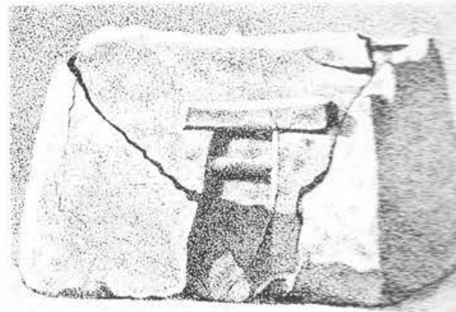
Înfruntarea dintre fenomenele naturii, dintre Nil și pustiu, lupta permanentă, care constituie istoria cea mai veche a Egiptului, între populațiile sedentare din valea Nilului și cele nomade din stepe, au găsit oglindire în religia egiptenilor. Zeul Osiris, ocrotitorul țării, zeu al pămîntului roditor, al cerului și al vegetației purta o luptă neîmpăcată cu fratele său Set, zeu al pustiului, al morții, al neamurilor dușmane. Păstrînd puternice elemente de totemism, supraviețuire a cultelor tribale, religia egiptenilor va căpăta forma unui politeism, predominant antropomorf, pantheonul zeilor fiind continuu îmbogățit cu diferite zeități locale.

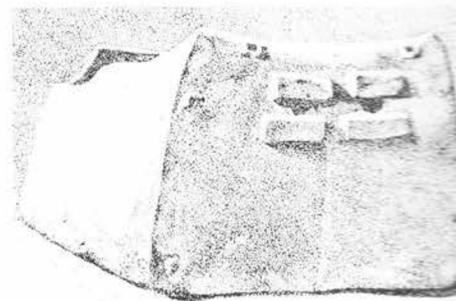
Practicarea agriculturii în Egipt a pretins unirea forțelor obștiilor primitive pentru executarea unor lucrări de irigare. Teritoriile obștilor, cărora le vor corespunde mai tîrziu, în sclavagism, unități administrative, denumite de către scribii greci ai Egiptului elenistic, « nome » erau reprezentate în hieroglife printr-un dreptunghi împărțit în parcele prin canale de irigație.

Odată cu acapararea puterii politice și economice de către aristocrația gentilică din « nome » și constituirea unor state, munca în comun a obștiilor a fost menținută devenind, cum observa Karl Marx, baza celei mai crunte forme de exploatare pe care au cunoscut-o orînduirile bazate pe clase. Necesitatea de a deține într-o singură mînă conducerea unui complex mecanism de organizare a agriculturii, de înfăptuire a irigațiilor, de

În arhitectura Egiptului antic, ca și orice altă arhitectură, cel dintii și mai răspîndit program a fost al locuinț sursa dezvoltării oricărei arhitecturi mon mentale.

208. EL-'AMRA, Egipt, perioada pr dinastică (mileniul al IV-lea). Miniatura ceramică, cu caracter votiv, a unei locui găsite în inventarul unui mormint din el-'Am sugerează ziduri din argilă compactizată fețele exterioare înclinate, invelitoarea fii probabil, din materiale vegetale.

păstrare și contabilizare a recoltei, a constituit temeiul luptei între diferitele nome pentru constituirea unui stat unic, proces care a trecut mai întîi prin faza existenței a două formații statale: regatele de sud și de nord, cu capitale, respectiv, la Hierakonpolis (Nehen) și Bouto (Pe), reunite în jurul anului 3000, de către un rege legendar, Menes sau Mina, sub o dinastie unică.

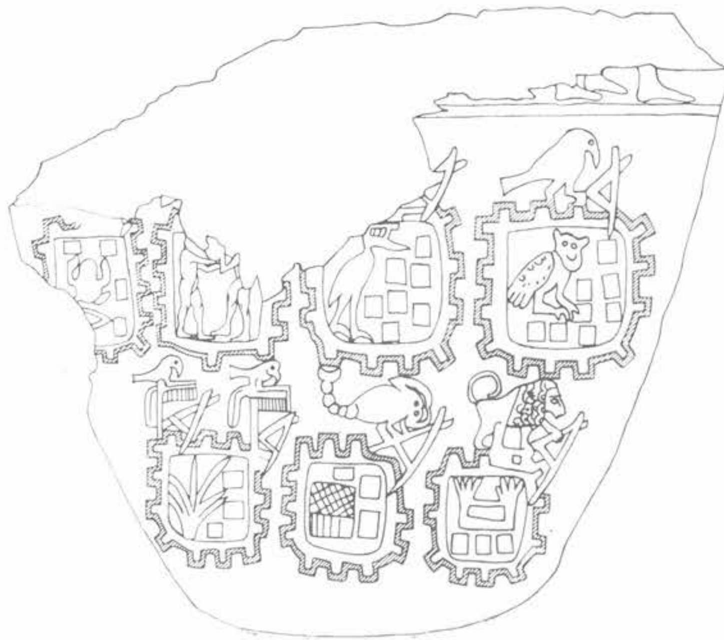
Născută în procesul luptei omului cu natura, arhitectura Egiptului va avea, ca și în alte părți ale globului, ca prim program locuința, executată din materialele cele mai accesibile și mai lesne de prelucrat: cele vegetale și argila. Dar, odată cu transformarea religiei într-un mijloc de dominația ideologică a maselor, cristalizarea ideii nemuririi și divinității faraonului va determina apariția unei arhitecturi monumentale, în care vor predomina programe funerare și programe destinate cultului, recurgîndu-se la un material « veșnic », existent în abundență în Egipt, piatra.

Corelarea unei liste de succesiune a faraonilor, moștenită de la istoricul grec Manethon din perioada ptolemaică (c. 280), grupați pe 30 dinastii după criteriul orașului de origină sau reședință, care conține arătarea duratei anilor de domnie (egiptenii numărau anii începînd cu înscăunarea fiecărui faraon), cu date din inscripții hieroglifice privind sărbătorirea răsăritului stelei Sirius (a cărei perioadă este cunoscută), raportate la anul de domnie al faraonului în care se petrecea evenimentul, a permis stabilirea unor repere absolute pentru periodizarea istoriei Egiptului și datarea a numeroase monumente și ansambluri de arhitectură.

210

209

209. Egipt, perioada predinastică (sf. mileniului al IV-lea). Arhitectura perioadei predinastice, influențată de tradiții sumeriene, a transmis arhitecturii regatului timpuriu zidurile întărite cu rezalite, procedeu derivat, sub aspect plastic, din construcții executate din materiale vegetale. Voind, poate, să simbolizeze victoria regelui Narmer asupra unor populații nordice, o stelă de piatră, păstrată fragmentar, înfățișează șapte așezări ale căror ziduri de incintă sînt dărîmate de păsări sau animale protectoare ale învingătorilor, înăuntrul incintelor fiind reprezentate animalele sau plantele venerate în așezările respective.

ARHITECTURA PERIOADEI PREDINASTICE (c. 5000 – c. 3000)

Urme de aşezări omeneşti, aparţinînd perioadei paleolitice, se recunosc în valea Nilului încă cu două milenii înainte de unificarea, petrecută aproximativ în anul 3000, a regatelor din Egiptul de Sus şi de Jos. Cea dintîi acţiune a omului pentru organizarea mediului înconjurător, spre a-l face mai adecvat vieţii, a fost amenajarea pentru locuinţe a spaţiului peşterilor din sudul ţării. Vînători şi războinici din stepă, pictînd sau grafitînd pe pereţii peşterilor imagini de girafe şi elefanţi, credeau că, în acest fel, îşi vor putea adjudeca vînatul. Substituirea treptată a acestor motive animaliere, reluate şi în ornamentaţia ceramicii, prin motivele unei faune fluviale — peşti, crocodili, hipopotami — ilustrează procesul de stabilizare a populaţiilor nomade în valea Nilului, iar tema navigaţiei, dominantă în perioada numită Naqāda (după mijlocul mileniului al IV-lea) care, la rîndul ei, înlocuieşte motivele luate din lumea animalelor, demonstrează dezvoltarea traficului pe apă şi intensificarea contactelor între populaţiile diferitelor regiuni ale uriaşei văi a Nilului. Reluarea motivelor faunei deşertului, reprezentată pe mînerele cuţitelor şi pieptenii de fildeş, va ilustra ultimele valuri de vînători nomazi din pustiul occidental suprapuse populaţiei sedentare a văii, pe care o vor supune. Cea mai veche pictură parietală păstrată care, pe lîngă abcarcaţiuni, înfăţişează tema luptei şi a triumfului (uciderea unor prizonieri), devenită ulterior caracteristică pentru o perioadă de trei milenii, găsită într-o cameră sepulcrală subterană (căptuşită cu cărămidă tencuită), din perioada neoliticului tîrziu, lîngă localitatea de astăzi Kōm el-Aḥmar (Hierakonpolis), trebuie să fi aparţinut unei căpetenii provenite din acest clan de cuceritori.

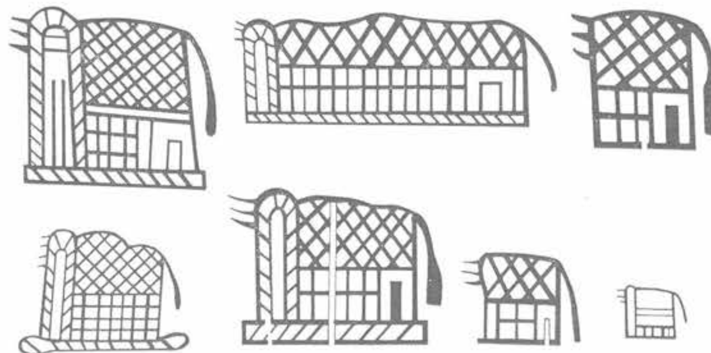
Tema triumfului, întîlnită din ce în ce mai des în sculptura în fildeş sau şist, ilustrează procesul de cucerire a Egiptului de Jos (de nord), pornit din sudul ţării. O seamă de motive heraldice denotă influenţa civilizaţiei mesopotamiene, influenţă care se va întîlni şi în arhitectura perioadei predinastice, cît şi a celei dinastice timpurii.

Arhitectura perioadei neolitice este cunoscută după reprezentările artistice, după hieroglife şi obiecte votive

212

211

210. ABYDOS, Egiptul de Sus, regatul timpuriu (3000–2778), dinastia I-a. Stela funerară a regelui « Şarpe », Det, confirmă că şi arhitectura palatelor era executată din materiale vegetale, perisabile.

211. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatul timpuriu (3000–2778). Locuinţele căpeteniilor triburilor şi templele construite aidoma lor sînt înfăţişate în reliefuri şi hieroglife, din care rezultă utilizarea unui schelet din materiale vegetale şi preocuparea de a sugera, prin intermediul unor detalii, aspectul unor animale, fapt care reflectă credinţe cu caracter totemic.

212. HIERAKONPOLIS (KŌM EL-AḤMAR), Egiptul de Sus, regatul timpuriu (3000–2778). Placa comemorativă a unei victorii a regelui Narmer, oglindind evenimente legate de unificarea celor două regate, fixează una din temele predilecte ale plasticii egiptene, cea a luptei şi a triumfului şi, totodată, modalităţile de reprezentare a unor scene narative, a rangurilor sociale şi a figurii umane.

Locuinţele perioadei neolitice

descoperite în morminte. Părăsind peşterile, populaţia stabilită în valea Nilului recurge la materiale de construcţie oferite din abundenţă de către Nil: trestia, papirusul şi argila de origină aluvionară.

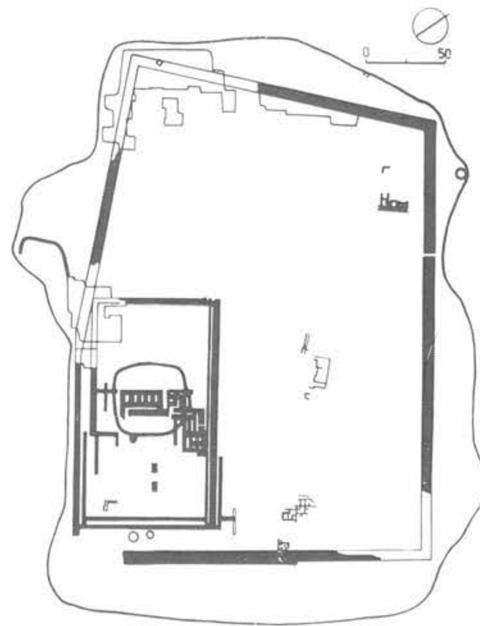
Locuinţele, de regulă cu o singură încăpere, erau colibe uşoare de trestie şi tulpini de papirus sau construcţii de pămînt bătut, ridicate pe plan oval, pentru ca apoi, odată cu producerea cărămizii modelate manual şi uscate la soare, să se treacă la planuri rectangulare. O piesă votivă, reprezentînd miniatura unei case găsite într-un mormînt la el-'Amra, ilustrează folosirea unui plan rectangular cu ziduri executate din lut, înclinate, ca urmare a experienţei statice acumulate, şi a unei acoperiri în terasă, realizate, probabil, din trunchiuri de palmier, avînd o suprastructură de argilă compactizată cu nisip. Deschiderile de uşi şi ferestre erau soluţionate cu ajutorul unor buiandrugi de lemn. Înclinarea feţelor exterioare ale primelor construcţii de argilă se va transmite, ca o tradiţie plastică, atît clădirilor de locuit, cît şi construcţiilor funerare de tip *maştaba*, edificate cu cărămizi uscate la soare sau chiar din piatră.

Construcţii destinate apărării

Luptele dintre triburi făceau necesare măsuri de apărare. De aceea, aşezările erau înconjurate cu ziduri de cărămidă crudă, cu intrînduri şi ieşinduri în formă de rezalituri, atestînd înrîurirea unor tehnici constructive mesopotamiene asupra arhitecturii Egiptului predinastic. Alte construcţii de apărare erau turnurile de forma unor trunchiuri de con, accesibile prin scări exterioare, ce conduceau la terase prevăzute cu parapete crenelate, cum rezultă din examinarea unor obiecte din zestrea funerară a mormintelor.

Locuinţa căpeteniei, sursa arhitecturii templului

Arhitectura sanctuarelor, dedicate diferiţilor zei, avea la origină locuinţa căpeteniei tribului: o colibă de trestie, cu acoperişul curbat susţinut de stîlpi, înconjurată de un zid de incintă, uneori de cărămidă, cu feţe exterioare ritmate de intrînduri şi ieşinduri plate. Odată cu apariţia ideii divinităţii faraonului, denumirea dată colibei de cult, *per-o*, adică « casă mare », devenită locuinţa sa ca zeu, se va transmite şi monarhului, ajungînd, prin intermediul limbei ebraice, pînă în zilele noastre, sub forma de *faraon*.

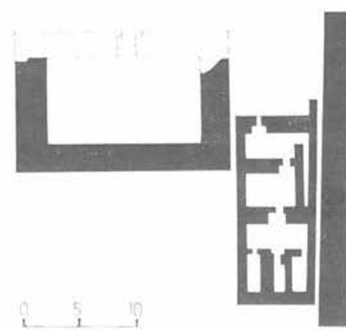
213. HIERAKONPOLIS (KŌMEL-AḤMAR), Egiptul de Sus, regatul timpuriu, dinastia I. Hierakonpolis, reşedinţa faraonului unificator Narmer (Menes), din perioada predinastică, poseda un nucleu, iniţial delimitat de un zid cu colţurile rotunjite, apoi extins şi întărit cu o dublă incintă rectangulară. Conţinînd, probabil, palate şi sanctuare, nucleul avea o dispoziţie excentrică faţă de aşezare, dispoziţie ilustrată cu prisosinţă de localităţile din Mesopotamia şi Palestina.

214. ABYDOS, Egiptul de Sus, regatul timpuriu (3000–2778), dinastia I-a. Templul închinat zeităţii funerare, « Primul dintre occidentali », protectoare a necropolei de la Abydos, este cel mai vechi exemplu cunoscut de templu de cult divin.

ARHITECTURA REGATULUI TIMPURIU (3000—2778)

Naşterea arhitecturii monumentale funerare şi de cult

Unificarea ţării sub conducerea stăpînitorilor Egiptului de Sus, constituirea unei monarhii centralizate de tip despotic vor stimula primele impulsuri pentru dezvoltarea construcţiei monumentale. În perioada dinastică timpurie, cînd capitala se afla la Tanis sau This, în greceşte Thinis, de unde şi denumirea de « perioada thinită » dată etapei primelor două dinastii (3000—2778), idee divinităţii şi nemuririi faraonului, care după moarte trebuie să-şi regăsească corpul, va constitui stimulentul cristalizării unei

arhitecturi monumentale, funerare şi de cult, care va sintetiza, în etapa dinastiilor a III-a şi a IV-a, experienţa acumulată în cadrul tuturor programelor.

Reprezentanţii clasei stăpînitoare devin conştienţi de rolul pe care îl joacă arhitectura în influenţarea ideologică a maselor şi creşterea prestigiului faraonului. Aşa-numita « paletă de la Palermo », care conţine analele regilor thiniţi, semnalează în cîteva rînduri activitatea lor constructivă, iar ancadramentul de granit al porţii unui templu de cărămidă îl înfăţişează pe ultimul faraon al dinastiei a II-a, Khasekthemui, înfingînd un ţăruş pentru trasarea fundaţiei unui templu.

Tradiţii funerare distincte în Egiptul de Sus şi Egiptul de Jos

Existenţa unor tradiţii diferite de îngropare a morţilor în cele două părţi ale Egiptului va juca un rol deosebit în constituirea unor tipuri distincte de arhitectură funerară: în Egiptul de Jos morţii erau îngropaţi printre cei vii, în propriile lor colibe, ceea ce va duce la apariţia unui tip de mormînt inspirat de arhitectura locuinţei; în Egiptul de Sus, în schimb, utilizarea unor necropole situate la oarecare distanţă de aşezări va conduce la elaborarea unei arhitecturi funerare specifice, fără o raportare directă la programul sau plastica locuinţei.

Necropolele regale de la Abydos. Morminte cu tumulus

Faraonii primelor dinastii, suverani a două regate, îşi construiau cîte un mormînt în fiecare dintre acestea, dînd curs tradiţiilor locale privitoare la îngroparea morţilor.

În Egiptul de Sus, lîngă Abydos, necropolele regale erau situate în deşert, la distanţă de valea Nilului. Mormintele, construite din cărămidă, cuprindeau la nivelul solului încăperea sepulcrală şi camere pentru provizii destinate mortului, căptuşite şi pardosite cu lemn. Peste tavanul susţinut de robuste grinzi de lemn, se ridica un tumulus de argilă compactizată cu nisip, înconjurat la bază de un zid de cărămidă, înlocuit mai tîrziu printr-o boltă falsă, *en encorbellement*, din acelaşi material. Mormîntul care, în faţa laturii sale de răsărit, avea două stele de piatră indicînd locul pentru depunerea ofrandelor, era înconjurat de un zid în afara căruia erau dispuse gropniţele demnitarilor regali.

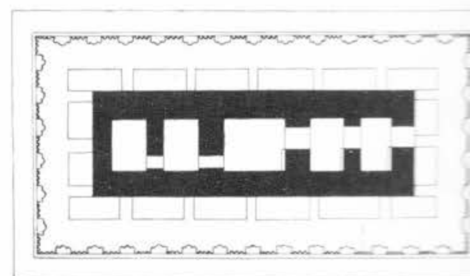
Cel mai vechi templu de cult funerar

Lîngă Abydos, s-au păstrat resturile celui mai vechi exemplar cunoscut de templu destinat cultului unei zeiţe protectoare a morţilor, executat din cărămidă: un plan rectangular închidea două vestibuluri şi o curte în care se păstra statuia-efigie a zeiţei.

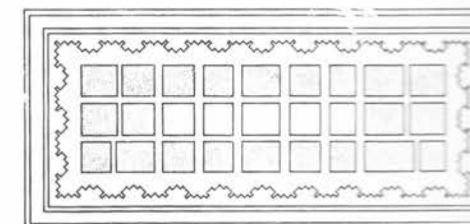
În timp ce construcţiile funerare de la Abydos, patria faraonilor primelor două dinastii, erau de fapt morminte false, simple cenotafe, adevăratele lor cripte se aflau situate în Egiptul de Jos, la Şaqqāra, în zona podişului aflat spre vest de capitala regatului vechi, Memphis.

Mormintele-locuinţă de la Şaqqāra

Mormintele primei faze memphite derivă din tipul vechii locuinţe regale. Construcţii impozante de cărămidă, cu ziduri exterioare în trepte, înconjurate, asemenea palatelor celor decedaţi, cu ziduri de incintă înzestrate cu obişnuitele rezalituri ale construcţiilor epocii predinastice, ele conţineau o cameră sepulcrală şi alte cîteva încăperi săpate în roca de sub stratul de nisip, în timp ce depozitele pentru

215

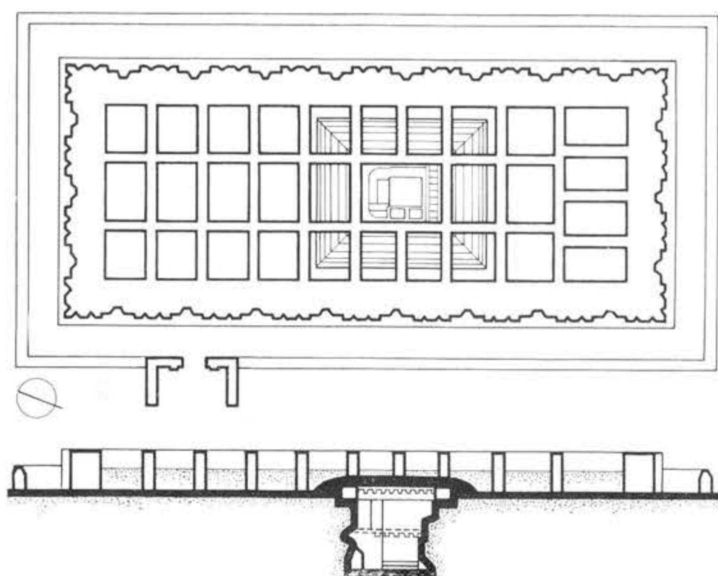

Arhitectura monumentală a Egiptu se naşte, odată cu constituirea statu despotic, sub impulsul credinţei privi viaţa de dincolo de mormînt, progran funerar devenind programul dominant arhitecturii regatelor timpurii şi vec Ca « suverani a două regate », farac primelor dinastii au avut cîte două m minte concepute în conformitate cu t diţiile locale: un mormînt fals (cenot în formă de tumulus, în Egiptul de S la Abydos, lîngă Tis şi un mormi locuinţă, în Egiptul de Jos, la Şaqqā lîngă Memphis.

215. NAQĀDA, Egiptul de Sus, reg timpuriu (3000–2778), dinastia I-a. Morr tul presupus al primului faraon Narmer (Mer executat din cărămidă, aparţine tipului mem de mormînt-locuinţă, avînd cinci încă sepulcrale şi o suprastructură alcătuită spaţii destinate proviziilor, care forma un vo cu feţele exterioare înclinate, decorate, menea incintelor palatelor, cu intrînduri (şi ieşinduri (rezalite) canelate.

216. SAQQĀRA, Egiptul de Jos, reg timpuriu (3000–2778), dinastia I-a. Mor tul de tip locuinţă al faraonului 'Aha, al d suveran al primei dinastii, cel mai vechi mor cu atribuţie şi datare certă, similar cu cel siderat al faraonului Narmer, se caracteri prin suprapunerea perfectă a zidurilor înc rilor de suprafaţă şi a celor subterane şi lipsa oricărei comunicări între ele pe vert sau în plan orizontal, deoarece spiritul de tului nu avea nevoie de uşi pentru a trece dintr-o încăpere într-alta.

217

provizii erau cuprinse în suprastructură. O nişă, situată pe faţada de răsărit a construcţiei, simula o poartă ce servea drept loc de cult.

Mormintul faraonului 'Aha

Cel mai vechi şi mai simplu tip de mormînt regal memphitic, aflat la Şaqqāra, a aparţinut celui de al doilea suveran al primei dinastii, faraonul 'Aha. Deasupra a cinci încăperi subterane, destinate sarcofagului şi bunurilor personale ale defunctului, acoperite cu tavan de lemn, se ridica o suprastructură de cărămidă, alcătuită din 27 de încăperi fără comunicare între ele, închise perimetral de un zid tratat cu nişe şi rezalituri canelate.

Originea prezumtivă a mormintului-piramidă

Alte morminte de la Şaqqāra pun în evidenţă un element de mare importanţă pentru explicarea evoluţiei arhitecturii funerare: o movilă de nisip şi pietriş cu parament de cărămidă care acoperă încăperea subterană. Pentru a se putea ridica în siguranţă, deasupra acestui monticul, zidurile suprastructurii, el era înconjurat de un zid perimetral, sprijinit din exterior de un taluz de nisip şi pietriş, îmbrăcat cu cărămizi dispuse în gradene. Existenţa acestei movile, cît şi măsurile luate pentru protecţia ei, permit să se creadă că era vorba de reluarea simbolică a movilei de pămînt ridicate deasupra mormintelor perioadei predinastice, simple gropi. Totodată, se poate presupune ca structura piramidală în trepte amintită să fi fost sursa monumentelor funerare, în formă de piramidă, de mai tîrziu.

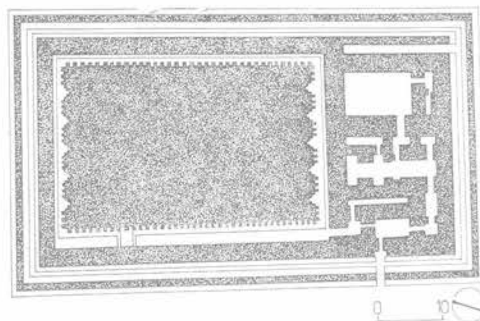
Sinteza tipurilor de arhitectură funerară din sud şi din nord

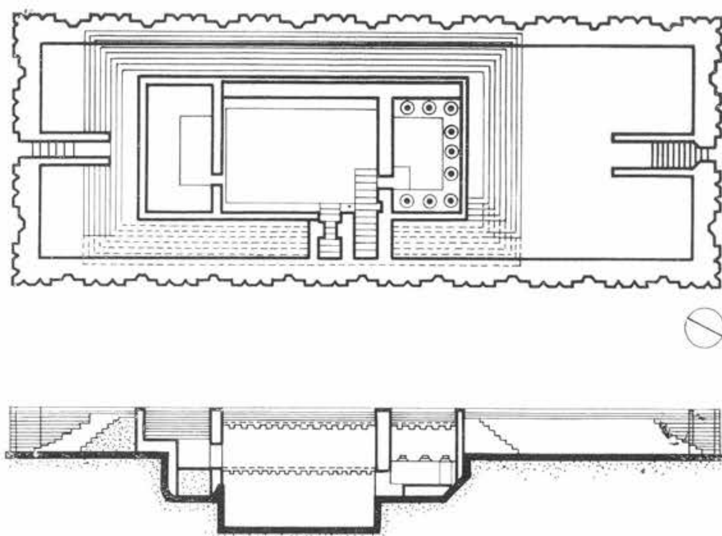
În arhitectura construcţiilor funerare ale perioadei protodinastice s-a petrecut un interesant schimb de influenţe între tipurile tradiţionale, proprii celor două zone de cultură din nord şi sud. Astfel, în Egiptul de Sus, se întîlnesc morminte-locuinţă de tip memphit, cum ar fi cripta de la Naqāda, atribuită faraonului Narmer (Menes), în timp ce vîrfurile aristocraţiei sclavagiste rivale din Egiptul de Jos îşi construiau morminte-tumulus, după tipul originar

217. SAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatul timpuriu (3000–2778), dinastia I-a. Mormînt de tip «mastaba». Încăperea subterană este acoperită cu o movilă de nisip (simbolizînd, poate, tumulii de nisip aglomerat deasupra simplelor gropi funerare ale perioadei predinastice), peste care cu dificultate se ridică zidurile suprastructurii.

219. MEMPHIS, Egiptul de Jos, regatul timpuriu (3000–2778), dinastia I-a. Mormînt regal din necropola Şaqqāra-Nord (nr. 3505), reprezintă îmbinarea tipului de mormînt-locuinţă cu tipul de mormînt-tumulus. Construcţia cu nişă suprapusă are un avancorp în care se includ încăperi destinate cultului defunctului, constituind un embrion al templelor funerare din timpul regatului vechi.

219

din sud. În necropola de lîngă Memphis, Şaqqāra Nord, se întîlnesc tentative de sinteză între cele două tipuri, fuziune rezultată din suprapunerea unei construcţii cu nişă, deci a unui mormînt-locuinţă, peste terasa unui mormînt-tumulus în formă de trepte.

218. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatu timpuriu (3000—2778) dinastia I-a. Mormin de tip « mastaba ». Movila simbolică, ridicat deasupra încăperii subterane, este protejat de strivire printr-un zid perimetral, sprijini de un taluz, tratat sub forma de gradene, car poate fi un precursor al mormîntului-piramid din timpul dinastiilor a III-a şi a IV-a.

220. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatu timpuriu (3000—2778), dinastia I-a. Mormin tul reginei Meryetneith, interpretînd planul une clădiri de locuit, reflectă concepţia egiptean comună lumii vechi, cu privire la locul d îngropăciune, considerat ca « o locuinţă veşnică şi confirmă totodată influenţa sumeriană asupr arhitecturii egiptene manifestată încă din pe rioada premergătoare constituirii regatului uni ficat.

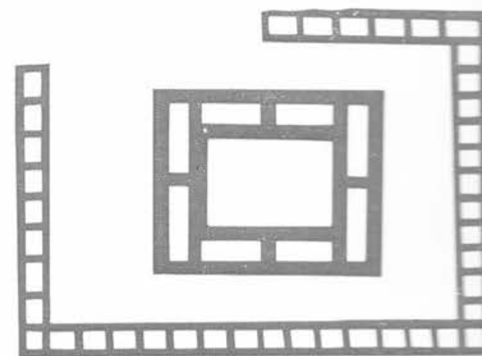
ARHITECTURA REGATULUI VECHI (2778—2263)

Faraonul Doser (Djoser), întemeietorul dinastiei a III-a (2778—2723), după o tentativă de secesiune a Egiptului de Jos către sfîrşitul dinastiei a II-a, desăvîrşind unificarea celor două regiuni ale ţării, deschide etapa denumită a « vechiului regat memphit », după capitala sa Memphis, care cuprinde dinastiile a III-a şi a VI-a (c. 2778—2263).

Diferenţierea mijloacelor tehnice în arhitectura locuinţei şi cea funerară

În această etapă, activitatea constructivă luînd o mare amploare, se produce o diferenţiere a materialelor şi tehnicilor utilizate în arhitectura de locuinţe şi cea funerară. Locuinţele continuă să fie executate cu materiale vegetale şi argilă, abundente în valea Nilului. Sarcofagii de lemn sau piatră, ca acela de bazalt al faraonului Mykerinos din dinastia a IV-a, erau considerate drept locuinţe veşnice ale regilor decedaţi, reproducînd aproape fidel formele clădirilor de reşedinţă din capitală executate din material lemnos. Acelaşi material, ca de altfel şi argila, era folosit atît în construcţiile de locuit ale clasei privilegiate, cît şi în acelea care formau fondul clădit urban sau rural.

Locuinţa era socotită ca un adăpost vremelnic, sortit distrugerii. De aceea, chiar în construcţia palatelor (cu excepţia cîtorva reşedinţe somptuoase din perioada noului regat care includeau în componenţa lor ample temple de cult divin sau funerar) se utilizau cu precădere materiale perisabile, cele durabile, şi în primul rînd piatra, fiind

rezervate edificiilor monumentale, marilor ansambluri religioase sau vestitelor necropole din regiunea vestică a capitalei memphite.

Consolidarea vastului stat despotic a creat condiţii favorabile dezvoltării unei arhitecturi monumentale care să consfinţească ideea naturii divine a monarhului şi să eternizeze memoria sa. Această funcţie ideologică va fi rezervată mai ales arhitecturii monumentale din cadrul marilor necropole regale şi ale aristocraţiei memphite.

Prevalenţa mormîntului de tip tumular din sud asupra mormîntului-locuinţă din nord

Evoluţia arhitecturii mormintelor rămîne tributară tradiţiilor stabilite de necropolele de la Abydos şi Memphis, dar tipul de mormînt care şi-a dovedit forţa de dăinuire este cel tumular, de origină sud-egipteană, transplantat în necropolele memphite în cursul celei de a II-a dinastii: un masiv de zidărie, de plan rectangular, cu pereţi perimetrali înclinaţi la exterior şi acoperire în terasă, destinat să protejeze o cameră mortuară subterană, masiv străpuns doar de un coridor în pantă sau un puţ vertical de acces, zidit după înmormîntare. Datorită asemănării cu postamentul de argilă al casei felahilor, aceste morminte au căpătat denumirea de *maşţaba*, ceea ce în limba arabă

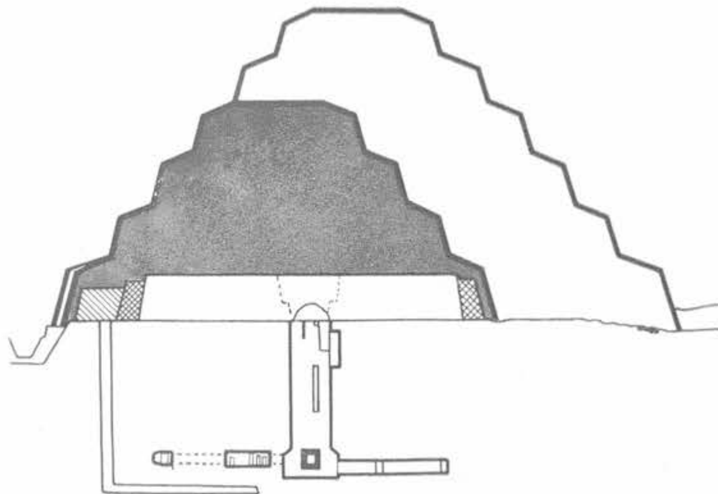
221

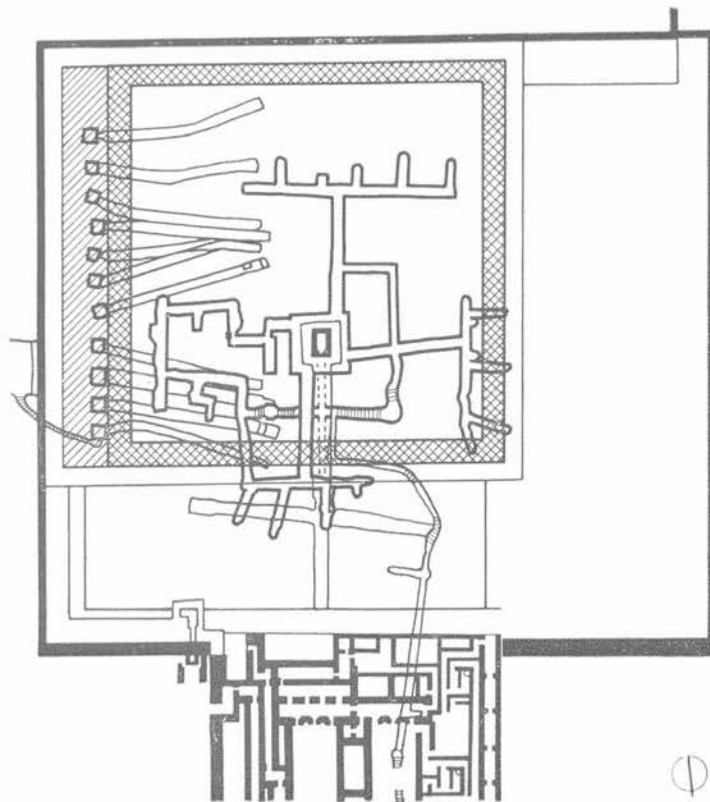
Din arhitectura mormintelor de tip mastaba se dezvoltă arhitectura piramidelor care, înainte de a ajunge la forma geometrică pură, trece prin soluţiile piramidei în trepte şi a piramidei cu profil frînt.

221, 222. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Piramida faraonului Doser. Prin şase modificări succesive, cerute de cuprinderea unor noi morminte ale familiei faraonului în complexul funerar, cît şi de sporirea expresivităţii plastice a monumentului, de la modesta mastaba iniţială s-a ajuns la o piramidă cu patru, apoi cu şase trepte executate din piatră. Noul tip de monument funerar, astfel constituit, reflectă exaltarea puterii autocratice a faraonului-zeu.

223

223. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Piramida faraonului Doser. Infrastructura piramidei cuprinde numeroase puţuri şi galerii ramificate, în timp ce suprastructura rămîne un imens masiv de piatră, destinat să protejeze mormintele.

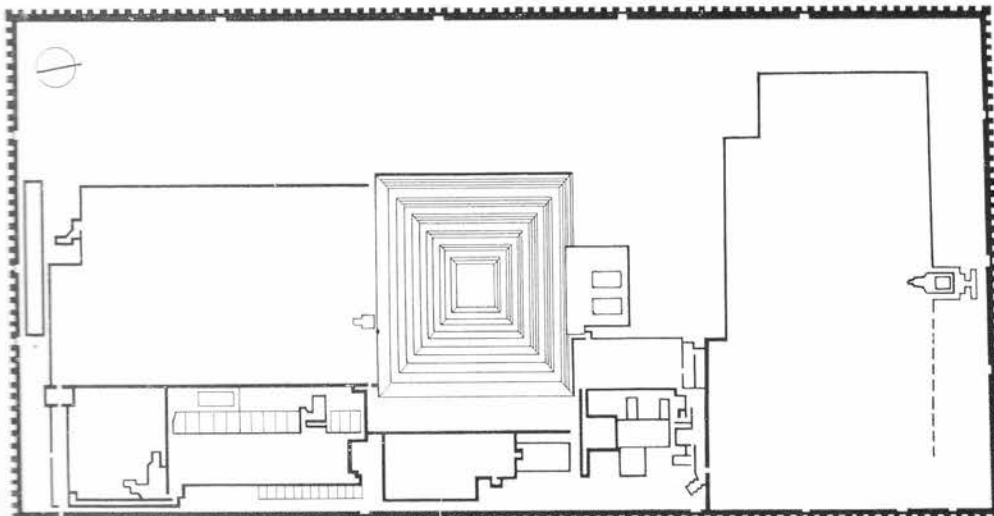

222

225

Evoluția mastabei

înseamnă « bancă ». Construcțiile de acest tip erau lipsite inițial de un spațiu interior. Doar o nișă exterioară, situată pe latura de răsărit, simula o ușă, prin care să poată străbate acel Ka, spiritul sau « dublul » defunctului. După o fază de tranziție, cînd se recurge la un zid exterior, pentru a delimita în fața acestei nișe un spațiu în formă de coridor destinat depunerii ofrandelor, încăperea pentru oficierea cultului se include în masivul mastabei unde locul nișei îl ia o poartă falsă, adeseori înzestrată cu efigia defunctului. Treptat, numărul încăperilor din interiorul mastabei se multiplică, iar o decorație parietală figurativă tinde să înlocuiască ofrandele reale. Numărul acestor încăperi a crescut în asemenea măsură în interiorul mastabei (probabil un cenotef) construite de faraonul Ḏoser la Beyt-Hallāf, încît, în pofida excesivei extinderi a construcției, mormîntul este lipsit de monumentalitate.

Trecerea de la cărămidă la piatră în arhitectura funerară

Evoluția arhitecturii funerare este înfățișată de procesul trecerii de la cărămidă la piatră. Aceasta din urmă apare inițial în încăperile sepulcrale subterane ale mastabalelor ca material de pardoseli (dale de granit sau calcar), apoi de căptușire a suprafețelor verticale, imitînd, în primul rînd, vechile îmbrăcăminți de lemn ale pereților, pentru ca, în cele din urmă, să amintească grinzile și podinile tavanelor încăperilor unor locuințe. Abia în cursul dinastiei a IV-a (2723—2563) se construiesc mastabale integral din piatră.

Nașterea ideii plastice a piramidei în trepte. Piramida faraonului Ḏoser

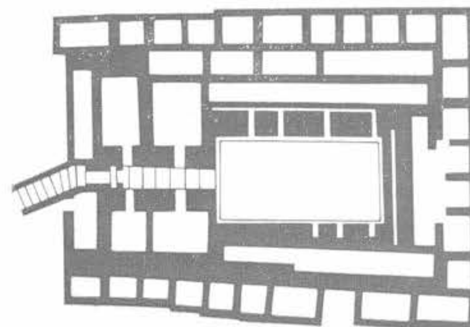
În căutarea unei noi formule plastice, care să sporească expresivitatea imaginii arhitecturale a mormîntului, în vremea domniei aceluiași Ḏoser, se trece la o soluție nouă și anume la o compoziție dezvoltată pe verticală, reieșită din ideea suprapunerii mai multor mastabale din ce în ce mai reduse ca dimensiuni, rezultînd o piramidă în trepte.

Piramida faraonului Ḏoser reprezintă componenta dominantă a complexului funerar de la Șaqqāra, opera arhitectului Imḥotpe (Imḥotep), marele preot al orașului Helio-

224. BEYT-ḤALLĀF, Egiptul de Sus, regatul vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Mormîntul faraonului Ḏoser. Numeroase spații, incluse în volumul mastabei, organizate în jurul unei curți sau săli centrale, compoziție care denotă influența arhitecturii Asiei Anterioare, îi conferă monumentului (probabil un cenotaf) o excesivă întindere în suprafață, în pofida monumentalității scontate.

225. ȘAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Complexul funerar al faraonului Ḏoser, opera arhitectului Imḥotpe, primul monument al arhitecturii universale executat din piatră, sintetizează într-o compoziție unitară tematica monumentală a arhitecturii egiptene, elaborată în cursul perioadei predinastice și a regatului timpuriu (incinta cu rezalituri, mormîntul de tip tumular, mormîntul-locuință, templul funerar), fiind transpusă în piatră forma exterioară a unor construcții civile și religioase din cele două părți ale regatului, cu scop simbolic, ca elemente scenografice, fără rol practic.

224

226

polis, « cel dintîi curtean ereditar după suveranul Egiptului de Sus » cum glăsuia o inscripție contemporană.

Se poate presupune, cum gîndea, de altfel, însuși istoricul Herodot, că intenția inițială a fost aceea de a construi o simplă mastaba de piatră. Dar, în cursul edificării, a apărut ideea de a suprapune alte trepte pentru ca, în faza finală, numărul lor să ajungă la șase. Privind, astăzi, latura de sud a piramidei, dezbrăcată de placajul original și degradată de intemperii, se poate distinge, după modul de așezare a pietrelor, conturul unei mastabe mai vechi, avînd latura de circa 65 m și înălțimea egală cu aceea a primei trepte a piramidei (8,30 m).

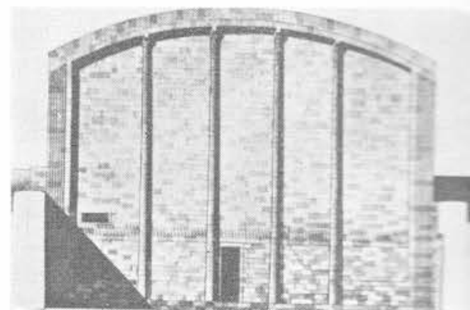
Se pare că procesul de amplificare a mastabei inițiale s-a desfășurat în felul următor: extinderea în suprafață pe toate laturile, prelungirea către răsărit pentru a acoperi puțurile unor morminte princiare, realizarea a încă trei gradene suprapuse, prelungirea către apus și nord și adăugarea a încă două gradene. Accentuarea dezvoltării pe verticală a piramidei, prin diminuarea treptată, proporțională, a înălțimii gradenelor, a avut ca rezultat crearea impresiei unei creșteri organice, efect care pare să fi fost anume urmărit.

Baza piramidei, ușor alungită pe direcția est-vest, măsura circa 109 × 125 m. Inițial, înălțimea piramidei era de aproximativ 62 m, astăzi fiind de numai 58,70 m. Monumentul astfel rezultat reprezenta un imens masiv, realizat integral

226. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, dinasti a III-a (2778–2723). Complexul funerar faraonului Doser. Coridorul lung și ingust pre gătea cu ajutorul luminii reduse din interio efectul de percepere, obținut prin contrast, piramidei văzute din curtea inundată de soar

227. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, dinastia III-a (2778–2723). O succesiune de capel false, înșirate în curtea Heb-Sed, prezentau scenografie bazată pe reproducerea în piatră unor clădiri executate din materiale vegetal

22

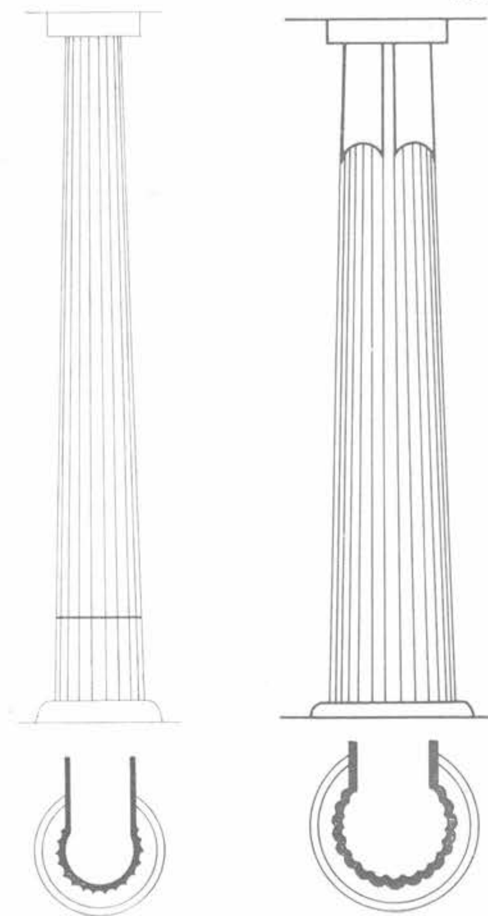
228

228, ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Complexul funerar al faraonului Doser. În sala-coridor de acces, insuficienta cunoaştere a proprietăţilor pietrei nu a permis arhitectului să recurgă la coloane libere, determinîndu-l să trateze capetele zidurilor transversale, purtătoare ale tavanului, în chip de semicoloane, al căror fus fasciculat reprezintă transpunerea în piatră a formei unor mănunchiuri de tulpini vegetale.

229. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Complexul funerar al faraonului Doser. Coloane canelate şi fasciculate din vestibulul de acces în interiorul incintei.

229

din blocuri de calcar, destinat să protejeze un vechi mormînt refolosit şi reamenajat din iniţiativa faraonului Ḏoser. În locul unor straturi orizontale de piatră, Imḥotpe a folosit la realizarea structurii piramidei un sistem de felii înclinate, fapt în care se poate vedea perpetuarea unei concepţii statice statornicite pe baza experienţei construcţiei de lut.

Rămăşiţele cadavrului faraonului au fost găsite în infrastructura piramidei, la o adîncime de 30 m, într-o cameră sepulcrală accesibilă printr-un puţ. Piramida mai adăpostea mormîntul reginei şi alte 11 morminte princiare, accesibile prin puţuri verticale şi galerii de legătură orizontale.

Incinta complexului funerar al faraonului Ḏoser.

Piramida se afla în mijlocul unei incinte rectangulare de zid, cu dimensiunle de 545×276 m. Aspectul incintei, era cel al unei cetăţi. Zidul, înalt de 9 m, îmbrăcat în calcar alb, părea inexpugnabil. În formularea sa plastică şi-a spus cuvîntul tradiţia străveche a tratării suprafeţei zidurilor, aparţinînd unor construcţii civile, militare şi funerare, cu intrînduri şi ieşinduri (rezalite sau redane).

230

230, 231. ŞAQQĀRA, Egiptul de Jos, re tul vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Co plexul funerar al faraonului Doser. Coloan angajate canelate ale monumentului funerar prinţesei Int-kas (fig. 230), ca şi coloanele an jate papiriforme ale mormîntului prin Hetep-Her-Netbi (fig. 231) preiau aspec zvelt al tulpinelor vegetale.

Avînd pe perimetrul său 14 porţi false, care anulau parcă posibilitatea oricărui acces, o unică intrare, situată într-un loc neprevăzut, în colţul de sud-est al incintei, permitea să se pătrundă în interiorul ei. Porţile false, dispuse la distanţe egale, cîte patru pe laturile lungi, cîte trei pe laturile scurte, aveau şi menirea să atenueze impresia de monotonie, datorată desfăşurării uniforme a rezalitelor.

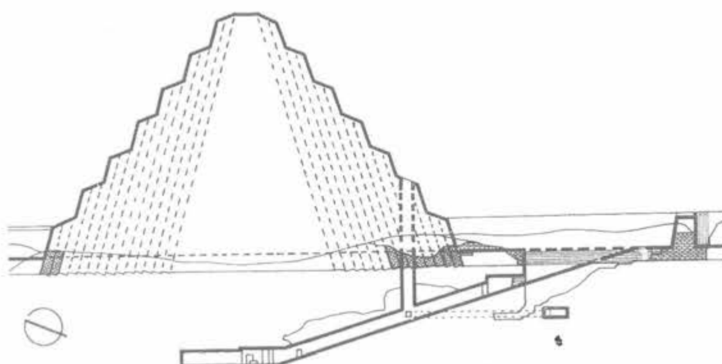
Vederea din exterior a ansamblului punea în evidenţă un contrast rezultat din coexistenţa a două formule plastice tradiţionale: între diviziunea verticală a zidurilor, succesiunea celor 211 rezalituri, şi diviziunea orizontală, numai în şase trepte, a piramidei care domina datorită înălţimii.

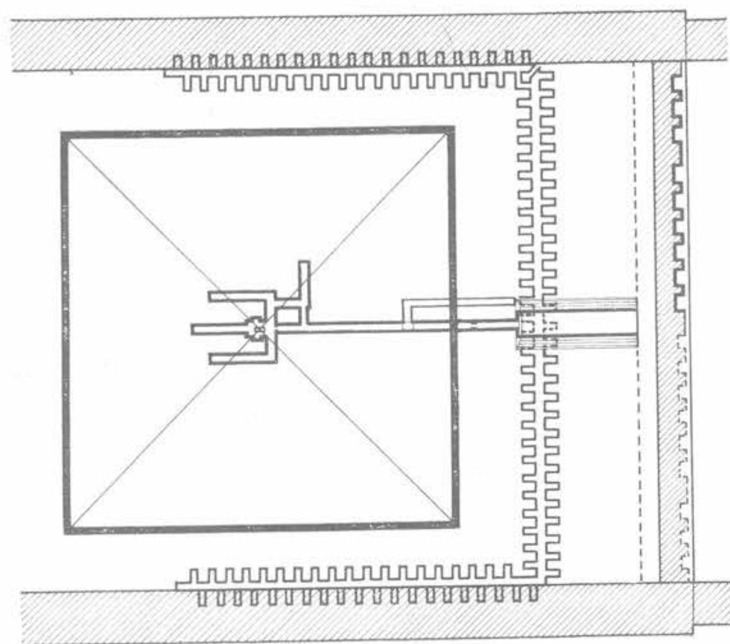
Structura de piatră a vestibului de acces mimează formele vegetale

Depăşind poarta de intrare, se trecea printr-un vestibul lung şi îngust, dezvoltat în amfiladă, a cărui deschidere era condiţionată de lungimea grinzilor de piatră utilizate pentru acoperirea sa. Partea vizibilă a lintourilor era rotunjită, sugerînd forma unor trunchiuri de arbori. Necunoscînd suficient proprietăţile pietrei, constructorul nu a îndrăznit să recurgă la coloane libere pentru susţinerea tavanului, sarcina sa considerabilă fiind preluată de ziduri transver-

sale, cîte 20 de fiecare latură lungă a încăperii, a căror capete erau prelucrate în forma unor pseudocoloane. Înălţimea acestor « coloane » angajate, dedusă din studiul puţinelor fragmente păstrate, era, se pare, egală cu 5,5 diametre inferioare, iar diametrul superior reprezenta circa 2/3 din cel inferiori. Pseudocanelurile fusurilor, care sugerau mănunchiuri de tulpini vegetale, derivau probabil din practica prelucrării tulpinilor de lemn cu o bardă avînd ascuţişul curbat. În felul acesta, recurgînd la piatră, arhitectura capătă un caracter imitativ, tradiţia construcţiei din materiale vegetale persistînd prin formă.

La capătul opus al acestei săli-coridor se afla o altă sală, transversală, cu tavanul din piatră susţinut de patru masive de zidărie, avînd capetele tratate, în mod similar,

232

ca pseudocoloane. De aici se ajungea într-o amplă curte care deschidea perspectiva spre componenta principală a compoziției complexului, monumentala piramidă în trepte.

Structurarea compoziției ansamblului pe bază de contraste

Traversarea acestor săli în circuit obligat oferea, sub aspectul acțiunii estetice, sesizarea contrastului dintre spațiile interioare cu lumina lor difuză și spațiul amplei curți oficiale, inundate de soare, dintre interioarele dominate de cantitatea de material și forma exterioară, stăpînită și subordonată intențiilor arhitectului, pregătind, în final, efectul de surpriză al perceperii directe, de la o distanță convenabilă, a perspectivei de ansamblu a piramidei, care nu putea fi integral cuprinsă cu vederea din nici un alt punct exterior sau chiar interior al incintei complexului. Structurarea compoziției acestui ansamblu pe bază de contraste nu se oprea aici. Deși accesul în interiorul incintei era întîrziat prin amplasarea intrării, contemplarea globală a ansamblului, cît și a piramidei, posibilă parțial și din exterior, se oferea cu relativă îngăduință. Impresia ce se crea asupra clarității compoziției ansamblului era contrazisă înăuntrul incintei de căile întortochiate, care dădeau acces la cîteva curți ale căror spații erau perceptibile numai fiecare izolat. De asemenea, în contrast cu plastica categorică, cu diviziunile ample ale zidului exterior și ale piramidei, arhitectura acestor spații, ce cuprind morminte și temple, avea un caracter de intimitate.

Capelele funerare din curtea Heb-Sed

Pe latura de sud a incintei, într-o curte de formă alungită, denumită « Heb-Sed », se afla un șir de variate capele funerare de tip nord-egiptean. Nu este greu de recunoscut în plastica lor interpretarea în piatră a unor temple de lemn, cu două caturi, ele însele derivate din arhitectura locuințelor executate din material vegetal, cu acoperișuri curbate, susținute de colonete fusiforme, și ante laterale ce formau scheletul structiv al fațadelor, de care se prindeau, pe traverse orizontale, rogojini. Oarecum aceleași forme sînt reluate în curtea vecină a monumentului funerar al prințesei Int-kas.

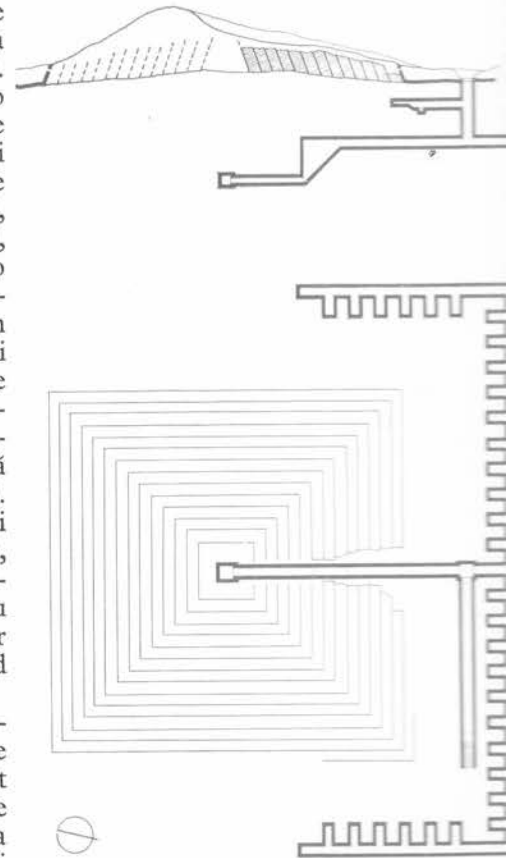
Monumentul funerar al prințesei Int-Kas

Transpunerea în piatră a fusurilor coloanelor, aparținînd unor construcții ușoare de lemn, transformă un element constructiv într-unul decorativ. Coloanele angajate, zvelte, din fațadele capelelor, atingînd o înălțime egală cu 24 diametre, originalele capitele florale și desimea multiplelor « caneluri » care le brăzdează fusurile surprind prin noutatea inspirației, datorate probabil aceluiași arhitect, autorul piramidei și al formelor arhaice ale « propileelor ».

Mormîntul prințesei Hetep Her Netbi

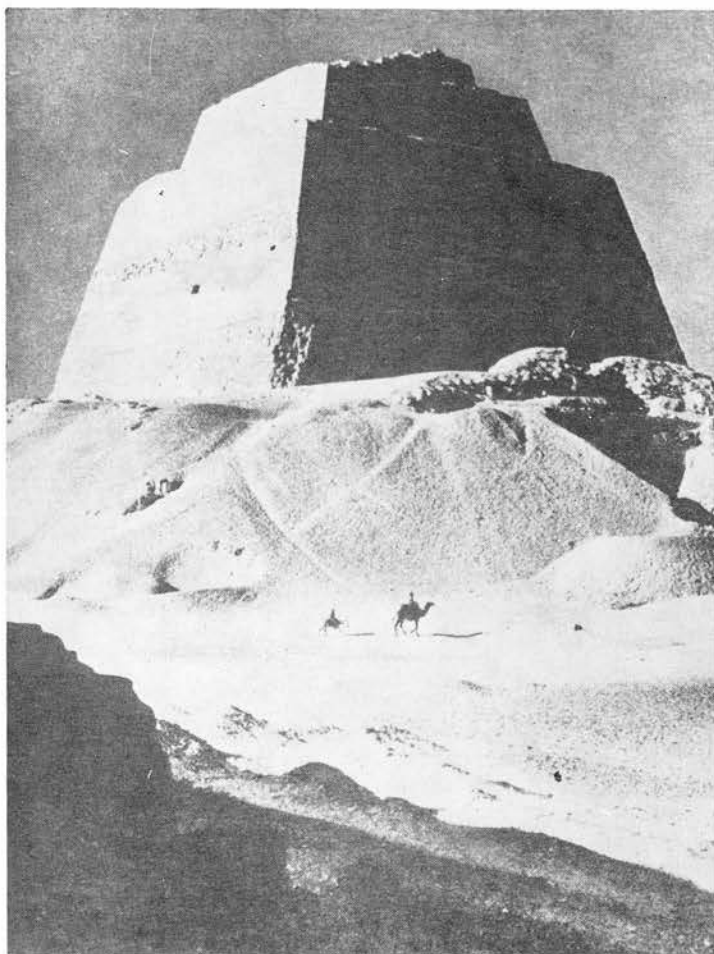
Într-o altă curte, pe fațada mormîntului prințesei Hetep Her Netbi, s-a recurs la coloane angajate, cu fusuri alcătuite din trei fascicule și capitele papiriforme, apărute aici pentru prima oară, reluate fiind apoi în cadrul unor etape ulterioare ale dezvoltării arhitecturii egiptene. Probabil dorința de a sublinia dubla simetrie a laturilor piramidei a făcut ca arhitectul să repartizeze în mod asimetric o seamă de elemente — detalii, uși, statui — aparținînd unor volume compuse simetric, dar subordonate plastic disimetriei fronturilor piramidei.

Adiacent laturii de nord a piramidei se află templul funerar al faraonului, al cărui embrion funcțional trebuie

232. ȘAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatu vechi, dinastia a III-a (2778–2723). Pira mida faraonului Sekhem Reth. Dacă piramid faraonului Doser a reprezentat rezultatul unc tatonări și faze succesive de realizare, edificare piramidei lui Sekhem Reth, presupus urmaș a acestuia, pleacă de la ideea prestabilită a un suprapuneri de trepte cu bază pătrată.

233. ZĀWIYET EL-'ARYĀN, Egiptul d Jos, regatul vechi, dinastia a III-a (2778–**2723**). Piramida « în felii » de la Zāwiyet e 'Aryān, localitate situată la sud de Ğizā, consti tuie o replică a piramidei în trepte a faraonul Sekhem-Reth, situîndu-se, probabil, cronolo gic aproape de cea precedentă.

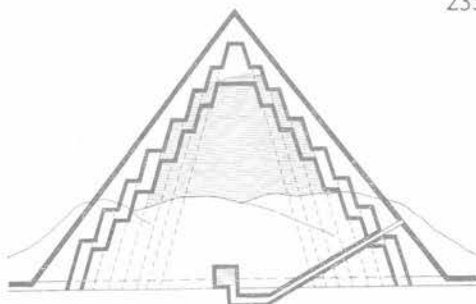
234, 235. MEYDUM, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). «Piramida roșie», probabil terminată de faraonul Snofru, primul suveran al celei de a IV-a dinastii, din care s-a păstrat pînă astăzi numai nucleul central săpat în stîncă, a fost inițial o piramidă în trepte, de plan pătrat, provenită, poate, prin modificări succesive, dintr-o mastaba, adusă ulterior prin umpluturi la o formă de piramidă geometrică.

234

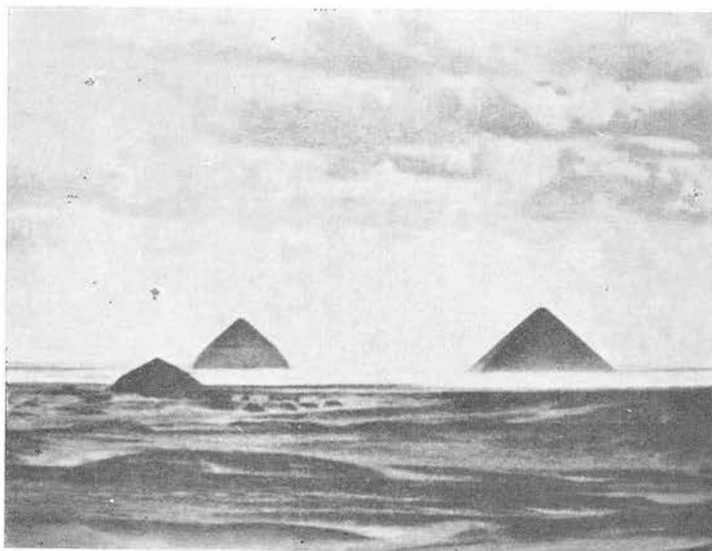
căutat în nișele exterioare simple sau cele interioare cu efigii ale unor vechi mastabale din perioada dinastică timpurie. Dacă evoluția mastabei a tins către progresiva perforare a masivului și amplificarea spațiilor interioare, piramida anulează acest proces sau îl parcurge în sens invers. Eventualele încăperi de dimensiuni mai mari, care ar fi fost incluse în interiorul piramidelor, ar fi amenințate să fie strivite de masa imensă de zidărie a acestora. De aceea, păstrînd în miezul lor numai camerele sepulcrale, piramidele dinastiilor a III-a și a IV-a ofereau posibilitatea dezvoltării unei arhitecturi de temple, destinate expansiunii cultului funerar, în preajma mormintelor regale, încadrate, cîteodată, de piramide mai mici, de capele de tip mastaba pentru rudele faraonului și înalți demnitari ai regatului.

Complexul de la Ṣaqqāra este primul mare ansamblu edificat în piatră. Însușirea de către arhitecți a proprietăților pietrei constituie un proces lent. Predomină masivitatea construcției, lipsesc cu desăvîrșire coloanele libere. Caracterul imitativ, transpunerea în piatră a formelor unor

235

237

23

constructii uşoare de lemn reprezintă o rupere a formei plastice de baza ei constructivă. Dar, pentru prima dată în istoria arhitecturii, fundamentul unei ample dezvoltări a arhitecturii de mari ansambluri cu plan prestabilit a fost aşezat. Totodată, s-au născut bazele compoziţiei arhitecturale. Principala inovaţie plastică a arhitecturii regatului vechi, piramida, poate fi socotită unul dintre fenomenele semnificative ale istoriei universale a arhitecturii.

Piramida în trepte a faraonului Sekhem-Reth

Urmaşul faraonului Doser, probabil cu numele de Sekhem-Reth, a voit, se pare, să reia experienţa predecesorului său. Obiect al unei intenţii prestabilite, piramida sa, pornind de la o bază pătrată cu latura de 119 m, urmînd să atingă, probabil, o înălţime de aproximativ 70 m, a rămas neterminată. Ca urmare a reutilizării pietrei din care a fost edificată, astăzi nu se păstrează decît cîteva asize totalizînd o înălţime maximă de 7 m. La Zāwiyet el-ʿAriān, o piramidă cu bază pătrată, cu latura de 84 m, era alcătuită, aşa cum permit să se deducă resturile ei, din 14 gradene, înalte fiecare de 2,80 m. Partea subterană se complică, crescînd numărul de săli care acompaniază camera mortuară.

Piramida în trepte de la Zāwiyet el-'Ariān

Piramidele faraonului Snofru

Pentru faraonul Snofru, fondatorul celei de a IV-a dinastii (2723—2563), se construiesc trei piramide. Deşi ordinea lor cronologică nu a putut fi încă stabilită documentar, ea se poate deduce din reconstituirea procesului lor evolutiv. Trăsătura lor comună este abandonarea planului dreptunghiular în favoarea celui pătrat. « Piramida roşie » de la Meydūm folosea ca sîmbure o stîncă. Ajunsă în zilele noastre sub o formă curioasă de turn cu două gradene, ea relua compoziţia în trepte, la început în număr de şapte, apoi amplificate la opt. În cele din urmă, treptele originale au fost cuprinse într-o umplutură de sfărîmături, realizîndu-se la exterior patru feţe netede, puternic înclinate (52°), căptuşite cu plăci de calcar de Turāh. Dimensiunile

236. MEYDUM, Egiptul de Jos, regatu vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Com plexul funerar al faraonului Snofru. Cu prile jul edificării piramidei se constituie un comple funerar, devenit prototip pentru morminte faraonilor din vechiul regat, alcătuit din dou temple legate printr-un drum mărginit d ziduri: un templu (vestibul) « de primire » exe cutat din cărămidă, situat în vale, şi un templ de cult funerar, executat din piatră, lipit d faţa de est a piramidei.

237. DAHŠŪR, Egiptul de Jos, regatu vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Cel două piramide ale faraonului Snofru de l Dahšūr, necropolă din preajma oraşului Mem phis, încheie procesul de elaborare a piramide clasice, trecînd prin forma intermediară piramidei «romboidale ».

acestei piramide întreceau pe acelea ale piramidei lui Doser: latura bazei era de 146 m, înălţimea, redusă astăzi la 70 m, depăşea probabil 90 m. Celelalte două piramide s-au edificat la Dahšūr, sectorul dinspre miazăzi al necropolei memphite. Una dintre ele, situată la Dahšūr-Sud, capătă o formă cu profil frînt, « romboidal », avînd pantele respectiv de 54° şi 43°, pentru ca a doua, la Dahšūr-Nord, să atingă dintru început forma geometrică care reprezintă tipul clasic al piramidei. În raport cu piramida de la Meydūm, dimensiunile celor de la Dahšūr sporesc. Piramida cu profil frînt are latura bazei de 188,5 m, iar înălţimea de 97 m. Cea de a doua piramidă de la Dahšūr are laturile de 221,5×219, 5 m, iar înălţimea de 104,4 m.

Disputa dintre egiptologi privind paternitatea şi cronologia piramidelor de la Meydum şi Dahšūr.

Paternitatea şi ordinea cronologică arătate mai sus, aceasta din urmă dedusă din evoluţia formei, nu este acceptată în unanimitate de către egiptologi. Iniţierea piramidei de la Meydūm se atribuie ultimului faraon al dinastiei a III-a şi numai terminarea ei, contribuţiei faraonului Snofru (de unde şi inscripţiile care-i poartă numele). Apartenenţa piramidei geometrice este nesigură, datorită caracterului interpretabil al datelor documentare existente. Faptul că piramidele de la Meydūm şi Dahšūr-Nord au o singură cameră sepulcrală, iar piramida cu profil frînt două (una dintre ele fiind destinată păstrării viscerelor după mumificare), dispoziţie devenită regulă pentru piramidele de mai tîrziu, îi face pe unii specialişti să o considere pe aceasta ca ultimă construcţie a lui Snofru. Schimbarea de pantă ar fi fost semnul existenţei a două cavouri. Pe de altă parte, este posibil ca piramida romboidală să fi fost concepută iniţial ca o piramidă geometrică, nefiind isprăvită ca atare. Modificarea de pantă ar fi intervenit fie datorită înălţimii prea îndrăzneţe, la care ar fi adus-o panta iniţială, fie în scopul unei terminări mai grabnice a lucrării. După unele observaţii, partea superioară are pietrele aşezate în operă cu mai puţină grijă, denotînd, poate, graba. Totuşi, piramida romboidală şi-a păstrat cea mai mare parte a placajului, din piatră de Turāh, datorită înclinării asizelor către interior, procedeu uzitat în cazul piramidelor în trepte.

În complexele funerare ale faraonului Snofru apare dualitatea templul de cult-templu de primire

Dacă templul funerar pentru depunerea ofrandelor de la poalele piramidei lui Doser de la Şaqqāra era modest sub aspectul complexităţii funcţionale, în cadrul ansamblurilor funerare ale piramidelor faraonului Snofru, probabil, complicarea ritualului funerar a condus la o dedublare a funcţiilor religioase, exprimată prin amplasarea clădirilor adaptat topografiei terenului dintre ţărmul fluviului şi platoul necropolelor. Pentru primirea corpului faraonului defunct, adus pe apa Nilului, şi desfăşurarea operaţiilor de mumificare a fost construit, legat de un debarcader, un al doilea edificiu de caracter religios, compus din vestibuluri, cîteodată deschise către Nil printr-un portic, din săli pentru ceremonii şi spaţii pentru regruparea şi încolonarea procesiunilor, legat printr-un drum în pantă acoperit de templul funerar de lîngă piramidă.

Unii specialişti au denumit aceste noi edificii, impropriu, « propilee » sau « debarcadere », alţii, mai adecvat funcţiei

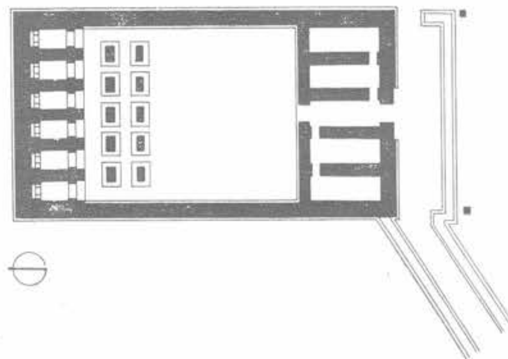

238

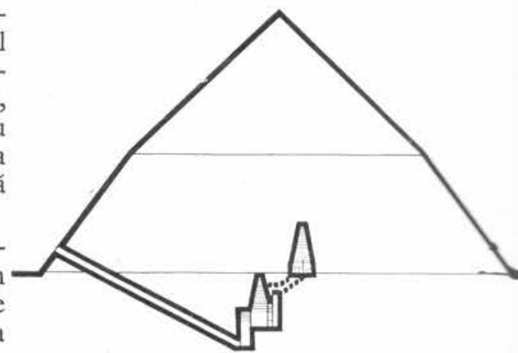
238, 239, 240. DAHŠŪR-SUD, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Piramida « romboidală » îşi datorează frîngerea de pantă fie modificării pe parcurs a proiectului iniţial, concepută fiind ca o piramidă geometrică, fie intenţiei de a semnala existenţa a două camere sepulcrale, una destinată, poate, păstrării viscerelor. Lipită de incinta piramidei romboidale, se află o piramidă-satelit care, după unii autori, ar fi ea cea destinată păstrării viscerelor faraonului mumificat.

241. DAHŠŪR-SUD, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). În complexul piramidei « romboidale », templul de cult funerar era redus la un spaţiu delimitat sub cerul liber, în timp ce templul « de primire », executat din piatră, singurul păstrat, avea o structură de plan mai complexă, din componenţa căreia făceau parte stîlpi liberi.

241

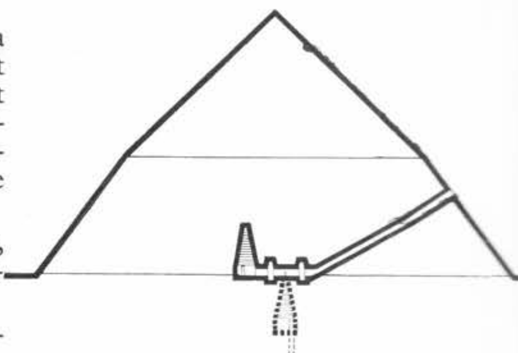
lor, « pavilioane » sau « vestibuluri de primire ». Prin extensiunea denumirii de « templu al Sfinxului », dată în secolul al XVIII-lea în mod eronat pavilionului de primire al complexului piramidei lui Chephren, situat alături de Sfinx, tuturor acestor edificii li s-a zis « temple de primire » sau « temple din vale», denumiri, reieșite din considerarea destinației lor sau a topografiei, care persistă cu insistență în literatura de specialitate pînă astăzi.

Templele situate la poalele piramidelor lui Snofru, destinate cultului funerar, sînt foarte simple: o curte cu un altar sau o masă pentru ofrande așezate între două stele de piatră, precedată de una sau două săli. La executarea zidurilor de incintă se renunță la rezalitele care au făcut epocă în arhitectura premergătoare.

Templul de recepție al piramidei « romboidale »

Singura dintre piramidele atribuite lui Snofru care și-a păstrat templul de recepție este piramida cu profil frînt de la Dahšūr. Spre deosebire de templul de oferte executat din cărămidă, acesta este construit din piatră. Stîlpii masivi ai porticului sînt primele elemente de susținere independente, degajate de ziduri, executate din piatră, cunoscute în arhitectura Egiptului antic.

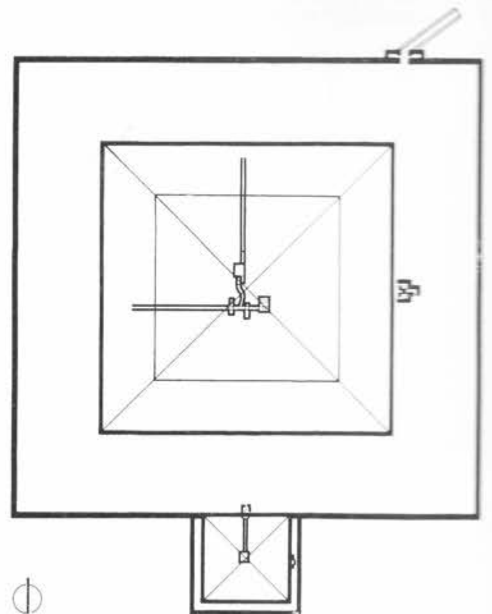
239

Formularea plastică a mormîntului faraonului, piramida, reprezintă o victorie a concepției tumulare de tradiție sud-egipteană.

Complexul funerar de la Gīza

Construcția de piramide culminează prin edificarea mormintelor faraonilor din dinastia a IV-a, Cheops, Chephren și Mykerinos, situate la Gīza, formînd un uriaș ansamblu. În preajma piramidelor faraonilor se află mormintele demnitarilor, piramide mai mici, în trepte, sau mastabale, dispuse de-a lungul unor străzi care se intersectează în unghi drept, alcătuind un adevărat oraș al morților. În felul acesta, în cadrul acestui imens complex era recapitulată întreaga evoluție a piramidei: mastaba, piramida în trepte, piramida în forma ei « clasică ».

240

Folosind experiența constructivă și plastică prilejuită de edificarea piramidelor faraonului Snofru, arhitectul faraonului Cheops alege pentru piramida stăpînului său o pantă apropiată de cea pe care a avut-o piramida de la Meydūm după umplerea gradenelor și execuția placajului de calcar, dar, totodată, recurge la dimensiuni mai mari.

Piramida faraonului Cheops

Piramida faraonului Cheops, considerată în antichitate ca una dintre minunile lumii, întrecea ca dimensiuni toate predecesoarele sale, cu baza ei de 230,35 m și înălțimea de 146,59 m, redusă astăzi la 137 m. Construită din blocuri de calcar galben, piramida fusese placată cu blocuri de calcar alb. Pentru edificarea ei au fost necesare aproximativ 2 500 000 piese de piatră, cîntărind fiecare 2,5 t. Piramida lui Chephren avea dimensiuni similare, înălțimea de 145,5m fiind redusă astăzi cu 2 m, iar piramida lui Mykerinos, o înălțime inițială de 66,4 m, redusă astăzi la 62m.

Pe măsura diminuării dimensiunilor celor trei piramide, s-a recurs la materiale de placaj mai prețioase. Piramida lui Chephren avea la bază două asize placate cu granit, iar piramida lui Mykerinos era îmbrăcată cu granit roșu

pînă la jumătate. Este posibil să fi existat inițial intenția de a îmbrăca piramida în întregime cu granit. Insuficienta finisare a placajului de granit şi completarea părții superioare cu calcar s-ar putea datora grăbirii lucrărilor în urma morții premature a faraonului.

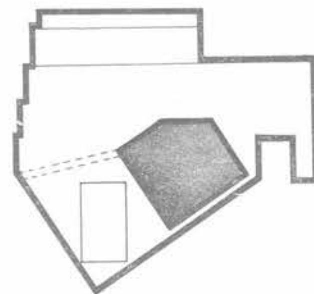
Preocuparea de a proteja de răufăcători corpul faraonului defunct şi întregul inventar funerar a condus la amenajarea unor accese către interiorul piramidei, ascunse şi greu accesibile, protejate prin lespezi imense, care blocau definitiv intrarea după terminarea ceremoniei mortuare. Coridoare strîmte şi bifurcații, menite, parcă, să inducă în eroare pe răufăcători, străbăteau masivul imens al piramidelor, deschizîndu-se către încăperi dispuse la niveluri diferite, una dintre ele fiind destinată pentru sarcofagul cu mumia faraonului. Pentru a nu fi strivite de masa piramidei, aceste spații erau executate din blocuri de piatră dură polisată; pentru încăperi mai mari, cum ar fi camera mortuară, fiind luate măsuri de prevedere speciale privind transmiterea şi repartizarea încărcărilor.

Un coridor de numai 1,5 m lățime, înalt de 1,17 m, cu deschiderea către exterior situată la o înălțime de 27,50 m deasupra solului, străpungînd masivul piramidei lui Cheops, coboară mai întîi în pantă de aproximativ 26°, pentru ca după 103 m, socotiți de la intrare, să se orizontalizeze, ajungînd la o încăpere escavată în rocă sub piramidă, ce trebuia, probabil, să fie urmată de o altă încăpere, ca în cazul piramidei nordice de la Dahšūr, dacă lucrările nu ar fi fost abandonate.

Atunci, din galeria inițială, a fost tăiat în nucleul piramidei un coridor suitor, cu aceeaşi pantă, pentru ca, după străpungerea zidăriei deja realizate, execuția acestuia să continue odată cu cea a piramidei. Acest lucru rezultă din dispoziția blocurilor de piatră şi caracterul îngrijit al pavimentului. După un parcurs de 38,70 m, coridorul se orizontalizează dînd acces la o încăpere situată în centrul piramidei, cu dimensiunile de 5,65 × 5,15 m în plan şi 6,75 m înălțime, denumită greşit de arabi « camera reginei », care nu a fost nici aceasta terminată. Culoarul ascendent a fost continuat cu « marea galerie », lungă de 46 m, înaltă de 7,40 m. Asizele zidurilor de calcar avansează una în raport cu cealaltă, « en encorbellment », pentru ca deschiderea de 1,04 m, rezultată în partea superioară, să fie acoperită cu dale de piatră cu o pantă uşor sporită față de cea a pardoselii. O anticameră, situată între două intrări strîmte ce urmau să fie închise, după depunerea mumiei faraonului, prin herse, conduce la cavou.

Piatra din care sînt executate culoarul, galeria, camera mortuară, este perfect lustruită, iar îmbinarea blocurilor este executată cu atîta precizie, încît rosturile nu permit pătrunderea nici a unei lame de cuțit, nici a unui fir de păr.

Camera mortuară, cu dimensiunile de 10,30 m lungime, 5,10 m lățime şi 5,80, m înălțime, executată în întregime din granit, conține sarcofagul faraonului, un paralelipiped, executat şi acesta din granit lustruit, fără nici un fel de elemente decorative. Camera mortuară este acoperită cu

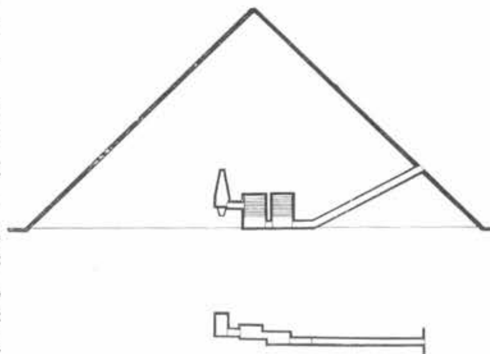

242

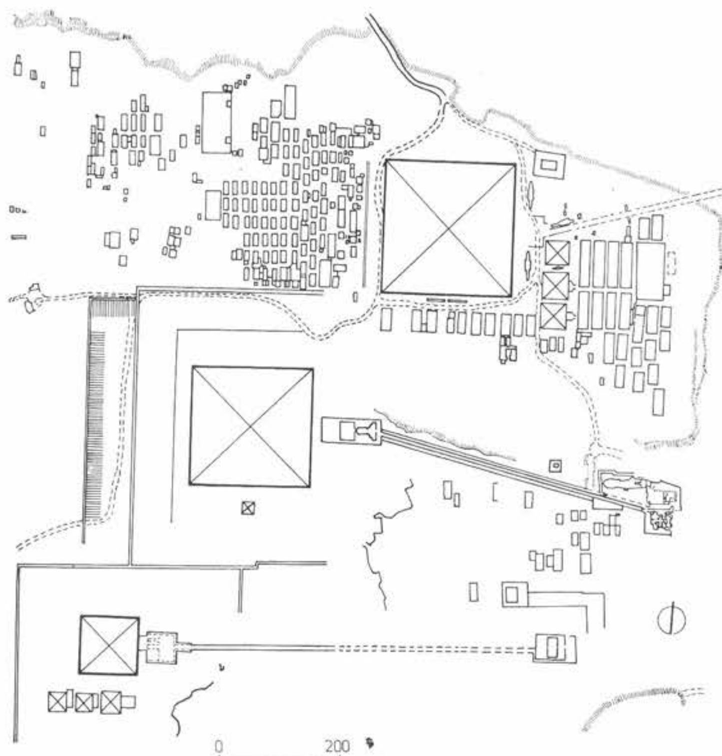
242. DAHŠŪR—SUD, Egiptul de jos, regatul vechi, dinastia IV-a (2723—2563). Intrarea în camera sepulcrală a piramidei romboidale fusese blocată după introducerea sarcofagului faraonului, cu ajutorul unei herse, un bloc enorm de piatră care a fost lăsat să alunece în dreptul uşii prin îndepărtarea unei grinzi de lemn.

243. DAHŠŪR-NORD, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a Piramida « geometrică », atribuită faraonului Snofru, concepută şi realizată ca atare, încheie procesul de constituire a mormîntului funerar regal, devenind sursa unor multiple reluări ulterioare. În arhitectura funerară, piramida geometrică reprezintă o victorie a concepției tumulare de tradiție sud-egipteană.

243

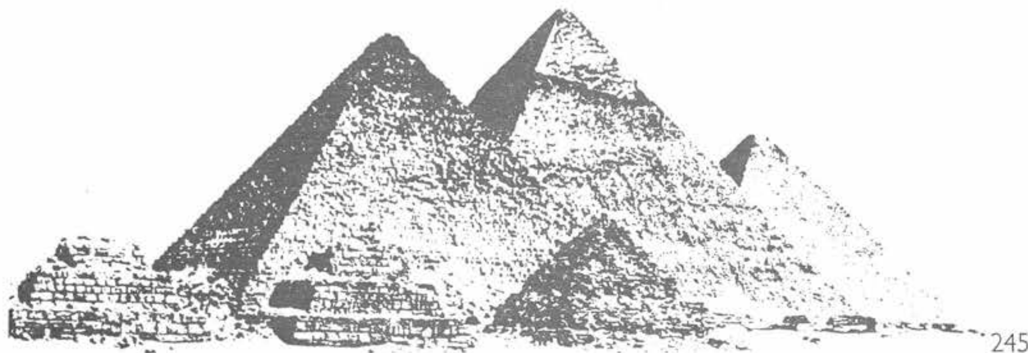
244

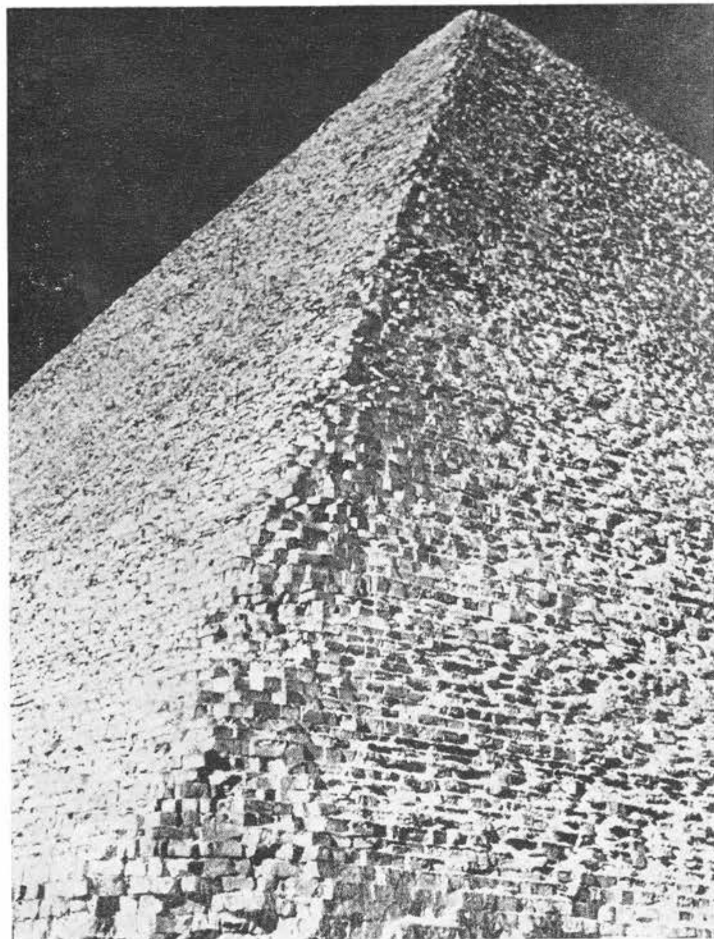
cinci blocuri de granit, cu spații între ele, pentru ca, în cele din urmă, două lespezi de calcar, dispuse în formă de unghi, să asigure repartizarea presiunilor masivului de deasupra. Din camera mortuară pleacă niște canale, probabil de aerisire, către fețele de nord și sud ale piramidei, înclinate, respectiv, la 31° și 45°.

Contemporanii piramidelor trăiau într-un stadiu intermediar între vîrsta aramei și cea a bronzului. Uneltele cu care au fost realizate aceste monumente erau încă executate cu precădere din piatră (burghiul, dalta, tesla, fierăstrăul, ciocanul); unele unelte erau de aramă și chiar de bronz.

244, 245. ĞĪZĀ, Egiptul de Jos, regat vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Co plexul funerar al faraonilor Cheops, Chephr și Mykerinos reprezintă o uriașă necropo care reeditează toate fazele de evoluție a monumentului funerar egiptean: mastaba piramida în trepte, piramida geometrică.

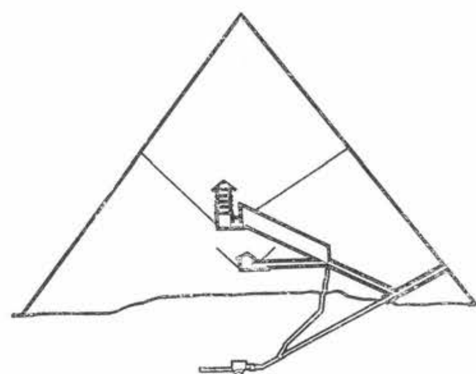

245

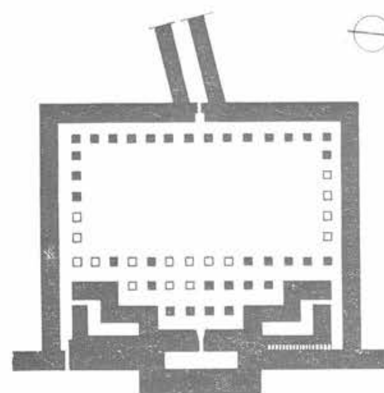

246

247

248

Mărturiile istoricului Herodot

Edificarea unei piramide, care reprezenta un proces de lungă durată, pretindea o forţă de muncă uriaşă. Istoricul Herodot apreciază că, la piramida lui Cheops, ar fi lucrat permanent 100 000 oameni. Tot el relatează că, pentru a uşura transportul materialelor, necesare construcţiei piramidelor, a fost amenajat un drum în pantă, lung de 500 m, pavat cu piatră şlefuită. El credea că realizarea acestei lucrări nu a fost cu nimic mai uşoară decît înfăptuirea însăşi a piramidelor.

Paralel cu latura sudică a piramidei lui Cheops, în preajma templului funerar, s-au descoperit şanţuri acoperite cu dale, un fel de bazine naviforme, într-unul din ele fiind găsită o barcă lungă, folosită la transportul unor piese funerare sau, poate, destinată simbolic pentru uzul defunctului.

Complexele piramidelor de la Ĝīza reiau dispoziţia topografică şi funcţională a celor două « temple », apărută pentru prima oară la Dahšūr. Din zidul de incintă, templul de primire şi coridorul de acces către templul funerar nu s-au păstrat decît urme, din care se poate deduce dispoziţia deja stabilită în ansamblurile piramidelor faraonului Snofru.

Planul templului funerar, care a putut fi reconstituit, înfățișează o curte pavată cu bazalt negru, un deambulator delimitat de stîlpi de granit cu secțiune pătrată și o încăpere de cult precedată de două șiruri de stîlpi.

Templele anexe ale piramidei faraonului Chefren

Numai piramida faraonuluiChephren își păstrează templele anexe. Atît «templul din vale», bine conservat, accesibil dinspre apă, cît și templul de cult de la poalele piramidei, păstrat sub forma de fundații și începuturi de ziduri, se prezentau din exterior ca niște construcții masive, cu ziduri de piatră netede și înclinate, legate printr-un coridor în pantă acoperit. Compoziția spațiilor pe care le includeau se bazează pe contrastele generate de alternanța de încăperi în amfiladă, dispuse transversal sau longitudinal, cît și de succesiunea de spații închise și de curți în plină lumină. Cu tot caracterul axial al compoziției, legăturile funcționale esențiale se abat de la simetrie, au accese șicanate și trasee frînte.

Templul de cult funerar

Templul funerar de la baza piramidei cuprindea, în cadrul unui volum exterior unic, de plan rectangular, spații care reluau dispoziția transversală și longitudinală întîlnită la « templul din vale », completate cu o curte înconjurată de portice și cinci nișe adînci, sanctuarul propriu-zis.

Arhitectura templului demonstrează progresul făcut în privința însușirii proprietăților constructive ale pietrei. Stîlpii, care susțin tavanul, se desprind de ziduri, dispare orice intenție de imitație a construcțiilor vegetale. Dar secțiunile supradimensionate ale stîlpilor și grinzilor arată un exces de prudență, rezultat dintr-o cunoaștere incompletă a rezistenței materialului de construcție folosit. Tăietura pietrei este simplă, decorația lipsește, aspectul plastic rezultă din finisarea materialului, granit roșu, prin polisare, și din culoarea acestuia. Pentru prima oară se include în compoziția monumentului sculptura monumentală: statuile de diorit ale faraonului Chephren, așezate în vestibulul templului. Pereții lustruiți sînt de culoare roșie, pavajul din plăci de alabastru și de bazalt de culoare închisă, statuile din diorit de culoare verde închis.

Templul funerar al piramidei lui Mykerinos, cu o organizare similară celei a templului lui Cheops, a fost terminat în cărămidă de succesorul lui, faraonul Šepseskaf, care a construit din același material și « templul din vale ».

Statuia Sfinxului

Dispusă paralel cu drumul de acces către templul funerar al lui Chephren, se ridică statuia colosală a Sfinxului, cioplită în stîncă, reprezentînd pe faraon în ipostaza zeului « Horus la orizont », cea mai mare sculptură realizată din întreaga istorie a artelor plastice: 20 m înălțime, 57 m lungime. Sfinxul constituie un exemplu reprezentativ de sinteză a arhitecturii cu sculptura, la nivelul unui ansamblu uriaș, cum este cel al piramidelor de la Ğīza.

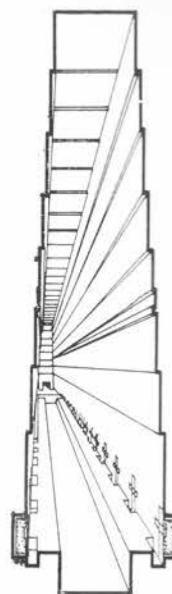
Mașțaba el-Fara'ūn

După moartea lui Mykerinos, tipul de mormînt nord-egiptean cunoaște o recrudescență. Mormîntul fiului lui Mykerinos, faraonul Šepseskaf, revine la forma de « locuință». Situat la sud de Șaqqāra, el este cunoscut sub denumirea de « Mașțaba el-Fara'ūn ». Mormîntul reginei Hentkaus, sora și soția faraonului, este de același tip. Dar, odată

246, 247. ĞĪZA, Egiptul de Jos, regat vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Pir mida lui Cheops. Dacă formele și dimensiuni exterioare ale piramidei lui Cheops par a cele prestabilite, interiorul ei a suferit numeroa modificări, camera mortuară fiind executată masivul piramidei după abandonarea altor do cavouri începute și neterminate.

248. ĞĪZA, Egiptul de Jos, regatul vech dinastia a IV-a (2723–2563). Templul fun rar al piramidei lui Cheops, in acord cu tratar simplă, nedivizată, a piramidei și a spații sale interioare, avea ziduri de incintă fără re lituri, iar în interior, stîlpi liberi, cu secțiu rectangulară.

249. ĞĪZA, Egiptul de Jos, regatul vech dinastia a IV-a (2723–2563). Piramida Cheops. Marea galerie de acces către came sepulcrală este executată din calcar polis

Piramida faraonului Sahurē' de la Abu-Șīr

cu dinastia a V-a (2563—2423), faraonul Userkaf adoptă din nou piramida. La fel procedează și faraonul Sahurē'. Piramida edificadă din ordinul său are dimensiuni mai modeste (înălțimea de 49,6 m), iar miezul ei nu mai este din piatră masivă, ci din piatră aglomerată și moloz. Placajul piramidei a fost executat din calcar alb, iar partea sa superioară din granit.

Templul de primire, recrudescență a plasticii cu caracter imitativ

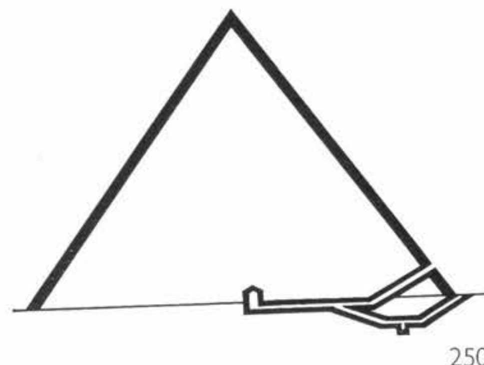
Caracterul compact al arhitecturii templelor, întîlnit în cadrul complexului piramidei lui Chephren, este sensibil atenuat în cazul construcțiilor funerare ale piramidei lui Sahurē' de la Abū-Șīr. Vestibulul de acces se deschidea prin două porticuri, legate de debarcadere, prevăzute cu coloane de granit roșu care, pentru prima oară, imitau tulpini de palmier, mănunchiuri de papirus sau tulpini de lotus. Asemenea unor arbori, aceste coloane se ridicau din pavajul de bazalt negru care închipuia pămîntul, iar tavanele, pictate cu albastru închis, erau presărate cu stele de aur sculptate în relief. Arhitectura templului de cult funerar era rezolvată în același spirit imitativ-simbolic. Reliefuri figurative cu o suprafață de circa 10 000 m², din care s-au păstrat numai 150 m², decorau întreg ansamblul.

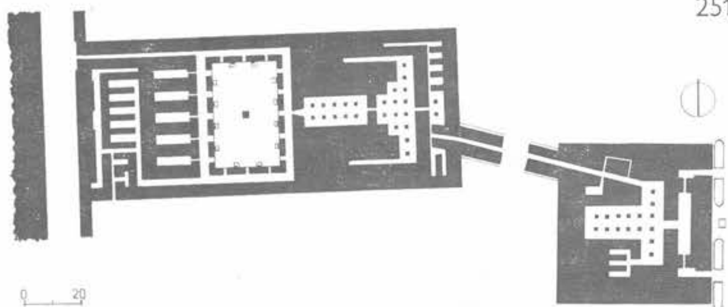
Odată cu dinastia a VI-a (2423—2263) se revine la caracterul compact al exterioarelor și la arhitectura severă de pilaștri.

Asupra reședințelor faraonilor și templelor destinate cultului zeilor din perioada vechiului regat, executate din materiale vegetale, se poate judeca numai în baza copiilor în piatră care se găsesc în cadrul ansamblului funerar de la Șaqqāra. Nici templele executate în cărămidă nearsă nu s-au păstrat. În ceea ce privește templele de piatră, deplasarea capitalei religioase, în timpul regatului de mijloc, în Egiptul de Sus, a făcut ca unele temple din nord să fie părăsite, altele, situate în Deltă, au fost acoperite de aluviuni, peste altele s-au suprapus noi edificii. Din această cauză, unicul templu de cult divin construit din piatră care s-a păstrat este cel de la Qașr el Șāga din Fayyūm. Planul său cu șapte capele, precedate de o curte, anticipă compoziția templelor de cult funerar din perioada noului regat.

Templele Soarelui.

Începînd cu dinastia a V-a (2563—2423), se dezvoltă construcția de temple închinate Soarelui. Clerul din

250. ĞÎZA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Piramida faraonului Chephren. Două galerii care se reunesc, în întregime îmbrăcate în granit roșu, conduc la camera sepulcrală săpată sub nivelul solului.

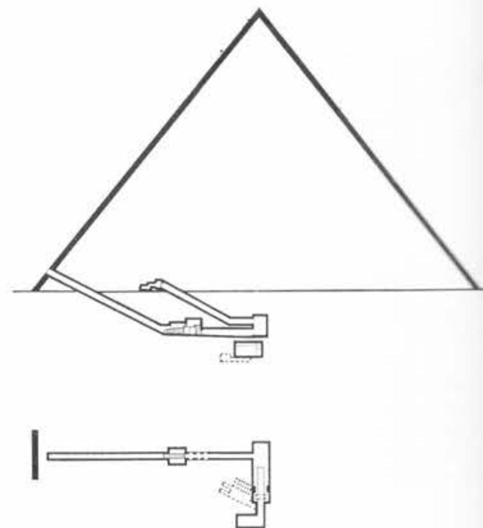
251. ĞÎZA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Complexul funerar al faraonului Chephren. Templul « din vale » și templul funerar se prezentau din exterior ca niște masive de piatră opace, cu ziduri înclinate, o reminiscență a înclinării zidurilor de argilă, iar în interior, ca o succesiune de încăperi simetrice, dispuse în amfiladă, cu circulații șicanate care contraziceau această dispoziție.

252. ĞÎZA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Structura templului « din vale » al piramidei faraonului Chephren denotă o etapă mai evoluată a cunoașterii proprietăților pietrei: suporții verticali se detașează de ziduri, iar interpretarea lor plastică se eliberează de amintirea formelor construcțiilor vegetale, prezentă în ansamblul lui Doser.

253. ĞÎZA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Piramida lui Mykerinos vădește o modificare, în cursul execuției, a organizării sale interioare, ca urmare a lărgirii bazei sale. Prima galerie descendentă a fost abandonată, camera sepulcrală, adîncită pentru a primi o altă galerie de acces. O a doua cameră, în care a fost găsit un sarcofag, ale cărui fețe verticale sînt tratate ca niște fațade de palat, a fost săpată la un nivel mai scoborît.

Heliopolis, care a înscăunat pe primul faraon al dinastiei a V-a, a integrat pe Horus, zeul dinastic, cu zeul soarelui Rē'-Harāḥti, dînd puterii faraonului, « fiul » acestuia, un sens cosmic.

Prototipul templelor Soarelui trebuie să fi fost sanctuarul încastrat în stîncă în fața labelor anterioare ale Sfinxului, situat alături de « templul din vale » al faraonului Chephren. Templul Sfinxului constă dintr-o curte delimitată de un zid dublat de un portic cu pilaștri, îmbrăcați cu plăci de granit, cu o nișă în fața pieptului Sfinxului, îndreptată spre răsăritul soarelui.

253

Templele Soarelui de la Abū Gūrāb.

Sanctuarele Soarelui, ridicate de faraonii dinastiei a V-a, sînt situate la Abū Gurāb, în zona de podișuri dintre Ĝīza și Ṣaqqāra. Primul templu dedicat soarelui de către faraonul Userkaf relua probabil compoziția sanctuarului, ulterior dispărut, de la Heliopolis. Dintre cele patru temple de cult divin, construite de regii dinastiei a V-a, cel mai bine conservat este acela edificat de faraonul Neusserē', care reconstruiește în piatră templul ridicat inițial, tot de el, din cărămidă. În interiorul unei incinte, pe un postament de cărămidă, a fost ridicat un obelisc executat din blocuri de calcar, atingînd împreună cu postamentul o înălțime de 56 m. În fața obeliscului, se afla un altar pentru sacrificii, construit din alabastru. Ca și templele funerare ale faraonilor, templul Soarelui de la Abū Gurāb era accesibil din vale printr-un coridor acoperit.

Evoluția mormîntului de tip mastaba

Dacă mormîntul faraonului, piramida, evoluează către o formă geometrică pură, dezvoltarea mormîntului demnitarilor, de tip mastaba, tinde către o complicare continuă a spațiului interior.

În mastabalele princiare, de cărămidă, aflate în preajma piramidei de la Meydūm, din unirea coridorului exterior cu nișa pentru oferte funerare rezultă o capelă de cult cruciformă, avînd la capătul brațului nordic o poartă falsă. Acest tip de capelă este reluat în mastabalele de la Ṣaqqāra și Dahšūr cînd, începînd cu cea de a IV-a dinastie, locul cărămizii ca material de construcție îl ia piatra. În necropola de la Ĝīza, mastabalele princiare de piatră, cum ar fi cea a lui 'Anḫḫaf, în care se include un mic spațiu de cult dispus transversal, prevăzut cu o poartă falsă, sînt precedate de alte spații, exterioare, compartimentate prin ziduri de cărămidă.

252

În timpul dinastiei a IV-a, îndeosebi în cazul mormintelor, a căror spații interioare erau săpate în rocă, camera de cult capătă o amploare deosebită. În timpul dinastiei a V-a, mastabalele de la Ĝīza și Ṣaqqāra încep să aibă masivul fragmentat de numeroase spații destinate cultului funerar al membrilor familiei. Încăperile rezumă scenariul cortegiului funerar regal, pornind de la pavilionul de primire din vale pînă la templul de cult funerar al faraonului. Această transpunere apare evident în mastabaua lui Ti, de lîngă Ṣaqqāra, datînd din timpul dinastiei a V-a. Spațiul interior al mastabei unui demnitar, Mereuruka (dinastia a VI-a), din aceeași zonă, este împărțit în numeroase încăperi destinate cultului defunctului și al familiei sale.

Arhitectura primei perioade intermediare (2263–2050)

255

Activitatea constructivă îndreptată către realizarea unor edificii monumentale încetează odată cu prăbuşirea autorităţii centrale în vremea dinastiei a VI-a, provocată de creşterea puterii guvernatorilor locali, nomarhii, şi de răscoalele sclavilor. După aşa-numita « prima perioadă intermediară », corespunzătoare dinastiilor a VII-a şi a VIII-a, care menţin capitala la Memphis, şi dinastiile a IX-a şi a X-a, constituite în Egiptul de mijloc, la Herakleopolis, suveranii dinastiei a XI-a, originară din Thebai, reuşesc să cîştige prevalenţă asupra dinastiei care domnea în paralel la Herakleopolis. Ca urmare, în jurul anului 2050, unitatea regatului este restabilită de faraonul Mentuḥotpe (Mentuhotep) Nebḥepetrē' al II-lea. Refacerea unităţii Egiptului inaugurează perioada numită a « regatului mediu » sau a « primului regat teban », care va cuprinde dinastiile XII-XIV.

Arhitectura funerară rupestră

În cursul primei perioade intermediare, în arhitectura funerară particulară apare mormîntul rupestru cu o sală transversală în raport cu intrarea şi un portic cu coloane fasciculate sau canelate care suportă bolţi false. Un model de casă descoperit în mormîntul lui Mentuḥotpe la Deyr el-Baḥrī înfăţişează o curte plantată şi un portic de acces, ceea ce poate sugera ideea unei fuziuni de elemente aparţinînd arhitecturii de locuinţe şi a celei de cult funerar.

Ansamblul funerar al faraonului Mentuḥotpe Nebḥepetrē' de la Deyr el-Baḥrī

Reluînd activitatea constructivă, care trebuia să-i întărească prestigiul, Mentuḥotpe Nebḥepetrē' al II-lea alege pentru mormîntul său un loc situat la Deyr el-Baḥrī, în coasta abruptă a munţilor, la vest faţă de Thebai, pe malul opus al Nilului. Tipul de mormînt pentru care optează este acela al unei piramide de dimensiuni modeste, ridicate deasupra unei mastabe construite pe o terasă special amenajată în faleza stîncoasă a muntelui. Monumentul funerar este precedat de o amplă curte accesibilă dinspre

254

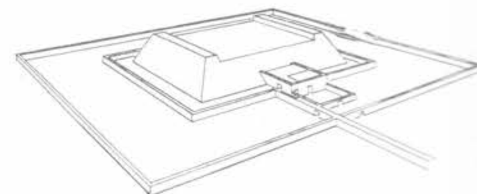
Ansamblul de la Deyr el-Baḥrī, sinteză a programelor funerare ale vechiului regat

vale printr-un drum în pantă, protejat de ziduri înalte. Compoziția ansamblului concentrează într-un tot unitar diversele părți componente ale necropolelor vechiului regat mastabaua, piramida, templul destinat cultului funerar cu vestibulul său de acces și mormîntul rupestru.

La Deyr el-Baḥrī, locul vestibulului de acces îl ia un portic care îmbracă baza terasei deasupra căreia se ridică mastabaua și piramida. Soclul piramidei este înconjurat de aripile unei săli perimetrale, hipostile, cu 140 coloane de secțiune octogonală, zidul său exterior fiind îmbrăcat din trei părți cu un dublu șir de coloane, replică a porticelor de pe terasa inferioară. În spatele piramidei se află templul funerar, alcătuit dintr-o curte urmată de o sală hipostilă, parțial construită, parțial săpată în stîncă, și de o încăpere de cult rupestră.

Apariția fațadelor deschise prin porticuri și a compoziției axiale

Expresia exterioară a ansamblului amintește oarecum compoziția în trepte a piramidei faraonului Ḏoser, numai că gradenele de la baza piramidei sînt deschise către exterior prin porticuri. Pentru prima oară în arhitectura funerară egipteană, în locul fațadelor oarbe, capătă prevalență porticurile deschise, care realizează întrepătrunderea dintre spațiul interior și cel exterior. Spre deosebire de forma clasică a piramidei, în ansamblul funerar de la Deyr el-Baḥrī se manifestă tendința de a se exprima, ca principală, una din fațade. Totuși, axialitatea compoziției de volume a ansamblului, sesizabilă din exterior, este negată prin faptul că accesul către templul funerar învăluie soclul piramidei, fiind astfel reluată mișcarea în linie frîntă prezentă și în ansamblul de la Ṣaqqāra.

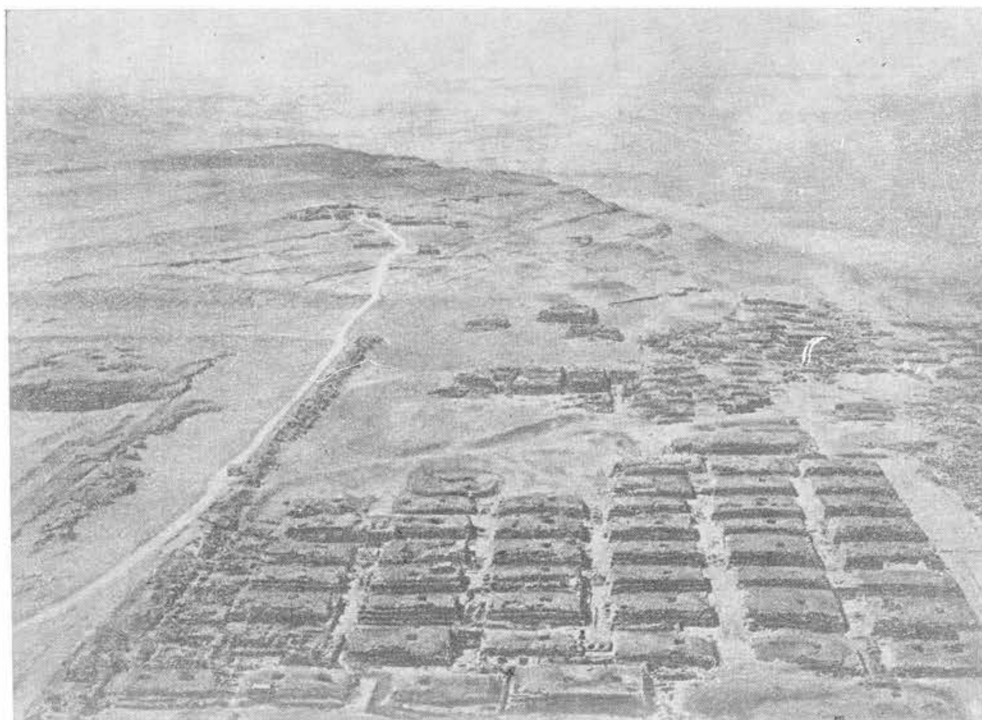

257

254, 255. ǦĪZA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Sfinxul și templul Sfinxului. Uriașa statuie săpată în rocă, cu trup de leu și cap de om, atribuită vremii faraonului Chephren, precedată de un templu înzestrat cu o vastă curte, ar reprezenta chiar pe faraon. În timpul regatului nou, sfinxul era socotit ca imagine a zeului soare. Faraonul Tuthmosis al IV-lea l-a degajat de nisipuri și restaurat, operație reluată pînă în zilele noastre de două ori.

256. ǦĪZA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Complexul funerar al faraonilor Cheops, Chephren și Mykerinos. Mastabalele aristocrației formează un oraș al morților conceput, cel puțin pe zone, după planuri prestabilite.

257. ǦĪZA, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a IV-a (2723–2563). Maṣṭaba el-Fara'ūn, mormîntul faraonului Šepseskaf, reia în piatră formula unui monument funerar de tipul mastabei.

256

Spaţiile interioare ale templului funerar al faraonului Mentuḥotpe Nebḥepetrē‘, ca şi cele aferente mormîntului reginei Nofru, săpat mai la nord, în aceeaşi coastă a muntelui, sînt decorate cu reliefuri.

ARHITECTURA REGATULUI MEDIU (2050—1732)

Ammenemes (Ammenemḥēt) I (2000—1988), fondatorul dinastiei a XII-a (2000—1798), care mută capitala de la Thebai către nord, în apropiere de localitatea actuală el-Lišt, lîngă Memphis, reia, de altfel, ca şi urmaşii săi, tema piramidei ca mormînt regal. Ca loc de înmormîntare, faraonii dinastiei a XII-a au ales necropole diferite: Ṣaqqāra, el-Lišt, Dahšūr, Fayyūm. Lipsesc însă acele resurse, umane şi materiale, care să permită constructorilor noilor piramide să atingă măreţia complexelor funerare ale vechiului regat. Pentru piramida lui Ammenemes I, se utilizează materiale de construcţie recuperate de la Ğīza şi Ṣaqqāra. Ca rezultat al economiei de materiale şi de mînă de lucru, piramida faraonului Sesostris (Senwosrē, Senusert) I (1970—1936), de lîngă el-Lišt, are un nucleu format din două ziduri diagonale şi două perpendiculare, intersectate, din care se desprind alte ziduri, împărţind volumul în 16 casete umplute cu nisip şi pietriş. În schimb, placajul piramidei este de calcar alb. Recurgînd la aceeaşi îmbrăcăminte, piramidele construite mai tîrziu, lîngă Dahšūr şi Fayyūm (Hawārā), sînt executate din cărămidă. În schimb, cavoul este de regulă căptuşit cu granit.

Necropolele regatului mediu

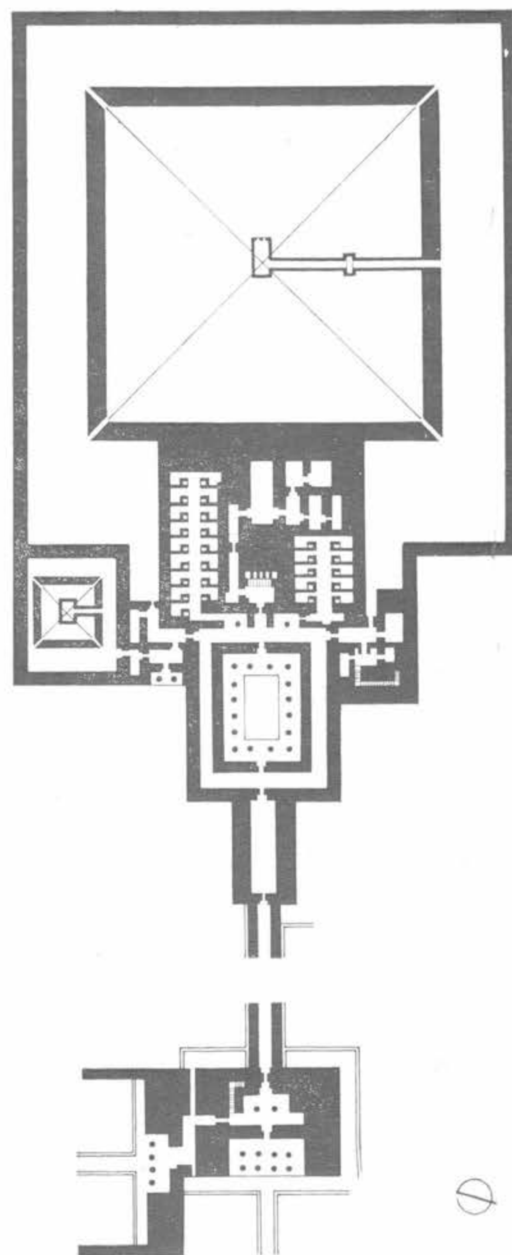
Piramida faraonului Sesostris de la el-Lišt

Unicul templu de cult funerar, păstrat din timpul regatului mediu, al cărui grad de conservare permite reconstituirea planului său, se află la poalele piramidei lui Sesostris I de lîngă el-Lišt. Remarcabilă este aici includerea artei statuare în cadrul compoziţiei arhitecturale: pe de-o parte, este de semnalat alăturarea la pilaştrii curţii templului a seriei de efigii ale faraonului reprezentîndu-l aşezat pe tron şi înzestrat cu atributele puterii regale; pe de altă parte, efigiile care flancau coridorul de acces, înfăţişîndu-l în picioare, ca vicar al lui Osiris, cu braţele încrucişate pe piept şi purtînd insignele zeului morţii.

Templul de cult funerar al faraonului Sesostris

Rolul sporit al aristocraţiei în cadrul statului, permite vîrfurilor acesteia să părăsească obiceiul vechii aristocraţii memphite de a-şi construi mormintele în preajma faraonului, principii locali preferînd locaşurile funerare rupestre mai izolate şi sigure din zona falezei Nilului de mijloc, realizate de ambele părţi ale fluviului. Cele mai vechi morminte rupestre, datînd din vremea dinastiei a XI-a, se află concentrate în apropiere de Benī Ḥasan, fapt care se explică prin îngăduinţa specială acordată principilor din regiune, în urma ajutorului dat faraonului pentru redobîndirea tronului, pe cîtă vreme vîrfurile aristocraţiei din Thebai continuă să-şi amplaseze mormintele în preajma complexelor funerare regale. Concepţia de plan şi spaţială a

Monumentele funerare rupestre ale aristocraţiei de la Benī Ḥasan

258

mormintelor rupestre din zona Benī Ḥasan era similară: o încăpere de cult, împărțită în trei nave, precedată de un vestibul cu portic deschis, conținea nișa cu imaginea defunctului. În porticele acestor morminte au apărut coloanele cu fusuri poligonale, aparținînd așa-zisei ordonanțe « protodorice », înălțimea acestora fiind egală cu aproximativ de cinci ori diametrul lor.

Templele de cult divin

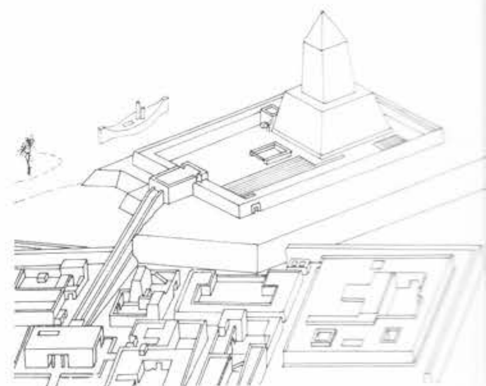
Templele destinate cultului zeilor sînt cunoscute îndeosebi după urme sau după fragmente încorporate în construcții de mai tîrziu. Un mic templu, dedicat lui Amūn, construit la începutul perioadei regatului mediu, cunoscut doar după urmele fundațiilor, va constitui nucleul inițial al marelui sanctuar, de mai tîrziu, de la Karnak. Cel de-al treilea pilon de la Karnak a inclus fragmente care au putut permite reconstituirea unui pavilion (chioșc) peripter din vremea faraonului Sesostris I (1970—1936). Dintr-un templu, închinat de același faraon zeului-soare Rē', la Heliopolis, nu a supraviețuit decît un obelisc monolit de culoare roz, înalt de 20 m, probabil unul dintre cele două obeliscuri care flancau intrarea în templu, de unde se poate deduce că obeliscurile și-au pierdut rolul primordial în compoziția unor ansambluri, pe care îl dețineau în arhitectura vechiului regat, devenind elemente subordonate, sub aspect plastic, compoziției templelor. Odată cu acest nou rol atribuit obeliscului, care își schimbă totodată înfățișarea devenind monolit, subțire și elansat, în arhitectura regatului mediu este creat pilonul, constituind o componentă caracteristică a arhitecturii noului regat. Primul exemplu de pilon cunoscut aparține unei incinte construite de faraonul Ammenemes al II-lea la Hermopolis (el-Ašmūneyn).

Totuși, din timpul dinastiei a XII-a, s-au păstrat în nordul țării cîteva ruine din care se poate deduce planul unor temple de cult divin. Templul de cărămidă, descoperit la nord-est de Cairo, în localitatea Ezbet Ruchdi el-Saghina, probabil datorat lui Ammenemes I (2000—1970), prezenta următoarea alcătuire: o curte, o sală hipostilă (2×3 coloane) și trei capele, prinse toate într-un masiv de zidărie. Templul de la Medīnet Mādī, la sud de Fayyūm, din vremea lui Ammenemes al III-lea, de modeste dimensiuni, era constituit dintr-o sală hipostilă și un vestibul care conducea la trei capele.

În mod necesar construcțiile monumentale ale Egiptului antic pretindeau, pentru a folosi un cuvînt contemporan, o organizare de șantier cu totul specială. Zecile de mii de oameni, care participau la realizarea lucrărilor, trebuiau să fie cazați în așezări create în preajma șantierului. Dar numai perioada imperiului mediu aduce dovezi materiale ale unei asemenea rezolvări.

Orașul de plan prestabilit el-Lāhūn

Faraonii din a XII-a dinastie au întreprins mari lucrări hidrotehnice în zona oazei Fayyūm. Pentru a menține constant nivelul lacului Moeris, care creștea în cursul revărsărilor Nilului, a fost construită o ecluză la el-Lāhūn (Kahun), într-un defileu al lanțului libic străbătut de un braț al Nilului, înainte de a se revărsa în lac. Cu prilejul

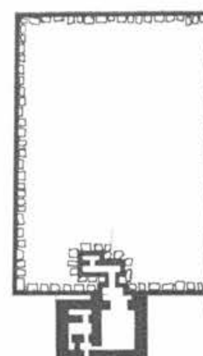

259

258. ABŪ ȘĪR, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a V-a (2563—2423). Complexul funerar al faraonului Saḥurē'. Piramida, de dimensiuni modeste, era precedată de templul de primire și cel de cult funerar, cu o dispoziție funcțională tradițională, dar ieșite din comun ca factură plastică. Pentru prima oară, se pare, vestibulul de primire era precedat de portice cu coloane libere, în timp ce templul de cult funerar, alcătuit ca și templul faraonului Chephren din cinci componente (vestibulul, curtea deschisă, cinci nișe cu statui, depozitele și sanctuarul), avea ca dominantă curtea cu peristil. Laconismul expresiei plastice a templului lui Chephren se dovedește a fi trecător: interpretînd forme vegetale, arhitectura de piatră a ansamblului capătă un caracter imitativ simbolic.

259. ABŪ ĠURĀB, Egiptul de Jos, regatul vechi, dinastia a V-a (2563—2423). Templul dedicat Soarelui. Ascendentul clerului din Heliopolis asupra faraonului conduce la elaborarea arhitecturii templului solar hipetral prevăzut cu o vastă curte în interiorul căreia se înalță un obelisc.

acestor lucrări s-a construit, în apropiere de oaza Fayyūm, un oraş, croit după un plan prestabilit, unde Sesostris al II-lea (1897—1878) îşi stabileşte o reşedinţă temporară. Oraşul a fost părăsit după aproximativ 100 de ani de la înfiinţare şi a fost acoperit de nisipurile pustiului, fapt căruia i se datorează conservarea unor vestigii. Înscris într-un contur rectangular (350×400 m), oraşul era împărţit în două părţi inegale printr-un zid continuu de cărămidă nearsă: partea mai mare cuprindea locuinţele conducătorilor lucrărilor, reprezentanţi ai aristocraţiei (în număr de opt), palatul faraonului, din care nu s-au păstrat decît urme neînsemnate, şi numeroase locuinţe, probabil, ale lucrătorilor calificaţi. Partea mai mică, rezultat al amplificării proiectului iniţial, dar realizată odată cu restul oraşului, cuprindea numai locuinţe ale lucrătorilor. În medie, parcela unei locuinţe destinate reprezentanţilor clasei dominante era de 25 de ori mai mare decît parcelele locuinţelor lucrătorilor. Amîndouă tipurile de locuinţe erau destinate unei folosinţe îndelungate.

260

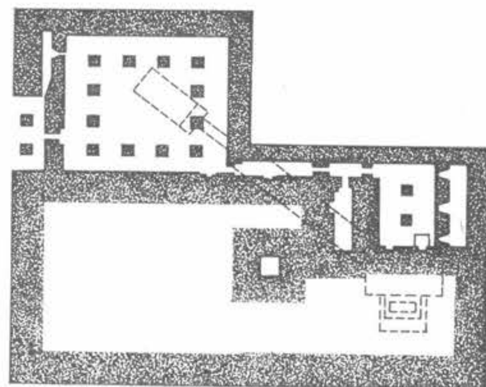

261

« Labirintul »

În zona oazei Fayyūm, faraonul Ammenemes al II-lea a construit o vastă clădire, un centru administrativ şi de cult, care ocupa un teritoriu de 244×305 m, cuprinzînd un templu funerar şi un palat. Denumită de istoricul Strabon « Labirint », ea se prezintă astăzi ca un imens cîmp de ruine.

Criza economică şi socială din timpul dinastiilor a XIII-a şi a XIV-a (1785—1680), cu capitalele respectiv la Thebai şi Xois, determină un proces de destrămare a unităţii statului. Această situaţie creează condiţii favorabile pentru invazia hyksoşilor (în limba greacă « conducători ai unei ţări străine ») care, după ce supun zone întinse din Asia Anterioară, pătrund în Egipt prin istmul de Suez. Folosindu-se de cai şi de care de război, cunoscînd bronzul şi fierul, cel din urmă ignorat pînă atunci în Egipt, hyksoşii ocupă Delta, stabilindu-şi capitala la Avaris (Tanis) unde constituie dinastiile a XV-a şi a XVI-a, a căror stăpînire reprezintă aşa-numita a doua perioadă intermediară (1730—1562). În oraşul Thebai, care îşi păstrează independenţa, ia fiinţă, către anul 1680, dinastia a XVII-a. Faraonii din această dinastie preiau lupta de eliberare, îi alungă pe hyksoşi şi refac unitatea « celor două ţări ».

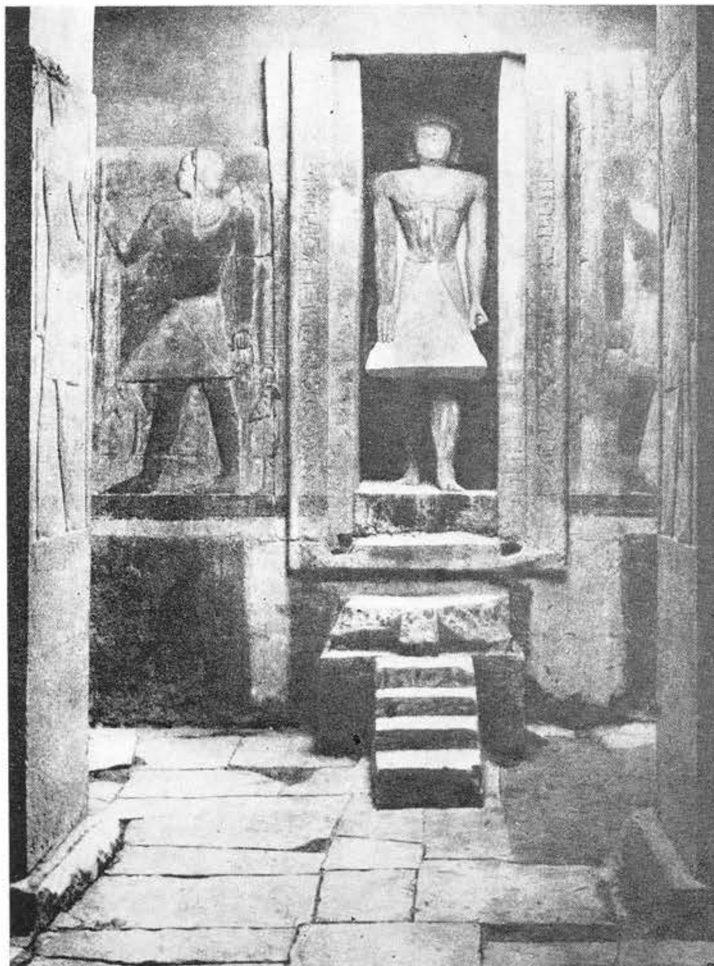
262

ARHITECTURA REGATULUI NOU (1562—1085)

Odată cu dinastia a XVIII-a (c. 1562—1308), avînd ca prim reprezentant pe Amosis, începe cea de a treia etapă a istoriei Egiptului antic, noul regat, care corespunde dinastiilor tebane XVIII—XX. Egiptenii preiau de la hyksoşi utilizarea calului şi a carului de luptă. Sub faraonul Tuthmosis I (1516—1504) dominaţia Egiptului se întinde asupra unor vaste teritorii din Siria şi Palestina, iar în sud,

263

în Nubia, pînă la a patra cataractă a Nilului. Este etapa maximei expansiuni teritoriale şi a înfloririi metalurgiei bronzului.

Despărţirea dintre mormînt şi templul de cult funerar

Noul regat aduce o modificare a concepţiei privind arhitectura funerară. Odată cu stingerea celei de a XVII-a dinastii tebane, se renunţă la construcţia de piramide şi se produce despărţirea dintre mormînt şi templul de cult funerar.

În faza actuală a cunoştinţelor, se pare că cel dintîi caz de acest fel de depărţire l-au marcat mormintele faraonului Amenemḥēt I şi al reginei Aḥmes Nefertari, nişte puţuri fără vreo legătură cu capela de cult funerar situată în apropiere.

Mormintele faraonilor din Valea Regilor

Tuthmosis (Tutmes) I (1516—1504) este primul faraon din dinastia a XVIII-a al cărui mormînt este săpat în valea îngustă, situată în spatele lanţului muntos din zona Deyr el-Baḥrī, accesibilă prin poteci, devenind locul de înmormîntare al tuturor faraonilor noului regat, de unde şi denumirea de « Vale a Regilor ». Templul său funerar

În cursul regatului vechi, mormîntu tumular de tip mastaba, originar di Egiptul de Sus şi transplantat la Memphi în cursul celei de a II-a dinastii, rămîn tipul utilizat de demnitari. Evoluţia s legată de trecerea de la cărămidă l piatră, reflectînd rolul sporit al apara tului funcţionăresc, ilustrează tendin către perforarea tot mai accentuată masivului de zidărie, în contul unor în căperi destinate cultului.

260. MEYDŪM, Egiptul de Jos, regatu vechi, dinastia a IV-a (2723—2563). În tim pul dinastiei a IV-a, în interiorul masivului d zidărie al mastabalelor se introduce o cape de cult cruciformă.

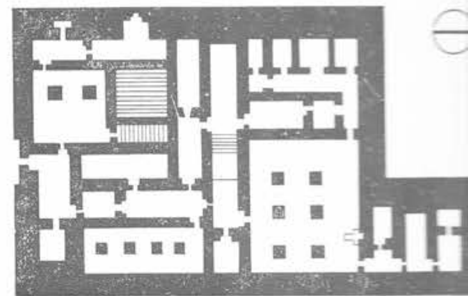
261. ǦĪZA, Egiptul de Jos, regatul vech dinastia a IV-a (2723—2563). Mormînt lui ʻAnḫḥaf, de tip mastaba, constituie un mas de piatră precedat de un corp de cărămidă c încăperi destinate cultului.

262. ṢAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatu vechi, dinastia a V-a (2563—2423). Mormîn tul lui Ti, de tip mastaba, rezumă funcţiuni unui mormînt regal: un vestibul de primire un spaţiu destinat cultului incluse în masiv tumular şi cripta aflată în infrastructură.

263. ṢAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatu vechi, dinastia a VI-a (2423—2263). Mo mîntul lui Mereuruka. Din combinarea mes pentru depunerea ofrandelor cu poarta fals tratată ca o nişă prevăzută cu statuia defunctul prin care se credea că mortul comunică c lumea celor vii, rezultă motivul plastic princ pal al încăperii pentru oferte.

264. ṢAQQĀRA, Egiptul de Jos, regatu vechi, dinastia a VI-a (2423—2263). Mormîn tul lui Mereuruka desăvîrşeşte vidarea întregul masiv al mastabei şi adaptarea spaţiilor crea la funcţiile cultului funerar.

26

a rămas necunoscut, dar încăperile sepulcrale şi templele urmaşilor săi se păstrează în marginea deşertului, orientate către fertila vale a Nilului.

Strabon a menţional existenţa a patruzeci de asemenea morminte în Valea Regilor, dar arheologia modernă a înregistrat un număr mai mare, în jur de 60. Alte peste 800 de morminte rupestre, aparţinînd aristocraţiei tebane, sînt săpate în acelaşi mal stîncos al Nilului.

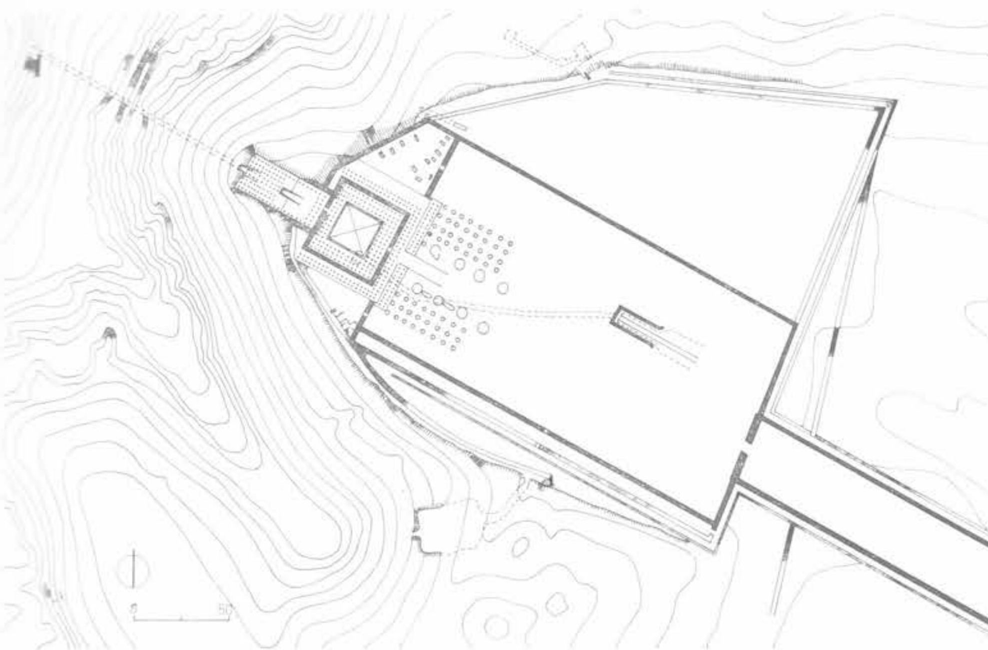
Sursele mutaţiei în concepţia privind arhitectura funerară

Cauza mutaţiei intervenite în arhitectura funerară a noului regat nu este cunoscută. Să fie oare preocuparea de a se asigura secretul şi siguranţa locului de îngropăciune? Locurile mormintelor erau cunoscute de preoţi şi de întreaga armată a meşterilor şi artiştilor care le realizau. Să fi constituit vîrfurile ascuţite ale munţilor, care se înalţă deasupra arcului acoladei de calcar alb, locul de amplasare a mormintelor rupestre, o amintire a vechilor piramide? Sau această mutaţie să se fi datorat unei reluări a tradiţiilor funerare ale suveranilor tebani din perioada regatului de mijloc?

Compoziţia mormintelor rupestre

În execuţia mormintelor rupestre din necropola tebană roca friabilă a condus la spaţii strîmte, tăiate în unghi drept. Compoziţia de plan şi spaţială a mormintelor se bazează pe existenţa unei încăperi transversale, influenţată de ideea porticelor perioadei regatului mediu, urmate de un coridor dispus longitudinal, terminat cu încăperea destinată cultului funerar. În mormîntul vizirului Ramose, sala transversală are chiar forma unui portic deschis. În mormîntul arhitectului Ineni (epoca dinastiei a XVIII-a), spaţiile interne se amplifică, cel transversal căpătînd aspectul unei săli hipostile. Rezultă din fresce că deasupra

266

265

265. 266 DEYR EL-BAḤRĪ, Egipt, prima perioadă intermediară (2263–2050). Complexul funerar al faraonului Mentuhotpe Nebḥepetrē' al II-lea reia, într-o organizare inedită, adaptată reliefului abrupt al amplasamentului său în coasta munţilor tebani, vocabularul de forme al arhitecturii vechiului regat: în raport cu volumul compact al piramidei şi mastabei capătă prevalenţă porticele deschise către exterior; uniformităţii faţadelor vechilor morminte îi este preferată o compoziţie axială care pune în evidenţă o faţadă principală.

267. EL-LIŠT, Egipt, regatul mediu, dinastia a XII-a. Piramida faraonului Sesostris (1970—1936). Mormîntul de tipul piramidei revine în actualitate, dar cu dimensiuni mai mici, executat din materiale refolosite, extrase din necropole de la Ğiza, Dahšūr şi Şaqqāra. Volumul piramidei faraonului Sesostris este împărţit, din motive de economie, prin ziduri de piatră în 16 compartimente umplute cu pietre şi nisip. Piramida faraonului, însoţită de o piramidă satelit, şi cele nouă piramide, morminte ale familiei, reprezintă singurul ansamblu funerar al imperiului mediu în care s-a conservat tradiţionalul templu de cult.

intrării în mormintele rupestre se ridica o mică piramidă. Urme ale unor asemenea piramide s-au găsit în necropola rupestră de la Deyr el-Medīna.

Templul, programul conducător al arhitecturii monumentale.

Locul ocupat odinioară de construcţia piramidelor este luat acum de edificarea templelor monumentale care, ca amploare, efort tehnic şi artistic, nu cedează faţă de ansamblurile vechiului regat.

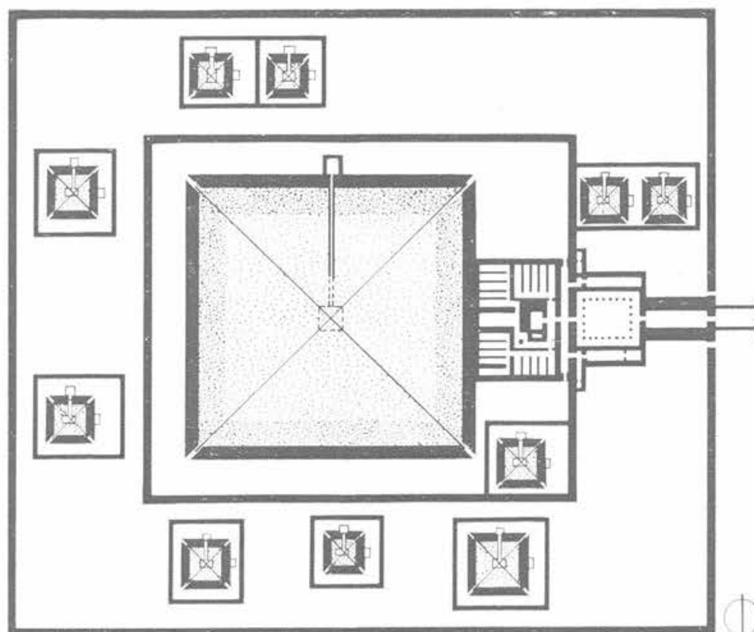
Templele se edifică după programe diferite: temple funerare ale faraonilor, temple de cult divin şi temple închinate faraonilor zeificaţi de către urmaşi sau chiar în timpul vieţii lor.

Concomitent cu acţiunea contradicţiei fundamentale între clasa stăpînitoare şi obştiile rurale subjugate care, în condiţiile nivelului scăzut al forţelor de producţie, nu putea conduce la schimbarea orînduirii, în sînul clasei dominante se duce o luptă aprigă între faraon, ca purtător al ideii de centralizare a statului, şi casta preoţilor care îşi revendică puterea politică.

Suportul ideologic al teocraţiei egiptene era ideea filiaţiei divine a suveranului. Promovarea mitului teogoniei sub regina Ḥašepsowe şi Amenophis al III-lea, exaltarea cultului funerar al regelui, reforma religioasă a lui Amenophis al IV-lea, Eḫnaton, care se declară fiu al zeului Soare, reprezintă aspecte ale unei lupte ideologice care explică dezvoltarea arhitecturii templelor. Deosebit de semnificativ este procedeul asocierii cultului faraonului divinizat la cultul unor zei şi apariţia templului de cult regal.

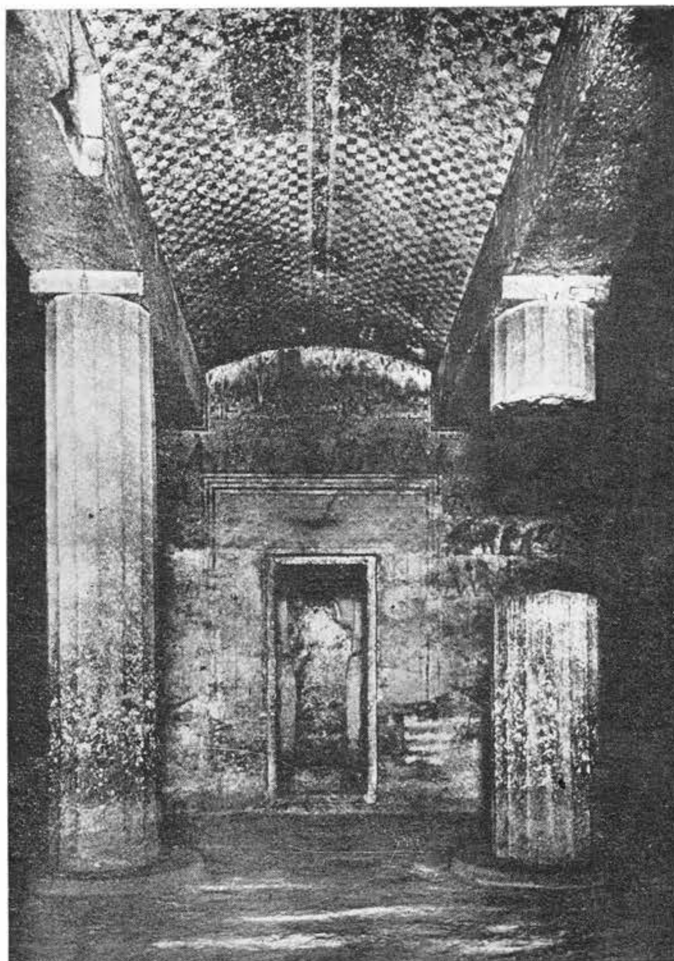
Deşi au o destinaţie diferită, templele noului imperiu vădesc o filiaţie evidentă. De aceea, prezentarea lor cronologică serveşte cel mai bine ilustrării unor procese evolutive.

267

268

269

Templul funerar al reginei Hašepsowe de la Deyr el-Baḥrī

Un monument care face legătura între arhitectura funerară a regatului de mijloc şi templele noului regat este templul funerar al reginei Ḥašepsowe (Hatşepsut), opera arhitectului Senmūt, templu realizat, adiacent, la nord în raport cu templul funerar al faraonului Mentuḥotpe Nebḥepetrē‘ al II-lea la Deyr el-Baḥrī.

Este posibil ca acest amplasament să fi fost determinat de vecinătatea ansamblului funerar al întemeietorului dinastiei tebane, cît şi de faptul că zeiţa Ḥatḥōr, al cărei cult se celebra aici, era considerată o zeitate a munţilor. Soarele coboară asupra muntelui asimilat cu zeiţa-vacă Ḥatḥōr îngenunchiată, care poartă în pîntece faraonul defunct, făcîndu-l să renască zilnic sub formă « taurului luminos ». De altfel muntele, ca şi sanctuarul scobit înăuntrul său, se oferă din plin razelor soarelui la răsărit.

Templul, destinat cultului funerar al reginei, asociat cultului zeiţei Ḥatḥōr şi altor zeităţi, comemora expediţia sa paşnică în Somalia (Ţara lui Punt), fapt bogat ilustrat de către decoraţia figurativă (reliefurile pictate) a monumentului.

Tradiţie şi inovaţie în compoziţia templului reginei Ḥašepsowe

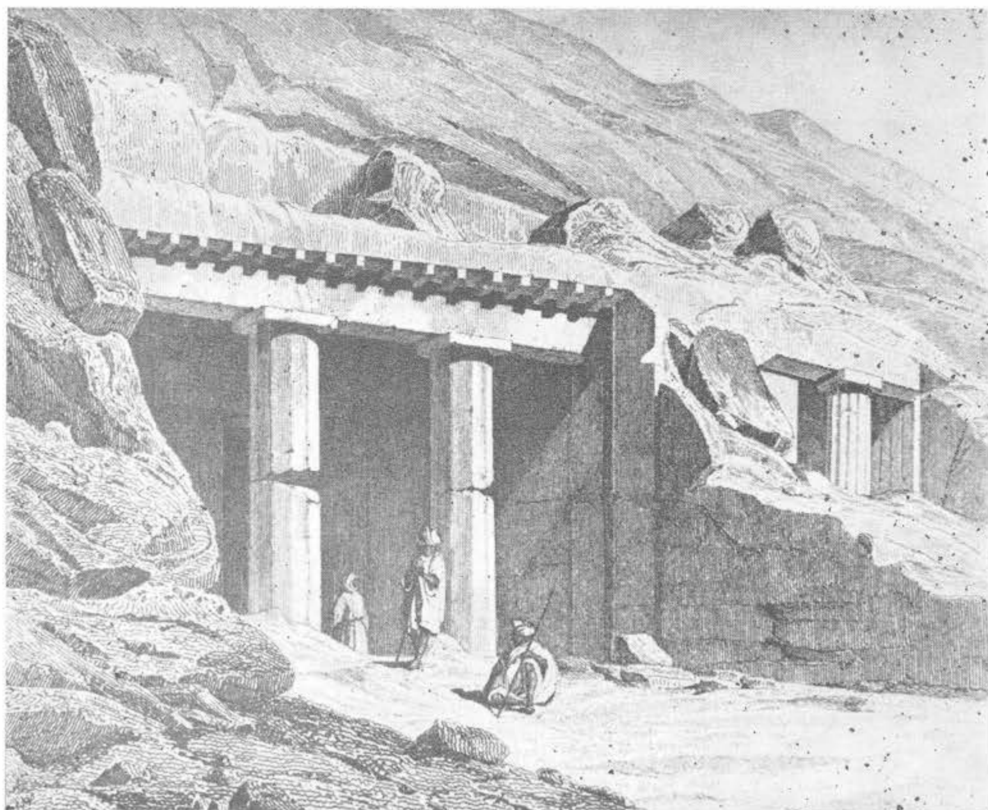
Templul reginei Ḥašepsowe reia dispoziţia pe terase succesive, legate prin planuri înclinate, a templului faraonului Mentuḥotpe Nebḥepetrē' al II-lea şi compoziţia sa axială. Absenţa piramidei permite desăvîrşirea acestei compoziţii, realizîndu-se o deplină unitate între alcătuirea planului, care organizează funcţiile, şi expresia sa plastică exterioară; în acelaşi timp, permite să domine desfăşurarea orizontală, determinată de porticele deschise, care delimitează către răsărit cele trei terase ale ansamblului. Totodată, aici se exprimă, pentru prima oară, cu pregnanţă o faţadă principală.

Integrarea arhitecturii ansamblului în mediul natural îi conferă templului un aspect copleşitor. Terasele de un alb strălucitor se proiectează pe fundalul ocru, alcătuit de lanţul munţilor, care se decupează pe ecranul veşnic albastru al cerului. Orizontalele porticurilor, accentuînd terasele, constituie parcă o replică a orizontalei ce retează partea superioară a munţilor, iar verticalele intercolonamentelor o replică a văgăunilor.

Spre deosebire de caracterul de templu funerar pe care îl are ansamblul alăturat, edificat în timpul celui de a XI-a dinastii, templul reginei Ḥašepsowe are cu precădere caracterul unui sanctuar destinat cultului zeilor.

În axul întregului complex se află capela rupestră închinată zeului Amūn; în stînga şi în dreapta celei de a doua

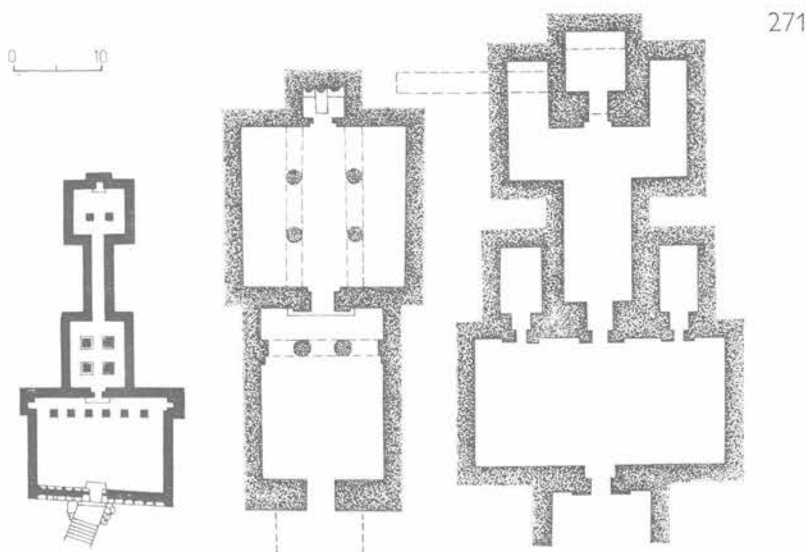
270

268. EL-LIŠT, Egipt, regatul medi dinastia a XIII-a. Ansamblul funerar al fara onului Sesostris (1970–1936). O bogată deco raţie de reliefuri sculptate în piatră devin însoţitoarea obişnuită a formelor de arhitectur Relieful înfăţişează pe zeul Ptaḫ îmbrăţişîndu pe faraon cu prilejul sărbătorii Heb-Sed (ve pagina 173).

269, 270. BENĪ ḤASAN, Egipt, regatu mediu, dinastia a XII-a (2000–1788). Mor mîntul rupestru al lui Hnumḫotpe al III-le (c. 2030). Aristocraţia din zona Nilului de mij loc recurge la morminte rupestre devenit caracteristice pentru arhitectura funerară regatului mediu, compuse de regulă dintr- încăpere de cult cu trei nave precedată de u vestibul cu portic deschis. Se utilizează coloan canelate, de tip « protodoric », asemenea sem coloanelor din cadrul complexului faraonul Doser de la Şaqqāra.

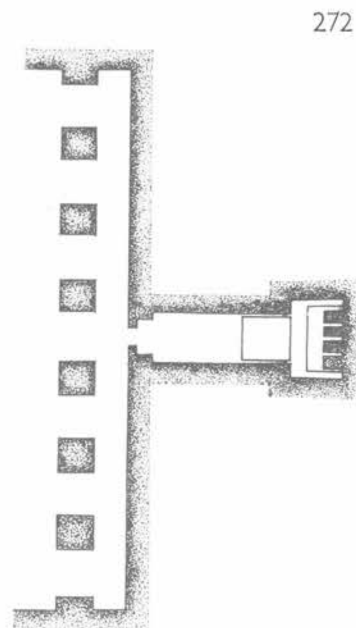
271

terase sînt dispuse capelele rupestre închinate zeiței Ḥatḥōr și zeului șacal Anubis. Încăperile destinate cultului reginei Ḥašepsowe și a tatălui său, faraonul Tuthmosis, sînt relativ modeste și ocupă un loc subordonat în compoziția ansamblului, în stînga curții de pe terasa superioară. În atrium-ul capelei zeiței Ḥatḥōr apar așa-numitele coloane hathorice ale căror capitele figurează pe două din fețele lor capul zeiței. În capela zeului Anubis sînt utilizate coloane de secțiune poligonală cu 16 laturi. Arta statuară, alături de relieful pictat, participă la determinarea imaginii ansamblului. Planul înclinat, care duce către cea
274 de a doua terasă, era flancat de statui reprezentînd sfincși,

272

275

Odată cu constituirea regatului nou, i arhitectura funerară se renunţă la pira midă în favoarea unor morminte rupestr săpate în preajma capitalei, Teba, în vale denumită « a Regilor ». Totodată, se pro **duce despărţirea între mormînt şi templu de cult funerar, templul devenind progra mul dominant al arhitecturii monumental fapt explicabil prin prevalenţa pe care cîştiga casta preoţilor în raport cu faraonul**

271. THEBAI, Egipt, regatul nou, dinasti a XVIII-a (1562–1308). Compoziţia mormin telor rupestre din Valea Regilor se bazează p succesiunea a două încăperi principale: prim dispusă transversal, a doua, longitudinal.

272. THEBAI, Egipt, regatul nou, dinasti a XVIII-a (1562–1308). Încăperea de acc în mormîntul rupestru al vizirului Ramos devine un portic deschis după exemplul mor mintelor rupestre ale regatului mediu.

273. THEBAI, Egipt, regatul nou, dinasti a XVIII-a (1562–1308). În mormîntul rupestr al arhitectului Ineni, încăperea transversală capă caracterul unei săli hipostile.

274, 275. THEBAI, Egipt, regatul no Mormintele rupestre capătă o bogată decora figurativă în frescă, care redă existenţa co diană a celui decedat şi a casei sale, cît şi r porturile sale cu zeii.

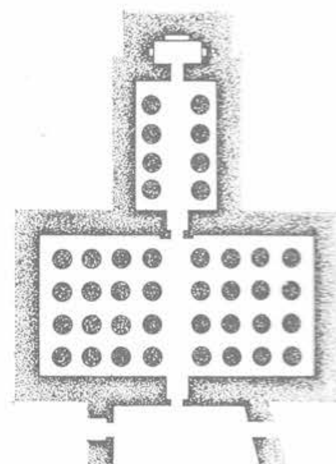
iar în faţa coloanelor porticelor erau aşezate statui ale reginei reprezentată în veşmîntul zeului Osiris.

Deşi îndeplinea dubla funcţie de templu de cult funerar al reginei şi al tatălui ei Tuthmosis şi, totodată, de templu închinat zeilor, ansamblul edificat de regina Ḥašepsowe era precedat, întocmai ca templele funerare de la poalele piramidelor de la Ğīza sau ca ansamblul faraonului Mentuḥotpe Nenḥepetrē' al II-lea, de un templu de primire în vale, care însă nu s-a păstrat.

Fără ca edificarea sa să fi fost dusă vreodată pînă la capăt, templul reginei Ḥašepsowe se înscrie în rîndul marilor realizări ale arhitecturii egiptene, cum sînt cele de la Ṣaqqāra şi Ğīza.

Compoziţia în terase a templului reginei Ḥašepsowe nu va rămîne fără replici. Tuthmosis al III-lea, nepotul şi urmaşul reginei, după ce va ordona să fie şterse de peste tot numele şi efigia ei, pentru a le înlocui cu însemnele sale, nedispunînd de suficient loc la poalele muntelui pentru amplasarea templului său funerar, şi l-a construit

27

în marginea pămînturilor cultivabile, recurgînd la aceeaşi dispoziţie în terase cu portice şi rampe de acces. Se pare că incinta templului era precedată de o poartă monumentală, tratată sub forma unui pilon, primul cunoscut în arhitectura templelor egiptene.

Sursele mitologice de concentrării ansamblurilor destinate cultului în zona Thebai

Templele iniţiate de faraonii noului regat, proveniţi din Thebai, sînt dedicate glorificării triadei de zei tebani: Amūn, asimilat cu zeul soarelui, Mut, soţia sa, şi Ḫonsu, fiul. Raporturile din cadrul acestei familii divine îşi vor pune amprenta asupra dispoziţiei topografice a templelor şi desfăşurării ceremoniilor religioase. Plecînd de la reşedinţa sa, templul de la Karnak, zeul Amūn îşi vizita haremul la Luxor, oprindu-se pe parcurs pe ţărmul occidental al Nilului, unde se afla oraşul morţilor, templele funerare ale faraonilor.

Informaţiile privind nucleul iniţial al templului de la Karnak sînt extrem de sărace. Importanţa cultului zeului Amūn, religie de stat, a făcut ca toţi faraonii noului imperiu, începînd cu dinastia a XVIII-a, să dezvolte acest nucleu apărut în cursul imperiului mediu. Prin adăugiri succesive de componente, care se dezvoltă dinspre răsărit către apus, datorate activităţii constructive patronate de către faraonii Amenophis I, Tuthmosis I, Ḫasepšowe şi Tuthmosis al III-lea, templul capătă o amploare extraordinară, devenind unul dintre monumentele cele mai reprezentative ale Egiptului antic. În expresia sa finală, templul de la Karnak se prezintă ca o succesiune de spaţii închise sau deschise, prinse între masivele unor piloni monumentali, flancaţi de statui uriaşe, precedaţi de obeliscuri sau şiruri de sfincşi.

Templul zeului Amūn de la Karnak, produs al unei dezvoltări spontane

Această dezvoltare a ansamblului nu se face după un plan prestabilit. Se presupune că sanctuarul din vremea regatului mediu era înconjurat de un zid de incintă, dublat către interior de o colonadă. În faţa acestui zid, către vest, arhitectul faraonului Tuthmosis I (1516—1504), Ineni, a construit o intrare monumentală, un masiv pilon (V) de care se lega o nouă incintă ce prindea întreg ansamblul. Trebuie semnalat că numerotarea pilonilor de la I la V se face în ordinea lor topografică dinspre intrare spre « sekos », inversă faţă de ordinea cronologică a realizării lor.

În faţa pilonului V a fost construit curînd un pilon şi mai amplu (IV), precedat de două obeliscuri de granit roşu înalte de 32 m. Spaţiul dintre cei doi piloni (V şi IV) a fost acoperit cu un tavan de lemn susţinut de coloane din acelaşi material, pînă cînd, din ordinul reginei Ḫašepsowe, au fost înălţate aici două obeliscuri. În timpul lui Tuthmonis al III-lea (1468—1436), aceste obeliscuri au fost placate în partea lor inferioară cu blocuri de piatră, căpătînd aspectul unor masive, iar spaţiul dintre piloni a fost din nou acoperit, rezultînd două încăperi cu tavanele susţinute de şase, respectiv opt coloane de piatră.

Arhitectului reginei Ḫašepsowe, Senmūt, i se datorează un sanctuar flancat de depozite, construit în axa incintei ridicate de Tuthmosis I, ceea ce a micşorat spaţiul liber

276

Sala festivă a faraonului Tuthmosis

la jumătate. În interiorul sălii centrale, a fost inclusă, mai tîrziu, o cameră de granit, în care se păstra barca sfîntă a zeului. Spaţiul liber al curţii se reduce şi mai mult atunci cînd Tuthmosis al III-lea construieşte o sală festivă dispusă transversal în raport cu axa principală a ansamblului. Divizată în cinci nave, această sală reprezintă primul spaţiu cu secţiune bazilicală, în sensul că trei nave centrale sînt supraînălţate în raport cu celelalte două laterale şi luminate prin partea lor superioară. Nava centrală era singura mărginită de coloane cu capitele campaniforme, tip care, ulterior, arareori va fi reluat în arhitectura egipteană, celelalte două şiruri de suporţi verticali fiind stîlpi de secţiune pătrată. Deasupra arhitravei, acestor stîlpi le corespunde un al doilea şir de suporţi, care determină deschiderile pentru luminarea navelor mediane. Cu prilejul construcţiei sălii festive templul a fost înconjurat de un nou zid de incintă, adiacent pilonului IV.

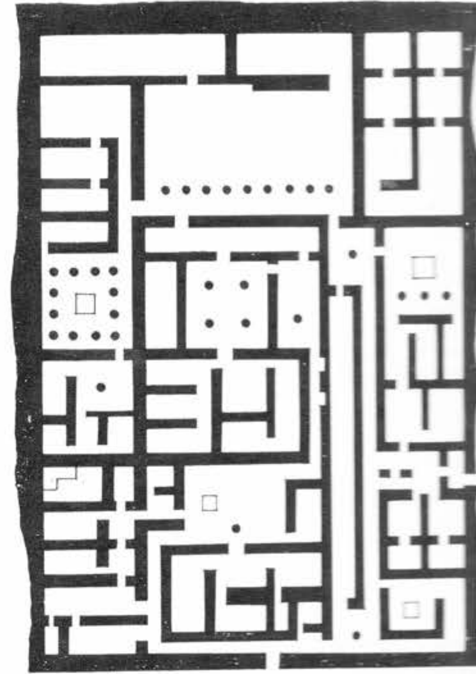
Edificarea de către Amenophis al III-lea (1400—1362) a unui nou pilon (III), aproape de cel precedent, accentuează dezvoltarea axială a vechiului ansamblu. Concomitent, acelaşi faraon restaurează templul zeiţei Mut, situat către sud în raport cu templul lui Amūn, marcîndu-se, prin construirea pilonilor VII şi VIII, o nouă axă. S-a creat astfel o compoziţie neobişnuită cu două axe în unghi, în interiorul căruia a fost amenajat un mare bazin artificial.

Templul de la Luxor

Principala realizare a vremii lui Amenophis al III-lea este templul de la Luxor. Avînd o compoziţie axială, templul este precedat de un amplu coridor cu trei nave, determinate de două şiruri de coloane cu fus cilindric şi capitel în formă de floare desfăcută de papirus. După unii, o reluare a motivului sălii de acces existente în palate, după alţii, reprezentînd o sală hipostilă neterminată, acest acces monumental înlocuieşte motivul pilonului prezent la templul de la Karnak. Urmează o curte (48×52 m) mărginită din trei părţi de coloane înalte de 10 m, cu fusuri fasciculate în formă de mănunchiuri de papirus şi capitelele în formă de boboc închis. O sală cu 32 coloane (8×4), dispusă transversal, cu intercolonamentul central mai amplu, formează un vestibul deschis care determină cea de a patra latură a curţii. Din acest vestibul se accede la un şir de încăperi care conduc la sanctuarul dispus în miezul unui grup de încăperi mai mici, situate simetric în raport cu axa principală, cele mai multe cu tavane susţinute de coloane. Pilonul şi curtea care preced coridorul de acces sînt ulterioare, fiind adăugate în vremea faraonului Ramesses al II-lea (1290—1224), după o axă oblică în raport cu aceea a construcţiei precedente, cu scopul de a îngloba un sanctuar preexistent, cu trei celle, din vremea faraonului Tuthmosis al III-lea.

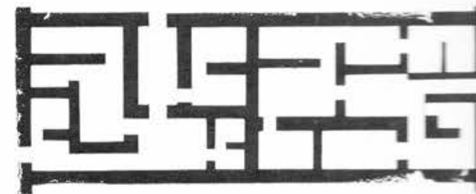
Cristalizarea trăsăturilor arhitecturii de temple a noului regat

La templul de la Luxor se conturează o seamă de trăsături care vor deveni specifice pentru arhitectura de temple a noului regat. Pe măsură ce se avansează de-a lungul axei, de la intrare către sanctuar, paralel cu reducerea în suprafaţă a curţilor şi spaţiilor care se succed,

276. KAHŪN (EL-LĀHŪN), Egipt, rega tul mediu, dinastia a XII-a. Oraşul el-Lahū înfăptuit în timpul faraonului Sesostris al II-le (1897—1778), destinat constructorilor sistemul hidrotehnic din zona oazei el-Fayyūm, repre zintă un exemplu de aşezare realizată dup plan prestabilit, compusă din clădiri cu sec ţiuni de locuit tip, diferenţiate după stare socială a celor cărora le erau destinate: condu cătorilor de lucrări (proiectanţi, administrator şi lucrătorilor.

277, 278. KAHŪN (EL-LĀHŪN), Egip regatul mediu, dinastia a XII-a. Secţiuni tip ale locuinţelor, diferenţiate ca amploare confort (pentru comparaţie de scară vezi plan oraşului, fig. 276), aveau ca elemente comun un zid perimetral orb şi o curte interioar destinată să organizeze funcţiile.

crește nivelul pardoselilor, scade înălțimea tavanelor, realizîndu-se în acest fel o scenografie menită să creeze o atmosferă de mister și să sublinieze ideea unei zeități inaccesibile. Spre deosebire de ansamblul de la Ṣaqqāra și templul reginei Ḥašepsowe din Deyr el-Baḥrī, care ofereau către exterior imagini semnificative, templul perioadei noului regat este închis printr-un zid opac, fără o detaliere plastică, spectacolul arhitectural fiind strămutat în curți interioare, săli hipostile și sanctuare.

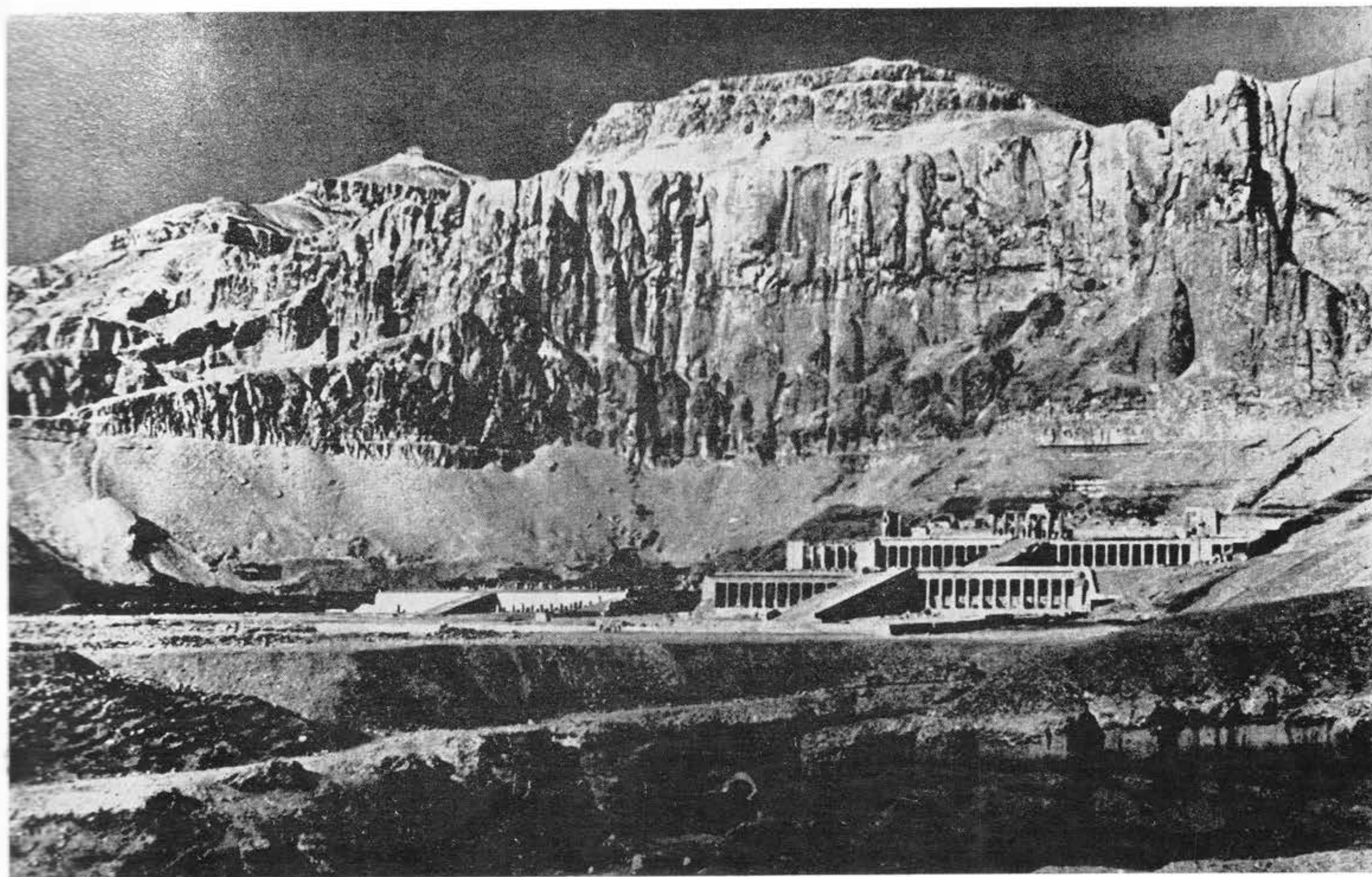
« Sistematizarea » ansamblurilor din zona Thebai în vremea faraonului Amenophis al III-lea

Amenophis al III-lea a inițiat mari lucrări pentru a lega funcțional și plastic, prin drumuri, alei cu sfincși și debarcadere, complexul de la Karnak cu cel de la Luxor și amîndouă aceste monumente cu complexele funerare de pe malul occidental al Nilului, cărora Imḥotpe, fiul lui Hapu, arhitectul faraonului, le-a adăugat templul funerar al acestuia din urmă. Din acest templu nu s-au păstrat decît cele două statui colosale ale faronului, așezate în fața intrării sale, denumite ulterior « coloșii lui Memnon », după numele unuia din eroii războiului troian originar din Egipt.

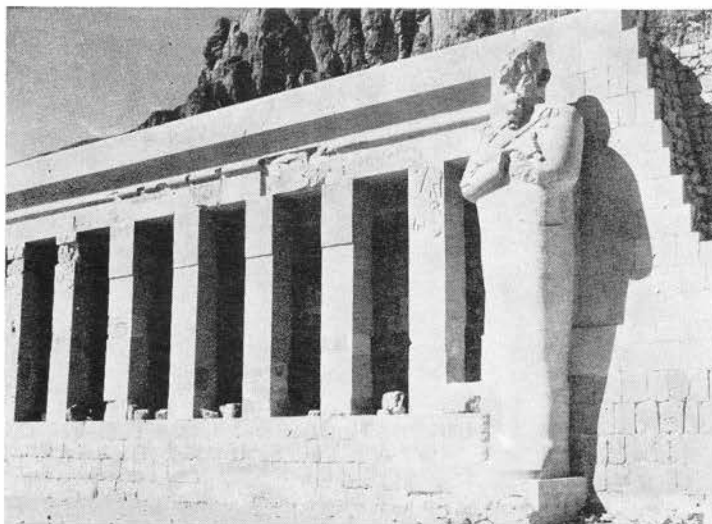
279. DEYR EL-BAḤRĪ, Egipt, regatul nou, dinastia a XVIII-a. Templul reginei Ḥašepsowe (1491—1468), opera arhitectului Ṡenmut, situat în coasta muntelui, alături de templul funerar al faraonului Mentuḥotpe Nebḥepetrēʿ, reia dispoziția pe terase succesive și compoziția axială a acestuia.

280, 281. DEYR EL-BAḤRĪ, Egipt, regatul nou, dinastia a XVIII-a. Templul reginei Ḥašepsowe (1491—1468). Continuînd tradițiile porticelor deschise ale mormintelor rupestre din Valea Regilor, cît și sugestiile furnizate de ansamblul alăturat al faraonului Mentuḥotpe Nebḥepetrēʿ, arhitectul Senmūt soluționează cu ajutorul acestui motiv imaginea arhitecturală a succesiunii de terase ceea ce conferă întregului ansamblu al templului reginei Ḥašepsowe un caracter deschis.

279

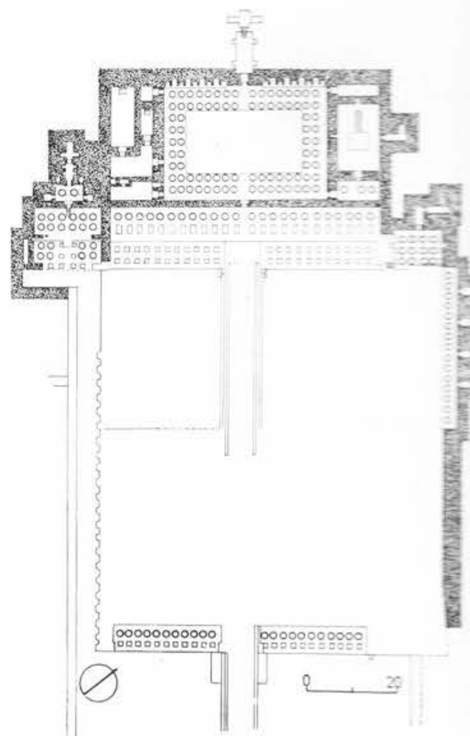
280

Pentru a lovi în casta preoţilor, care aveau o mare putere în stat, Amenophis al IV-lea desfiinţează cultul zeului Amūn şi, legîndu-se de tradiţiile heliopolitane, proclamă drept religie de stat cultul Soarelui sub forma discului solar, Aton. El însuşi ia numele de Eẖnaton adică « plăcut lui Aton » şi mută capitala de la Thebai la Aẖetaton (Tell el-ʻAmārna) în Egiptul de mijloc. Aici se desfăşoară în grabă o amplă construcţie de temple, recurgîndu-se la cărămidă nearsă şi la piatră utilizată sub forma de blocuri de mari dimensiuni. Din aceste construcţii au rămas urme neînsemnate, ele fiind distruse după căderea lui Eẖnaton şi condamnarea memoriei sale.

Templul dedicat lui Aton la Tell el-Amārna

28

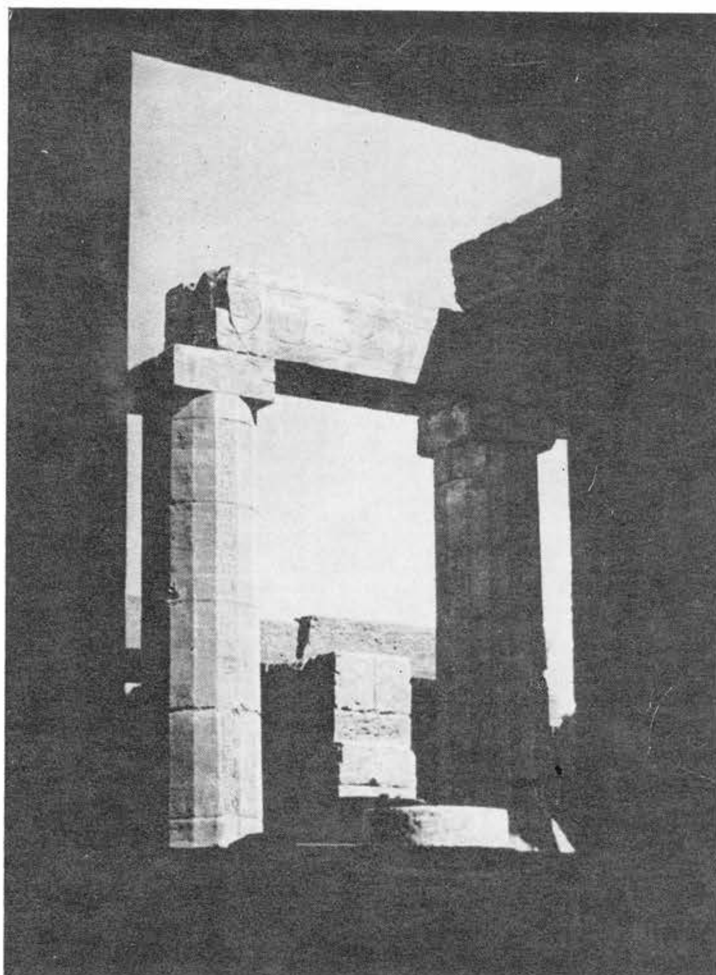
Planul templului de la Tell el-ʻAmārna, ridicat de către Eẖnaton şi distrus după înlăturarea sa, poate fi reconstituit după urmele fundaţiilor. Dedicat cultului lui Aton (discul solar), concepţia sa arhitecturală este radical diferită de cea a templelor de cult divin, conturată în perioada noului imperiu, a căror compoziţie restrînge, treptat, accesul mulţimii.

Reluînd o idee prezentă în arhitectura egipteană încă din perioada dinastiei a V-a, a unor spaţii deschise destinate cultului solar, templul lui Eẖnaton este conceput pe principiul oficierii în plină lumină.

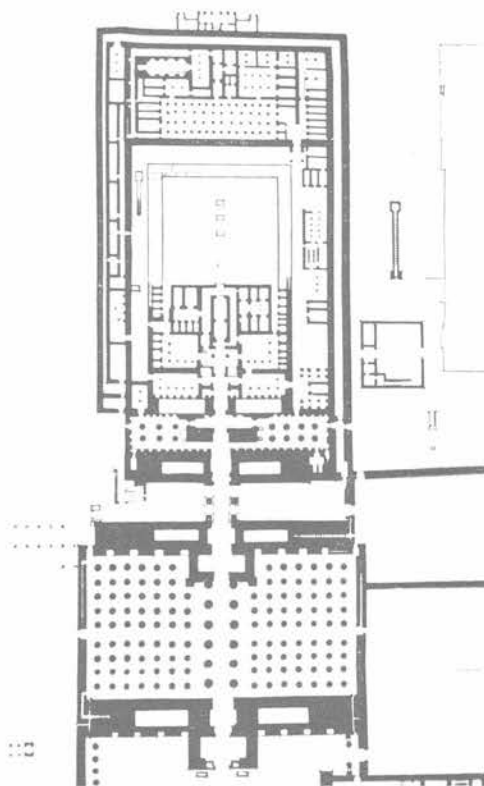
Ansamblul templului cuprindea un teritoriu imens (800 × 275 m), delimitat de un zid de incintă. Avant-templul, destinat depunerii ofrandelor, era constituit dintr-o sală hipostilă ce servea de intrare, denumită Per-Haī (« Casa bucuriei »), urmată de Guem-Aton (« întîlnirea cu Aton »), o succesiune de şase curţi din ce în ce mai mici, precedate de cîte un pilon. Între a treia şi a patra curte se interpunea o sală hipostilă. Sanctuarul, în a cărui compoziţie predominau de asemenea spaţiile deschise, era separat de acest avant-templu şi situat la capătul unei lungi esplanade.

Urmaşul lui Eẖnaton, Tutʻanẖamūn, readuce capitala la Thebai, iar Ḥaremḥab (1320—1308), ultimul faraon al

283

282

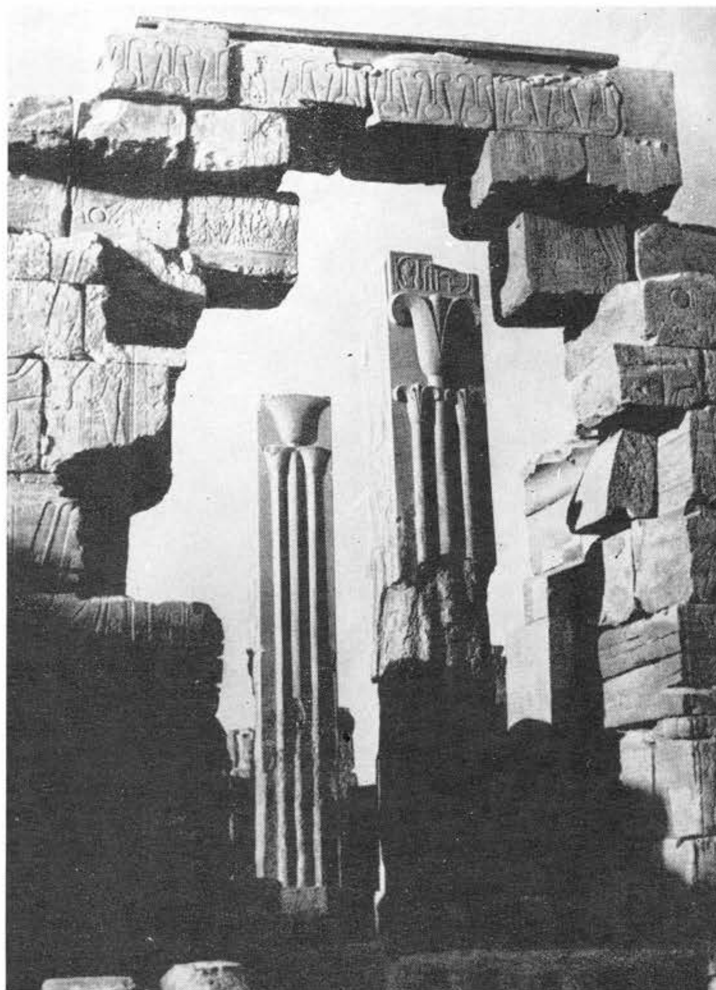
Activitatea constructivă a faraonului Ḥaremḥab la Karnak

dinastiei a XVIII-a, reia activitatea constructivă la Karnak. În axa templului zeiţei Mut, în continuarea celor doi piloni ai lui Tuthmosis al III-lea, el mai ridică doi piloni, urmaţi de o alee de sfincşi, ceea ce accentuează şi mai mult această a doua axă a ansamblului. În axa templului lui Amūn, Ḥaremḥab construieşte pilonul II, mai impozant decît cel precedent.

Desăvîrşirea ansamblului de la Karnak în timpul faraonilor Sethos I şi Ramesses al II-lea.

O etapă următoare a desăvîrşirii ansamblului de la Karnak se datorează faraonilor Sethos (Seti) I (1305—1291) şi Ramesses al II-lea (1290—1224), ambii din dinastia a XIX-a. În spaţiul dintre pilonul II şi III, cu dimensiunile în plan de 103×52 m şi o dispoziţie transversală în raport cu cea principală, se construieşte o sală hipostilă, începută sub Ḥaremḥab, care depăşeşte cu mult dimensiunile sălii festive a faraonului Tuthmosis I. Datorită predominării materialului asupra spaţiului liber, sala se percepe ca un şir de coridoare paralele şi perpendiculare. Trecerea centrală, supraînălţată, de unde rezultă o secţiune bazilicală, este mărginită de coloane înalte de 19,26 m, cu

284

diametrul de 3,5 m. Celelalte coloane au o înălţime de 16 m. Capitelurile coloanelor centrale au forma florii de papirus desfăcute, iar capitelurile celorlalte coloane forma unor boboci de floare de papirus.

Coloanele, ca şi pereţii sălii hipostile, sînt acoperite de reliefuri pictate, incizate şi excizate. Relieful de pe zidul exterior nordic înfăţişează expediţia lui Sethos I în Siria, gen batalist care va căpăta o mare răspîndire în vremea lui Ramesses al II-lea şi a urmaşilor săi.

Templul funerar cu cenotaf de la Abydos

Reunirea la Abydos, locul legendar al mormîntului lui Osiris, în cadrul aceluiaşi ansamblu a unui templu funerar şi a unui cenotaf, ceea ce reprezintă reluarea dispoziţiei caracteristice pentru vechile necropole, a templului funerar în apropierea mormîntului regal, ilustrează efortul faraonilor de a se lega de tradiţiile vechiului regat, unde a triumfat ideea faraonului-zeu, stăpîn absolut al unui stat centralizat.

Templul funerar, început de faraonul Sethos I (1306—1291) şi terminat de fiul şi urmaşul său Ramesses al II-lea

282. KARNAK, Egipt, regatul nou şi tîrzi dinastiile XVIII–XXXI (1562–332). Te plul lui Amūn rezultă din amplificarea şi rem delarea succesivă a unui nucleu iniţial şi o d voltare de-a lungul axei prin adăugire de co ponente spaţiale prinse între masivele u piloni monumentali.

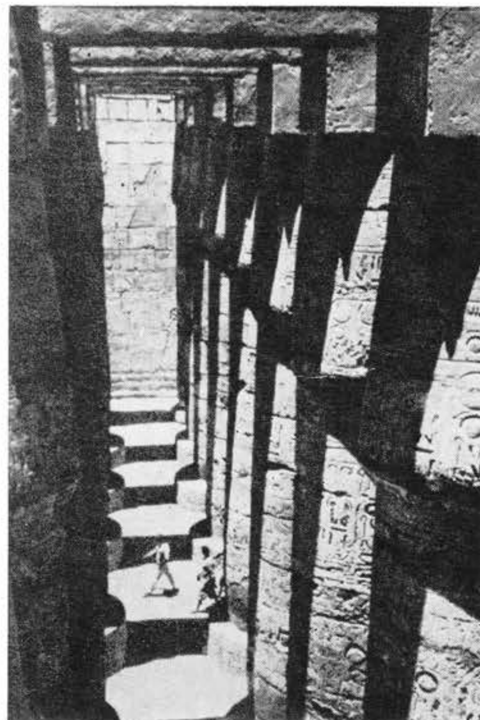
283. KARNAK, Egipt, regatul nou, dina tia a XVIII-a. Templul lui Amūn. « S festivă » a faraonului Tuthmosis al III- (1468—1436), construită pe locul sanctuaru « bărcii sacre » edificat de regina Hašepso care fusese dărîmat în acest scop drept con cinţă a unei nemăsurate sete de prestigiu, av nava centrală supraînălţată, reprezintă cel m vechi exemplu cunoscut de structură bazilica

284. KARNAK, Egipt, regatul nou, dina tia a XVIII-a. Templul lui Amūn. În v mea lui Tuthmosis al III-lea (1468—143 în spaţiul dintre pilonii III şi IV, se rid stîlpi de granit, decoraţi cu tije şi flori de lo şi papirus.

285

286

(1290—1224), are un plan neobişnuit. Arhitecţii care l-au conceput se dovedesc, ca şi predecesorii lor din perioada regatului mediu, atenţi la învăţămintele tradiţiei şi, totodată, inovatori. Terenul ocupat de templu fiind limitat de panta unei coline, partea sa terminală a trebuit să fie întoarsă, planul căpătînd aspectul unui « L ».

Templul, în forma sa finală, este alcătuit din două curţi cu porticuri pe laturile dinspre sud, două săli hipostile transversale şi şapte capele închinate triadei de zei cultivate de Ramessizi (Amūn din Thebai, Rēʿ-Ḥarāḫti din Heliopolis şi Ptaḫ din Memphis), triadei cinstite la Abydos (Osiris, Isis şi Horus) şi însuşi faraonului Sethos I, divinizat. Capela dedicată lui Osiris este singura legată cu alte săli hipostile situate în spate, dispuse transversal.

Cele două săli transversale, cu cîte două şi, respectiv, trei şiruri de coloane, care preced capelele amintite, au zidurile străpunse de cîte şapte intrări corespunzătoare fluxurilor de acces în sanctuare.

Cenotaful

Dispus în axa longitudinală a templului, dar fără legătură cu acesta, avînd un acces propriu, cenotaful fusese

287

285, 286, 287. KARNAK, Egipt, regat nou, dinastia a XIX-a. Templul lui Amū Sala hipostilă, care ocupă spaţiul dintre pilo II şi III, începută de faraonul Haremh (1320—1308) şi desăvîrşită sub faraonii Sethos (1305—1291) şi Ramesses al II-lea (1290—122 caracteristică prin predominanţa materialul asupra spaţiului liber, reprezintă cel mai amp exemplu al genului.

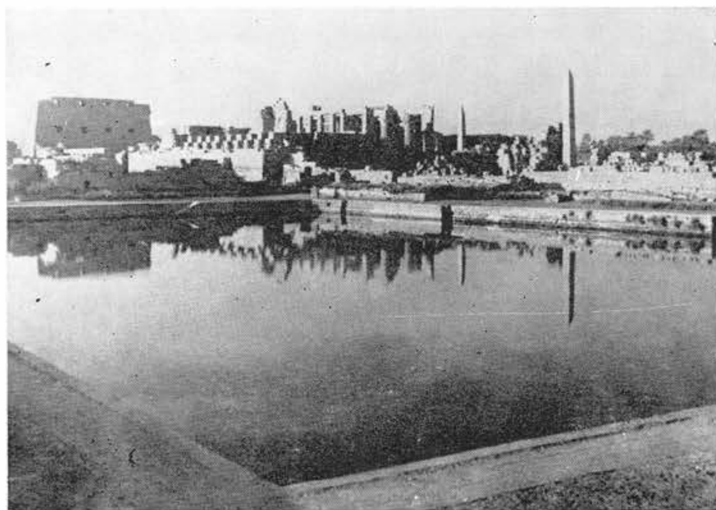
inclus în colina din spatele sanctuarului. O sală longitudinală, situată între două săli transversale, cuprindea o platformă înconjurată de apă, închipuind o insulă. Asemenea templului funerar al faraonului Chephren, toate aceste spaţii erau îmbrăcate în granit, fără reliefuri şi inscripţii.

Cele două curţi succesive din faţa sălilor hipostile, precedate fiecare de cîte un pilon, au fost adăugate de faraonul Ramesses al II-lea. Datorită porticurilor cu pilaştri, de pe faţadele lor principale, ele amintesc, dealtfel ca şi cele două săli lungi şi înguste care preced capelele, dispoziţiile de plan ale templului reginei Ḥašepsowe.

Templul rupestru de cult regal asociat cultului zeilor de la Abū-Simbel.

În Nubia, cucerită de egipteni, unde edificarea de temple avea un substrat politic-religios, Ramesses al II-lea iniţiază construirea unui templu rupestru la Abū Simbel, dedicat cultului triadei solare şi propriului său cult.

Arhitectura egipteană poseda o bogată experienţă în ceea ce priveşte execuţia de morminte rupestre. Dar, cu excepţia unei săli hipostile, incluse în templul rupestru din Abū-Oda al faraonului Ḥaremḥab, încăperile cioplite în stîncă erau, în mod obişnuit, de mici dimensiuni. Tem-

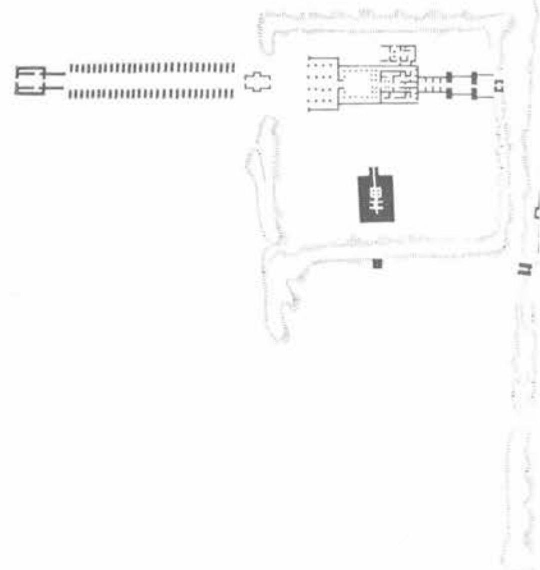
288. KARNAK, Egipt, regatul nou şi tîrziu, dinastiile XVIII – XXX. Complexul de la Karnak. În timpul faraonului Amenophis al III-lea (1400—1362), prin restaurarea templului zeiţei Mut şi construirea pilonilor VII şi VIII, se creează o a doua axă de compoziţie, amenajîndu-se între aceasta şi templul lui Amūn o mare oglindă de apă. În imagine, de la dreapta spre stînga: obelisc al reginei Ḥašepsowe, pilonul IV, obelisc al lui Tuthmosis I, marea sală hipostilă, pilonul V şi pilonul VI.

288

plul rupestru, comandat de Ramesses al II-lea la Abū Simbel, transpunea înăuntrul masivului stîncos al locului elementele funcţionale tradiţionale ale unui templu terestru, realizîndu-se spaţii de o monumentalitate fără precedent.

289

Templul fusese realizat în malul vertical al Nilului unde tocmai rîul face o cotitură. O terasă decupată în coasta muntelui constituia platforma din faţa intrării în templu, a cărui faţadă era înzestrată cu patru statui gigantice, înalte de 20 m, ale faraonului, înfăţişat pe tron, sculptate, ele însele, în aceeaşi rocă. Coloşii apăreau pe neaşteptate pentru cel care se deplasa pe apele Nilului, oferind un impresionant efect de surpriză. Sălile, care se succedau adîncindu-se în stîncă pînă la o profunzime de 63 m, aveau o înălţime din ce în ce mai mică. O încăpere rupestră cu un pasaj median flancat de stîlpi masivi, avînd adosate statui ale faraonului, lua locul curţii tradiţionale a templelor. Urma o sală cu patru coloane, apoi sanctuarul cu reprezentările sculptate ale celor trei zei tradiţionali şi ale faraonului divinizat, toate în aceeaşi atitudine şi de identice dimensiuni.

Dacă realizarea unui monument de atare importanţă în Nubia supusă urmărea afirmarea dominaţiei politice a faraonului, pentru a se da o explicaţie completă apariţiei sale, trebuie luaţi în considerare şi factorii de natură ideologică. Templul rupestru de la Abū Simbel este primul monument religios care se degajează de orice idee funerară, apărînd ca un templu de cult regal asociat cultului zeilor.

Alegerea locului, caracterul rupestru al templului, raportările evidente la cultul zeiţei Ḥatḥōr confirmă preocuparea de a cultiva ideea divinităţii şi nemuririi faraonului. Orientarea templului face ca primele raze ale soarelui să pătrundă pînă la « sancta sanctorum ». Dealtfel, toate mormintele rupestre de la Benī Ḥasan, din Valea Regilor şi de la Deyr el-Medīna sînt săpate în malul de apus al Nilului şi orientate spre răsărit. La Abū Simbel, se întîlneşte din nou

asimilarea zeiţei-vacă Ḥatḥōr îngenunchiate cu muntele, fecundată de soarele apune, care zămisleşte în pîntecele său faraonul şi-l face să renască zilnic sub forma soarelui ce răsare.

Templul rupestru al zeiţei Ḥatḥōr de la Abū—Šimbel

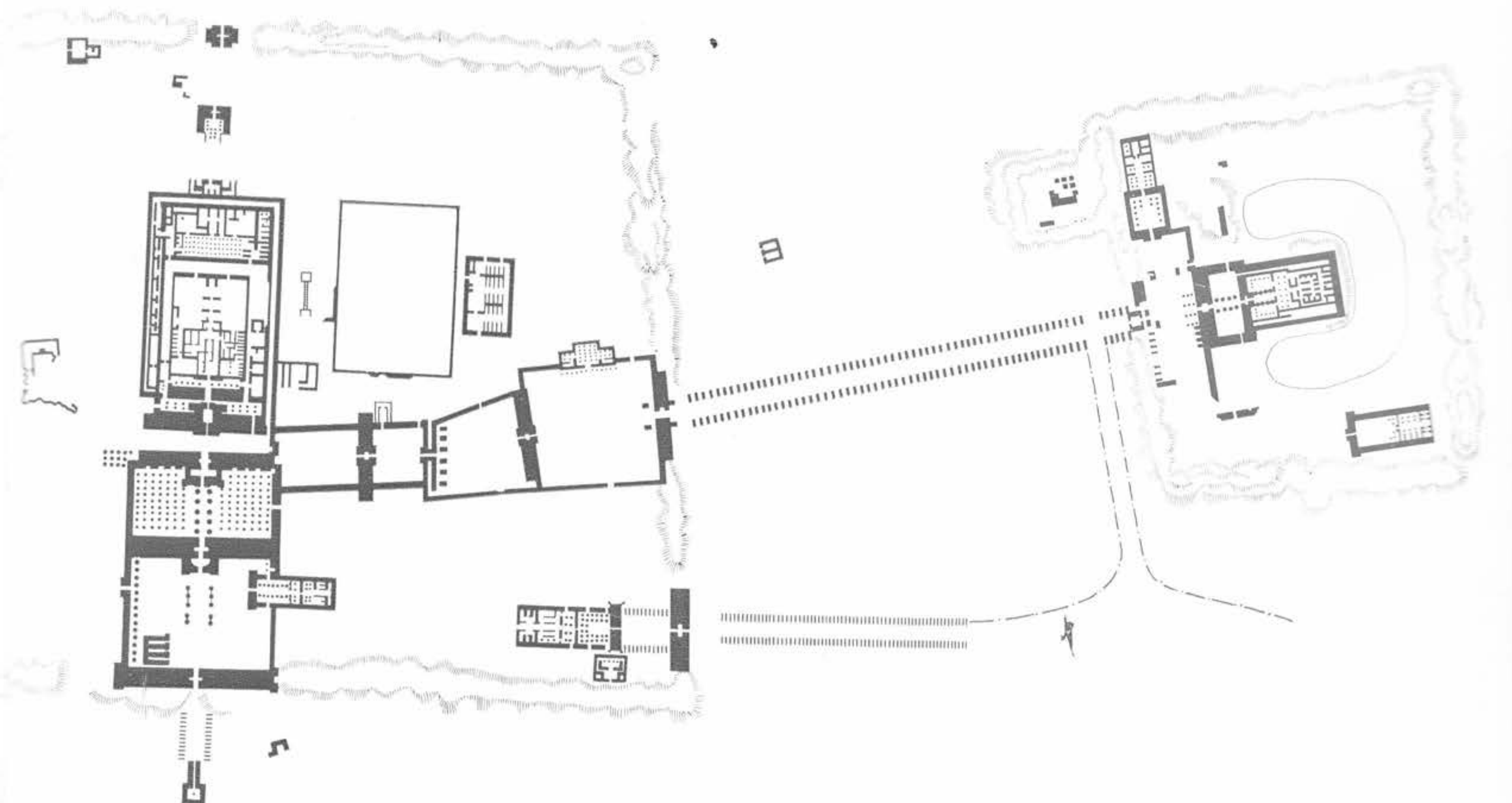
La cîţiva zeci de metri distanţă de templul descris se află, săpat în aceeaşi coastă a malului, templul rupestru al zeiţei Ḥatḥōr, a cărui intrare este flancată de două grupuri de statui reprezentînd pe regina Nefertari, soţia lui Ramesses al II-lea, în picioare, înfăţişată ca zeiţa Ḥatḥōr, încadrată de cîte două statui ale faraonului. Statuile ocupă nişele cioplite în malul înclinat al muntelui, în timp ce contraforurile intermediare sînt decorate cu reprezentări hieroglifice. Interiorul acestui templu este mai simplu: o sală cu două rînduri de stîlpi şi un sanctuar unde se află statuia care înfăţişează zeiţa-vaca Ḥatḥōr ocrotind perechea regală.

«Ramesseum», gruparea templului de cult divin şi regal cu palatul.

Ramesses al II-lea îşi încunună activitatea constructivă prin edificarea unui ansamblu monumental la Thebai, numit « Ramesseum », avînd drept componente principale un templu dedicat cultului zeului Amūn şi persoanei faraonului zeificat şi un palat, grupare întîlnită pentru prima oară în cadrul ansamblului templului funerar al faraonului Ai, restaurat de Ḥaremḥab.

Spre deosebire de ansamblurile arhi tecturale ale regatului vechi, a căror com poziţie, lipsită de o simetrie geometrică se baza pe echilibrul marilor mase con struite, ansamblurile regatului nou au compoziţie axială, în amfiladă, marcat cu pregnanţă.

289. KARNAK, Egipt, regatul nou ş tîrziu, dinastiile XVIII—XXXI (1562—332) Complexul de la Karnak, produs al unei acti vităţi constructive cu o durată de 2000 de an începînd din perioada imperiului mediu, şi- căpătat componentele hotărîtoare pentru expre sia sa finală în timpul dinastiilor XVIII—XX În cadrul ansamblului se distinge marele templ al lui Amūn, realizat prin adăugiri succesive construcţia desfăşurîndu-se cu precădere de sud-est la nord-vest. O axă orientată de nord-est la sud-est, formînd cu axa templulu lui Amūn un unghi uşor ascuţit, conduce către templul zeiţei Mut refăcut de Amenophis a III-lea (1400—1462). Aproximativ pe aceeaş direcţie se dezvoltă axa templului lui Honsu construit de Ramesses al III-lea (1170—1138) Oarecum independent faţă de celelalte compo nente ale ansamblului, către nord-est, est situat templul zeului Montu.

290

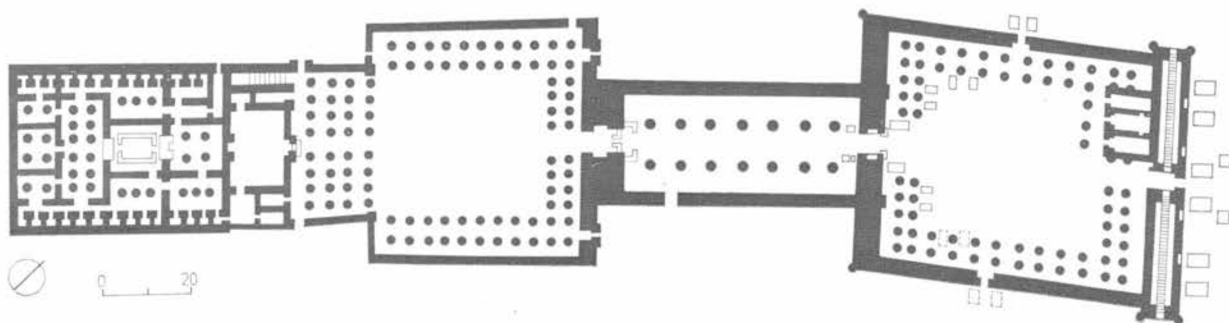
290. KARNAK, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Templul lui Amūn. În prima curte a templului, ultima constituită, se păstrează statuia colosală a faraonului Ramesses al II-lea (1290—1224).

291. LUXOR, Egipt, regatul nou, dinastiile XVIII-XIX. Templul de la Luxor dedicat triadei Amūn, Mut și Ḫonsu, beneficiază de experiența compoziției în amfiladă de la Karnak, realizată prin adăugiri succesive. El este rezultatul a două etape de construcție: coridorul monumental (după unele interpretări, o sală hipostilă neterminată), curtea, vestibulul hipostil și sanctuarul, edificate în timpul faraonului Amenophis al III-lea (1400—1362), constituind prima etapă, și curtea anterioară și pilonul, adăugate de Ramesses al II-lea (1290—1224), a doua.

Templul, precedat de un pilon, delimitat de un zid de contur rectangular, ocupa locul principal în compoziția ansamblului. Între acest zid și zidul de incintă al întregului ansamblu se aflau palatul, un templu închinat faraonului Sethos I, precum și numeroase depozite.

Dispozițiile de plan și spațiale de la Karnak, efect al alăturării unor etape de construcție, sînt preluate în pla-

291

292

292. LUXOR, Egipt, regatul nou, dina tia a XVIII-a. Templul de la Luxor. Co dorul de acces cu coloane papiriforme e poate, o replică a unor spații existente în ar tectura palatelor.

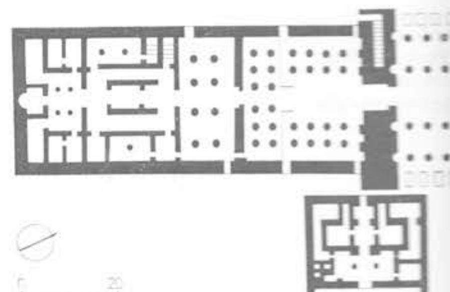
293. KARNAK, Egipt, regatul nou, dina tia a XX-a. Templul lui Ḫonsu, edificat vremea domniei faraonului Ramesses al III- (1170—1138), repetă, în cadrul unei sol prestabilite, dispozițiile rezultate din succesiu etapelor de construcție a marelui templu lui Amūn. Avînd o compoziție strict simetri templul era alcătuit din componente ce deveni tradiționale: pilonul, curtea cu coloa sala hipostilă, sanctuarul. Reducerea trept a dimensiunii spațiilor, însoțită de o diminu a luminii, limita accesul mulțimii, reflect caracterul de clasă al societății. În tim regatului elenistic, sub Ptolemaios al III- Euergetes, templul a fost completat cu un doilea pilon, urmat de o curte.

Ramesseum, tributar tradițiilor de la Deyr el Baḥrī și Karnak

nul Ramesseum-ului ca procedee de compoziție. Sistemul teraselor succesive ale ansamblului funerar la Deyr el-Baḥrī și-a marcat de asemenea influența. Cele două curți ale templului, precedate fiecare de un pilon decorat cu tema luptei și a victoriei, sînt situate pe cîte o terasă, pentru ca sala hipostilă și sanctuarul să ocupe cea de a treia terasă. Partea centrală a sanctuarului era destinată cultului zeului Amūn, iar încăperile din stînga acestuia, cultului faraonului Sethos I.

Palatul, situat în prima curte pe latura ei de sud, se deschidea printr-o dublă galerie de coloane cu intercolonamentul axial mai larg și o fereastră a « aparițiilor », cealaltă latură a curții fiind ocupată de stîlpi osiriaci. În aceeași curte, în fața celui de al doilea pilon, două statui de granit, înalte de 17 m, îl reprezentau pe faraon.

Palatul era alcătuit dintr-o sală hipostilă (4×4 coloane), urmată de o sală a tronului, flancată de cîte trei încăperi, pentru ca partea din fund să fie ocupată de spațiile destinate haremului.

294

294. KARNAK, Egipt, regatul tîrziu, dinastia a XXV-a. Templul lui Amūn. În axa pilonului II, faraonul Taharka (689—663) a edificat un pavilion cu coloane papiriforme.

Templul dedicat faraonului Sethos, situat în interiorul incintei, avea comparativ dimensiuni mult mai mici, fiind alipit laturii de nord a Ramesseum-ului. Din trei părţi, templul era înconjurat de depozite lungi şi înguste, acoperite cu bolţi, accesibile din alei interioare de distribuţie.

Dintre clădirile care alcătuiau acest ansamblu nu s-au păstrat decît coloanele sălii hipostile şi statuile osiriace, fără partea lor superioară, coloşii de granit, care precedau accesul în sala hipostilă, aflîndu-se azi la pămînt.

Complexul de la Medînet Ḥabū, replică a Ramesseum-ului

Templul funerar al lui Ramesses al III-lea, din cadrul complexului de la Medînet Ḥabū, constituie o replică a Ramesseum-ului. Ca şi în cazul acestuia din urmă, aici este reluată compoziţia stabilită prin adăugiri în timp a templului de la Karnak, cît şi dispoziţia pe terase legate prin rampe, întîlnită la templul reginei Ḥašepsowe, însă mai puţin înalte ca la Karnak.

Adiacent primei curţi a templului, pe latura de nord, se afla palatul, care reproducea planul reşedinţei regale din cadrul Ramesseum-ului. Sala hipostilă reprezintă însă

295

295. LUXOR, Egipt, regatul nou, dina tia a XVIII-a. Templul de la Luxor. Împ ţirea în trei nave a coridorului de acces p coloane papiriforme îi confereau, datorită sup înălţării spaţiului median, o secţiune bazilica

296, 297. LUXOR, Egipt, regatul no dinastia a XIX-a. Templul de la Luxor. Sp ţiul curţii lui Ramesses al II-lea, dintre pilo de acces şi coridorul lui Amenophis al III-l a fost invadat de clădirea unei moschei mus mane.

296

297

298, 299. LUXOR, Egipt, regatul nou, dinastia a XVIII-a. Templul de la Luxor. Coloanele lotiforme ale curţii iniţiale, cu fusurile lor tratate ca un mănunchi de lujere, păstrează, în cel mai înalt grad, tradiţia interpretării formelor vegetale.

În cadrul sintezei arhitecturii cu artele plastice, sculptura monumentală îndeplineşte o funcţie estetică specială sporind expresivitatea imaginii şi îmbogăţind conţinutul mesajului acesteia.

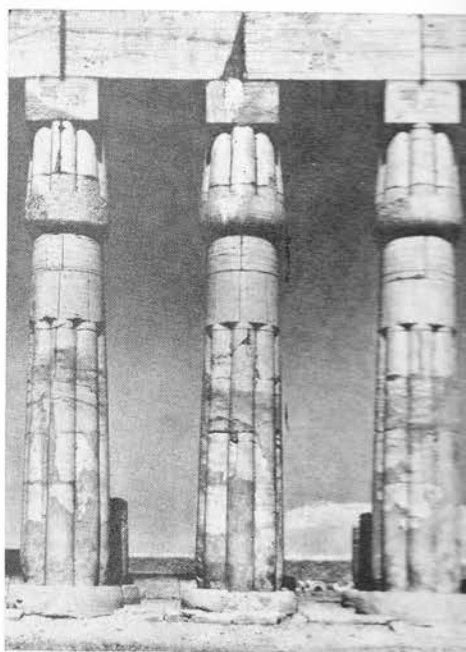
300, 301. LUXOR, Egipt, regatul nou, dinastia a XVIII-a. Templul de la Luxor. În curtea lui Ramesses al II-lea, pe latura sa de sud, între coloane, se interpun statuile faraonului.

un caz unic de acoperire a spaţiilor dintre coloane cu bolţi de cărămidă în leagăn, a căror naştere era susţinută de arhitrave executate din piatră. Sub acelaşi faraon, distribuţia interioară a palatului a fost radical modificată. În partea opusă palatului, templul era flancat de depozite. Ansamblul de la Medīnet Habū era înconjurat de două şiruri de ziduri: cel interior, rectangular, executat din cărămidă nearsă, iar cel exterior, de piatră, cu colţuri rotunjite, era străpuns dinspre est şi vest de două porţi monumentale de tip sirian denumit « migdol ». Un şanţ umplut cu apă, printr-un canal de aducţiune din Nil, înconjura acest complex în egală măsură laic, religios şi militar. Cuprinderea într-un singur ansamblu a tuturor acestor funcţiuni se explică prin nesiguranţa provocată de revoltele claselor asuprite şi de invazia « popoarelor mării ».

Templul de la Medīnet Habū avea un pronunţat caracter unitar, constituind produsul unei singure etape de construcţie. Un templu de tip peripter din vremea dinastiei

298 | 301
299
300 | 302

302. LUXOR, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Templul de la Luxor. Pilonul lui Ramesses al II-lea (1290—1224) este flancat conform procedeelor de compoziţie monumentală ce se statorniciseră odată cu edificarea templelor noului regat, de statuile faraonului aşezat în tron şi de obeliscuri, unul dintre ei aflat astăzi în piaţa Concordiei din Paris.

303

Templu peripter al reginei Ḥašepsowe incorporat de complexul de la Medīnet Ḥabū

a XVIII-a, construit de regina Ḥašepsowe, fusese prins între cele două incinte. El a suferit adaosuri succesive care, în cele din urmă, i-au dat aspectul unui templu închis, caracteristic noului regat. Micul templu peripter de la Medīnet Ḥabū și-a găsit replica în templul, și acesta de dimensiuni modeste, construit de faraonul Amenophis al III-lea (1400—1362) pe insula Elephantina.

Asemenea temple periptere se apropie de tipul dezvoltat ulterior în Grecia, fără ca să se poată presupune o filiație. Apărute în timpul regatului de mijloc, ele nu au corespuns, probabil, mai tîrziu, ca imagine, caracterului despotic al stăpînirii și cele mai multe au fost distruse.

În cadrul complexului de la Karnak, Ramesses al III-lea (1170—1138) întreprinde edificarea a două temple, de dimensiuni modeste în raport cu marile temple de la Karnak și Luxor, care, în schimb, valorifică sub aspect compozițional experiența edificiilor de cult realizate anterior, în așa fel încît reprezintă cristalizarea unui tip « clasic » de templu, reluat ulterior în întreaga arhitectură a Egiptului.

Templul zeului Ḫonsu de la Karnak

Templul dedicat zeului Ḫonsu are o dispoziție independentă în raport cu marile axe ale ansamblului, determinate

303. THEBAI, Egipt, regatul nou. Stabilirea capitalei la Thebai face ca principalele monumente de arhitectură ale regatului nou să se grupeze în preajma orașului. 1. Templul de la Karnak; 2. Templul de la Luxor (el-Aqṣar); 3. Templul lui Sethos I de la Qurna; 4. Complexele funerare de la Deyr el Baḥrī; 5. Valea Regilor (Bibān el-Mulūk); 6. Templul faraonului Sethos (Qurna); 7. Deyr el-Medīna; 8. Valea Reginelor (Bibān el-Harīm); 9. Templul lui Tuthmosis al III-lea; 10. Templul lui Amenophis al II-lea; (Ramesseum); 11. Templul lui Tuthmosis al IV-lea; 12. Templul lui Merenptaḥ; 13. Templul lui Amenophis al III-lea; 14. Coloșii lui Memnon; 15. Templul lui Ramesses al II-lea de la Medīnet Ḥabū; 16. Palatul lui Amenophis de la Malkata.

304

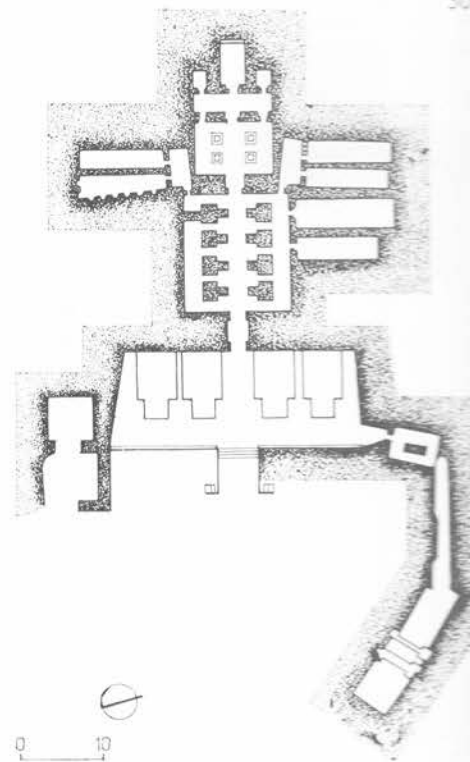
de complexul dedicat lui Amūn şi de templul zeiţei Mut. Accesibil printr-o alee de sfincşi, care îl lega de drumul către Luxor, templul lui Ḫ-nsu este compus după principiile unei severe simetrii. Alcătuit dintr-o curte precedată de un pilon, dintr-o sală hipostilă şi un sanctuar înconjurat de încăperi anexe, templul se caracterizează printr-o deosebită claritate a compoziţiei. Aici este reluată şi desăvîrşită ideea reducerii treptate a spaţiilor, pe măsura înaintării de la intrare către sanctuar, prin diminuarea suprafeţei succesiunii de componente funcţionale, prin ridicarea nivelului pardoselii şi reducerea înălţimii încăperilor, de unde rezultă o compoziţie spaţială telescopică. Templul beneficia de întreaga gamă de efecte rezultate din trecerea treptată din aleea de sfincşi, inundată de soare, în spaţiul limitat al curţii, apoi în încăperi unde lumina era din ce în ce mai drămuită.

Templu dedicat dedicat de Ramesses al III-lea sărbătorii Heb-Sed la Karnak

Ramesses al III-lea a construit la Karnak un al doilea templu dedicat sărbătoririi Heb-Sed, al cărui intrare se deschidea în spaţiul din faţa pilonului II al templului lui Amūn. Dezvoltat de-a lungul unei axe perpendiculare pe axa templului lui Amūn, noul templu relua compoziţia edificiului dedicat zeului Ḫonsu, fiind redus însă la un număr minim de componente: o curte alungită cu stîlpi dublaţi de statuile faraonului, un vestibul transversal cu un şir median de coloane, o sală hipostilă cu 2×4 coloane şi un sanctuar tripartit dedicat triadei zeilor tebani.

Vestigiile palatelor regale

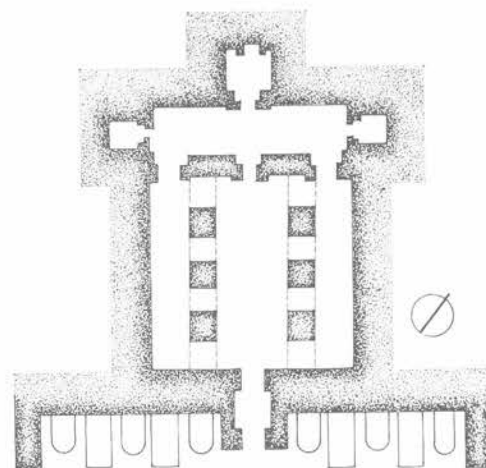
Cele mai vechi resturi de palate ale faraonilor sînt cele ale reşedinţei lui Amenophis al III-lea de la Malkata,

situate pe malul apusean al Nilului, lîngă Medīnet Ḥabū, şi ale palatului lui Amenophis al IV-lea — Eḫnaton, de la Tell el-ʻAmārna. Mai sînt cunoscute resturile palatului lui Merenptaḫ de lîngă Memphis şi fragmente din decoraţia palatelor faraonilor Sethos I şi Ramesses al II-lea de lîngă Qantu, în zona Deltei. La construirea acestor palate au fost folosite materiale curente: cărămizi uscate la soare pentru zidării şi lemnul pentru suporţi şi planşee. Numai bazele coloanelor, pavimentele băilor şi ancadramentele golurilor de uşi şi ferestre fuseseră realizate din material litic.

Palatul de la Malkata

Palatul regal de la Malkata, înscris într-un contur dreptunghiular, era alcătuit dintr-o parte publică şi una privată. Deşi edificiul a suferit influenţa planurilor funcţionale ale construcţiilor curente de locuinţe, el deţinea un nucleu în care guverna simetria. În virtutea utilizării lemnului ca material de acoperire, toate sălile mari erau hipostile,

307

306

304, 305. ABŪ SIMBEL, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Templul rupestru de la Abū Simbel, realizat din ordinul faraonului Ramesses al II-lea (1290—1224), primul sanctuar care se degajează de un sens funerar, fiind destinat cultului faraonului asociat cu cel al zeilor, reprezintă o transpunere în arhitectura rupestră a componentelor tradiţionale ale unui templu de suprafaţă: pilonul, curtea devenită un spaţiu cu trei nave, vestibulul cu caracter hipostil şi cella (vezi pag. 195).

306. ABŪ SIMBEL, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Templul rupestru al lui Ramesses al II-lea (1290—1224). Stîlpilor sălii trinavate le sînt adăugate statui ale faraonului cu înfăţişare osiriacă.

308

307, 308. **ABŪ SIMBEL, Egipt, regat nou, dinastia a XIX-a.** Templul rupest dedicat zeiței Ḥatḥōr și reginei Nefertari es săpat în faleza Nilului alături de templul l Ramesses al II-lea.

309. **THEBAI, Egipt, regatul nou, dinast a XVIII-a.** « Coloșii lui Memnon ». Despă țite de mormintele rupestre escavate în « Val Regilor », templele funerare ale faraonilor s edificate pe malul occidental al Nilului în zo Thebai. Din vastul complex al templului fara nului Amenophis al III-lea (1400—1362), s- păstrat numai două statui colosale, înalte 19,90 m, cunoscute sub numele de « Colo lui Memnon ».

30

iar în detalii compoziția relua alternanța de spații, dispuse transversal și longitudinal, cunoscută încă de la începuturile arhitecturii monumentale egiptene.

Palatele faraonului Ehnaton de la Ahetaton

În cadrul așezării construite de Ehnaton la Ahetaton (Tell el-'Amārna) au existat două palate: unul legat de templul lui Aton, iar celălalt, reședința de vară a faraonului, aflat în marginea de nord a așezării. Amîndouă palatele, cuprinzînd un mare număr de încăperi cu caracter oficial și intim, aveau o compoziție de plan simetrică în raport cu o axă longitudinală.

Palatul de vară ocupa un teritoriu încins cu ziduri, în formă de dreptunghi cu dimensiunile de 112×142 m. Pe direcția axei lungi erau dispuse două curți, prima flancată de două incinte destinate cultului, următoarea înconjurată de apartamentele curtenilor, serviciile menajere, grajduri etc. De-a lungul aceleiași axe, în capătul celei de a doua curți, se afla apartamentul faraonului, cu sala tronului, flancat la nord de harem, iar la sud de sala de așteptare.

Orașul Ahetaton

Început a fi construit în anul 1414, anul rupturii cu preoții și cultul lui Amūn, orașul, situat în preajma localității de astăzi Tell el-'Amārna, se întindea pe o lungime de 12 km de-a lungul Nilului. Dispoziția cartierului rezidențial denotă o dezvoltare spontană fără un plan prestabilit. Locuințele aristocrației erau amestecate cu locuințele unor orășeni modești, ceea ce apare evident din dimensiunile parcelelor și clădirilor, mod diferit de a concepe sistematizarea în comparație cu zonificarea după categorii sociale a orașului Kahun din timpul regatului mediu. În schimb, în cadrul așezării se afla așa-numitul « cartier de răsărit » care nu era altceva decît un sat-cazarmă sau lagăr de tipul celui existent la Kahun. O incintă de 69,6×69,6 m cuprindea 73 de locuințe modeste dispuse de-a lungul a cinci străzi și o locuință mai amplă, destinată, probabil a supraveghetorului. Locuințele curente aveau un plan tip, înscriindu-se în dimensiunile de 5×10 m, fiind compuse dintr-o încăpere centrală, accesibilă printr-o tindă, un dormitor și o bucătărie. Numărul restrîns al

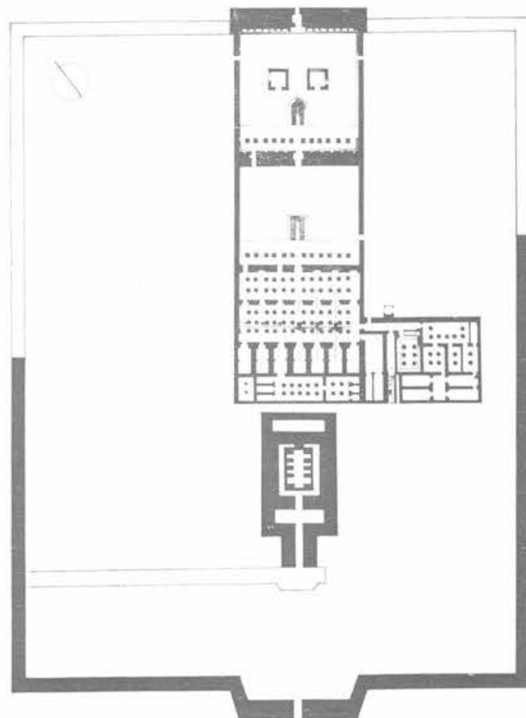
« Cartierul de est », expresia unui urbanism prestabilit

311

310. ABYDOS, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Templul funerar al faraonului Sethos, prevăzut cu un cenotaf inclus în colina din spatele său, reprezintă tendința de reluare a tradițiilor vechiului imperiu. Obligat, din cauza topografiei locului, să se dezvolte pe un plan în formă de L, templul, edificat de Sethos I (1305—1291), a fost completat de Ramesses al II-lea (1290—1224) cu două curți precedate de piloni.

310

populației capabile de muncă, care își afla aici adăpost, permite să se creadă că era vorba de o mînă de lucru calificată, utilizată la edificarea palatelor sau a necropolelor.

Părăsit la scurt timp după moartea lui Ehnaton, orașul Ahetaton s-a degradat repede, fiind în cele din urmă acoperit de nisipurile pustiului. Părțile de lemn ale construcțiilor au fost devorate de insecte; în schimb, se poate deduce, cel puțin pentru o parte din oraș, planul.

Satul de meșteșugari de la Deyr el-Medîna

Un alt exemplu de asemenea urbanism prestabilit îl constituie satul de meșteșugari de la Deyr el-Medîna, din preajma necropolei din Thebai. Înscris într-un dreptunghi alungit, fără să aibă însă o formă regulată, copiind conturul văii în care fusese amplasat, acest sat, întemeiat în timpul dinastiei a XVIII-a, a fost de două ori amplificat sub dinastiile a XIX-a și XX-a, ceea ce rezultă din configurația străzilor și parcelelor.

Locuințele aristocrației de la Tell el-Amārna pleacă de la structura tripartită a casei simple, pe care o amplifică,

312

grupînd numeroase camere în jurul încăperii centrale. O scară ducea la caturile superioare, a căror existență este atestată și de unele fresce din morminte. Înscrisă într-un contur rectangular, casa se află în mijlocul unei incinte care cuprindea în interiorul ei grădina, o capelă, grajdul și curtea vitelor, depozite și locuințe pentru servitori.

Arhitectura perioadei de tranziție dintre regatul mediu și regatul tîrziu (1090–715)

Încă din timpul dinastiei a XIX-a, puterea se găsea în mîinile marelui preot al zeului Amūn. După moartea lui Ramesses al III-lea, contradicțiile dintre faraoni și cler duc la o nouă fărămițare a țării și la înscăunarea unor dinastii străine, ceea ce declanșează cea de a treia perioadă intermediară, corespunzătoare dinastiilor XXI—XXIV (1090—715). Puterea este preluată în mod efectiv de marele preot al zeului Amūn, Hrihor, fondatorul dinastiei a XXI-a, dar unii dintre urmașii Ramessizilor își mențin dominația

311, 312. ABYDOS, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Templul funerar cu cenotaf al faraonului Sethos. Cele două curți, executate în timpul faraonului Ramesses al II-lea (1290—1224), dispuse pe terase succesive și marcate pe o singură latură de portice cu stîlpi împodobiți cu reliefuri, amintesc templul reginei Hašepsowe.

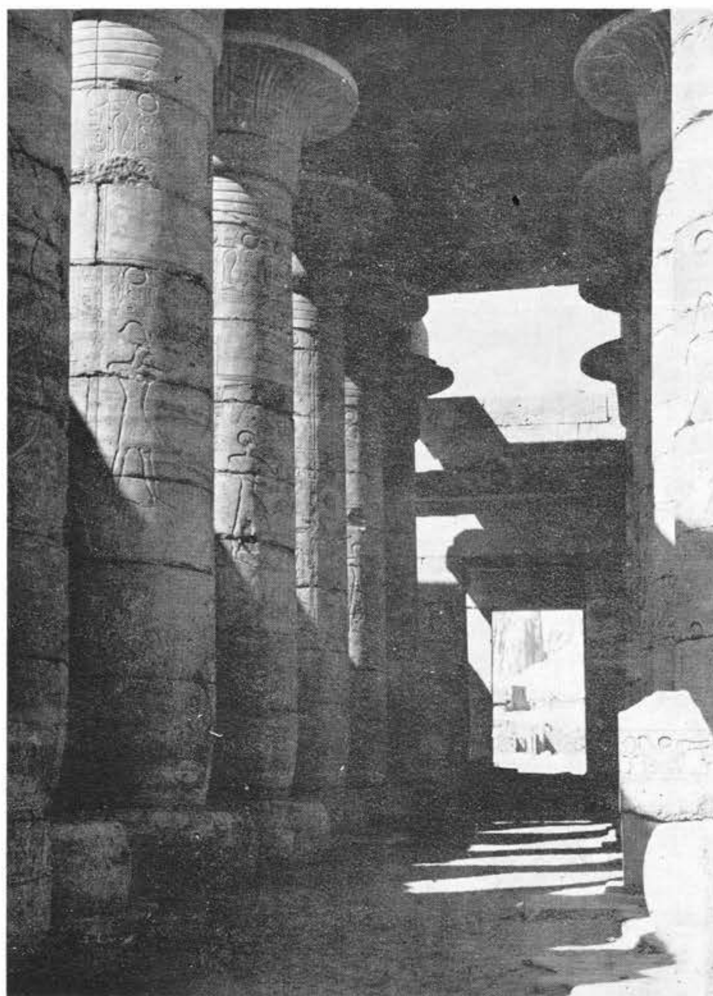
în oraşele Bubastis şi Tanis, în Deltă. Curînd puterea trece în mîinile unor dinastii libiene, XXII–XXIV (950–715).

În cursul celei de a treia etape intermediare, edificarea unor construcţii monumentale este frînată. Totuşi, chiar în condiţii de instabilitate politică, faraonii de origine egipteană sau străină se dovedesc conştienţi de rolul activităţii ctitoriceşti pentru consolidarea puterii. În timpul dinastiei a XXI-a, se desăvîrşesc unele opere iniţiate de către Ramessizi, cum este cazul templului lui Ḫonsu de la Karnak, ridicat de către faraonul Ramesses al III-lea.

Curtea faraonului Šošenq I de la Karnak

Faraonul Šošenq I, fondatorul dinastiei a XXII (950—750), construieşte la Karnak, în faţa pilonului ridicat de faraonul Ḫaremḥab, o vastă curte, înconjurată de o colonadă, în care este inclusă faţada micului templu al lui Ramesses al III-lea.

În Nubia, la mijlocul secolului al VIII-lea, se constituie statul etiopian condus de o dinastie de origine libiană. Noul stat, închinător al zeului Amūn, ridică pretenţii

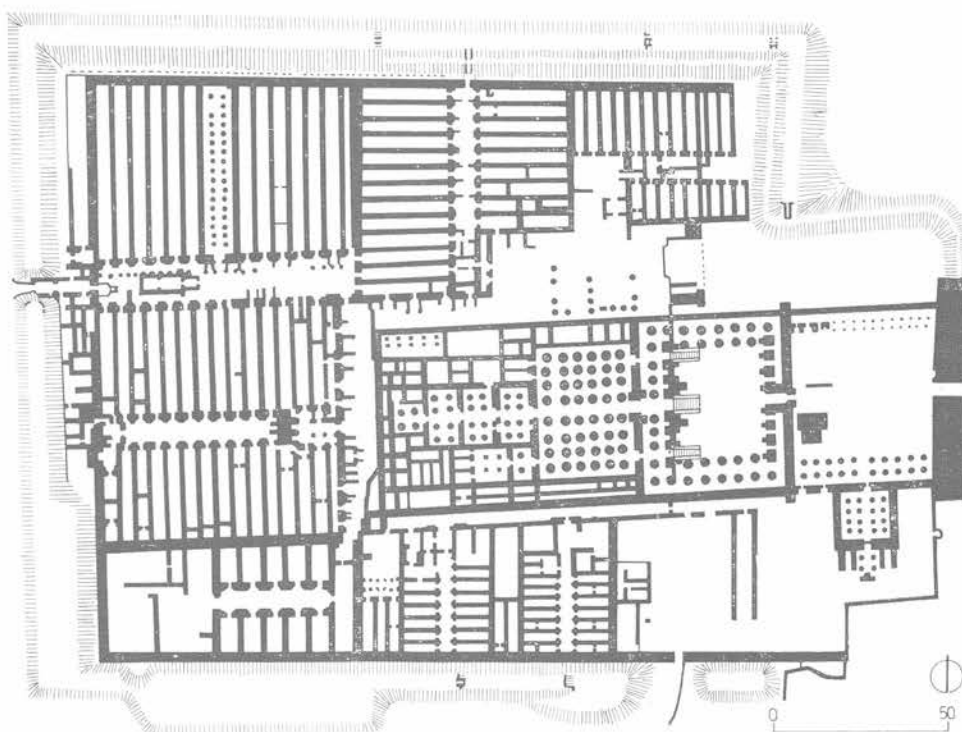

314

313. THEBAI, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Ansamblul numit Ramesseum reia o grupare de funcţii întîlnită pentru prima oară în timpul dinastiei precedente: templul, compus după principii cristalizate la Karnak şi Luxor, dedicat zeului Amūn şi faraonului Ramesses al II-lea (1290—1224), dominanta ansamblului; un templu dedicat lui Sethos I; un palat reşedinţă temporară, dar, în acord cu celelalte construcţii, executat în piatră, adiacent primei curţi a templului; numeroase depozite; totul înconjurat de o incintă cu contur rectangular.

314. THEBAI, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Ramesseum. Palatul faraonului se deschide către prima curte a templului printr-un « balcon al apariţiilor ». Tratată diferenţiat, în raport cu celelalte laturi ale curţii, faţada palatului este marcată prin două şiruri de coloane papiriforme, caracteristice prin masivitatea lor.

315. THEBAI, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Ramesseum. În a doua curte, pe laturile simetrice în raport cu axa amfiladei, şirurile de stîlpi au adosate statui osiriace.

Contrar dezvoltării procesului de ins şire a proprietăţilor pietrei, în arhitectu regatului nou se manifestă tendinţa accentuare a predominanţei masei co struite asupra spaţiului liber prin supr dimensionarea elementelor de susţinere îngreunarea proporţiilor. Raportul in înălţime şi baza coloanelor ajunge de 6–7 (la Abū Şīr) la 3,75–4 diametre Medīnet Ḥabū), iar raportul dintre în ţimile capitelelor şi a coloanelor de 1/4 (la Abū Şīr) la 1/2 (la Dendera).

313

asupra Egiptului, în aşa fel încît cea de a XXV-a dinastie, care reunifică ţara, este de provenienţă etiopiană. Egiptul trebuie să facă faţă, în timpul dinastiei etiopiene, invaziei regelui Assurbanipal din Assur, cînd oraşul Thebai este distrus, fără a se mai putea reface vreodată.

ARHITECTURA REGATULUI TÎRZIU (715—30) ŞI A PERIOADEI DOMINAŢIEI ROMANE (30 î.e.n. — sec. II e.n.)

Chioşcul faraonului Taharqa la Karnak

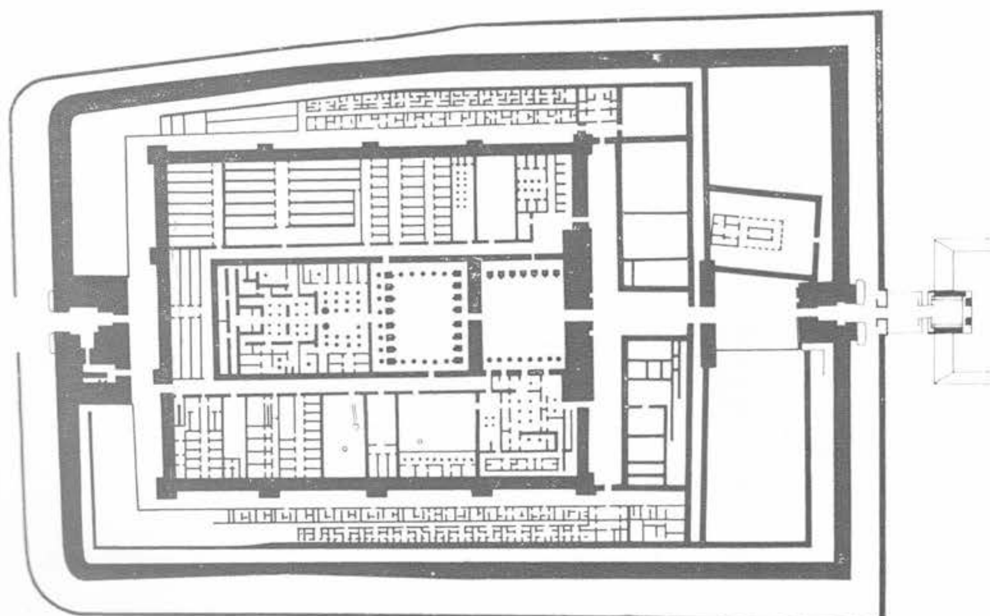
În timpul dinastiei a XXV-a, etiopiene (715—663), faraonul Taharqa (668—663) ridică în faţa pilonului al II-lea al lui Ḥaremḥab un portic înalt, în formă de chioşc, din care nu s-a păstrat decît o coloană înaltă de 21 m cu fusul cilindric şi capitelul în formă de boboc desfăcut. Porticuri similare au fost construite în cadrul templului zeului Montu din Karnak şi al templului de la Luxor.

Faraonul Psammetichos I (663—525), fondatorul dinastiei a XXVI-a, cucereşte puterea cu ajutorul mercenarilor ionieni şi carieni, stabilindu-şi reşedinţa în oraşul Sais în Deltă. În timpul dinastiei saite se pune problema străpungerii istmului de Suez, iar o flotă feniciană înconjoară Africa din ordinul faraonului.

Dinastia a XXVI-a saită încearcă să reia tradiţiile arhitecturii unor perioade de glorie, ocupîndu-se de restaurarea monumentelor moştenite. Săpăturile arheologice demonstrează că, în vremea aceea, ansamblul funerar de la Gīza

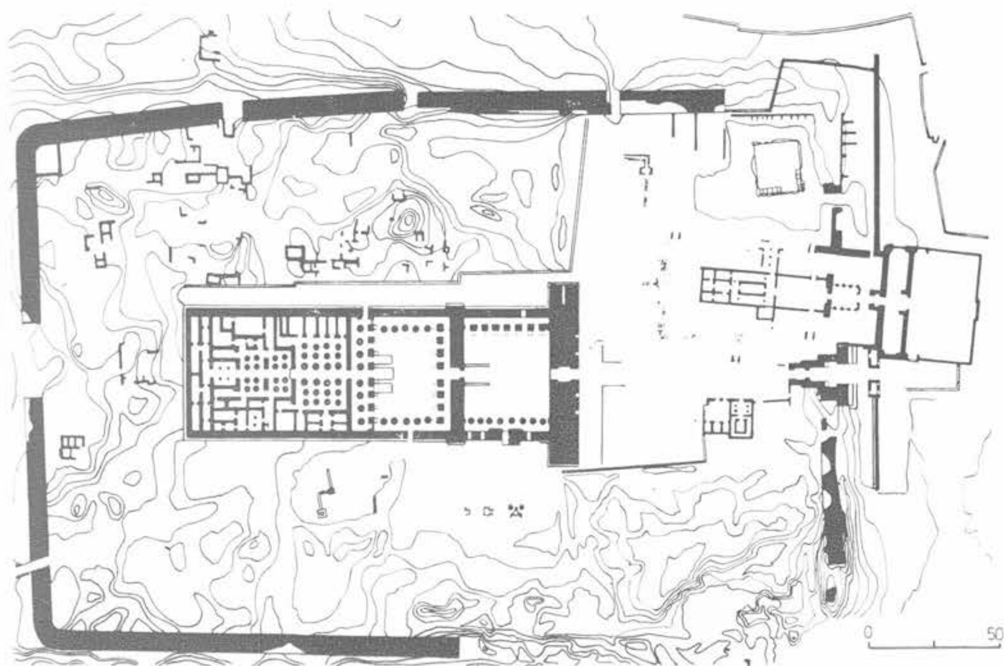
316

al faraonului Doser era întreg. Activitatea constructivă este ilustrată de către giganticul naos monolit al lui Amasis (568—525), construit în sanctuarul preexistent de la Mendes (Tell el-Rub').

În anul 504, Egiptul cade sub perşi, iar în anul 525 este transformat în satrapie. Regii persani, care, începînd cu Cambise instituie cea de a XXVII-a dinastie, a Ahe-

317

316, 317. MEDÎNET ḤABŪ, Egipt, rega nou, dinastia a XX-a. Complexul de la M dînet Ḥabū, edificat de Ramesses al III- (1170—1138), constituie o replică a Ramesseu ului. Axa templului devine mai categoric de compoziţie a întregului ansamblu, a că incintă de cărămidă este dublată printr-o inc de piatră. Între cele două centuri de zidur fost prins un mic templu de cult divin timpul dinastiei a XVIII-a. (Planul reconstit al ansamblului şi planul vestigiilor păstra

318. MEDÎNET ḤABŪ, Egipt, rega nou, dinastia a XX-a. Complexul funerar lui Ramesses al III-lea (1170—1138). Stî osiriaci din a doua curte.

319. MEDÎNET ḤABŪ, Egipt, rega tîrziu. În cursul regatului tîrziu, comple funerar al lui Ramesses al III-lea cade în ru iar spaţiul dintre incinte este invadat de c tiere de locuinţe. Templul peripter, cu carac deschis, din timpul dinastiei a XVIII-a, p adăugiri succesive, în cursul regatului tîr capătă forma unui templu închis, fiind înc jurat de o incintă precedată de un pilon.

318

menizilor, cultivă tradiţiile şi zeii locali. Astfel, Darius I (521—476) ridică, în oaza de la el-Ḫārğa, un templu în stil egiptean, închinat zeului Amūn.

Corespunzînd unei perioade de relativă independenţă, următoarele trei dinastii, XXVIII—XXX (404—341), sînt locale. În vremea faraonului Nektanebo al II-lea (358—341), din dinastia a XXX-a, templului construit de Darius I i se adaugă un atrium. Aceleiaşi dinastii i se datorează un templu în Deltă, în apropiere de localitatea actuală Behbīt el-Ḥağar, precum şi cel dintîi templu din insula Philae.

Celei de a doua dominaţii persane, de scurtă durată (341—332), îi pune capăt cucerirea Egiptului de către Alexandru cel Mare şi întemeerea unui regat elenistic: este perioada Egiptului lagid sau ptolemaic (332—30). Dinastia grecească a Ptolemailor arată aceeaşi preocupare pentru cultivarea zeilor autohtoni şi a tradiţiilor arhitecturii de cult din vremea noului regat. Suveranii ptolemaici, ei înşişi, sînt reprezentaţi în opere de artă în calitate de continuatori ai faraonilor. Pe lîngă numeroase adaosuri de valoare făcute templelor existente, se edifică templele din Dendera, Esnā, Edfū, Kōm-Ombō, Philae, Kahabcha.

Templul de la Karnak a constituit, desigur, obiect de atenţie pentru noii stăpînitori. Sub Filip Arhideon este reconstruit sanctuarul templului. În epoca ptolemaică se dezvoltă, probabil, şi incinta acestui sanctuar, construindu-se pilonul I care precede întreg complexul.

Templul dedicat zeului Horus la Edfū

În anul 237, începe, din iniţiativa lui Ptolemaios al III-lea Euergetes, construirea unui templu gigantic, închinat lui Horus, la Edfū. El va fi terminat abia în anul 37, sub

Ptolemaios al XIII-lea. Sanctuarul şi sala hipostilă care îl precede au fost construite, începînd din anul 237, sub Ptolemaios al III-lea şi terminate, în anul 212, sub Ptolemaios al IV-lea.

Spre deosebire de tendinţele de complicare şi de divizare a planurilor părţii rezervate sanctuarului, manifestate în cadrul marilor temple ale regatului nou, sanctuarul templului lui Horus din Edfū are o schemă deosebit de clară, cella sa, dispusă central, fiind înconjurată de un coridor, din care se accede către încăperi perimetrale, închinate unor zeităţi secundare. Sala hipostilă (4×3 coloane), care precede sanctuarul, era luminată prin tavan. Între anii 212 şi 147, lucrările de construcţie au fost întrerupte, desfăşurîndu-se doar lucrări de decoraţie. În cremea lui Ptolemaios al IX-lea, se construieşte marele vestibul de acces, cu cele 6×3 coloane ale sale, mai amplu şi mai monumental decît sala hipostilă terminat în anul 122. Silueta faţadei vestibulului reprezintă o supravieţuire a formei pilonului. Dar spre deosebire de aspectul opac al unui pilon, această faţadă este perforată, exprimîndu-se către curte printr-un portic ale cărui intercolonamente sînt însă închise pînă la jumătatea înălţimii prin parapete de piatră, bogat decorate cu reliefuri. Intercolonamentul central, lărgit în raport cu celelalte, prin care se accede în vestibul, este marcat printr-un portal cu lintoul întrerupt, constituind un element intermediar de scară între clădire şi om. Fusurile coloanelor sînt netede şi acoperite cu reliefuri, iar capitelurile, două cîte două identice, dispuse simetric faţă de axa faţadei, au aspectul unor flori deschise, diferite între ele ca tratare.

Regii cu numele de Ptolemaios al X-lea, al XI-lea şi al XII-lea au înconjurat templul cu un zid care forma în faţa vestibulului o amplă curte precedată de un pilon, mărginită din trei părţi printr-un singur şir de coloane. Coloanele acestui portic sînt mai joase decît coloanele

321	322
	324
320	323

320, 321. MEDÎNET HABŪ, Egipt, regatul nou, dinastia a XX-a. Complexul funerar al lui Ramesses al III-lea (1170—1138). Alături de intrarea fortificată a ansamblului (stînga), de tip « migdol », în cursul perioadei ptolemaice, se edifică pilonul templului existent din timpul dinastiei a XVIII-a, ultima sa fază de construcţie, precedat de un chioşc susţinut de două coloane (fig. 290).

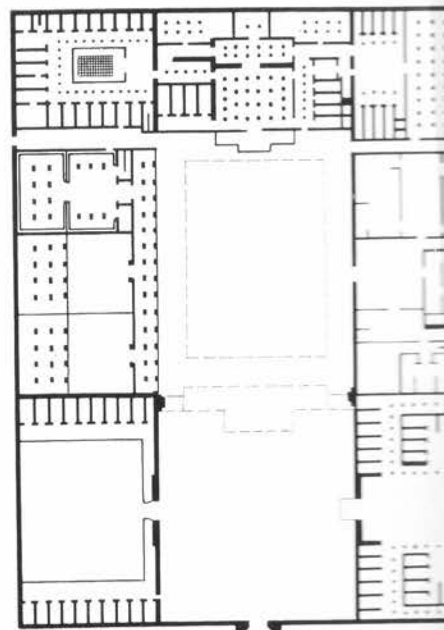
322. AḪETATON (TELL EL-'AMĂRNA), Egipt, regatul nou, dinastia a XVIII-a. Palatul de vară al lui Eḫnaton (1361—1340), unul din puţinele exemple de construcţii civile, al căror plan poate fi reconstituit, are la bază, întocmai ca şi templele, o compoziţie axială, căreia îi sînt subordonate funcţiunile de recepţie de locuire, gospodăreşti, de cult etc.

vestibulului deschis, permiţînd, în felul acesta, punerea în evidenţă a faţadei principale. Aici şi-a găsit, poate, reflex procedeul apărut în arhitectura elenistică de a marca ca principal unul dintre fronturile spaţiilor deschise, delimitate de clădiri.

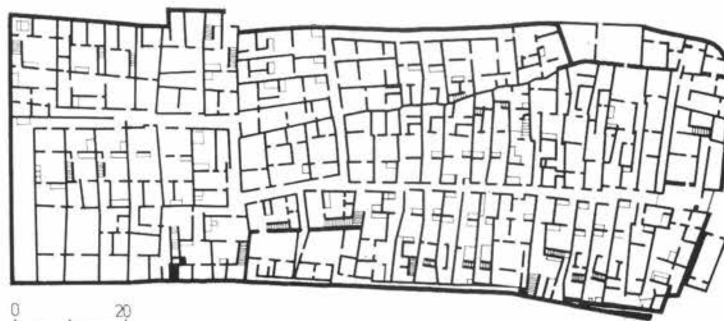
Toate suprafeţele edificiului sînt împodobite cu reliefuri, inclusiv coridorul îngust, accesibil evident numai unui număr restrîns de aleşi, format între zidurile templului şi zidul de incintă.

Deşi realizat în decurs de 200 de ani, templul de la Edfū se caracterizează printr-o unitate deosebită a ansamblului. Face impresia că la adăugirea fiecărei componente noi s-a ţinut seama de o concepţie prestabilită, pe care arhitectul intervent ar fi cunoscut-o. O inscripţie găsită pe partea inferioară a zidului înconjurător afirmă că faraonul care a înfăptuit construcţia pilonului a colonadei din curte şi a zidului înconjurător a respectat cu acest prilej « cartea despre alcătuirea templului lui Horus, pe care a compus-o marele preot Imḫotpe, fiul zeului Pḫta ». O inscripţie a unui arhitect Hruispere din secolul al V-lea î.e.n. vorbeşte despre 22 strămoşi ai săi dintre care primul era arhitectul Ihmotpe.

În faţa templului lui Horus, situat pe o axă perpendiculară, se afla un templu peripter denumit « mammisi », reprezentînd locul unde copilul-zeu era zămislit şi crescut.

323. AḪETATON (TELL EL-'AMĀR Egipt, regatul nou, dinastia a XVII « Cartierul de răsărit », destinat cazării h torilor, prin planul său ordonat, realizat un proiect prestabilit, contrastează cu asp oraşului care, în întregul său, denotă o de tare spontană.

324. DEYR EL-MEDÎNA, Egipt, reg nou, dinastia a XVIII-a (1562–1308). meşteşugarilor, din preajma necropolei Thebai, constituie rezultatul a două ampli succesive.

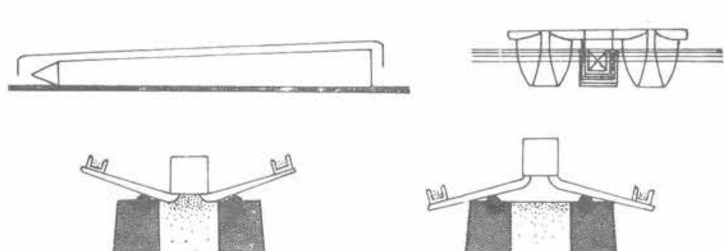
Templul dedicat zeiţei Ḥatḥor la Dendera

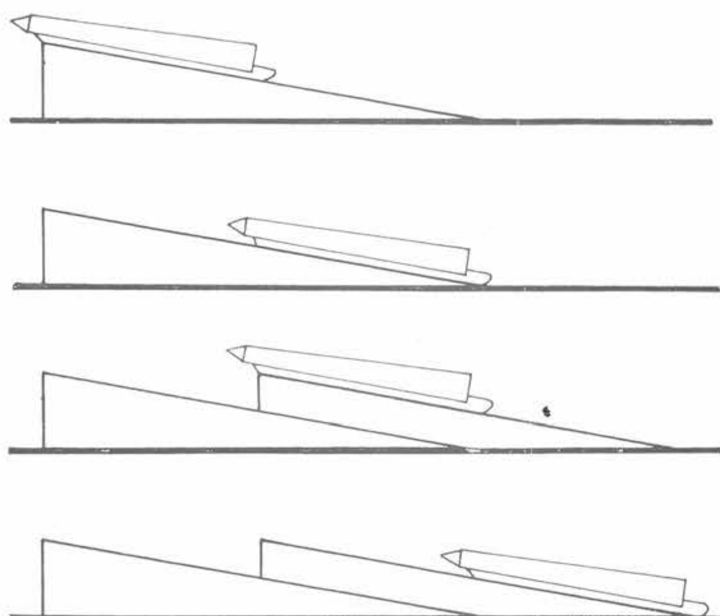
Templul ptolemaic de la Dendera, închinat zeiţei Ḥatḥor, reia în mare structura templului lui Horus de la Edfū. Aici, vestibulul capătă o dezvoltare şi mai mare, în timp ce sala hipostilă se reduce, avînd aspectul unei treceri mărginite de cîte un rînd de coloane. Templul nu a fost terminat, lipsindu-i curtea şi pilonul. Coloanele vestibului aparţin tipului hathoric dar, spre deosebire de templul reginei Ḥasepscwe de la Deyr el-Baḥrī, unde capitelele aveau două feţe, dincoace, chipul zeiţei este repetat de patru ori, iar deasupra capului poartă un cub urmat de o modestă abacă. Şi la Denderea este prezentă casa naşterii zeului, « mammisi ».

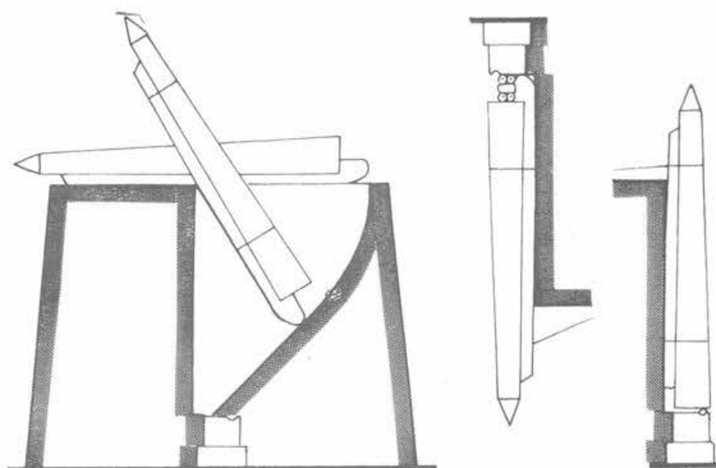
Templul din Kōm-Ombō dedicat zeilor Sobek şi Haroeris

În cursul secolelor II—I s-a construit templul din Kōm-Ombō, dedicat zeilor Sobek şi Haroēris. Templul continuă tradiţiile stabilite de templele din Edfū şi Den-

325

325. Giganticile construcții al Egiptului antic au stîrnit uimire în toate timpurile, întrebările pe care le ridică, privind mijloacele tehnice cu ajutorul cărora au fost ridicate, nefiind elucidate nici pînă astăzi. August Choisy, posesor al unui spirit lucid și raționalist, autor al clasicei « Histoire de l'arhitecture », a făcut tentativa de a explica modalitățile de transport și de edificare a uriașilor monoliți, utilizați în arhitectura egipteană pentru obeliscuri.

326. THEBAI, Egipt, regatul nou dinastia a XVIII-a. Mormîntul vizirului Rames (sec. al XV-lea). Relief excizat reprezentînd pe vizir și pe soția sa.

327. THEBAI, Egipt, regatul nou, dinastia a XIX-a. Ramesseum. Capul unei statui a lui Ramesses al II-lea (1290–1224) căzut la pămînt.

328. DENDERA, Egipt, epoca ptolemaică. Templul zeiței Ḥatḥōr (sec. I î.e.n. – sec. I e.n.). Relief incizat reprezentînd pe zeița Isis.

326

**În cursul istoriei arhitecturii regate
egiptene nou şi tîrziu este adusă la dă
vîrşire sinteza artelor conturată încă
timpul regatelor vechi şi de mijloc. Rel
furile incizate sau excizate şi apoi picta
sculptura rotundă potenţiază posibilită
de expresie ale imaginilor arhitectur
sporindu-le caracterul simbolic şi cel na
tiv. Datorită materialelor durabile folos
elaborarea sintezei artelor, prezentă
altfel şi în arhitecturile lumii egeene şi
cele din Asia Anterioară, constituie u
dintre contribuţiile remarcabile ale ar
tectuii egiptene la dezvoltarea arhitectu
universale.**

32

327

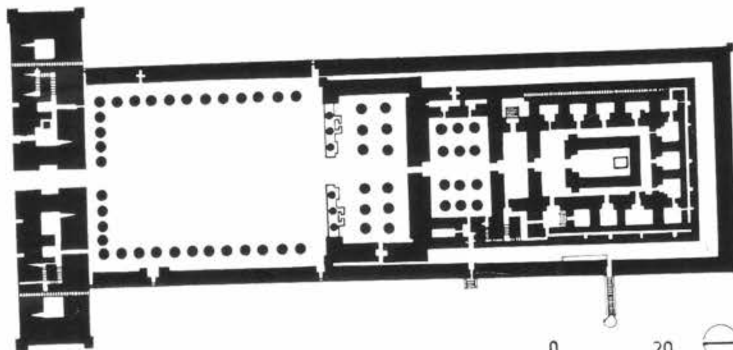

331

dera, însă prezenţa celor două celle a condus la proiectarea a două intrări care străpung pilonul, parapetele vestibulului, apoi zidul sălii hipostile, de unde rezultă prezenţa unor plinuri în axa de simetrie a edificiului. Caracteristică este existenţa a trei ziduri de incintă concentrice: unul aparţine cellei şi sălii hipostile, cel de-al doilea corespunde vestibulului, cel de-al treilea curţii şi pilonului, de data aceasta puţin dezvoltat.

Templul dedicat zeului Hnūm la Esnā

Templul de la Esnā, închinat zeului Hnūm, edificat în secolul al II-lea, după cum atestă reprezentarea lui Ptolemaios al VI-lea Philometor, reia din compoziţia templului de la Kōm Ombō numai incinta corespunzătoare sălii hipostile şi vestibulului. Faţada acestuia din urmă, în formă de pilon perforat, reprezintă primul contact vizual cu templul. Capitelele compozite ale vestibulului amintesc pe cele de la Kōm-Ombō. Partea posterioară a templului, prost conservată, permite să se deducă că incinta corespunzătoare vestibulului este rezultatul închiderii unei colonade, care dădea templului un caracter de peripter,

329

330

329. EDFŪ, Egipt, epoca ptolemai
Templul zeului Horus, cel mai bine păst
dintre templele Egiptului antic, deşi reali
în decursul unei perioade îndelungate, în
anii 237 şi 34, are o structură de plan şi spaţi
de mare claritate, de aspect « telescopic », c
oglindeşte limitarea treptată a accesului c
dincioşilor de la pilonul de intrare la sanctu

330. EDFŪ, Egipt, epoca ptolemai
Templul lui Horus. Coloanele sălii hipost
construită între anii 237 şi 212, au un asp
zvelt, degajîndu-se de proporţiile greoaie
coloanelor vremii Ramessizilor.

331, 332. EDFŪ, Egipt, epoca ptolemai
Templul lui Horus. Faţada vestibulului, c
aminteşte prin conturul său forma piloni
are un caracter deschis, atenuat de preze
unor parapete înalte, bogat decorate.

asemănător cu cel al templului mammisi de pe insula Philae.

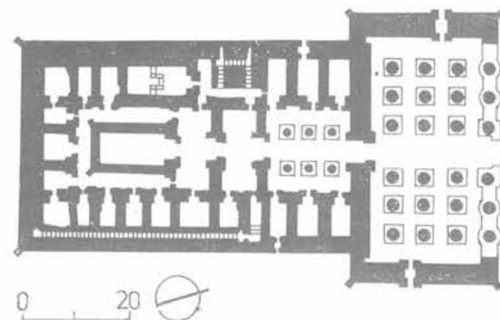
Ansamblul religios de pe insula Philae

Ceea ce a reprezentat complexul de la Karnak pentru perioada regatului nou, constituie pentru perioada elenistică şi romană ansamblul de pe insula Philae, comparată în inscripţiile timpului cu o grandioasă navă. Principalul monument de pe insulă este templul zeiţei Isis, compus conform principiilor stabilite în arhitectura de temple a regatului nou. Casa naşterii zeului, mammisi, aflată în curtea de dinaintea templului, este o construcţie alungită, în formă de peripter, în care coloanele de colţ sînt înlocuite cu fragmente de ziduri cu secţiune în formă de « L ».

Monumentele de pe insula Philae sînt interesante şi prin varietatea coloanelor. Diversele tipuri de coloane cunoscute se combină, dînd forme noi, complexe, împodobite cu culori vii. În sala hipostilă a templului zeiţei

334

333

333. DENDERA, Egipt, epoca ptolemaică. Templul zeiţei Ḥatḥōr (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.), neterminat, reia planul nucleului iniţial al templului lui Horus de la Edfū, dîndu-se o amploare sporită vestibulului hipostil.

334. DENDERA, Egipt, epoca ptolemaică. Templul zeiţei Ḥatḥōr (sec. I î.e.n. — sec. I e.n.). Coloanele « hathorice » zvelte, ale vestibulului au capitele care repetă pe cele patru feţe chipul zeiţei.

335. KŌM OMBŌ, Egipt, epoca ptolemaică. Templul zeilor Sobsk şi Haroēris (secolele II—I) se înscrie în dezvoltarea arhitecturii religioase din vremea Ptolemailor, derivată din tipul templului de la Edfū, avînd particularităţile sale proprii cum este prezenţa a două celle şi a trei ziduri concentrice care determină două ambulacre.

336. KŌM OMBŌ, Egipt, epoca ptolemaică. Templul zeilor Sobek şi Haroēris (secolele II—I). Capitelele coloanelor, vestibulului, de mare varietate, dezvoltă motive vegetale, în timp ce decoraţia fusurilor este limitată la reliefuri incizate.

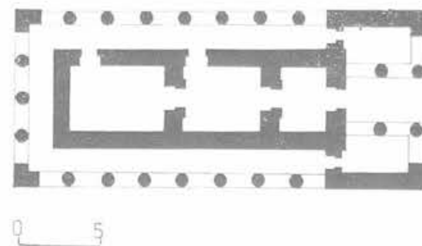
337. PHILAE, Egipt, epoca ptolemaică şi romană. Insula Philae devine spre sfîrşitul regatului elenistic principalul centru religios al Egiptului, păstrîndu-şi importanţa şi în timpul dominaţiei romane pînă la Justinian.

Isis se află coloane cu capitel compozit, cel mai reprezentativ pentru această epocă.

Importanţa pe care o capătă insula Philae, ca centru religios, este atestată de faptul că mai toţi suveranii Egiptului din epocile elenistică şi romană contribuie la activitatea constructivă de pe insulă. Însuşi Octavian August iniţiază edificarea unui templu rămas însă neterminat, iar Traian construieşte un chioşc, probabil, cu funcţie de debarcader.

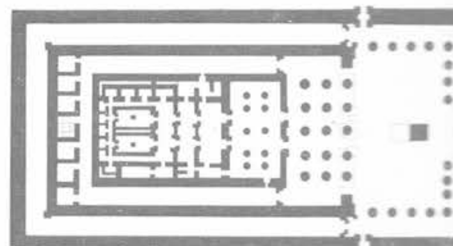
Atît în perioadele regatelor nou şi tîrziu, cît şi în etapele elenistică şi romană, templul este, fără îndoială, soluţionat prin analogie cu palatul. Asemenea locuinţelor somptuoase, templul este înconjurat de un zid opac, precedat de o poartă monumentală, include în compoziţia sa o curte, o parte festivă, de recepţie (sala hipostilă), şi o parte intimă (sanctuarul). Din totdeauna egiptenii considerau templul ca o locuinţă a zeului; însă raportarea directă la structura locuinţei, care se întîlneşte în compoziţia templelor perioadei regatului nou şi tîrziu, se explică prin evoluţia concepţiei antropomorfe despre zei, care se îmbogăţeşte cu mitul teogoniei. Moştenitorul tronului este fiul direct al Soarelui, căruia îi devine necesară o locuinţă pe pămînt. Spre deosebire de soluţionarea funcţională a locuinţei, care ducea adesea la asimetrie, compoziţia perfect axială a templelor este determinată de modul de desfăşurare a procesiunilor religioase, de dorinţa de a obţine

339

336

335

338. PHILAE, Egipt, epoca ptolemai și romană. Templul zeiței Isis se distin printr-o varietate mare a coloanelor prin care figurează și cele cu capitel hathoric compoz

339. PHILAE, Egipt, epoca ptolemai și romană. « Casa nașterii » zeiței Isis, pr gram generat de mitul teogamiei, tratată ca templu peripter.

anumite efecte de natură afectivă, estetică și ideologică asupra masei de credincioși.

Dacă templul se menține ca program și se perfecționează, în această ultimă etapă a dezvoltării arhitecturii egiptene, mormîntul suferă o modificare de structură. După modelul necropolelor pentru animalele sacre, cît și cel al mormintelor romane, se constituie noul tip de mormînt: o galerie subterană, mărginită de o parte și de alta de nișe pentru sarcofaje.

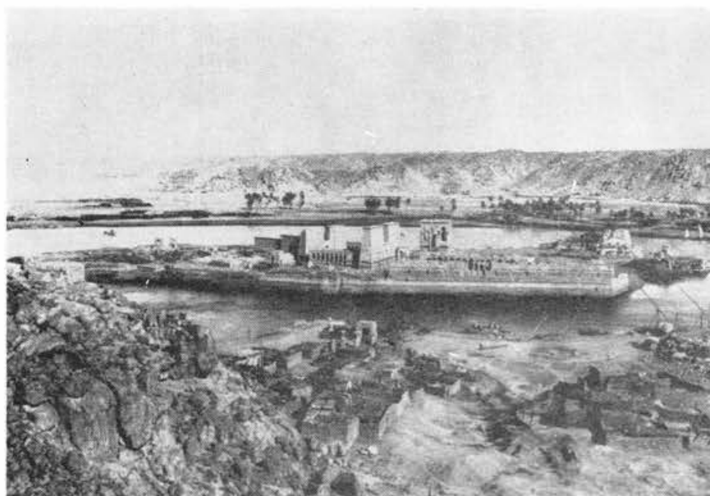
După ce în condițiile imperiului roman, deși lipsită de motivul unui faraon-zeu, autocrația unor monarhi divinizați menține în actualitate construcția monumentală, apariția creștinismului va pune capăt unei arhitecturi de cult inspirate dintr-o concepție politeistă.

3

Făcînd dovada unui conservatorism ie din comun, rămînînd expresia unei civ lizații cu caracter închis, arhitectura egi teană își menține aproape neschimba formele ei de manifestare în epoca care în bazinul mediteranean se nas înfloresc și dispar marile civilizații a lumii antice clasice: greacă, elenistică romană.

337

340. ESNĀ, Egipt, epoca ptolemaică. Templul zeului Hnūm (sec. al II-lea) derivă ca plan şi formulare plastică din arhitectura templului ptolemaic de la Kōm Ombō.

ÎNCHEIERE.

Primul volum al Istoriei universale a arhitecturii *analizează trei cicluri ale dezvoltării arhitecturii, aproximativ contemporane, în trei zone geografice situate în jurul Mării Mediterane.*

Primul ciclu este reprezentat de arhitectura Europei, a Orientului Apropiat și a bazinului Mării Mediterane în epocile pietrei și a metalelor.

Dacă Europa pare să fi fost protagonistă în ceea ce privește apariția primelor construcții realizate de om sau, în orice caz, una dintre zonele genezei activității constructive, apariția arhitecturii ca fenomen specific, definit prin unitatea componentelor funcțională, constructivă și estetică, are loc în perioada neolitică, în răsăritul Mediteranei, în zona siro-palestiniană și în Anatolia. Aici se conturează primele soluții de plan și spațiale, pe baza cărora se cristalizează construcțiile de tip tholos și megaron, sursă a primelor manifestări de arhitectură monumentală.

Progresul datorat regiunilor amintite, ca urmare a unor ample migrații de popoare, devine un beneficiu atît al Europei cît și al Orientului Apropiat și Mijlociu. Asimilînd tipurile arhitecturale ajunse pe calea Anatoliei și Tessaliei, regiunea Dunării de mijloc devine o zonă de efeverscență culturală influențînd, la rîndul ei, prin intermediul « primei migrații indoeuropene » din etapa finală a neoliticului, dezvoltarea civilizației în bazinul egeean.

Surse locale, aportul anatolian și cel nord-dunărean, în sinteza lor, alcătuiesc fundamentul primelor civilizații istorice ale Mediteranei — cicladică, minoică și miceneană — corespunzătoare, pe planul dezvoltării forțelor de producție, epocii bronzului, iar sub aspectul evoluției sociale, descompunerii orînduirii gentilice și constituirii unor orașe-state.

Civilizația minoică desăvîrșește tipul de palat cu o structură de plan liberă, cu variate cartiere funcționale organizate în jurul unei curți, apărut anterior în nordul Mesopotamiei, Anatolia și Siria de nord; arhitectura miceneeană aduce la faza sa cea mai evoluată tipul de megaron, componenta principală a citadelelor conducătorilor militari ahei, cît și tipul de tholos care, experimentat în decursul cîtorva milenii în Anatolia, Mesopotamia, Cipru și Grecia continentală, capătă, în arhitectura mormintelor regale, soluția desăvîrșită a unei structuri « en encorbellement » executate în piatră fățuită.

În arhitectura civilizațiilor egeene, sistemul constructiv trilitic coexistă cu cel « en encorbellement ». În arhitectura megalitică din bazinul occidental al Mediteranei și de pe coasta Antlanticului, dezvoltată în perioadele bronzului și fierului, construcțiile de tip dolmenic par a fi, sub aspect spațial, transpunerea la suprafața solului a unor soluții hipogeice datorate civilizațiilor sumeriană și anatoliană, avînd, probabil, ca intermediar arhitectura « templelor » din Malta. În Occident, structurile trilitice de tip dolmenic se întîlnesc cu tholosul egeeo-peloponesiac, fapt datorat unor influente cipriote și elladice anterioare constituirii tipului de tholos miceneean, generînd în Spania și insulele Baleare tipuri variate de monumente funerare, iar în insulele Sardinia, Corsica și din nou în Baleare construcții civile fortificate, locuințe de tip nuraghe sau talayot.

Dacă în Franța, tendința de realizare a unor mari ansambluri de cult nu depășește stadiul unor aliniamente din menhiri, în Anglia ansamblurile de cult capătă forma complexă a cromlech-ului, rezultat al transpunerii în piatră a unor structuri de lemn.

Cel de al doilea ciclu evolutiv este reprezentat de dezvoltarea arhitecturii în Asia Anterioară antică.

Evoluînd în strînsă legătură cu arhitectura din Anatolia și zona siro-palestiniană, arhitectura din Mesopotamia cunoaște fenomenul transpunerii formelor vegetale în ar ilă compactizată, apoi în cărămidă crudă și arsă.

Dezvoltîndu-se pe baza tipului de locuință sudică, cu o curte interioară, sau nordică, în care predomină o încăpere de plan alungit înzestrată cu vatră, arhitectura monumentală elaborează tipul de templu și de palat, cele două programe îmbinîndu-se adeseori în cadrul unor ansambluri reprezentative, care reflectă pe plan arhitectural cristalizarea relațiilor de clasă caracteristice orînduirii « asiatice ». Dualitatea palat-templu a fost tema de bază a ansamblurilor celor mai vechi etape ale evoluției arhitecturii culte din Asia Anterioară, care a fost îmbogățită în perioada neosumeriană cu tipul de templu ziqqurat, corespondentul monumental al piramidei egiptene, cultivat și de arhitectura vechiului imperiu babilonian.

Arhitectura regatului vechi hittit a elaborat tipul de construcție cu schelet de lemn și umplutură de cărămidă, așezată pe fundații și orthostați de piatră, care a fost continuat și de fazele mai recente ale aceleiași arhitecturi și preluat de lumea minoică.

Monarhiile despotice ale Asiei Anterioare din epoca fierului, noile regate assirian și babilonian, devin moștenitoare ale unei tradiții arhitecturale milenare pe care o îmbogățesc realizînd un produs de sinteză din ce în ce mai complex. Tipul străvechi de palat mesopotamian, cu funcțiile organizate în jurul unor curți, orthostații de piatră decorați din arhitectura hittită și tipul de clădire bit-hilani, au fost preluate de arhitectura regatului nou assirian care, la nivelul evoluției structurilor urbane, a elaborat tipul de oraș cu plan prestabilit. Arhitectura babiloniană introduce în cadrul palatelor simetria și dezvoltarea în amfiladă, dînd totodată o mare amploare decorației de ceramică. Dar cea care beneficiază în cea mai înaltă măsură de progresul realizat în arhitectura întregului Orient Antic este arhitectura Iranului ahemenid. Contribuția ei cea mai de seamă constă în elaborarea punctului de sprijin din piatră și a tipului de sală hypostilă, cu tavanul executat din lemn, apadanaua.

Procesul interpretării formelor unor structuri de lemn în piatră este evidențiat de arhitectura funerară a statelor din Asia Mică, născute pe ruinele regatului hittit, care transpune și fixează, în mod neîndoielnic, prototipurile de lemn ale arhitecturii grecești de piatră, de mai tîrziu.

Ciclul arhitecturii antice egiptene, contemporan cu cele prezentate anterior, cunoaște același proces al transpunerii formelor unor construcții vegetale, cît și a formelor unor construcții de argilă într-o arhitectură de piatră.

Ca și în toate celelalte arhitecturi analizate, formele arhitecturii locuinței își găsesc replica în arhitectura necropolelor. Saltul către monumental este însă mult mai pronunțat. Piramida, născută inițial din suprapunerea unor mastabale, se distanțează de dimensiunile și aspectul locuinței. Păstrîndu-se în cadrul unor structuri executate din materiale perisabile, arhitectura civilă permite celei funerare să joace rolul conducător în evoluția formelor monumentale. Templul de cult funerar, dezvoltat mai întîi în strînsă legătură cu piramida, odată cu trecerea la regatele de mijloc și cel nou, cînd se produce despărțirea între mormînt și templul funerar își capătă independența, devenind programul cel mai reprezentativ al arhitecturii egiptene, terenul principalelor experiențe de plastică monumentală. Are loc o diferențiere a destinațiilor templelor, fără ca să influențeze categoric asupra tipologiei lor, în temple de cult divin, funerar sau regal.

Deși cunoaște bolta, arhitectura egipteană acordă prevalență categorică structurii trilitice. Contemporană cu producția megalitică din Occidentul Europei, arhitectura egipteană reprezintă forma cea mai evoluată a arhitecturii de piatră, pe care a cunoscut-o lumea antică anterior etapei grecești și romane.

Cuceririle tehnice sînt în contrast cu plastica arhitecturală care, pe măsura apropierii de era noastră devine mai greoaie, exprimînd, fără îndoială, tendințe ideologice ale unei societăți care putea uza fără limită de munca umană forțată.

Arhitectura egipteană rămîne un ciclu relativ închis, influențînd în măsură neînsemnată dezvoltarea procedeelor majore ale arhitecturii Asiei Anterioare sau a celei egeene, chiar dacă elemente decorative au fost vehiculate, îndeosebi prin intermediul zonei siro-palestiniene către insulele Mediteranei orientale și, poate, numai

marile săli hipostile au fost cele care au inspirat arhitectura apadanalelor persane sau, aproximativ contemporan, a templelor gigantice ale Ioniei. Demonstrînd un conservatorism ieșit din comun, arhitectura egipteană își păstrează funcțiile și formele sale fundamentale în cursul dominației elenistice și a celei romane, supraviețuind pînă cînd lumea bizantină îi dă o lovitură de grație.

Arhitectura Greciei arhaice și clasice va constitui o continuare îndeosebi a ciclului egeeo-anatolian, așezîndu-se la baza dezvoltării arhitecturii romane. Dar arhitectura lumii Orientului va constitui o rezervă continuă care va sugera arhitecturii romane noi soluții, îi va permite să se desprindă de sub dominația formelor clasice grecești și să pregătească noua etapă a arhitecturii medievale timpurii.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale de istorie. Istorii generale de arhitectură și artă

CHOISY, André, *Histoire de l'architecture*, vol. I, Paris, 1954.

* * * *Dizionario Enciclopedico di Architettura et Urbanistica*, vol. I–VI, Roma, 1968

* * * *Encyclopédie illustrée d'architecture*, Vérone, 1964.

* * * *Enciclopedia Universale dell'Arte*, vol. I–XII, Venezia-Roma, 1958–1964.

GIURESCU, Constantin C. (sub conducerea lui), *Istoria României în date*, București, 1971.

IONESCU, Grigore, *Istoria arhitecturii în România*, vol. I, București, 1965.

DAICOVICIU, C., acad., (redactor responsabil) *Istoria României* vol. I, București, 1960.

OȚETEA, Andrei (sub conducerea acad.), *Istoria lumii în date*, București, 1972.

PEROGALLI, Carlo, *Storia dell'Architettura*, Milano, 1964.

* * * *Vseobsceaia istoria arhiteckturi*, tom. I, Architektura drevnego mira, Moskva, 1944.

* * * *Vseobsceaia istoria arhitekturi*, Architektura drevnego mira, 1, Moskva, 1970.

Istorii ale arhitecturii Orientului antic

BENOIT, Fr., *L'architecture, L'antiquité*, Paris, 1911.

CHARBONNEAUX, Jean, PRADEL, Pierre, *Architecture et sculpture*, vol. I, Paris, 1970.

CONTENAU, G., *Manuel d'archéologie orientale*, Paris, 1927–47.

COPPA, Mario, *Storia dell'urbanistica dalle origini all'ellenismo*. Tomo primo e tomo secondo Torino, 1968.

FRANKFORT, H., *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, London, 1954.

GIEDEON, S., *The Eternel Present: the Beginings of Art*, New York, 1962.

HAMANN, R., *Geschichte der Kunst von der Vorgeschichte bis zur Spätantike*, Akademie Verlag Berlin, 1955.

HOWALD, E., *Kultur der Antike*, Potsdam, 1955.

MATIE, M., E. și colectiv, *Pamiatniki mirovogo iskstva, Iskusstvo drevnego vostoka*, Moskva, 1965.

SCHÄFER, H., ANDRAE, W., *Die Kunst des Alten Orients*, Berlin, 1925.

WOERMANN, K., *Geschichte der Kunst. BD. I Die Kunst der Urzeit. Die alte Kunst Aegyptens, Westassiens und der Mitelmeerländer*, Leipzig, 1929.

Arhitectura Europei în epocile pietrei și a metalelor

CLARK, I. G. D., *L'Europe préhistorique*, Paris, 1955.

DANIEL, G., *The Megalith Builders of Western Europe*, London, 1958.

DANIEL, G., *The Prehistoric Chamber Tombs of England and Wales*, Cambridge, 1950.

DANIEL, G., *The Prehistoric Chamber Tombs of France*, London, 1960.

GIOT, P. R., *Menhirs et dolmens*, Nancy, 1970.

GORDON CHILDE, V., *The Chamber Tombs of Scotland in Relation to those of Spain and Portugal*, « Anuario del Cuerpo Facultativo de Archivos Bibliotecos y Arquelogia », I., 1934.

LEROI-GOURHAN, A., *Préhistoire de l'art occidental*, Paris, 1965.

MASCARO PASARIUS, J., *Prehistoria de las Balearo*, Palma de Mallorca, 1968.

MÜLLER-KARPE, H., *Handbuch der Vorgeschichte*, I. Altsteinzeit, München, 1966.

PALLOTINO, M., *La Sardegna nuragica*, Roma, 1950.

PERICOT, L., *La España antigua*, Barcelona, 1934, 1944.

PIGGOTT, S., *Ancient Europe*, Edinburgh, 1965.

UCKO, P. J., ROSENFELD, A., *Arte paleolitica*, Milano, 1967.

Arhitectura civilizației egeene

BLEGEN, C. W., *Preclassical Greece. Studies in the Arts and Architecture*, Philadelphia, 1941.

BLEGEN, C. W., *Troy and the Troyans*, New-York, 1963.

DINSMOOR, W., *The Architecture of Ancient Greece*, London-New York, 1950.

EVANS, A. J., *The Palace of Minos*, vol. I–IV, London, 1921–1935.
EVANS, J. D., *Malta*, London, 1960.
MARINATOS, Sp., *The Minoan and Mycenean Civilization and Its Influence*, Firenze, 1962.
MYLONAS, G., *Ancient Mycene*, London, 1957.
PENPLEBURY, J. D. S., *Archaeology of Crete*, London, 1939.
RACHET, Guy, *Archéologie de la Grèce préhistorique*, Paris, 1969.
SCHLIEMANN, H., *Tyrins. Der prähistorische Palast des Königs von Tyrins. Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen*, Leipzig, 1885.
WACE, A. J. B., *Mycene, An Archeological History and Guide*, Princenton, 1949.

Arhitectura Asiei Anterioare

AKURGAL, E., *Die Kunst der Hethier*, München, 1961.
BITTEL, K., NAUMANN, R., *Bogazköy – Hattusa I. Architektur, Topographie, Landeskunde und Siedlungsgeschichte*, Stuttgart, 1952.
BURNEY, C. A., LAWSON, G. R. J., *Measured Plans of Urartian Fortresses. Anatolian Studies*, X, 1960.
GAYET, Al., *L'art persan*, Paris, 1895.
GHIRSCHMAN, R., *Perse. Proto-Iraniens. Medes Achemenides*, Paris, 1963.
GODARD, A., *L'art de l'Iran*, London, 1935.
GRÖBER, K., *Palästina, Arabei und Syrien Baukunst, Landschaft, Volksleben*, Berlin, 1925.
HARCOURT, Smith. *Babylonian Art*, London, 1928.
HARDING, G. L., *The Antiquities of Jordan*, London, 1959.
HOGARTH, D. G., *Hittite Seals*, Oxford, 1920.
KENYON, K. M., *Digging up Jericho*, London, 1957.
KOLDEWEY, R., *Das wiedererstehende Babylon*, Leipzig, 1913.
MARTIROSIAN, A. A., *Gorod Teişebaini*, Erevan, 1961.
NAUMANN, R., *Arhitektur Kleinansiens von ihren Anfägen bis zum Ende der hethittischen Zeit*, Tübigen, 1955.
PALLIS, S. A., *The Antiquity of Iran*, Copenhagen, 1956.
PARROT, A., *Archéologie mésopotamienne*, vol. I, II, Paris, 1953.
PERROT, G., CHIPIEZ, Ch., *Histoire de l'art dans l'antiquité*, tome II, *Chaldée et Assyrie*, Paris, 1884.
PERROT, G., CHIPIEZ, Ch., *Histoire de l'art dans l'antiquité*, tome III, *Phénicie-Cypre*, Paris, 1885.
PERROT, G., CHIPIEZ, Ch., *Histoire de l'art dans l'antiquité*, tome IV, *Sardaigne-Indie-Asie-Mineure*, Paris, 1887.
PERROT, G., CHIPIEZ, Ch., *Histoire de l'art dans l'antiquité*, tome V, *Phrygie-Lydie-Carie-Lycie*, Paris, 1890.
SCHAEFFER, C. F. A., *Ugaritica I–IV*, Paris, 1939–1962.
WOOLEY, L., *Mesopotamien und Vorderasien*, Baden-Baden, 1961.

Arhitectura Egiptului antic

BADAWY, A., *A History of Egyptian Architecture I*, Cairo, 1954, II, Berkeley, 1965.
BREASTED, J. H., *Geschichte Aegyptens*, Viena, 1936.
CENIVAL, I. L. de, *Egypte. Epoque pharaonique*, Fribourg, 1964.
JEQUIER, G., *Manuel d'archéologie égyptienne*, Paris, 1924.
DRIOTON, Etienne, BOURGUET, Pierre du, *Arta faraonilor*, vol. I şi II, Bucureşti, 1972.
EDWARDS, I.E.S., *Les pyramides d'Egypte*, Paris, 1967.
LANGE, Kurt, *Agyptische Kunst*, Zürich, Berlin, 1939.
LAUER, J. P., *Histoire monumentale des pyramides d'Egypte*, tome I, Le Caïre, 1962.
LAUER, J. Ph., *Sur le dualisme de la monarchie égyptienne et son expression architecturale sous les premières dynastie*, Bifalo, LV, 1956.
MICHALOWSKI, Kazimierz, *Karnak*, Leipzig, 1970.
PERROT, G., CHIPIEZ, Ch., *Histoire de l'art dans l'antiquité*, tome I, L'Egypte, Paris, 1882.
STEVENSON SMITH, W., *The Art and Architecture of Ancient Egypt*, Harmondsworth, 1958.

INDICE TOPONIMIC AL MONUMENTELOR

INDICE DE NUME DE PERSOANE:

arhitecți, suverani și zei

CUPRINS